ԳԼԱՁՈՐ

ՀԱՆԴԷՍ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

Անթիլիաս, 1965

2060

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

Ը. ՏԱՐԻ

1965

ՏՊԱՐԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ
ԱՆԹԻԼԻԱՍ – ԼԻԲԱՆԱՆ

1965

ՏԵՍՈՒՉ ՍՐԲԱԶԱՆԻՆ ԽՕՍՔԸ

Ա.

Սիրելի՛ Տղաք,

Վստահ եմ որ ձեր կեանքի փորձառութեան եւ մըտքի հայեցողութեան ներկայի հանգրուանը չի թոյլատրեր ձեզի ամբողջականօրէն ըմբռնելու այն ուրախութիւնը որ կը լեցնէ իմ հոգին, երբ տպագրական մեքենայիս դրկելէ առաջ ձեր Տարեգիրքը, կը դնէի զայն սեղանիս վրայ: Այնտեղ դիզուած, միշտ խռնուած, գիրքերու եւ թուղթերու յաճախ յուսահատեցուցիչ խճողումին մէջ մագնիսական ոյժով մը, կարծէք, աչքերս անոր կը կապուին եւ ահա թերթ առ թերթ կը բանամ ձեր ձեռագիրները, որոնց մէջէն ծալք առ ծալք կը բացուի ձեր մտքի եւ սրտի աշխարհը, ուր կը կարդամ ձեր ապրումներուն հետ ձեր

ճիգերը, զձեզ արտայայտելու ձեր կամքը ձեր Դպրեվանքեան հոգեմտաւոր պատկերին եւ պարունակին մէջ:

Մշակին համար չկայ աւելի գեղեցիկ պատկեր քան արտի մը ատոմ հասկերուն ծածանիլը հովին թեւերուն վրայ···: Ձեր միտքերուն փթթումի եւ պտղաւորումի աղուոր եւ յուսադրիչ նշանները ԳԼԱՁՈՐ Տարեգիրքի էջերուն մէջ պարզուող՝ հոգեկան բաւարարութեան սքանչելի ապրումով կը ցօղէ հոգիները ձեր բոլոր ուսուցիչներուն, որոնք իրենց սերմնացանքի հասունացման վկայութիւնները կը գտնեն այնտեղ եւ անոնցմով երջանկութեան այցին հետ միասին կը ստանան նաեւ խանդի նոր շեշտ մը իմացական մշակութեան իրենց նուիրական առաքելութեան մէջ: Տալը միայն չի պայմանաւորեր տալու առաքինութիւնը եւ հրճուանքը: Տուածին ստացումը, իւրացումը, մշակումը, աճումը — ահաւասիկ այն պայմանները, որոնք տուողին հոգիին մէջ գերագոյն բերկրութեան կը հասցնեն տալու, բաշխուելու արարքը:

ԳԼԱՁՈՐ–ը, առաջին իսկ ակնարկին, այդ գերազանց ուրախութեան զգացումը կը ծաղկեցնէ ձեր ուսուցիչներու հոգիներուն մէջ, ինչ որ ամենէն վաւերական եւ անփոխարինելի վարձատրութիւնն է իրենց ողջանուէր կրթական գործին:

Բ.

Ձեր միտքի ոյժին եւ ճիգին արդիւնքը ամենէն աւելի ձեզի՝ ուսանողներուդ՝ կը բերէ գոհունակութենէն անդին եւ աւելի՝ խրախոյսի, եռանդի, պրկումի նոր գրգիռներ եւ կը բանայ նուաճելիք նոր հորիզոններու շրջագիծեր: Իր ուսանողութիւնը հարազատօրէն եւ վաւերականօրէն ապրող երիտասարդը իր իսկական կոչումը կ'իրագործէ միայն այն ատեն երբ կատարած ամէն ճիգէն կատարելիք նոր ճիգի մը ոյժը կը ֆաղէ երկրորդով առա-

ջինը գերաճցնելու յամառ ու գեղեցիկ վճռակամութեամբ: Գոհացումը եղածով՝ երբ ըլլայ տիրական զգացումը ուսանողի հոգիին մէջ՝ կը ջլատուի ճիգը աճոր, կը ճահճանայ միտքը եւ կը սառի կամքը: Մէկ խօսքով՝ կը հասնի ամենէն ողբերգական պահը իմացական մահուան: Ահաւոր է այդ մահը: Ճիշդ այնպէս ինչպէս վաղաժամ մահը երիտասարդի մը որ խոստում է, կարողականութիւն, տեսիլ եւ հեռանկար:

Արդար է որ ուրախութեան ալիք մը անցնի ձեր հոգիներու աշխարհին վրայէն երբ տեսնէք ձեր ձեռագիրները տպագիրի վերածուած, երբ ձեր աչքերը հանդիպին ձեր իսկ անուններուն՝ ձեր գրութիւնները հեղինակողի եւ կնքողի դիրքին մէջ: Բայց վա՛յ ձեզի եթէ խորհիք որ ալ··· հեղինակ դարձած: Աշակերտական փորձերը լաւ են այնքան ատեն որքան մտածուին եւ կատարուին *սոսկ փորձի* սահմանին մէջ· այսինքն, չանցնին սահմանը *կըրթանքին*, որով մարդ ինքզինք կը ջանայ ամէն օր ինչ մ'աւելի մարդ ընել եւ այս կամ այն ճիւղին մէջ աւելի խորք եւ լեցունութիւն փնտռել ու ձեռք բերել: Ահա՛ թէ ինչու ձեր գրութեանց հրատարակութիւնը ձեր գրական, իմացական, ուսումնասիրական ճիգերուն պսակումը ըլլալէ աւելի խթան է անոնց առաւել եւս պրկումին եւ հասուն պտղաւորումին ի խնդիր:

Գ.

ԳԼԱՁՈՐ–ը ուսուցչէն եւ ուսանողէն ետք կը հանդիպի ընթերցողին, հա՛յ մարդուն, մանաւանդ անոնց՝ որոնք կենդանի շահագրգռութիւնը ունին Հայց· Եկեղեցւոյ, Հայ մշակոյթի, Հայ կրթութեան եւ Հայ ապագայի նկատմամբ: Անոնք ԳԼԱՁՈՐ–ի էջերուն մէջէն հայելիի մը նման պիտի սիրեն կարդալ ամբողջ պատկերը Դպրեվանքի կեանքին եւ այդ կեանքին սնունդ տուող ոգիին, ըն-

թացք տուող ուղղութեան: Եւ իսկապէս չկայ աւելի հարազատ ճանաչում անձի մը, արժէքի մը կամ հաստատութեան մը քան անոնց իսկ մէջէն եկող խօսքի ու գործի ուղղակի վկայութեամբ անոնց ճանաչումը: Դպրեվանքի *մասին* ունէ խօսք այնքան վաւերական, յստակ ու հարազատ չէ որքան *Դպրեվանքի՛* խօսքը եւ գործը որոնց մէկ ամփոփ պատկերը կը բանայ մեր ժողովուրդին առջեւ ԳԼԱՁՈՐ Տարեգիրքը:

Ինչ որ կայ այնտեղ՝ կուգայ ձեր գրիչներէն, եւ տպագրութեամբ, ի լոյս ընծայմամբ, ինչպէս սովոր ենք ըսել, կ'երթայ մեր ժողովուրդին: Բնականօրէն չէք կրնար ձեր ամբողջ եղածը եւ ունեցածը մտքի կալուածին մէջ՝ տալ թուղթին որքան որ ալ լայն ըլլան անոր էջերը: Բայց տուէ՛ք ձեր լաւագոյնը, գերագոյնը, առատագոյնը: Ի վերջոյ, գիտցէ՛ք որ խուզարկող աչքեր կան մեր ժողովուրդի ընթերցող զանգուածներուն մէջ: Չանցած ըլլալ խստօրէն ինքնաքննադատ, բծախնդրօրէն պահանջկոտ: Անշուշտ ներքին մղումէ մը կուգայ բծախնդրութեան զգացումը մարդուն մէջ: Անձի մը նկարագրային յատկանիշներէն մէկն է այդ: Բայց ժողովուրդէն բացուած աչքը մարդու մը եւ իր գործին վրայ՝ արտաքին, եւ յաճախ դրական ազդակ մըն է այդ մարդը բծախնդրութեան առաջնորդող: Ձեր մէջ կազմուած սէրը մեր ժողովուրդին նկատմամբ, օրէ օր աճող նուիրումի զգացումով անոր ծառայելու ձեր կամքը, ձեզ պէտք է մղեն այդ ժողովուրդին ընծայելու ձեր հոգեկան, իմացական, գրական, գիտական շնորհներու ազնուագոյն բարիքները — որքան ալ համեստ տարողութիւն ունենան անոնք —: Բայց ատիկա պայմանաւոր է բծախնդիր, յարատեւ աշխատանքով, ձեր յօդուածները նրբօրէն եւ խստօրէն սրբագրելու եւ մշակելու կրթիչ վարժութեամբ: Լաւը ըլլալ, լաւը ունենալ, լաւը տալ աւելի կ'արժեն քան շատ ունենալը, շատ տալը···: Ի վերջոյ, ձեր բոլոր նիգերուն մէջ մղիչ ազդակներէն մէ-

կը թող ըլլայ մեր ժողովուրդի կենդանի, արթուն եւ հըսկող ներկայութիւնը ձեր հոգիներուն մէջ:

Դ.

Ապրիլեան եղեռնի Յիսնամեակի խորհուրդով կը բանաք ձեր Տարեգիրքը: Աղուոր մտածում է սա, որով ձեր աշակերտական համեստ ճիգով կը միախառնուիք հայութեան համայնական եւ համայնապարփակ ապրումներուն հետ որոնք 1965 թուականը կը լեցնեն այնքան պերճութեամբ եւ կ'իմաստաւորեն այնքան գեղեցկօրէն: Հայց. Եկեղեցւոյ եւ Հայ ժողովուրդի ամենէն նուիրական, կենսական եւ նշանակալից տարիներէն մէկն է 1965–ը: Մեր վեհափառ Հայրապետներու սրբատառ կոնդակները ներշընչման աղբիւրի եւ նուիրման մղումի պէտք է վերածուին առաջին հերթին ձե՛ր կեանքին եւ գործին մէջ: Հայ հոգեւորականութեան ընտիր սերունդ մը զոհ գնաց անագորոյն մահուան՝ անպատմելի ցեղասպանութեան սեւ փորձով: 1965–ը նոր սերունդի մը ծննդեան տարին պէտք է ըլլայ եկեղեցական կալուածին մէջ գործնապէս արժեւորելու համար Յիսնամեակը Դպրեվանքի ճամբով: «*Աստուած քարերէն Աբրահամու որդիներ կը յարուցանէ*»: Աստուծոյ շնորհին ոյժով պիտի ըլլաք նո՛ր որդիները Թորգոմայ եւ Լուսաւորչայ: Ձեր պարտքն է ըլլալ *ընտիր* բարը եւ իյնալ Աստուծոյ ձեռքերուն մէջ: Ահա այն ատեն կը բալէք հայութեան յարութեան հրաշքի պատմութեան գիծին վրայէն...:

Դպրեվանքը սրբազան վրէժի վառարանն է, որուն կրակը կուգայ Ապրիլեան Նահատակներու Յուշարձան–Մատուռէն, որ այնքան խորհրդաւորութեամբ կը կանգնի Դպրեվանքի կողքին, Դպրեվանեցիի սրտին մօտիկ, անպատմելի հաղորդականութեամբ մը ներգործելով ձեր հոգիներուն վրայ: Ոսկորներէն ծնած սերունդն էք դուք —

ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻ ՍԵՐՈՒՆԴ: Կա՞յ ասկէ աւելի մեծ պատիւ, ասոր հաւասար առանձնաշնորհում: Կ'անդրադառնա՞ք այս բացառիկ հանգամանքին եւ կրնա՞ք զայն վերածել բացառիկ առիթի, բացառիկ ճիգով ինքնակրթութեան, պատրաստութեան ամենալուրջ, աննահանջ եւ յառաջասլաց ընթացքի: Ահա այն ատեն կրնաք արդարօրէն, երջանկօրէն եւ հպարտօրէն զձեզ անուանել ԱՊՐԻԼԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻ ՍԵՐՈՒՆԴ:

Ի· դարու վերջին երկու տասնամեակներու պայմանները երբ լրջօրէն ուսումնասիրէք, անվարան պիտի համոզուիք թէ խաղաղ կեանքի մը բարիքներով օժտուած ժողովուրդ մըն ենք: Բայց··· մեր ինքնութեան պահպանումին համար նոյն այդ պայմանները յաճախ նպաստաւոր չեն: Շատերու նման ահազանգ հնչեցնելու պէտք չըկայ: Ամէն ինչ սեւ ու մութ չէ մեր կեանքին մէջ: Դրականն, յուսադրիչ բազմաթիւ երեւոյթներ կան թէ՛ մեր հայրենական եւ թէ՛ արտասահմանեան կեանքի վիճակներուն մէջ: Նախատեսելու եւ «*ժամանակի նշան*»ները կարդալով նոր կացութիւններ դիմագրաւելու իմաստութիւնը յաճախ կը պակսի մեզի:

Ես կը հաւատամ որ «*ժամանակի նշան*»ները, Դըպրեվանքեան ձեր կեանքին առնչութեամբ, յստակօրէն ցոյց կուտան թէ Ի· դարու մեր ժողովուրդը այնքան կ'օգտուի գիտութեան, բաղաքակրթութեան բարիքներէն որ կարելի չէ ազդուապէս եւ օգտակարապէս ծառայել անոր եթէ մենք՝ հոգեւորականներս՝ չունինք իմացական եւ հոգեկան համապատասխան բարձրութիւն· պարզ խօսքով, եթէ լեցուած չենք կրօնքի եւ հայութեան *գգացումով* եւ *գիտութեամբ* հաւասարապէս: Մէկը կամ միւսը առանձնապէս բաւարար չեն: Լեցուն սիրտ եւ լեցուն միտք պէտք է ըլլալ միասնաբար:

Ձեր օրերը հոգեւոր կեանքի եւ գիտական ուսման ինքնակրթական ճիգերով թող լեցուն ըլլան որպէսզի դուք

կարեւաբ ձեր օրերով լեցուն ըլլալ՝ մեր ժողովուրդին օրերը լեցուն եւ պայծառ ընելու համար:

Այս պէտք է ըլլայ հրամայական սկզբունքը ձեր կեանքին՝ Յիսնամեակով պրկուած եւ գալիք տարիներու վրայ, մեր պատմահօր բառերով, «*արութեան գործ*»երու շղթայով մը երկարող···:

ԳԼԱՁՈՐ–ը օղակ մըն է այդ շղթային: Ձայն ըրէք միշտ ոսկի–օղակ մեր պատմութեան ոսկիով եւ մեր ապագայի կարմիրով···:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՏԵՍՈՒՉ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

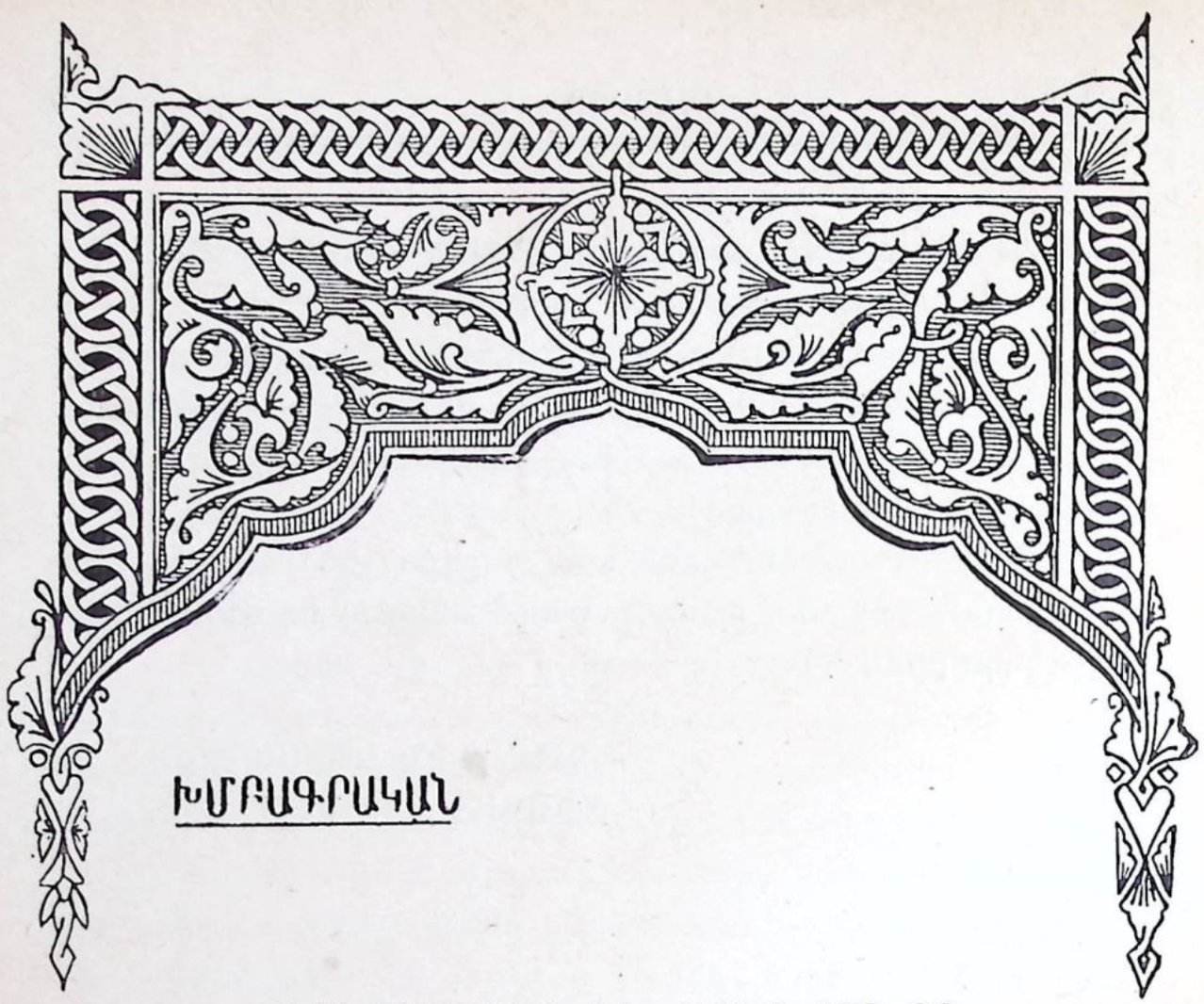

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԸ ԵՒ ԴՊՐԵՎԱՆՔԸ

Յիսուն տարիներու խորունկ խրամատ մը մեզ կը բաժնէ այն մահասարսուռ թուականէն, երբ Թուրք մահիկը մեզ հնձեց մեր դաշտերէն, նախ ատո՛ք, լի՛ հասկերը, յետոյ մնացեալները բոլոր:

Եւ Հայ ժողովուրդը «որպէս ցորեան աստուածային զազանաց մանրեալ ժանեօք հաց սուրբ գտաւ Աստուծոյ»: Այո՛, Հայ ժողովուրդը բզքտուեցաւ անյագ զազանին ժանիքներուն տակ: Բայց անոր բերնէն Թափած հատիկները անապատին հրակէզ աւազներուն մէջ՝ ոռոգուելով Թափուած յորդառատ արեամբ՝ ծլեցան, ընձիւղներ արձակեցին եւ աճեցա՛ն, աճեցան յամառ կամքով ու անհնարին ճիգերով:

Անապատին հրդեհող տապէն վաղահաս դեղնած ու կիսովին չորցած ցօղուններուն վրայ դարձեա՛լ երեւացին

ատո՛ք հասկեր՝ որոնք չուտով հասունցան:

Փճացման դիմաց՝ առաջին հակազդեցութիւնն էր այդ՝ գոյատեւման պայքարը, զոր Հայ ժողովուրդը քաջաբար յառաջ տարաւ:

***

Կէս դարու հսկայ խրամատ մը կը բաժնէ վաթսունըհինգը տասնըհինգէն: Սակայն ո՛չ տարիները եւ ո՛չ դարերը կրնան խրամատ բանալ մեր հոգիներուն վրայ եւ կամ խզել կապը հոգիներուն մեր մէկ ու կէս միլիոն նահատակներուն եւ մեր միջեւ: Այդ կամուրջը անխորտակելի է ու կը մնա՛յ յաւերժօրէն կանգուն:

Դեռ երէկ էր, երբ կրկին անգամ զանազան տօնակատարութեանց եւ հանդիսութեանց ընդմէջէն կատարեցինք մեր ուխտը՝ այդ կապը անքակտելի պահելու:

Մենք ականատես եղանք թէ հաւատքի ինչպիսի՛ արտայայտութեամբ եւ ի՛նչ խոր ու յուզումնալից ապրումներով մեր ժողովուրդը մեծ չուքով եւ վեհութեամբ տօնախմբեց յիշատակը մեր Ա.պրիլեան Զոհերուն: Անոր ջերմ ապրումներուն մենք ալ մասնակից եղանք, ու ձայնակցեցանք անոր արդարութեան կոչին ու պահանջքին: Մենք մեր համեստ, սակայն արդար եւ էական բաժինը բերինք ոգեկոչման արարողութեանց եւ հանդիսութեանց մէջ, եւ այս ձեւով լաւագոյնս ոգեկոչեցինք մեր նահատակներուն յիշատակը:

Յորապէս ապրեցանք անցեալը *եւ կերտեցինք* ներկան:

Իսկ ապագա՞ն...:

Մեր ապագան մե՛նք պիտի չինենք մեր կոչումին կատարեալ գիտակցութեամբը: Միայն մեր կոչումի գիտակցութեամբն է որ կրնանք արդարացնել մեր վրայ դրուած յոյսերն ու պարտականութիւնները:

Իսկ ի՞նչ է մեր, Հա՛յ եկեղեցականիս կոչումը· պարզ ու մէկին եւ չեչտակի — ծառայել Աստուծոյ եւ Ազգին:

Կը ծառայենք Աստուծոյ եւ Աստուծոյ սուրբ Սեղանին ամէն օր եւ ամէն ժամ: Այդ մեր զուտ հոգեւորական կոչումն է, որուն դիտակցելով է որ մենք մեր անձերը ընծայաբերած ենք Աստուծոյ սուրբ Տաճարին սպասաւորութեան:

Սակայն Հայ եկեղեցականին համար առաջինին չափ կարեւոր է նաեւ երկրորդը: Եւ արդէն ազգ ու եկեղեցի այնքան սերտութեամբ շաղկապուած են Հայ իրականութեան մէջ, որ դժուար է զանոնք անջատել իրարմէ: Մին ծառայողը անպայման կը ծառայէ եւ պէտք է ծառայէ միւսին, որովհետեւ մէկը միւսով է որ իմաստ կ'առնէ: Մեր ամբողջ պատմութիւնը կենդանի վկան է սորա:

Գիտենք թէ այն օրէն ի վեր, երբ մեր պետականութիւնը կորսնցուցինք եւ մնացինք առանց քաղաքական պարագլուխի, օտարին լուծին տակ, այն օրէն պետութեան եւ քաղաքական իշխանութեան դերն ալ ստանձնեց մեր եկեղեցին, եւ Հայը իր հոգեւոր պետին՝ Կաթողիկոսին մէջ տեսաւ հոգեւորականէն անկախ նաեւ իր Արքան: Այն օրէն եկեղեցականը եղաւ Հայ ժողովուրդին հոգեւոր եւ քաղաքական առաջնորդը:

Եկեղեցականութիւնն էր որ ազգապահպանման դժուարին գործը կը կատարէր, ու այսօր ալ կոչուած է, նոր թափով եւ ազդու միջոցներով կատարելու այդ պարտականութիւնը:

Ազգապահպանման մեծ գործը յառաջ տանելու համար նախ այս հաստատութիւնը պէտք է դարձնել ամբողջ սփիւռքահայութեան հոգեւոր եւ մտաւոր կեդրոնը, ուրկէ Աստուածային օրհնութեան հետ ճառագայթէ նաեւ Հա՛յ դաստիարակութիւնը եւ Հա՛յ մշակոյթը: Եւ ի՞նչ ընել այս վանքը դաստիարակութեան եւ բացարձակ մշակոյթի

կեդրոն մը դարձնելու համար:

Նախ ունենալ վաճառակա՛ն սերունդ մը, որ ծանրաբեռնուած չըլլայ առաջնորդական կամ հովուական խճող գործերով: Վանական սերունդ մը՝ որ համալսարանական ուսում ստացած ըլլայ, եւ ըստ նախասիրութեան մասնագիտացած զանազան ճիւղերու մէջ, որպէսզի կարենայ այնուհետեւ խորհիլ, գրել եւ գործել որպէս մասնագէտ ուսուցիչ եւ մտաւորական:

Ստեղծել յատկապէս ուսուցչութեան համար պատրաստուած եկեղեցականներու ցանց մը՝ մեր բոլոր ազգային վարժարաններուն մէջ աւանդելու համար ազգային եւ կրօնական դաստիարակութիւն, Հայ մանուկին սիրցնելու համար Հայ ազգը, ճանչցընելու Հայոց պատմութիւնը եւ Հայ արժէքները եւ զայն կապելու Հայ եկեղեցիին: Հայ մանուկին հոգեւոր երգ, չարական, մաղթանք ու աղօթք սորվեցնելու համար զարկ տալ կիրակնօրեայ վարժարաններու գործունէութեան:

Հաւաքել Հայ երիտասարդութիւնը մեր արժէքներուն եւ մեր մշակութային չարժումներուն շուրջ, դրական, թատերական, երաժշտական եւ այլ շրջանակներու մէջ, եւ անոնց տալ գործօն դեր, մասնակցութիւն: Այս ձեւով է միայն որ Հայ մանուկը կը մեծնայ որպէս Հայ, եւ Հայ երիտասարդը գիտակցօրէն կը փարի իր ազգային արժէքներուն:

Սփիւռքի լայնածաւալ տարածքին վրայ Հայը Հա՛յ պահելու միակ ճեւն է այս: Օտար մարդակուլ ափերուն չճուլուելու համար այս միջոցառումները հրամայականօրէն անհրաժեշտ են:

Եթէ մենք կ'ուզենք փչուրի չվերածուիլ, չըլլալ հողմաճրիւ աշխարհի չորս ծագերուն՝ ի վերջոյ փճանալու համար, միակ ճամբայ մը ունինք մեր առջեւ. հաւաքուիլ Հայ եկեղեցւոյ քառաթեւ հովանիին տակ եւ մէ՛կ ոգիով, ձո՛յլ միասնականութեամբ մը յառաջ ընթանալ

դէպի հոն՝ որ մեր Հայրենիքն է եղած անցեալին եւ պիտի ըլլայ նաեւ ապագային:

Այն եղեռնը որ յիսնամեակ մը առաջ կատարուեցաւ առանց իր նպատակին հասնելու, ամենայն հաւանականութեամբ կը կրկնուի՝ երբ թուրքին համար յարմար առիթ ստեղծուի: Անզգոյշ եղանք անցեալին, երազներով օրօրուն եւ գինով: Սակայն փորձառութիւնը կը մղէ զմեզ ասկէ ետք գէթ ըլլալ արթուն եւ պատրաստ՝ դիմագրաւելու ամէն անակնկալ:

Պայքա՛ր, այո՛· բայց այդ պայքարը ոչ թէ լոկ զէնքով, այլ նաեւ ու մանաւանդ հոգեկան եւ մշակութային գերազա՛նց արժէքներով, որոնց կերտումը մեր վրիժառութիւնն իսկ է:

Այս մեծ գործը յաջողեցնելու կոչուած ենք մենք բոլորս, եւ այս գործին համար պէտք է պատրաստուինք արժանապէս:

Ա՛յս կը թելադրէ մեզի Յիսնամեակը Ապրիլեան Ջոհերուն:

Եւ ա՛յս է արդէն մեր Դպրեվանքին առաքելութիւնը:

ՄԻՆԱՍ ՍԱՐԿ· ԱԶՆԱՒՈՐԵԱՆ

ԱՊՐԻԼ 24 Ի ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

«Աստուած, մտիւն հեթանոսք ի ժառանգութիւն ֆո,
Պղծեցին զտաճար սուրբ ֆո,
Արարին զերուսաղէմ որպէս զիւղս մրգապահաց·
Արկին զդիակունս ծառայից ֆոց գէշ թռչնոց երկնից,
Եւ զմարմինս սրբոց ֆոց գազանաց երկրի:
Հեղին զարիւնս նոցա որպէս ջուր շուրջ զերուսաղեմաւ·
Եւ ոչ ոք էր որ թաղէր զնոսա:
Եղաք մեք նախատինք դրացեաց մերոց···
Տէր, հեղ զթարկութիւն ֆո
Ի վերայ ազգաց որ զքեզ ոչ ճանաչիցեն,
Ի վերայ թագաւորաց որ զանուն ֆո ոչ կարդացին»:
(Սղմ· ՀՀ 1–2, 6)

Ցխուն տարի անցաւ այն մեծ եւ զարհուրելի ողբերգութեան վրայէն, որ ամայի ու անծայրածիր անապատի մը վերածեց ամբողջ հայկական բնաշխարհը, աւելի քան մէկուկէս միլիոն հայութիւն բնաջնջելով եւ կատարեալ ոչնչացման դատապարտելով աշխատասէր ժողովուրդի մը մեծ մասը եւ անոր մշակոյթի դարաւոր ժառանգութիւնները:

Սպաւոր վերյիշում մը, առաջին հերթին, կը յառնէ բոլորիս մտքին մէջ· արիւնով կը լեցուին մեր սրտերը եւ մեր հոգիներուն լռած ձայները կ'արթննան: Կարօտցեր ենք, փնտռելու ելեր ենք մեր գիսաւոր աստղերը, մեր Ջահակիրները, մեր նահատակ ժողովուրդը: Մեր հայրենի կտուրներու ամայութեան, դարաւոր ստեղծագործութեանց կործանումին եւ անթիւ ու անհամար կոտորածներուն համար միշտ անպատմելի մորմոք եւ խորունկ կսկիծ ունինք մեր խռովայոյզ սրտերուն ու հոգիներուն մէջ:

Արիւն–արցունքով կը վերյիշենք մեր խաչելութիւնը· կը տեսնենք մեր մայրերուն եւ քոյրերուն խարազանուիլն ու պղծուիլը, աղջիկներուն իրենց մօրմէն բաժնուիլն ու հարէմական գարշ ու զզուելի աշխարհը մտցուիլը, մանկիկներուն քարերու զարնուիլը· երիտասարդներուն բրիչներով սպաննուիլը կամ ողջ–ողջ թաղուիլը:

Գետերը եւ Տէր Ջօրը եթէ լեղու ունենային, ինչե՛ր պիտի պատմէին հայ ժողովուրդի քաշած տառապանքներուն մասին, Թուրքիա կոչուած դժոխքին մէջ:

Մոնկոլական ցեղը՝ թշնամի լոյսին եւ դեղեցկութեան, կատարեց իր «սրբազան» պարտքը, նետեց Տէր Զօրը հայ պատմութեան ճակտին:

Սակայն ինչո՞ւ կատարեց զայն: Առանց վարանումի կրնանք ըսել թէ պիտի չէարչարուէր հայը եթէ վախ չներշնչէր իր ոսոխին, եթէ հոգեպէս պարպուած՝ սրտէ ու մտքէ զուրկ ըլլար, չունենար գերագոյն արժէքներու բաղձանք ու ցանկութիւն, չունենար երազ ու զգացում արդարութեան եւ հայրենիքի ազատութեան, չունենար դատ ու դատաստան, պայքարի կամք եւ յաղթելու, անպայման յաջողելու վճռակամութիւն: Հայը ջարդել ուզեցին իր դատը մոռցընելու, իր կամքը խորտակելու եւ իր երազը փչրելու համար: Կոտորեցին հայը անխտիր, մեռցնելու հրամար հայ հոգին. ջնջելու համար քարտէսէն հայ հայրենիքը, հայ դպրոցն ու եկեղեցին, հայ տունն ու անունը:

Մէկուկէ՛ս միլիոն զոհ, նահատա՛կ...:

Թուրքը, թուրք բովանդակ ցեղը, չկրցաւ վայելել այն օրը ուր կը տեսնէր ըսել աշխարհին, «Հայութիւնը ալ պատմութեան կը պատկանի»:

Ապրիլ 24–ը սուգի եւ յարգանքի արտայայտութիւն մ'ըլլալէ աւելի, ան մեր արիւնաներկ խէալին ու դատին յուշարձանն է ժամանակին մէջ կոթողուած:

Ապրիլ 24–ը նոր սերունդին խորհրդածութեան, որոշումին, կամքին ու վճիռին օրն է եւ պէտք է ըլլայ:

Պէտք է յարգենք մեր նահատակները, պէտք է զգանք զանոնք ու ապրինք անոնց անպատում տառապանքը ոչ թէ տարին մէկ անգամ, այլ ամէն օր:

Սպանդ մը՝ որ անմոռանալի պիտի մնայ՝ դարեր ալ անցնին. բռնօրէն թափուած արիւն մը որ պիտի չցամքի մեր կողմէ, պիտի չներուի ոչ միայն մեր դարաւոր անարդ ոսոխին այլ բովանդակ աշխարհին, այն աշխարհին մանաւանդ որ «քաղաքակիրթ» կոչուեցաւ եւ որուն աչքերուն առջեւ թափուեցաւ մեր արիւնը: Կա՞յ աւելի մեծ, աւելի սրբազան խորհրդալից նահատակութիւն քան հայունը, եւ այդ՝ յանուն մեր քրիստոնէական հաւատքին եւ հայրենի հողային ժառանգութեան:

Ապրիլ 24–ը տօնելով, մենք տօնած կ'ըլլանք ոչ թէ մեր պարտութիւնը այլ մեր յաղթանակը: Ոչ թէ մեր «մեռելոց»ը այլ մեր «յարութիւն»ը:

ՊԵՏՐՈՍ Գ.ՔՍԳ.ՔՍԵԱՆ
(Դ· ժառանգաւորաց)

ՄԱՅՐԸ

Ամռան զով, բայց խաւար գիշերներէն մէկն էր: Անլուսին երկնակամար մը, որուն անհուն ձեղունէն աստղերու անհամար ջահեր կախուած էին լուսաթեամբ նուաճուած բնութեան վերեւ:

Խումբ մը բարեկամներով գիւղին պարտէզներու մէջ կը շըր-ջագայէինք, մեր թոքերը լեցնելով մեր գիւղի առողջարար օդով: Զով զեփիւռը գիշերուան լռութեան մէջ կը շոյէր մեր ճակատները, ու ծառերու խորհրդաւոր սօսափիւնները երազային քաղցր մթնո-լորտի մը մէջ կը նետէին մեզ: Յանկարծ մեր ընկերներէն մէկը՝ Սուրէն, վար առաւ մեզ երազի թեւերէն, ըսելով, «Եկէք քիչ մը այս ժայռին վրայ հանգչինք ու ձեզի պատմեմ որսորդական դէպք մը, հօրս կեանքէն»:

Անակնկալ այս միջամտութիւնը լուսնէն վար՝ երկիր իջեցուց մեզ, ու մեր ականջները լարեցինք լսելու Սուրէնը, որ արդէն իսկ սկսած էր դէպքը պատմել հօրը բերնով:

Ձիւն-ձմեռ գիշեր մըն էր: Միխայէլ պապուկենց տունը հա-ւաքուած էինք գիւղացիներս եւ հեքիաթներ կը պատմէինք: Ես հեքեաթ չէի գիտեր ու երբ կարգը ինծի եկաւ սկսայ պատմել իմ որսորդական արկածներէս: Ունկնդիրներուն մէջ կար մեր գիւղա-պետը՝ իր եղբօրորդի Աւետիսին հետ, որ քաղաքէն այցելութեան եկած էր իրեն: Երբ կը պատմէի եղնիկի որսորդութիւններու մասին քիչ մը հպարտանքով, Աւետիս ժպտաց:

«Եթէ այդքան լաւ որսորդ ես, էմմի՛, մինչեւ արշալոյս քեզի ժամանակ, գնա աղուէս որս մը ըրէ, եթէ յաջողեցար՝ քեզի տասը օսմանեան ոսկի նուէր կայ» ըսաւ քմծիծաղով մը:

Աւետիսին նախատական խօսքէն աւելի, արհամարհոտ նայ-ուածքը գիս ջղագրգիռ վիճակի մը մատնեց: Արիւնս գլուխս խու-ժեց. բարկացած՝ զէնքս իջեցուցի պատէն՝ ուր կախած էի ներս մը-տած միջոցիս, մէջքիս կապեցի 50նոց փամփշտակալը, ապա նայ-ուածքով մը չափեցի Աւետիսը...

— «Կը տեսնուինք, մինչեւ առաւօտ ժամանակ ունինք» ըսի ու դուռը բանալով նետուեցայ դուրս:

Մինչ այդ, ձիւնը դադրած էր արդէն ու լուսինը կը նայէր

աչխարհին իր ամբողջ կլորութեամբը: Սակայն ցուրտը ոսկորներս կը սարսռացնէր: Ինչ եաք երբ վարժուեցայ ցուրտին եւ ինքզինքս պտայ, անդրադարձայ թէ ձեռնունայն պիտի դառնամ, որս մը ընել այս ժամանակին եթէ անկարելի չէր, անպայման խիստ դժուար էր:

Ցուսահատած, պիտի վերադառնայի եթէ համոզուէի որ արժանապատուութիւնս պիտի չվիրաւորուէր: Ուստի որոշմանս մէջ յամառ սկսայ քալել դէպի անտառ ուր սովորաբար եղնիկները կ'ըլլային: Աչքերս չորս կողմ պտըտցուցի, ապահով թաքստոց մը գըտնելու համար: Հաստ ծառի մը բունին մէջ դտայ վերջապէս մարմնիս հասակով խոռոչ մը, ուր կրնայի դարանակալ սպասել որսիս:

Ժամեր սպասեցի: Ոչ մէկ չշուկ, կենդանութեան ոչ մէկ նըշոյլ:

Հակառակ լաւ պատսպարուած ըլլալուս, զարմանալիօրէն կը մսէի, ու թմրած, քունս կը ճնշէր վրաս այնքան որ այլեւս կոպերս դժուար կրնայի բանալ: Մի քանի անգամ աչքերս չփեցի, չեղաւ, հանեցի գլանիկ մը որ վառեմ, սակայն կրակ չունէի քովս: Յանկարծ առջեւէս անցան երկու կենդանիներ, բայց ինչ ըլլալնին չկրցայ որոշել, հակառակ անոր որ լուսնկայ լոյսը կ'անձրեւէր չորս դիս: Որսի մը դաղափար սակայն սթափեցուց թմրած ուղեղս, ու ղէնքս ձեռքս, չունչս բռնած, սկսայ հետախոյզ ակնարկով մը փնտռել զանոնք. քանի մը վայրկեան եաք, մօտակայ մացառներուն ետեւէն դուրս ելաւ մայր եղնիկ մը՝ իր փոքրիկ ձագին հետ:

Ձէնքս լարեցի, նշան բռնեցի մօրը ու կրակեցի. մայր եղնիկը վայրկեան մը տատանեցաւ հարուածին սաստկութենէն, ապա դարձաւ ու նայեցաւ ինծի. նայուածք մը որ իմ ամբողջ կեանքիս ընթացքին չեմ կրնար մոռնալ, ու փռուեցաւ դետին, արիւնը ձիւնին խառնելով: Ես ապշած, ղէնքը ձեռքիս՝ սառած էի: Երբ սթափեցայ, տեսայ փոքրիկ եղնիկը՝ որ անվտահ եղածին, մօրը ստինքներուն վրայէն վերջին կաթիլը կը ծծէր: Զկրցայ այլեւս դիմանալ ու առանց առնելու եղնիկին դլուխը որպէսզի ցոյց տայի, չտապեցի տուն. ու երբ որսի մասին հարցուցին՝ ըսի, «գացէք ու տեսէք»: Մինչեւ այսօր աչքիս առջեւէն չի հեռանար պատկերը այդ խեղճ եղնիկին:

Սուրէն վերջացուց, ամէնքս լուռ էինք· պատմութիւնը ամենուս վրայ ալ ազդած էր:

ՄՈՎՍԷՍ ՄԱՀՇԻԿԵԱՆ
(Բ· Ժառանգաւորաց)

ՄԱՅՐԱԿՈՐՈՅՍ ՈՐԴԻՆ

Եկեղեցւոյ զանգը ծանր ու խորհրդաւոր կը զօդանջէ: Վարդ-պէս կը բանայ աչքերը, կը նայի չորսդին, կը դժուարանայ ելլելու անկողնէն: Վերմակը կը քաշէ վրան, կը փորձէ չարունակել քնա-նալը. երազ տեսած է:

Հսկիչը կը յանդիմանէ զայն: Ընկերները արդէն պատրաստ են ու բակ իջած: Ճիղ մը կ'ընէ, կը ցատկէ անկողնէն, պատուհանը բանալով կը դիտէ դուրսը: Սեւ-սեւ ամպեր մթագնած են երկինքը տխրութեամբ մը համակելով մարդոց սրտերը:

Ինութիւնն ու երազը մանաւանդ՝ վրան խոր ազդեցութիւն կը թողուն:

Ջուրերուն մէջէն վազելով կը մտնէ եկեղեցի: Երկինքը որո-տալ կ'ըսկսի ու չանթեր մերթ ընդ մերթ կը լուսաւորեն չրջապա-տը:

Քառասնօրեայ պահեցողութեան չրջանն է: Խորանին չքեղու-թիւնը պահուած է սեւ վարագոյրին ետին: Աւետարանը՝ քօղար-կուած:

Վարդվէս կը բանայ չարականը, բայց չի կրնար հետեւիլ ա-բարողութեան...: Նայուածքը կը սեւեռէ պատէն կախուած գեղե-ցիկ պատկերին. կ'ուզէ աղօթել բայց չի կրնար: Պատանիի իր հո-գին փոթորկած է:

Երեւակայութիւնը դինք կը փոխադրէ ամէն կողմ: Պատկեր-ներ խառն ի խուռն կը տողանցեն աչքին առջեւէն: Տո՛ւն... հիւան-դանո՛ց... Դրա՛խտ:

Պահ մը մոռնալով այդ բոլորը, կը քննէ նկարը, որ կը ներ-կայացնէ խաչեալ Յիսուս Նազովրեցին՝ «Հրէից Թագաւորը»: Ձեռ-քերէն ու ոտքերէն կաթկթած արիւնը չորցած է խաչափայտին ու մարմնին զանազան մասերուն վրայ: Մարիամ, Մարթա ու Յիսուսի յոյժ սիրեցեալ աշակերտներէն Յովհաննէս, Աստուածածնի հետ կուլան կորուստը իրենց սիրելիին: Խաչեցեալին ոտքերուն ներքեւ որդեկորոյս մայրը թաչկինակն ի ձեռին դառնօրէն կ'արտասուէ:

Վարդվէս յաճախ նայուածքը յառած է այդ մխիթիկ պատկե-րին ու աղօթած: Սակայն այսօր ան ուշքը կորսնցուցած է նման

փոթորկեալ ծովուն վրայ գտնուող նաւակին, որ ինքզինքը յանձնած է ալիքներու քմայքին։

Մայրը... արդէն իսկ երեւակայութիւնը սկսած է փոխադրել զինք անչափելի հեռաւորութիւններ։ Այս պահուս՝ հիւանդանոցը։

Անցեալը կը կրկնուի...։

Հեւ ի հեւ, մուտքի տոմսը ձեռքին սեղմած, կը բարձրանայ աստիճաններէն. սիրտը կը տրոփէ արագօրէն։ Կը մտնէ սրահ մը. աչքերը աջ ու ձախ նետելով՝ կը քննէ իր շուրջը։ Կը տեսնէ հայրը... սրահին անկիւնը, հօրաքոյրն ալ նստած սնարի մը քով։ Վերմակի մը արանքէն կը տեսնէ զոյգ մը գորովագութ աչքեր. կը դիմէ անոր գիրկը, կուլայ անարցունք։ Կ'ուզէ խօսիլ, բայց լեզուն քիմքին փակած կը մնայ՝ երբ կը տեսնէ մօր այլափոխուած դէմքը։ Նախկին գեղեցկութեանց փոխարէն ուռեցքներ կան հոն։

— Այս ձեւո՞վ պիտի հանդիպէի մօրս, կը մտածէ ան, չէ՞ որ նամակներուն մէջ կը գրէին «Ամավերջի հանդէսին ներկայ ըլլալու եւ քեզ տեսնելով մեր կարօտը առնելու համար պիտի գանք...»

Յուսահատութիւնը մեծ էր։

Հայրը սաստիկ յուզուած է դիմացը պառկող մօր ու որդւոյն հանդիպումէն։ Նայուածքը յաճախ կը փոխէ զաւկէն կնոջ ու փոխադարձաբար։

Մայրը տեսնելով զինք ու անոր գունատ դէմքը, որպիսութեան ու դասերուն մասին հարցումներ ընելով, կը ջանայ հանդարտեցնել զինք ու մոռցնել իրեն, իր ներկայ վիճակը։ Կարօտցած է զայն բայց...։ Տղան անտարբեր իրեն եղած հարցումներուն՝ աչքերը անթարթ՝ կը դիտէ մայրը։ Արցունքի կաթիլ մը կը շողայ աչքերուն մէջ ու կը մնայ հոն։

Քանի՛ անգամներ Վարդգէս կ'երթայ նոյն սրահը, եւ ի՜նչ մեծ յոյսերով, եւ սակայն միշտ յուսահատ կը վերադառնայ։

Մօր անկողնին մօտ կեցած կը տառապի միշտ, չի կրնար, աւելի ճիշդը՝ չի դիմանար կենալ մօր առջեւ ու զայն քնացած տեսնել բաց աչքերով. ոչ իսկ մի քանի վայրկեան։ Լուռ, անխօս ու մելամաղձոտ աչքերով։ Դուրս կը փախի դէպի պատշգամ ուրկէ մարդոց բազմութիւններու անցնիլը կը տեսնէ. ուսանողներ՝ ուրախ, կայտառ, գրքերը իրենց թեւերուն տակ սեղմած, շարժապատկերի նկարներուն մօտ կանգ առնելով կը կատակեն, կ'երգեն։ Իսկ ինք...։ Ասոնք աւելի կը յուզեն զինք։

Յետ միջօրէ մը, երբ նման պահ մը կ'ապրէր, յիշեց հսկումի պահը։ Ընկերները եկեղեցւոյ Ս. Խորանին առջեւ ծնրադիր «Տէր

ողորմեա» կ'երգեն: Ինքզինք հոն փոխադրուած կը զգայ, աչքերը երկինք բարձրացուցած, առանց ուշադրութիւն դարձնելու անցորդներու հետաքրքիր նայուածքներուն «Փառք ճեզ Տէր Աստուած մեր»ը կը մրմնջէ: Գոց չղխտնալով՝ բանաստեղծ կ'ըլլայ այդ պահուն, արդէն իսկ յօրինեալ մեղեդին կը շարունակէ: Կ'աղօթէ մօր ապաքինման համար:

*
**

Երկար չի տեւեր այդ վիճակը, ու օր մըն ալ, բժիշկները խորհուրդ կուտան վերադառնալ տուն իր զաւակներուն, եւ սիրելիներուն մօտ «վերջին անգամ» ըլլալով զանոնք տեսնելու համար:

Վարդգէս չի համարձակիր իրենց հետ վերադառնալու խօսք ընել: Արժանի չէր...: Բաժանումը յուզիչ տեսարաններ կը պարզէ, որոնք մինչեւ այսօր յիշողութեանը մէջ կը մնան:

Վանք վերադարձէն առաջ, մտերիմ բարեկամի մը երազը մտիկ կ'ընէ.—

— Դալար մարգագետնի մը մէջ, կ'ըսէ ան, մայրդ ծունկի եւած ջերմօրէն կ'աղօթէր: Զայն մը լսեցի յանկարծ որ կ'ըսէր «Մի՛ յուսահատիր, հաւատա՛, աղօթէ յուսով, պիտի բժշկուիս դուն»: Աչքերս բացի քեզ տեսայ անարին առջեւ կանգնած, տխուր՝ Մամա, Մամա՛, կը պոռայիր, չե՞ս լսեր...:

*
**

Այս պատկերը կ'աղօտանայ ու կը փոխուի ծնունդ տալով ուրիշի մը:

Կ'երեւակայէ տունը եղած ըլլալ: Ազգականներ, բարեկամներ ու հարազատներ հաւաքուած են մօր շուրջ: Ոմանք անկիւն մը քաշուած մեղմ կը խօսակցին: Ուրիշներ կուլան: Իսկ մայրը, վերջին անգամ վերադառած ըլլալով ինքզինք կ'ըսէ «Ցարութիւն առի»: Ցիշողութիւններ կ'ընէ: Նախկին կայտառութիւնը վերադառած է. կը փափաքի չուկայ իջնել, սակայն կ'անդիտանայ անկողնին մէջ պըտնուիլը: Հարցումներ կ'ընէ զաւկին մասին. կը յիշէ տեսած ըլլալը...: Վերջին պահուն լռած էր. «Ո՞ւր են Վարդգէսն ու Սեդան. ինչո՞ւ ձեզի հետ չեն...:

Ճակատագիրը, ինչ անխիղճ ու անարդար ես դուն: Քանի՛-քանի երջանիկ բոյներ կ'աւերես, հոն մոցնելով արցունք ու ցաւ: Բայց... ներէ՛, Տէր:

*
**

Հիմա կը վերյիշէ անցեալ ամառը, իրենց տունը:

Վարդգէս կարօտակէզ սրտով կը վերադառնայ տուն: Նախկին տարիներու զուարթ ու խանդոտ արտաքինը տեղի տուած է մելամաղձոտութեան:

Ուրախ կանչերով, աղաղակներով ու խաղերով զեղուն տունը կը վերադառնայ, բայց···:

Ի՞նչ բան կայ հոն փոխուած. ամէն բան իր տեղն է, մաքրութիւնն ու դեղեցկութիւնը կը պահուի: Բան մը կայ որ խորապէս ազդած է տնեցիներու հոգիներուն. եղած է չատ ծանր հարուած մը: Սեւն է այդ, դաղտադողդի հոն մտած: Անմեղ հոգիները չէին կրցած երեւակայել անոր դաժան մուտքը այս յարկէն ներս: Ամէն չաբաթ բուրվառաձեւ խնկաման մը կը բուրէ հոն, բակին մէջ:

Վարդգէս կը ջանայ երջանիկ եւ ուրախ երեւոյթ մը տալ իրեն, բայց բռնաղբօս կ'ըլլայ: Նուէրներով, խաղերով, սիրով ու նման բաներով կը յաջողի դրաւել անուշիկ քոյրը որ իր բացակայութեան փարած էր հօրն ու քրոջ:

Գիշեր մը «աստղածորան դիշերներու լոյսին տակ» մինչ մեղեդիական տխուր եղանակ մը կը ջանար համադրել, կը քնանայ յոգնած, ու կ'իյնայ քաղցր երազի մը գիրկը:

Կ'երազէ:

Մայրը, նախկին իր դեղեցիկ դէմքով ժպտադէմ, կը մօտենայ պատուհանի փեղկերուն, կարօտով ներս կը նայի. հոն, հայելիին քով նստած է իր վանական որդին, ձեռքին գիրք մը կը ժպտի անոր: Վարդգէս կը յիշէ այն խօսքը, զոր ըսած էր «Ո՞ւր են Վարդգէսն ու Սեդան, ինչո՞ւ ձեզի հետ չեն» ապա, մխա զաւակներուն, վերջապէս ամուսնին. երկար նայուածք մը կ'ուղղէ անոր, կը ժըպտին գոհ սրտով: Յանկարծ կը փախչի, այնպէս ինչպէս եկած էր անակնկալօրէն:

···Մա՛յր, Մայրի՛կ, կը պոռայ. երբ արդէն կը կորսնցնէ զայն:

Ինքզինք փոխադրուած կը տեսնէ դրախտի ցանկապատին մօտ, որ Թափանցիկ կերպասով մը պատուած է: Ներսի դեղեցկութիւնները ու չարժուձեւերը կը դիտէ: Կը տեսնէ հրեշտակներու խումբ մը, որ կը մօտենայ երկնաքաղաքացիներուն եւ ուրախութեամբ կ'աւետէ մաքուր հոգիի մը անոնց ընկերակցիլը: Կը պատուիրէ որ մաքուր հագուին ու երթան առաջնորդեն զայն եւ ուրա-

խանան: Ուրախութեան ալիք մը կ'ողողէ սրտերը: Հրեշտակային բերկրալից երգերու ընկերակցութեամբ թափօր մը կազմած կը յառաջանան:

Տղան կը մասնակցի այս ուրախութեան, բայց...:

Աչքերը կը բանայ, ուրախ՝ յուսավառ: Կը քննէ քնացողները: Հայրը՝ արդէն իր գործին դացած է: Ան... չկայ: Քոյրերն ու եղբայրները անմեղօրէն կը քնանան: Անզգալաբար՝ Մա՛յր բառը կը մրմնջէ:

Աստուածածնի տօնական օր մը, հակառակ հօր ու տնեցիներու կամքին, կ'ուզէ այցելել մօրը թարմ հողակոյտին:

Հօր հետ կ'անցնի դերեզմանաքարերու մօտէն. չուրջը՝ «Աստ հանգչի»ներ, սեւ խաչերու վրայ: Կը քալէ մանրակրկիտ ու տագնապալի քննութեամբ մը: Խռովեալ է հոգին: Հաղիւ կը յառաջանան ոտքերը: Դարձուածք մը, յանկարծ... կ'ինչայ առանց աղօթք մ'իսկ մրմնջելու: Կեանքի ինչ-ինչ յիշատակներ կ'արթննան բոլորին սըրտերուն մէջ: Բոլորը կուլան դառնօրէն: Փոխան արցունքի՝ վարդ-պէս կարծես սրտի կարմիրով կը ներկէ հողակոյտը...:

*
**

Կ'երազէ, կը յիշէ այս բոլորը. պատկերները կը փոխուին, կը խառնուին խառնաշփոթ մը ստեղծելով: Գլուխը ձեռքերուն մէջ կ'առնէ, կը փակէ աչքերը, կ'ուզէ մոռնալ...:

Բայց, քիչ վերջ ականջին կը հասնին «Օրհնեալ տէր մեր... երբայէ ի խաղաղութիւն». կ'ըսթափի:

Այս ի՞նչ է, Աստուծոյ տան մէջ նման երեւոյթ...: Երազէ արթնցողի մը պէս աչքերը կը չփէ, դինովի մը պէս կը քալէ, կը համբուրէ սեւով քօղարկեալ աւետարանը ու դուրս կ'ելլէ մտամոլոր:

Դարձեալ զանգը: Դարձեալ կեանքը, իր թանձր իրականութեամբ: Դասարան ու դասագիրք, խօսք ու ժպիտ:

Կեանքն է որ կը քալէ...

Արիւնն իր մէջ կ'եռայ: Կ'ուզէ կեանքին հետ քայլ պահել:

Վիշտն նորոգուած՝ վարդ-պէս կը հակի դիրքին...:

ՅԱԿՈԲ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
(Դ. Ժառանգաւորաց)

ԿԵԱՆՔԻ ԾՈՎԸ

Կեանքէն ինչի՞ մնաց,
— Ըսէ՛ ինծի, ալեհեր·
Ահա արդէն կեանքի ալիքն փրփրադէզ
Սա երերցող գլխուդ վրայ է փշրուեր:

Կուրծքդ լայնշի, որ անցեալին ունէր հեւք մը ալեկոծ,
Եւ բազուկներդ պիրկ ու ճկուն, ամրակուռ, որ տճենեցան կեանքի
ծովու մէջ այնման

Հիմա արդէն թոյլ ու անոյժ կ'երերան:
— Ով ալեհեր, ըսէ՛ ինծի, կեանքէն ինչի՞ մնաց:

Նաւը կեանքիդ կ'ճած է արդէն,
Ալ չի ձգեր ոեւէ հետք սա յեղյեղուկ ծովուն մէջ·
Ու հիմա ան երբ կապուած է ճարպիին,
— Ըսէ՛ ինծի, կեանքէն ինչ մնաց:

Ահա, ես ալ ներս կը հրեմ նաւակս, սա լեռնացած ջրերէն,
Բայց, հոն չկայ ոչ մէկ նամբայ, ոչ մէկ հետք·
Քու անցեալի փորձառութեամբդ, ո՛վ ծեր
Խորհուրդ մը տուր սա պատանի նաւորդի՛ս:

«— Իրաւ կեանքը, ըսաւ ծերունկը հանդարտ,
Ինչպէս որ դուն կը տեսնես, պայճար մըն է յարատեւ
Այս ընդարձակ ու ալեյոյզ ծովուն մէջ:
Այդ պայճարին մէջ շատեր կը խեղդուին պարտուած:»

«Ամէն նաւորդ այս անուղի ծովուն մէջ,
Իր բազուկով պէտք է բանայ իր ուղին,
Ու այն ատեն միայն կ'ըզգաս, ով տղաս, երջանկութիւնն այն
մարդուն

Որ կը կանգնի ճարպիին:»

«Կեանքէն մեզի մնացածն՝ աշխատանքին պարգեւած
Երջանկութի՛ւնն է, տղա՛ս:»

ՍԱՐԳԻՍ ՅԱԿՈԲԵԱՆ
(Դ· Ժառանգաւորաց)

ՄԵԾ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

Ժամը դիշերուան տասներկուքն է:

Անապատային լռութիւն մը կը տիրէ չուրջս:

Ծովն իսկ հանդարտ է ու անձայն: Ծառերը քնացած են. հովը չ'ուզեր կարծես տերեւները արթնցնել, չխանդարելու համար խորհրդաւոր պահը:

Լուսինը մասնաւոր դրաւչութիւն մը ունի այս դիշեր, աստղերը արտակարգ փայլունութիւն մը ղեցած են: Մէկը մանաւանդ, որ եկեղեցւոյ գմբէթէն կախուած է, խորհրդաւոր՝ դիս կը դիտէ անթարթ:

Ինչո՞ւ այս լռութիւնը: Տարօրինակ բա՞ն մը պատահած է արդեօք թէ բնութիւնը համրացած:

***

Յանկարծ...

«Խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ, հովիւ երգեն ընդ հրեշտակս, տան աւետիս աշխարհի»...

Եկեղեցւոյ զանգերը կ'ըսկսին զօղանջել: Բնութիւնը կ'արթննայ յանկարծ: Ծառերը կ'ըսկսին փսփսալ իրարու: Ծովուն ալիքները կը զարդացնեն ձայներու համանուագը:

«Ծնաւ նոր արքայ ի Բեթղեհէմ քաղաքի»...

Նորէն աշակերտներու խումբն է, որ կ'աւետէ Մխածնին Ծնունդը:

Խումբը կ'անցնի դռնէ դուռ, ու կ'աւետէ Աստուածորդւոյն յայտնութիւնը բոլոր վարդապետներուն՝ կարգաւ:

Երկին ձայնը հետզհետէ կը մօտենայ:

Քիչ եռք մեր ննջարանին առջեւ է արդէն: «Մեծ Խորհուրդը» աւելի կը մեծնայ ու աւելի կը զրաւէ զիս: Խումբը մեզի ալ կ'աւետէ հրաշափառ խորհուրդը:

Զանգերը կը զօղանջեն տակաւին:

Ննջարանի բոլոր տղաքը արթնցած՝ կը մօտենան դրան եւ քունէն նոր բացուած աչքերով այնքան զարմացած կը դիտեն երգող խումբը, որուն անդամները կարծես երբեք տեսած չըլլային իրենց ամենօրեայ կեանքի ընթացքին:

«Քրիստոս ծնա՛ւ եւ յայտնեցա՛ւ»:

— «Օրհնեալ է Ծնունդն Քրիստոսի» — *կը պատասխանէ երջանիկ դասընկեր մը:*

***

Խումբը կը հեռանայ:

Երգը կը դադրի: Զանգերը կը լռեն: Ծառերու տերեւներուն փսփսուքը կը մարի հեռուհեռէ...: Ծովուն ալիքները կը հանդարտին: Բոլոր տղաքը իրենց անկողինները կ'երթան: Կրկին լռութիւն:

Երեւակայութիւնս կը խլրտի: Կ'երազեմ, տարիներ առաջ, նըստարանին առջեւ, տակաւին մանուկ, կը լսէի ուսուցչուհիին խօսքերը Մանուկ Յիսուսի Ծնունդին մասին:

Կը լսեմ հրեշտակներուն ձայնը· «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն»: Կը տեսնեմ լուսաւոր աստղը, որ երեք մոգերը կ'առաջնորդէ դէպի Յիսուսի մսուրը: Մոգերը, իրենց նուէրները չալկած, կ'երթան երկրպագելու Աչխարհի Նորածին Փրկչին: Հովիւները իրենց ոչխարները կ'առաջնորդեն դէպի մսուր: Հոն, Աստուածածինն ու Նորածնին հայրը, Յովսէփ, կը ժպտին: Գառնուկները կը մայեն: Բնութիւնը կը ձայնակցի հրեշտակներուն «ի մարդիկ հաճութիւն»...:

Կը փորձեմ քնանալ, բայց ուշ է արդէն: Կը դոցեմ աչքերս լինքզինքս քնացած ղգալու համար, մանկական լինքնախաբէութեամբ, բայց ի զուր:

Եկեղեցւոյ զանգերը կը զօղանջեն: Զարթուցիչ զօղանջներ են սոսկ: Տղաքը պէտք է չուտ պատրաստուին, որպէսզի եկեղեցի երթան:

***

Եկեղեցին լեցուն է հաւատացեալներով:

«Փա՛ռք»... դպրապետին ձայնն է:

«Ի բարձունս Աստուծոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն»...

Վանքին երգեցիկ խումբն է, որ կ'երգէ հրեշտակներուն բերնով:

Կրկին վերացած՝ կը փնտռեմ դիշերուան լռութիւնն ու խաղաղութիւնը:

Ան չկայ այլեւս...:

ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐ

ՆԱՄԱԿ՝ ԴԺԲԱԽՏ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ

Տարաբախտ եղբայր,

Երէկ, մահատարած, անյոյս բուն ծծեց, սպառեց տանդ լամբարին այնքան թանկագին իւղը... Հա՛յրդ էր կորսուողը:

Իսկ այսօր, յանկարծական ու անղգայ փոթորիկը պատէն կախուած տանդ անճրագ լամբարն ալ տապալեց, փշրեց, փոշիացուց... Մա՛յրդ ալ քեզ լքեց:

Հանգի՛ստ անոնց հոգիներուն...

***

Գիտեմ սիրելիս, աշխարհիս վրայ չկայ մէկը, որ իր երազը չունենայ: Եւ դուն ալ արդարօրէն հիւսեր էիր քու պատանի երազները: Կ'ըզդամ հիմա, թէ անոնք որքա՛ն անմեղ էին, որքա՛ն անոյշ քեզի համար. եւ ինչքա՛ն կը բաղձայիր իրականացնել զանոնք, այն խանդավառութեամբ, որով զանոնք յօրինեցիր մտքիդ մէջ:

Բայց ի՞նչ խոր վիշտ, անհո՛ւն ցաւ... քու սրտէդ քամուող արցունքներու կաթիլները մարեցին ու փոշիացուցին մտքիդ այդ մաքուր եւ նորափթիթ ճրագները, ինչպէ՞ս աչքերէդ վար կայլակող արցունքներուդ աղամանդեայ կաթիլները մարեցին, հօրդ թարմ հողակոյտին վրայ քու իսկ ձեռքով զետեղուած նիհար մոմերը:

Ա՛հաւոր էր վիշտդ, որով ես ալ, հաղորդակից քու հոգիիդ, տառապեցայ...

Ես հոն էի այդ օրը, եւ անբարբառ կը հետեւէի քու հանդարտ եւ լուռ չարժումներուն, երբ դուն, անխօս, փլատակ սրտով, դըլխահակ եւ պղտոր աչքերով կը քալէիր քու այնքան սիրելի հօրդ անկենդան մարմնին կից: Ա՛յո՛, դուն էիր ան, որ անոյժ բազուկներով, եւ ո՞վ դիտէ ինչպիսի՛ զարնուած սրտով, ուսերուդ վրայ կ'առնէիր յաւիտենական ու տախտակաչէն խրճիթը անոր, որ քեզ իր արիւնէն արիւն տուաւ եւ կեանքէն՝ կեանք... Բայց, սիրելիս, այս է կեանքին օրէնքը: Դուն կոչուած էիր իբրեւ ցուպ ծառայել քեզ ոյժ տուող էակին: Ա՛յս է պայմանը կեանքին: Բայց դժբախտ բարեկամ, կը տառապի հոգիդ, քանի չկատարեցիր քեզի տրուած պարտականութիւնը, չծառայեցիր հօրդ իբրեւ յենարան, այլ, ափ-

սո՛ս, մխանդամընդմիշտ, եղար յամրաքայլ մեռելաբարձը քու սիրեցեալ հօրդ դաշտին:

Ու այդ առեն, սիրելիս, ես անարցունք, բայց սրտաբեկ՝ կ'ողբայի անհուն վիշտդ...

***

Օրեր անցան...

Ես՝ հեռու քու հայրենի տնակէն, երազանքի ճամբով միայն, լեռներու ու անտառներու ընդմէջէն, կը տեսնէի զայն սեւերուն մէջ թաղուած, ուր սրտցաւ մայրդ անցած օրերուն հետ կը վիճէր: Այո՛, քու հարազատ մայրդ էր ան, քու պաշտելի միակ կենդանի էակը, որ տանդ մէջ, մութ անկիւն մը թառած, կ'երազէ՛ր, կ'երազէ՛ր...: Անոր երազներուն դլխաւոր դերասանն էիր դուն, ո՛վ անբախտ, որ հեռու իրմէ, ամբողջ հոգւովդ կ'աշխատէիր այն յոյսով, թէ օր մը, քու որդիական պարտականութիւնդ որ ղլացուեցաւ բարի հօրդ, կը կատարես մօրդ հանդէպ...: Ու տակաւին խեղճ մայրդ, սեւերուն մէջ ընկողմանած, դեռ կ'երազէ՛ր... Իր փոսացած աչքերուն առջեւ կ'երեւային, իրմէ հեռու, եւ քեզմէ ալ բաժնուած, սգաւոր եղբօրդ եւ սեւազգեստ քրոջդ պատկերները... Ու ձեր ձեռքերէն բռնելով կը մխրճուէր, պահ մը, ապագայի քաոսին մէջ... Սիրելիս, այդ ամէնը կեանքի անիւին մօտը գնացքին բնական հետեւանքն էր...:

***

Այսօր, ո՛վ անբախտ ընկեր, տանդ նոր զգեցած սեւերուն մէջ, դուն չտեսար արիւնարբու այն տնաքանդ ու մոխրագոյն բուն: Ա՛խ, ան հոն էր, եւ ի՞նչ նպատակով, ոչ դուն կրնայիր երեւակայել եւ ոչ ոք...

Ու յանկարծական փոթորիկը փոշիացուց քու սրտիդ թանկագին գոհարը, կեանքի հսկայ ալիքը քու աչքերէդ անէացուց քեզ միակ երազողն ու մտածողը, մայրդ... Ո՛հ, արցունքով կը դրեմ սա բառերը: Մեռաւ սակայն, ու վերջին պահուն նոյնիսկ րոպէ մը զըլացաւ ժպտալու երեսիդ: Կ'երթար լինք, առանց ետ նայելու...: Ա՛խ, մայրդ ալ, անոյշ մայրդ, քու պաշտելի կենսատուն խակ մերժեց քու որդիական ծառայութիւնդ, վշտահա՛ր, եւ գոհացաւ, որ գինք քու ուսերուդ վրայ չալկած տանիս հեռուն եւ միայն յիշատակովը ապրիս...

Ու այս անգամ, տունդ խեղդուեցաւ սեւերուն մէջ վատահաբար. ա՛լ արեւը չի ժպտար անոր լուռ պատերուն, ա՛լ ղրան ղիմաց ծաղիկները իրենց աւիշներուն վերջին կաթիլները կը քամեն իրենց արցունք, եւ ղլխիկոր կ՚ողբան իրենց խնամակալը: Իրենց ալ աչունը անժամանակ կը ժամանէ:

Կը զգամ խորութիւնը վշտիդ, յուսալքումը հոգւոյդ, երբ ջարդուած փոքր սիրտդ կ՚աւերակուի անգամ մըն ալ անժամանակ...

*
**

Տառապանքի բաժակը ցմրուր լմնցած սիրելի եղբայր, կը զգամ թէ կեանքը, այս օրերուս, վշտի խորունկ անտառ մը եղաւ քեզի, եւ տառապանքի կիզիչ անապատ մը: Եւ բախտի անիւին այս ընթացքը, բնականաբար իր հետ պիտի բերէր յուսալքումը: Բայց սիրելի՛ս, տակաւին չմնկած այդ խոր անդունդին մէջ, ուշքդ ժողվէ... Ո՞վ է ըսեր, թէ մահը վախճանն է կեանքին: Այդպէս չէ՛, սիրելիս, այդպէս չէ. ամէն մահ, այս կեանքին մէջ, ծնունդ մըն է, յարութիւն մը: Տե՛ս, ծնունդներն են այս կեանքի մահերը: Հաւատա՛, որ այս աշխարհիկ, անցողակի կեանքն է մահը, եւ մահը՝ յաւիտենական կեանքի ծնունդը: «Մի երկնչիր»... Սիրելիներուդ յիշատակը քեզ կուտայ կեանքի աւիշ, ապրելու կամք... Դուն յարուցեալն ես մեռելներուդ...:

*
**

Ժպտէ այլեւս, սիրելիս, կը բաւէ, չա՞տ տխրեցար: Արդէն կեանքը ի՞նչ է, եթէ ոչ կեղծ ժպիտ մը մարդուս երեսին: Տե՛ս, իրաւ կեանքը սիրելիներդ կ՚ապրին հիմա...

Լո՛յս անոնց հոգիներուն...

Կեանքի ողջո՛յն քեզ՝ կեանքի կարօտ բարեկամ:

Քոյդ՝
ՎՌԱՄ

ԿԵԱՆՔԻ ՈՒՂԻՈՎ

Փետրուարի ցուրտ երեկոյ մըն է հիւսիսի այս փոքրիկ քաղաքին մէջ:

Արեւու ծիրանիէն ծուէններ տակաւին կառչած են տուներու պատերուն եւ անփութօրէն նետուած սալարկուած ճամբաներու եզերքներուն:

Փողոցներուն մէջ տակաւ կը տիրէ ճմրան սարսուռով թաթաւուն լռութիւնը: Ձեփիւռ մը, անձրեւահար անցորդի մը նման, կը մտնահարէ փեղկերը, մինչ մարդիկ անոնց ետին կ'ունկնդրեն ճմրան մելամոյչ մեղեդին: Սակայն ձեփիւռը հետզհետէ կը սաստկանայ ու կը վերածուի քամիի: Ծառերն արդէն կը սկսին արհաւիրքով դիտել այս յարաճուն սուլոցը, որ տակաւ կը փոխուի մըրրակի մը չաչիւնին, ապտակելով ու կոտրտելով իրենց այնքան դալար, այնքան երիտասարդ ճիւղերը եւ նոյն արհաւիրքով իրարու կը փսփսան կեանքի դաժանութիւնները:

Դուրսը ոչ ոք, լռութի՛ւն, լռութի՛ւն:

***

Վիղէն վակելով աշխատանոցը, օրուան տեղեկագիրը յանձնեց դործատիրոջ, որ քանի մը թերացումներ նշելով յանդիմանութիւններու տարափով մը խեղճ պատանիին երեսը քրտինքով ողողեց եւ ապա զայն արձակեց: Դանդաղաքայլ՝ փողոց դուրս եկաւ: Ֆամին չարաճճի աղջկան մը պէս խառնեց իր մազերը եւ ապտակեց իր երեսը:

Գլխահակ ու մտամոլոր՝ յառաջացաւ խուլ փողոցներէն եւ վերջապէս կանգ առաւ թխթեղեայ ժանդոտած խրճիթի մը առջեւ որ խլեակի մը կերպարանքը ունէր: Իր լուրաքանչիւր քայլին հետ նըւաղող ու պարող աստիճաններէն վեր բարձրացաւ. ամէն օրուայ նման պատերուն մերկութիւնն ու սենեակի դատարկութիւնը պինդ դիմաւորեցին: Հովին սուլոցը կը լեցնէր բնակարանին ամայութիւնը: Ամէն անգամ որ ներս կը մտնէր ան այս խրճիթէն, կը սարսռար այս ամայութեան մէջ: կարծես որմերէն ձեռքեր կը ծնէին, որոնք կուզային սեղմել իր կոկորդը ու իր մեռած անցեալը — իր

սիրելիներուն դիակներովը չաղուած ու կազմուած — հոս այս պատերէն ներս դարձեալ կը մարմնանար խռովելու համար իր ներաշխարհը ու թաւի տալու իր դառնութիւններու ուռճացումին: Որքա՜ մըն էր ինք, անբուն չիւղ մը նետուած այս աշխարհի տարածքին վրայ: Չէր յիշեր երբ եւ ինչպէս իր հօր — զոր նոյնիսկ չէր ճանչցած — դաշտը հաներ էին այս խարխուլ դռնակէն դուրս: Տեսած էր իր փոքրիկ քոյրը, այնքան փոքրիկ, որ կարողացեր էր անոր մարմինը պարփակել իր մանուկ բազուկներուն մէջ: Այո, տեսած էր այդ փոքրիկ քրոջը դաշտին չուրջ պլպլացող ժժդոյն լոյսերը, նոյնիսկ թաթիկը երկարած էր անոնցմէ մէկուն լոյսը բռնելու համար: Ցանի մը տարի վերջ, երբ արդէն չաբաթական եօթը ոսկի կ'առնէր, ինք լքած էր նաեւ մայրը, այո, իր մայրիկը, որուն բազուկներուն մէջ կծկուած պլուխը բարձին կը դնէր, ցուրտ դիշերները, ինքզինք երանութեան մէջ փոխադրուած կ'ըզգար, ահա անոր ալ դաշտը դուրս ելած էր այդ խարխուլ դռնէն: Ժամերով անոր թարմ հողաթումբին վրայ ինկած ճանկռտած էր զայն կարծես ներս թափանցել ուզելով մինչ իր արցունքները կ'ողողէին անոր դերեզմանը:

Գիշերուան սարսափը ինք տուն առաջնորդած էր: Այս լրեւրայալորդ դժբախտութիւններն ու վաղահաս որբութիւնը իր մէջ կազմաւորեր էին հասունութիւն մը, որով բնազդաբար պէտք կ'ըզգար քաջութեան՝ այս կեանքը դիմագրաւելու համար: Ապրելու կամքն ու ապրուստի պէտքերը ինք դործատեղի մղած էին եւ ինք հազիւ մանուկ մը՝ լացն աչքերուն ու կոկորդին մէջ խեղդած, պայքարած էր կեանքին դէմ, կեանքին համար: Ահա արդէն տասնամեակ մը անցեր էր անկէ ի վեր, երբ դիշերները կուզար այս տան դատարկութիւնը լեցնելու, տան դատարկութիւնն էր որ իր հոդին կը լեցնէր: Ան կը յիշէր այս բոլորը ու սենեակին մենութեանը տակ ճնշուած ու ջազդրփուռ՝ փողոց կը նետուէր: Լաւ էր հոն, բնութեան դիրկը, հովին ընկերակցութեամբ որ կը խաղար իր հետ, կարծես ուզելով ցրուել երէկի եւ ներկայի դառնութիւնները: Ժամեր վերջ տուն կուգար, իր նիհար, վտիտ մարմինը կը հաւաքէր հոն, պատին ներքեւ, պատուհանին դիմաց, ուրկէ աղօտ լոյս մը կուգար ուրուագծել այդ չոր ու երկար մարմինը, այդ ժժդոյն ու ձուաձեւ դլուխը՝ ծածկուած սեւ դանդուրներով, մինչ դեռ երկար ատեն իր սեւ աչքերուն մէջ՝ առաստաղին յառած, լոյսը կը ցոլար մինչեւ որ յոգնած կոպերը իրար կը մխանային:

Այդ երեկոյ եւս Վիլէն տխուր էր եւ ի՞նչ պատճառ ունէր ու-

րախ ըլլալու: Մանկութենէն ի վեր դառնութիւնները իր մտքին պարարտանիւթը հանդիսացած էին եւ հոգիին անուշիչը: Իր ապրած իւրաքանչիւր օրը կեանքի մանեակին վրայ աւելցուցած էր դառնութեան ուլունք մը եւ դեռ ամէն օր, ամէն ժամ մանեակը կ'աճէր:

Հիմա կեանքն արդէն լոկ վաղուան երազ մըն էր, երազ մը՝ տակաւ ժժդունող յուսալքումի փոշիին տակ: Ոչ ոք ունէր, ոչ ոք որուն հետ կարենար իր առօրեայ տաղնապներն ու դառնութիւնները կիսել: Գրասենեակէն մինչեւ իր տան սեմը ամէն օր իր տեսածը նիւթի ճախճախուտն էր, ուր թաղուած էր մարդկութեան մեծամասնութիւնը, իսկ անկէ անդին դատարկութիւնը, անհուն դատարկութիւնը, որ կը թափանցէր մինչեւ իր հոգիին խորքը ու հոն, բացուած փոսին մէջ տակաւ կ'իջնէր վաղուան յոյսը: Այո, ան տակաւ կը յուսալքուէր:

Ցուսալքո՛ւմ:

Վիպէն մտամոլոր ծովեզը հասած էր, տան հեղձուցիչ մըթնոլորտէն փախչելով: Ո՛հ, ինչպիսի հոգեմայլ մեղեդի մը կը սաւառնէր հոն՝ մթնոլորտին մէջ: Ծովէն բխող բիւրալար տաւղային համանուագը կը դիզուէ՛ր, կը դիզուէ՛ր ու ապա կուգար փչրուիլ հոն՝ ժայռի կուրծքին եւ կամ նաղանքով կ'երկարէր աւազուտքին վրայ:

Կեանքի բոլոր դաժան խորհուրդները, հոս, մենութեան մէջ կը հալածէին զինք: Աւ՛յս էր կեանքը· ո՛չ մէկ ժպիտ, մենութիւն, տխուր խոհեր, տառապանք:

Ծովը իր դիւթիչ օրօրով իր լայնարաց թեւերուն մէջ կը կանչէր զինք: Սակայն երբ կը պատրաստուէր քայլ մը առաջ առնելու՝ կողքին դտաւ նուրբ դիմապիծով երիտասարդ մը: Անոր չուրթերուն վրայ կը թափառէր ծաղող ժպիտի մը ուրուագիծը եւ աչքերուն մէջ կար դութ, յանդիմանութիւն, ափսոսանք եւ ուրախութիւն իրար խառնուած ու միաձուլուած: Երիտասարդը հեռացուց զինք ափէն: Վայրկեան մը Վիպէն եւին նայեցաւ, սարսուռ մը անցաւ իր մարմնէն, տեսնելով այն ժայռին բարձրութիւնն ու անոր ներքեւ ցրուած խարակները...

*
**

Ինքնաչարժը կը սուրար դէպի քաղաք: Վիպէն ընկողմանած ներքնակին վրայ ժամական ութսուն քիլօմեթր արագութեամբ կը սուրար դարձեալ դէպի կեանք: Լուռ, թաղուած մտածումներու խորը, հոն, մէկը ղեկին առջեւ, միւսը ներքնակին վրայ, իւրա-

քանչիւրը իր հարցը ունէր, մին՝ ինչո՞ւ, միւսը՝ ինչպէ՞ս։

Ահա չքեղ սենեակի մը մէջ իրարու դէմ նստած կը պարզէին ինչուն եւ ինչպէսը։ Վիպէն, հոն, իր դիմացը վերջապէս կը տեսնէր մտերիմ մը, հոգեկից մը, որ կը հետաքրքրուէր իրմով ու կը մխիթարէր ըլնք։ Ո՛չ, կեանքը միայն այն չէր, ինչ որ ինք տեսած էր մինչեւ այդ վայրկեանը, դրամ դիզելու ու անձը յղփացումի ճահիճին մէջ խեղդելու ճիպ մը միայն։ Կեանքը ընկերութեան մէջ կը գտնէր իր խորագոյն եւ դեղեցկագոյն պատկերն ու արժէքը։ Մարդը մարդուն հետ...։ Կղզիացած իր առանձնութիւնն էր որ արմատն էր հանդիսացած իր բոլոր յուսաբեկութեանց։ Կեանքին գաղտնիքը ալ քակուած էր իր հոգիին մէջ...։

ՍԱՐԳԻՍ ՅԱԿՈԲԵԱՆ
(Դ. Դասարան)

Յաջորդող երեք յօդուածները ևմոյշներ են քարոզախօսութեան փորձերու, զոր ներկայ տարեշրջանի Բ. կիսամեակի ընթացքին կատարեցին աւարտական դասարանի մեր երկու աւագ եղբայրները՝ Բարշ. Աբրահամ եւ Փաւոս Սարկաւագներ եւ քահանայից դասարանի ուսանող՝ Պրն. Սարգիս Գոչեանը:

Դասարանի մէջ խօսուած քարոզներ են անոնք, որոնք կը վերկայեն այն եռանդին մասին, զոր աբեղայութեան եւ քահանայութեան սեմին հասած մեր ուսանող եղբայրները պիտի ցուցաբերեն Դպրեվանքէ մեկնելէ ետք երթալով ժողովուրդին եւ քրիստոնէական հաւատքը ուսուցանելով:

Յաջողութի՛ւն իրենց:

ԽՄԲ.

ՀՈԳԻ ԾԱՂԿԱԶԱՐԴԸ

«Եւ ժողովուրդքն որ առաջին եւ զկնի երթային՝ աղաղակէին եւ ասէին, Օրհնութիւն Որդւոյ Դաւթի օրհնեալ որ գայ յանո՛ւն Տեառըն. Օրհնութիւն ի բարձունս»:

(ՄՏԹ. ԻԱ. 9)

Ամէն չուրջ երկու հազար տարիներ առաջ Հրեայ ժողովուրդի խուռներամ ամբոխ մը Բեթանիայէն Երուսաղէմ երկարող ճամբուն վրայ, ցնծութեան օրհնաբանութիւններով կը դիմաւորէր դարերով սնուցուած յոյսին պսակումը բերող Մեսիան:

Յիսուս՝ մկրտութենէն վերջ, Երուսաղէմէն հեռու, Հրէաստան աշխարհի այլազան կողմերը շրջագայեցաւ: Գալիլիան Հրեայ մոլեռանդ ազգային տարրի կեդրոնավայրն էր: Հոն իր աստուածային վարդապետութեան տարածումի առաքելութեամբ, երեք տարիներ շարունակ մնաց: Հազիւ թէ կրցաւ մերթ ընդ մերթ այցելել Իսրայէլի մայր քաղաքը՝ Երուսաղէմը:

Աստուածորդին Գալիլիոյ մէջ եւ անոր մօտակայքը շրջելով կը քարոզէր, կը հրաշագործէր, ժողովուրդի հոգին կը պատրաստէր, աստուածային ճշմարտութեանց աղբիւրէն անունդ ջամբելու համար անոնց:

երրորդ տարուան աւարտին, Ան կը կատարէր հրաշքներուն մեծագոյնը նկատուող Ղազարոսի յարութիւնը: Այս պատմչելիքը կ'արձագանգէր Հրէաստանի բնակչութեան հոգիին մէջ: Քրիստոսի համբաւը կը հասնէր մինչեւ հեռաւոր անկիւնները Հրէաստան աշխարհի:

Ջինք տեսնելու ձգտումը կ'ունենային բոլորը անխտիր: Ուսոտի, լսելով որ ան Երուսաղէմ' կուգար, երկրին զանազան կողմերէն կը փութային հասնիլ հոն Բեթանիայէն Երուսաղէմ ընդարձակուող ճամբուն եւ դաշտերուն մէջէն: Մեծ էր բազմութիւնը մարդոց: Հրաշքը Ղազարոսի յարութեան, եւ Պասէքի տօնին ու անոնց հանդիսութեանց ներկայ գտնուելու խղճը, կը հաւաքէին ժողովուրդը, արտակարգ եռուզեռով:

Երբ այս բազմութիւնները կը տեսնէին զՔրիստոս, որ «գայր ի վերայ աւանակի իշոյ» խնդութեամբ տրոփող սրտերէն կը պոռթկային բարձրաղաղակ.

«Օրհնութի՛ւն Որդւոյ Դաւթի,
Օրհնեալ որ գայ յանուն Տեառն,
Օրհնութիւն ի բարձունս...:»

Անոր ոտքերուն տակ կը փռէին իրենց հագուստները, իրենց ձեռքին մէջ բռնած արմաւենիի եւ ձիթենիի ոստեր:

Յիսուս կուգար այն քաղաքը, ուր կը տիրապետէին երկու ոյժեր — Հռոմէական քաղաքական իշխանութիւնը եւ Հրեայ ժողովուրդի հաղարամեակներու կերտած եւ հրէութեան ամրութիւնը կերտող օրէնքը: Յիսուս որպէս թագաւոր կը մտնէր Երուսաղէմ: Կուգար խիզախօրէն եւ բացայայտ կերպով, հոգեկան վեհ սկզբունքներով հռչակելու համար Իր թագաւորութիւնը: Ան սիրոյ եւ հեղութեան աստուածային վարդապետութեան դաղափարներով զրահուած՝ կը մտնէր Երուսաղէմ համեստօրէն նստած աւանակի վրայ: Կուգար տիրապետող այդ ղոյդ բռնակալութեանց ռազմական եւ օրինապաշտութեան դէմ սիրոյ վարդապետութիւնը քարոզելու եւ երկիրը երկնաւոր թագաւորութեան վերածելու:

Քրիստոս, Փրկիչը աշխարհի, քալ գիտէր երբ կը մօտենար Երուսաղէմի պարիսպներուն, թէ սուրբ քաղաքը մարգարէներու նահատակութեան վայրը եղած էր եւ պիտի ըլլար իրեն համար նաեւ դառնութեան բաժակը ցմրուր խմելու սրբատեղին: Յիսուս գիտակից էր այդ բոլորին եւ դիտակցաբար կը յառաջանար հոն:

Սակայն, ինչո՞ւ կ'առնէր այդ քայլերը· ինչո՞ւ չարչարանքի

եւ զերազոյն զոհողութեան խորանին կ'ընծայէր իր անձը:

Յիսուս Քրիստոս խաղաղութեան թագաւորի կոչումով մարմին առած էր, փրկելու համար համայն մարդկութիւնը եւ բարձրացնելու զայն մեղքի ճահիճէն: Հետեւաբար առանց վարանումի իր առաքելութեան նպատակին կը զիմէր, Աստուածային իր կամքը ընկրկում չէր կրնար ճանչնալ աստուածապարզեւ այդ առաքելութեան ճամբուն վրայ:

Ահա ի յիշատակ Երուսաղէմ մուտքի զրուագին Հայց· եկեղեցին սահմանած է եւ նուիրականացուցած օր մը «Ծաղկազարդ» անունով:

Ծաղկազարդի այս զրուագին մէջ կարեւոր պաղափար մը մեր ուշադրութիւնը կը զրաւէ·—

Մեսիայի գալուստին գաղափարը:

Ինչո՞ւ Հրեայ ժողովուրդը այնքան հրճուալի «Ովսաննա»ներով կը զիմաւորէր զՔրիստոս: Արդեօք վասն պաղափարներ արտայայտող ըլլալո՞ւն համար, թէ ոչ պարմանահրաչ արարքներ կատարած ըլլալուն···:

Անշուշտ որ ասոնք ժողովուրդի մտայնութեան եւ հոգիին մէջ իրենց արժանի տեղը եւ դերը ունէին, բայց կար ուրիշ բան մը, որ անոնցմէ աւելին էր:

Երբայեցի ժողովուրդը Քրիստոսի մէջ կ'ուզէր տեսնել իր հին Դաւթեան եւ Սողոմոնեան աշխարհակալական փառքին վերականգնումը, բռնակալութեանց ծանր ճնշումներէն ազատագրումը, մէկ խօսքով՝ իր փրկութիւնը:

Հրեայ ժողովուրդը խոր հաւատքը ունէր, որ ժառանգաբար կուգար իրեն իր զարաւոր պատմութենէն, Ս· Գրքէն, թէ՝ ինք՝ ընտրեալ ժողովուրդը Աստուծոյ՝ պիտի աշխարհը ամբողջ նուաճէր եւ իր տիրապետութեան ենթարկէր: Խորունկ հաւատքը ունէր թէ այս բոլորը ակնկալուած Մեսիայով պիտի կատարուէին: Մեսեայ մը՝ որ պիտի զար վերականգնելու Իսրայէլի անկեալ թագաւորութիւնը եւ վերազարձնէր անցեալի կորսուած փառքը: Այստեղ պէտք է մեր աչքերը սեւեռենք այն հակադրութեան վրայ որ կար Քրիստոսի եւ ժողովուրդին միջեւ, այսինքն, Քրիստոսի կոչման զիտակցութեան եւ Հրեայ ժողովուրդի ըմբռնումին միջեւ:

Յիսուս կուգար որպէս խաղաղութեան թագաւոր: Կուգար հաստատելու սէրոյ, համերաշխութեան եւ հաւասարութեան կեանքը· կուգար խարսխելու իր թագաւորութեան հիմերը աստուածային, բարոյական եւ յաւիտենական ճշմարտութիւններուն վրայ: Մինչ

Հրեայ ժողովուրդը աշխարհիկ թագաւորութիւն կ'ակնկալէր, ու այդ աշխարհիկ, քաղաքական թագաւորութեան հիմնումին մէջ կը տեսնէր իր փրկութիւնը: Մեսիայի գալուստը իր աշխարհակալական իշխանութեան վերահաստատման եւ յաւերժացման ձգտումին պսակումը պիտի ըլլար:

Քրիստոս իր կոչումը Մկրտութենէն անմիջապէս ետք, յաճախակի առիթներով յստակ ըրաւ ժողովուրդին. բայց այս վերջինը, ինչպէս կ'ըսէ Եսայի Մարգարէն, «Աչք ունէր եւ չէր տեսներ, ականջ ունէր, բայց չէր լսեր» անոր համար որ դարերուն կուտակած ամպերը իր ներաշխարհին վրայ դժուար թէ անմիջապէս Քրիստոսի լոյսով վարատէին:

Աստուածորդին, որպէս կատարեալ եւ բացարձակ հեղինակութիւն ունեցող անձ, կուզար բարձրացնելու մարդը իր անկեալ վիճակէն, կուզար սթափեցնելու մարդկութիւնը դարաւոր թմրութենէն: Եւ արդարեւ ասկէ յատկանշական ձեւով արտայայտեց Իր այս նպատակը երբ խորհրդանշական կերպով տաճարը մաքրեց գայն պղծողներու դասակարգէն:

Ան կուզար մեղքի տիրմին մէջ խրած մարդը իր առաջին աստուածակերպ պատկերին վերածելու: Տաճարը ամբողջ աշխարհը ըլլար կարծէք, ուր կը մանէր Քրիստոս որպէս խրատուիչը, մաքրագործելու համար գայն: Ան երբ լումայափոխները, ապունեվաճառները եւ միւս պղծողները տաճարէն դուրս կը վտարէր, կարծէք այդ ձեռքի խարազանով կուզար համայն մարդկութեան խիղճը, դիտակցութիւնը խարազանելու, հոգիի մոլութիւններէն ազատագրելու համար:

Երբայեցի ժողովուրդը երէք Քրիստոսի անձին ու կոչումին ծանօթ չէր, ու այնքան փառաչուք եղանակով ու խանդավառութեամբ կը դիմաւորէր իր գալուստը, սակայն անպայման որ ներքին դրդումով, աստուածային մղումով էր որ կ'ըղձար թէ եկողը աշխարհական թագաւոր մը չէր, այլ բացառիկ եւ բացարձակ Փրկիչ մը, ուստի բնականօրէն իր չրթունքներէն կը թռչէին «Ովսաննա»ները.

«Օրհնութի՛ւն որդւոյ Դաւթի,
Օրհնեալ որ գայ յանուն Տեառն,
Օրհնութիւն ի բարձունս...»

Հայ լուսաւոնչ ժողովուրդը, որ առաջին անգամ պատմութեան մէջ պետականօրէն ընդունած է քրիստոնէական լոյսը, քիչ անգամ մնայն կրցած է վայելել երջանկութիւնը ծաղկազարդներու:

Նաւար դարերը անոր տառապանքի պատմութիւնը արիւնով հիւսած են, բայց եւ այդ պատմութեան ծոցէն ժայթքող աքանչելի քրիստոնէական մշակոյթը անոր պատմութեան փառքի օղակը կը կազմէ:

Հայը ամենուրեք, թէ իր երկրին մէջ եւ թէ սփիւռքի տարածքին վրայ, հաւատարիմ է եղած իր պատմութեան, ու այդ պատմութեան ակօսած ճանապարհն է դարձուցած իր մխակ ուղին: Հետեւաբար ան դարերու թաւալումին մէջ ամրապէս եւ տեւապէս կառչած է իր պապերուն սուրբ հաւատքին, անշէջ յոյսին: Խորունկ եղած են այս սկզբունքները իր մէջ, որովհետեւ խորունկ եղած է անոնց տուն տուող դիտակցութիւնը, որ մեծագոյն ոյժն է եղած զինք յաւիտենականութեան, անմահութեան, յաւերժին առաջնորդող: Ծաղկազարդները չէ ապրած միշտ, բայց ծաղկազարդներու յոյսով ապրած է յաւէտ:

Հայ եկեղեցին որ եղած է եւ է հայապահպանման կարեւոր ազդակներէն գլխաւորագոյնը, այժմ է նաեւ Հայու անմահութեան խորհուրդը: Հայը, հետեւաբար, երբ անոր սրբազան կամարներուն ներքեւ կը համախմբուի խոր հաւատքը ունի թէ ինչպէս որ ամէն Աւագ Ուրբաթ՝ Յարութեան զատիկը ունի, եւ ամէն ապաշխարութեան շրջան՝ իր ծաղկազարդը, այնպէս ալ ինք, ընտրեալ ժողովուրդին նման, իր դարերու պատմութեան ճայնին անսալով եւ անոր հաւատարիմ մնալով պիտի ունենայ, եւ անպայման ունենայ, իր երջանկաբեր ծաղկազարդը, Մեսիայի գալուստը: Այն առեն իր ալ հոգիի խորերէն պիտի ժայթքին ցնծութեան «Ովսաննա»ները:

«Օրհնութի՛ւն Որդւոյ Դաւթի,
Օրհնեալ որ գայ յանուն Տեառն,
Օրհնութիւն ի բարձունս···»:

Այժմ երբ քանի դարերու հսկայ անջրպետ մը մեզ կը հեռացընէ առաջին ծաղկազարդէն եւ դիտական նուաճումներու այնպիսի մթնոլորտի մը մէջ կ'ապրինք, ուր նիւթն է տիրապետող ոյժը աշխարհի, ինչպէ՞ս պիտի կարենանք վերակենդանացնել Քրիստոսի գալուստին խմաստը մեր հոգիներուն մէջ: Միթէ եկեղեցական արարողութիւններուն մասնակցելո՞վ, մեր ձեռքը մոմ կամ ձիթենիներու ու արմաւենիի ոստեր ունենալո՞վ միայն պիտի տօնախմբենք անոր յիշատակը· ո՛չ· այլ, հոգեպէս կերպարանափոխուելով: Որովհետեւ ծաղկազարդը ծիսական արարողութիւն ըլլալէ աւելի վսեմ ապրումներու խորհրդով յատկանշուող օր մըն է:

Եթէ կարենանք խորապէս թափանցել անոր խորհուրդին եւ

ճշդրիտ կերպով հասկնանք Քրիստոսի Բեթանիայէն — Երուսաղէմ դալուստին նկարագիրը, տարբեր կեցուածք պիտի ունենանք եւ տարբեր եղանակով պիտի նայինք անոր: Որպէս հաւատացեալ քրիստոնեաներ անհրաժեշտ հարկադրանքը պիտի ղգանք ընդառաջ երթալու Քրիստոսի եւ ապրելու անոր քարոզած ճշմարտութիւններուն լոյսով: Որպէս քրիստոնեաներ կեանքի մէջ ունինք մեր իւրայատուկ կոչումը՝ կեանքը ապրելու այնպիսի եղանակով, որ քրիստոնէական վեհ սկզբունքները ըլլան մեր ուղղութիւնը կերտող աղբիւրները:

Ահաւասիկ վերանորոգուելու հրամայական կարիքն է որ պէտք է ղգանք ծաղկազարդի առիթով եւ մեր հոգիները պայծառացընենք քրիստոնէական կրօնի ծաղիկ-գաղափարներով, մաքրամաքուր սկզբունքներով:

Ահա բո՛ւն Ծաղկազարդը, Հոգիի՛ Ծաղկազարդը:

28, Ապրիլ, 1965

ԱԲՐԱՀԱՄ ՍՐԿ. ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ
(Ընծայարան Գ. Տարի)

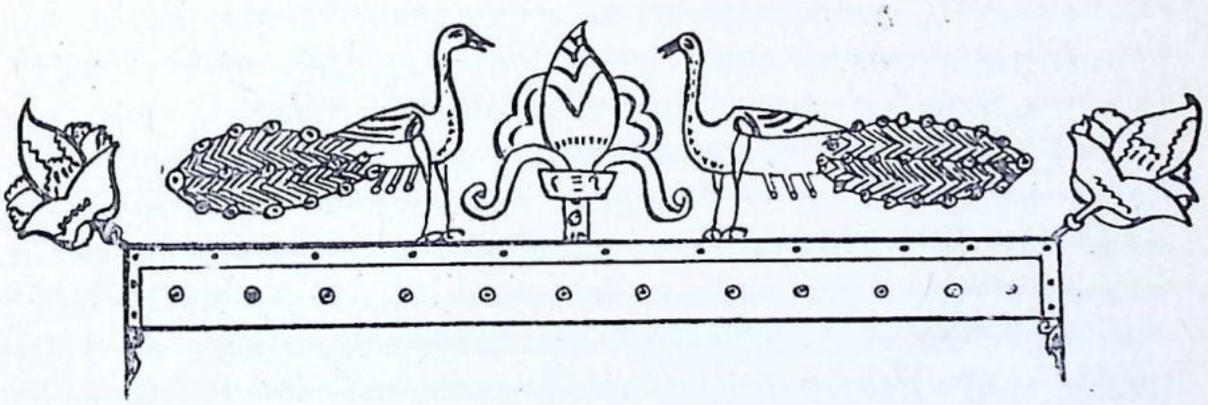

ՀՈԳԵԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԻՍԿԱԿԱՆ ՁԱՆԱՊԱՐՀԸ

«Որ խոնարհեցուցանէ զանձն իւրեւ զմանուկս զայս՝ նա է մեծ յարքայութեան երկնից»
(ՄՏԹ· ԺԸ·, 4)

Իր գործունէութեան եռամեայ շրջանին, Քրիստոս իր աշակերտներով միասին կը շրջէր Հրէաստանի զանազան գիւղերը եւ գաւառները, ամէն տեղ աւետարանելով երկնքի թագաւորութիւնը:

Ան մարդիկը կը հրաւիրէր անդամակցելու յաւիտենական կեանքի թագաւորութեան եւ բացորոշ կերպով կ'ըսէր թէ ինքն է յաւիտենական կեանքը, ինքն է լոյսը աշխարհի ու իր գործնական կեանքով եւ ազդու քարոզութիւններով, իր բժշկութիւններով ու զանազան հրաշքներով կը հաստատէր զայս:

Իր կատարած շրջապտոյտներէն մէկուն ընթացքին, օր մը, կը հասնէր Կափառնայում եւ կ'իջեւանէր իր աշակերտներէն Պետրոսի տունը:

Աշակերտները ճամբու ընթացքին իրենց խօսակցութեան նիւթ ըրած էին, թէ իրենց մէջէն ո՞վ մեծ պիտի ըլլար երկնքի թագաւորութեան մէջ: Շատ հաւանաբար անոնց այս խօսակցութիւնը քիչ հետք վիճաբանութեան առիթ տուած էր եւ բոլորին համար դարձած հրատապ հարց մը, խռովելով իրենց միտքն ու հոգին:

Երբ Պետրոսի տունը իջեւանելով քիչ մը հանդստացած էին, Քրիստոս նկատեց որ անոնց միտքը որոշ լուծումի մը յանդած չէր տակաւին: Զանոնք այդ մտահոգութենէն ազատելու եւ իր կամքը պարզաբանելու մտօք հարց տուաւ անոնց ու ըսաւ. «Զի՞նչ վիճէիք զհանապարհայն ընդ միմեանս»: Աշակերտները պահ մը լուռ մնացին եւ նոր անդրադարձան թէ վարդապետը հետեւած էր իրենց վիճաբանութեան:

Պահ մը ամօթահար, իրենց գլուխները դեռին յարեցին եւ չկրցան անմիջապէս պատասխանել: Բայց հարկ էր լուծում մը գտնել այս հարցին, ուստի համարձակութիւն առնելով պարզեցին իրենց միտքը, ըսելով թէ՝ իրենք կը վիճէին թէ իրենց մէջ ո՞վ մեծ պիտի ըլլար երկնքի թագաւորութեան մէջ:

Քրիստոսի աշակերտները անշուշտ որ լաւ ըմբռնած էին, թէ իրենց Վարդապետին թագաւորութիւնը հոգեւոր հանդամանք ունէր, սակայն կը խորհէին որ այդ հոգեւոր թագաւորութեան տարածման համար անհրաժեշտ էր քաղաքական ոյժի միջամտութիւնը: Ասոր համար իսկ մտահոգուած էին թէ իրենցմէ ո՞վ պիտի ըլլար մեծ՝ այս սրբալան գործին յաջողութեան համար ուղի ցոյց տուող առաջնորդը:

Քրիստոս յաճախ բացայայտ կերպով ըսած էր իր աշակերտներուն, թէ ինք կարճ ժամանակետք պիտի մեկնի այս աշխարհէն: Ուրեմն իրաւացի էր ու արդար աշակերտներուն մտահոգութիւնը: Անկասկած Քրիստոս իր հոգւոյն մէջ մեծ ուրախութիւն զգայ ի լուր անոնց անկեղծ մտահոգութեան, որ կը վերաբերէր իր քարոզած թագաւորութեան տարածման գործին: Սակայն հարկ էր անոնց մտքերուն մէջ յստակեցնել Իր քարոզած թագաւորութեան ճշմարիտ հանդամանքը. ուստի, առարկայական օրինակով մը խօսիլ ուզելով, տան մէջ գտնուող մանուկ մը Իր մօտ կանչեց եւ բոլորին մէջտեղը կեցնելով՝ ըսաւ. «որ խոնարհեցուցանէ զանձն իբրեւ զմանուկս զայս՝ նա է մեծ յարքայութեան երկնից»:

Մինչեւ Քրիստոսի ժամանակ, մանուկները պէտք եղած չափով նկատի չէին առնուած չափահասներու կողմէ, եւ յաճախ անոնց մօտէն հեռացուած՝ որպէս անմիտ արարածներ: Սակայն Յիսուս ոչ միայն հրահանգած էր, որ թոյլ տան անոնց որ իրեն մօտենան ու բարեկամութիւն մշակեն իր հետ, այլ խստիւ պատուիրած էր որ զանոնք ոեւէ կերպով չդայթակղեցնեն, այլ, ընդհակառակը, հոգատար ըլլան անոնց հանդէպ: Իսկ այժմ մանուկը կ'ընտրէր որպէս մեծութեան խորհրդանիշ, եւ իր աշակերտներուն կը յանձնարարէր որ անոր պէս ըլլան, հասնելու համար իրաւ մեծութեան:

Ի՞նչ արժէքներ գտաւ Քրիստոս մանուկին մէջ: Ինչո՞ւ մանուկը օրինակ բերաւ չատ կական ու ծանրակշիռ խնդրի մը լուծման կամ բացատրութեան առիթով: Կրնանք եզրակացնել թէ Քրիստոս մանուկին մէջ տեսաւ գլխաւոր երեք յատկանիշներ, որոնք զայն կը դարձնէին մեծութեան տիպար մը: Անոնցմէ առաջինն է անկեղծութիւնը, երկրորդը՝ խոնարհութիւնը եւ երրորդը՝ այլասիրութիւնը: Ահա այս նկարագրի գիծերը կը պահանջուէին աշակերտներէն որպէս մեծութեան երաշխիք:

Անկեղծութիւն, առանց որուն կարելի չէր հասնիլ ճշմարտութեան: Երկնքի թագաւորութիւնը բացարձակ ճշմարտութիւն ըլլա-

լուն, մարդիկ զայն ճանչնալու համար պարտին բացարձակ անկեղծութիւն ունենալ, որպէսզի կարենան անկէ ներս մտնել: Անշուշտ դիւրին բան չէ անկեղծ ըլլալը, երբ չարը ամենուրեք կը փորձէ արգելք հանդիսանալ ճշմարտութեան յաղթանակին: Բայց Քրիստոս պայման կը դնէ զայն երկնքի թագաւորութեան անդամակցելու եւ մեծութեան հասնելու առաջադրութիւնը ունեցող մարդոց համար:

Խոնարհութիւն, առանց որուն կարելի չէ մտնել ծառայութեան ճամբուն մէջ: Ո՞վ է այն հպարտ մարդը որ ուզէ ծառայել իր նմանին: Ո՛չ, անկարելի է այդ մէկը, այդպիսին պիտի ուզէ իրեն ծառայեցնել մարդիկը եւ անոնց ծառայութեամբ առաւել եւս հպարտանալով ամբարտաւան պիտի դառնայ, ինքզինք միւսներէն դերիվեր նկատելով: Քրիստոս բացայայտ կերպով կ'ըսէ թէ ինք չէ եկած ծառայութիւն ընդունելու, այլ ծառայելու բոլորին: Ահա երկնքի թագաւորութեան նպատակը — ծառայել՝ մարդոց բարձրացումին ի խնդիր: Եւ ասիկա խոնարհութիւն կ'ենթադրէ:

Այլասիրութիւն, առանց որուն կարելի չէ հասնիլ մարդ անհատին հոգիին, զայն առաջնորդելու համար ճշմարտութեան, յաւիտենական կեանքի՝ Քրիստոսի:

Բարի Սամարացիին առակով Քրիստոս լաւագոյն կը բնորոշէր երկնքի թագաւորութեան նպատակը:

Տաճարական ռաբբիներն ու քահանաները եւ յանձնապաստան փարիսեցիները չկարենալով դուրս գալ իրենց անձերէն, անտեսեցին հոգեպէս անկեալ ու մահամերձ մարդկութիւնը, զոր պարտէին առողջացնել բծախնդիր հոգատարութեամբ:

Աստուածորդին ինք պիտի խոնարհէր դէպի մեղքերով հոգեպէս վիրաւոր ու մահամերձ մարդկութիւնը, զայն ազատելու համար անխուսափելի մահուընէն:

Քրիստոս իր երկրաւոր կեանքի տեւողութեան, զոհձնականապէս ապրեցաւ իր առաքելութիւնը, չտասելով հոն՝ ուր վիրաւոր մը կար, ուր վշտացեալ մը մխիթարանքի պէտք ունէր, հոն՝ ուր մեղքի բեռան տակ ընկճուած մը կար, հոն՝ ուր մարդկային ընկերութենէն դուրս արտաքսուած մը կար: Ծօսեցաւ բոլորին հետ հաւասար, սիրեց բոլորը աստուածապէս ու յանձն առաւ խաչի անարդ մահը, որպէսզի մարդկութիւնը վերստին բարձրացնէ աստուածատիպ իր կոչումին:

Կարճ ժամանակ եառք Քրիստոս պիտի մեկնէր այս աշխարհէն:

Իր աշակերտները որ սիրած էին ղինք եւ Իր սկզբունքները, երկնքի թագաւորութիւնը, կ'ուզէին չարունակել Իր սկսած գործը եւ տարածել զայն ի սիւնս աշխարհի. ուստի, Իր մեկնումէն ետք ո՞վ պիտի ըլլար մեծը իրենց մէջէն կառավարելու համար այս սրբազան գործը:

Քրիստոս բացայայտ կերպով կ'ըսէր թէ իր թագաւորութիւնը սիրոյ եւ ծառայութեան սկզբունքներ կը ճանչնայ, անոնց վրայ հիմնուած է եւ ով որ կ'ուզէ դեր ունենալ այս թագաւորութեան տարածման գործին մէջ, պարտի ըլլալ մանուկի մը պէս անկեղծ, խոնարհ եւ այլասէր:

Քրիստոս կը մերժէ ոյժի միջոցաւ մարդոց վրայ տիրապետելու սկզբունքն ու մեթոտը: Իր նպատակը տիրել չէ եղած երբեք, այլ ծառայել բոլորին, երջանկացնել բոլորը: Երկնքի թագաւորութեան տարածման գործը կը պահանջէր բոլորանուէր ծառայութեան կեանք. ուստի, ով որ կ'ուզէր մեծ ըլլալ, պէտք էր որ ապրէր ծառայութեա՛ն կեանքը: Ահա՛ Քրիստոսի ըմբռնումը մեծութեան նըկատմամբ, զոր ուզեց բացայայտ կերպով ներկայացնել Իր աշակերտներուն:

Մարդիկ միշտ ալ ուզած են մեծ ըլլալ, ինչ որ բնական երեւոյթ կը նկատուի, քանի որ մարդ արարածը ստեղծուած է Աստուծոյ պատկերին համաձայն: Ուստի մարդ արարածին մէջ կարեւոր տեղ ղրաւող այս տենչանքը յատկութիւն կը պահանջէ, որ կեանքի ամբողջ ընթացքին վրայ կը տարածուի, մինչեւ անոր վախճանը: Բայց մարդիկ ի՞նչ միջոցներով կը ջանան հասնիլ մեծութեան:

Պատմութեան մէջ մենք կը հանդիպինք մարդոց, որոնք մեծ ըլլալու տենչանքով աշխարհակալական պատերազմներ են մղած, նուաճած են բազմաթիւ ազգեր, տիրած են ընդարձակ հողամասերու եւ անոնց բնակչութիւնը հպատակեցուցած իրենց, ու կարծած են այս բոլորով հասած ըլլալ մեծութեան: Սակայն ժամանակ մը ետք խորտակուած ու չքացած է անոնց կարծեցեալ մեծութիւնը աւելի ուժեղ բազուկի մը հանդիպելով:

Պատմութեան մէջ մենք կը հանդիպինք դէմքերու, որոնք նկատելով թէ բազուկի ոյժով կատարուած նուաճումներն ու կարծեցեալ մեծութիւնները յաւերժական չէն, ընդունայն նկատեցին չարունակել ոյժի միջոցաւ հասնիլ մեծութեան: Անոնք նոր ճամբայ մը բացին, որ մաքի տիրապետութեան ճամբան էր: Փորձեցին մեծութեան հասնիլ մտաւոր կարողութեանց օգտագործումովը, իրենց համար ստեղծելով լոկ մարդկային միտքով որոնուած ու մարդկային փորձառութեան վրայ հիմնուած կեանքի ձեւ մը: Դա-

բերու իրենց փորձառութիւնը ի յայտ բերաւ թէ միտքն ալ մեծութեան հասնելու համար բացարձակօրէն յաւիտենական ու անխորտակելի ոյժ մը չէ: Այսօրուան մտայնութիւնը չըլլան մը եաք կը նկատուէր հինցած ու անպործնական: Ի՞նչ բանի մէջ կը դնուի ուրեմն մեծութեան հասնելու գաղտնիքը: Ահաւասիկ այս հարցով կը տագնապէր մարդկութիւնը երբ Աստուածորդին՝ մեծութեան կատարելատիպը մարդոց հանդէպ ունեցած իր անկեղծ սիրով խոնարհեցաւ աշխարհ, ծառայելու մարդկութեան եւ իր մեծութեամբն իսկ զայն բարձրացնելու իրաւ մեծութեան:

Ան ոեւէ աեն քաղաքական ոյժի միջամտութեան չդիմեց, այլ դինք աեղ թշնամին անգամ իրեն բարեկամ կոչեց: Գործնական կեանքի օրինակով թէեւ սակաւաթիւ մարդոց հոգիներուն մէջ տեղ գտաւ, սակայն անոնք իր աշխարհէ մեկնելէն եաք հակայ կայսրութիւնները խորտակեցին առանց զէնքի ու զրահի: Առիւծներու առջեւ նետուեցան բայց երբեք երկիւղ ցոյց չտուին, այլ խնդութեամբ դիմաւորեցին մահը, արհամարհելով զայն, քանի որ իրենց մէջ ունէին կեանքը՝ զՔրիստոս: Հզօրներուն աղեղները նկուն եղան անոնց Աստուծոյ սիրով ջրդեղուած կամքին առջեւ: Անոնք ծառայ եղան բոլորին ու անով բարձրացան մեծութեան, ու այսօր քրիստոնէական կեանքի գործնական սկզբունքներով կը տիրապետեն մարդկութեան կեանքին մէջ:

Այսօր ալ մեծ ըլլալու մեր աենչանքներով մենք զմեզ դէմ յանդիման կը գտնենք Քրիստոսի այն պատգամին որ կ'ըսէ, թէ՝ ով որ իր անձը կը խոնարհեցնէ մանուկի մը պէս, ան է մեծ երկնքի թագաւորութեան մէջ:

Ուստի, խնդրենք Անկէ ի բոլոր սրտէ, որ մեզի օգնական ըլլայ մեր անձը մանուկի մը պէս խոնարհեցնելու չատ դժուարին բայց խիստ էական մեր պարտքին մէջ, որպէսզի կարենանք ճաշակել քաղցրութիւնը այն կեանքին, որ ծառայութեան ճամբով կուգայ մեզի:

Խնդրենք Անկէ որ մեր խիղճը արթուն պահէ, որպէսզի կարենանք օգնութեան հասնիլ անկեալին, խեղճին ու կարօտեալին ու մեր ծառայութիւններով կարենանք զանոնք մխիթարել եւ անոնց համար ապահովել երջանիկ կեանք մը, հաղորդ դառնալով Քրիստոսի մեծութեան, որուն վայել է փառք, պատիւ եւ իշխանութիւն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

ՓԱՆՈՍ ՍՐԿ· ՓԱՆՈՍԵԱՆ
(Ընծայարան, Գ· Տարի)

Խ Ա Չ Ը

«Այլ ինձ քաւ լիցի պարծել բայց միայն ի խաչն Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։»

(ԳԱՂՏ. Զ. 14)

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին այսօր կը տօնէ Խաչի յիշատակին եւ խորհուրդին նուիրուած չորս գլխաւոր տօներէն մին, «ԵՐԵՒՈՒՄՆ Ս. ԽԱՉԻ» անուան տակ։ Տօն մը, որ հաստատուած է պատմական իրողութեան մը վրայ։

Արդարեւ, 351 թուին, Գողգոթայէն մինչեւ Ձիթենեաց Լեռ, Երուսաղէմի երկնակամարին վրայ տարածուեցաւ խաչանման լոյս մը, որուն փայլը կը գերազանցէր արեւուն լոյսը։ Ամէն մարդ մեծ հետաքրքրութեամբ դիտեց աստուածային այդ նշանը եւ հոգեկան վերացումի մը ազդեցութեան տակ փութաց եկեղեցի, Աստուծոյ գոհունակութիւն ընծայելու համար։

Օրուան Պատրիարքը՝ Կիւրեղ, խանդավառուած երկնային դեղատեսիլ հրաշքէն, մասնաւոր նամակ մը գրեց Պոլսոյ Կոստանդ Թագաւորին։ Իր թուղթին մէջ քրիստոնէական հաւատքի նախանձախնդիր Հայրապետը երեւցող քառաթեւ խաչին նկարագրութիւնը ընելէ ետք, թելադրեց որ Կայսրը զօրանայ իր հաւատքին մէջ եւ դառնայ պաշտպան քրիստոնեայ եկեղեցւոյ ճշմարիտ դաւանութեան։

Քրիստոնէական կեանքին համար կենսական իմաստ ունի խաչը։ Կեդրոնն է ան իսկական քրիստոնեայ մարդու ապրումներուն։

Յիսուսի կեանքին մէջ երեք կարեւոր դէպքեր կան որոնք անոր ամբողջական կեանքին առանցքը կը կազմեն։ Այդ դէպքերն են Ծնունդը, Խաչելութիւնը եւ Յարութիւնը, որոնցմէ իւրաքանչիւրը իր կարգին կը կանգնի իբր խորհրդանիշ այնպիսի մեծ ճշմարտութիւններու որոնք Քրիստոսի կրօնքին հիմերը կը կազմեն։ Ծնունդով՝ կը չեշտուի Աստուածայայտնութիւնը, Խաչելութեամբ՝ մեղքերու քաւութիւնը, եւ Յարութեամբ՝ հոգիի անմահութիւնը։

Բայց թէ ի՞նչ էր Խաչը եւ ի՞նչ դեր ունէր ան՝ նախ քան քրիստոնեայ եկեղեցիին կողմէ որպէս քաւութեան խորհրդանիշ որդեգրուիլը, կ'արժէ անդրադառնալ հակիրճ կերպով։

Խաչը մահուան անարգ ու ամօթալի գործիք մըն էր։ Անոր

վրայ կը մահացուէին քաղաքական ծանր ամբաստանեալները, ոճրագործները եւ կամ իշխանութեանց կողմէ անթաղձալի նկատուած անձերը: Տաժանելի եւ չարչարալից մահ մը կ'ենթադրէր ան խաչելին համար, տեսակ մը կախաղան, սակայն, չատ աւելի սարսռազդեցիկ քան մերօրեայ կախաղանները: Ենասպաշտութիւնը, ընչասիրութիւնը, անարդարութիւնը, այլոց տառապանքին եւ չքաւորութեան մէջ իրենց չահն ու հրճուանքը որոնելու տենչը իրենց խոր արմատները արձակած էին մարդկանց մէջ: Հետեւաբար, իշխանաւորները պըսպելու առաջադրութեամբ հաւաքականութեան ընկերային ներդաշնակութիւնը եւ բարձրութիւնը խանգարողները, խաչի անարդ մահով կը պատժէին զանոնք:

Դժբախտաբար ոչ պետական աղտու օրէնքներ եւ ոչ ալ մահապատիժի այլազան տեսակները, կարողացան մարդկութեան չնորհել ակնկալուած ընկերային բարօրութիւնն ու ներդաշնակութիւնը: Կեանքը վերածուեցաւ դժոխքի: Մարդկութիւնը կարիքն ունէր փըրկարար լաստի մը, որ պիտի առաջնորդէր ապահով նաւահանգիստ: Կարիքը կ'ըղդար ոյժի մը, որ փրկէր պիտի փոթորկոտ այս վիճակէն:

Ու ահա Աստուածորդին մարմնացաւ ու աշխարհ իջաւ իրականացնելու համար մարդկութեան երազը, դժոխքը եդեմի վերածելու առաջադրութեամբ: Խարոդեց՝ թէ դժոխքի վերածուած աշխարհը կրնար փոխակերպուիլ դրախտի, եթէ մարդկանց կեանքին ուղղութիւն տուող սկզբունքները խարխուած ըլլային փոխադարձ անկեղծ սիրոյ, արդարութեան, ղոհողութեան եւ ներողամտութեան ժայռերուն վրայ: Այս ճշմարտութիւնները հաստատելու սիրոյն Աստուածորդին թէեւ ապրեցաւ օրինակելի կեանք մը, սակայն աշխարհը չահագործող մարդիկ քարողուած ճշմարտութիւնները իրենց չահուն եւ դիրքին վնասարեր նկատելով, վարձատրեցին զայն Խաչի անարդ մահապատիժով:

Սակայն արդարութիւնը յաղթանակեց: Աստուածորդին յարութիւն առաւ ու յաղթեց մահուան, ապացուցանելով հոգիի անմահութիւնը որ մեծագոյն հիմնաքարերէն մին կը հանդիսանայ քրիստոնէական հաւատքին:

Հապա Խա՞չը... Յիսուսի անմեղ արիւնով ցօղուած Խաչը, տկարութիւններու, լքումներու, յուսահատութեան մշուշները փարատող լոյս մը հանդիսացաւ: Դարձաւ սրբութիւն եւ եղաւ պաշտամունքի առարկայ: Կեանքի անապատին մէջ ուղեկորոյս ճամբորդները, իրենց ուղղութիւնը կարողացան ճշդել խաչին լոյսով, կեանքի

վոթորկոտ ովկիանոսին վրայ նաւարեկեալները որպէս վերկուբեան ժայռ ապաւինեցան անոր, մոլորեալ նաւուղիղները առաջնորդուեցան անոր լոյսէն, անմխիթար սգաւորները իրենց հոգեկան խաղաղութիւնն ու մխիթարութիւնը ապահովեցին անով:

Քրիստոսի խաչը եթէ կառափնարան մըն էր, դատապարտութեան խորհրդանիշ, դարձաւ մկնաբերդը յաղթութեան: Գողգոթայի աղբիւաններուն ներքեւ առ յաւէտ թաղուելու դատապարտուած խաչը դարձաւ լոյս, դարձաւ արեւ, իր կենսատու ճառագայթներով տաքցնելու ցրտահար հոգիները: Խաչը յեղաշրջեց կեանքը համայն մարդկութեան:

Արդարեւ, Առաքեալը ինքն ալ հոգեկան յեղաշրջումի ենթարկուող անձ, դիտակցելով Քրիստոսի լոյս խաչին վերկազդրծական կարողութեան, քաջարար արտայայտուեցաւ ըսելով. «Այլ ինձ հաւ լիցի պարծել՝ բայց միայն ի խաչն Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Ուրեմն այսօր դառնանք խաչին, խաչով՝ խաչեալին, զոր բարձրապոչ քարոզեց հեթանոսներու մեծ Առաքեալը ըսելով. «Իսկ մենք կը քարոզենք խաչեալ Քրիստոսը»: Մեր Հայրերը Խաչին խորհուրդին հաղորդակից առաջին խաչապաշտները եղան եւ Խաչին Խորհուրդը մինչ կենդանի պահեցին հայ կեանքին մէջ: Տեսնենք ուրեմն թէ ի՛նչ դաղափարներու եւ կեանքի սկզբունքներու մէջէն կը թարգմանուի խաչին այդ ամենաղօր Խորհուրդը:

Ա.— Խաչին Ձոհը մեծագոյն զոհն է մարդկութեան:

Աշխարհ դարերու հոլովոյթին, շատ մը զոհերու եւ զոհաբերութիւններու ականատես եղած է. բայց այդ զոհերէն ոչ մէկը կը հաւասարի այն Զոհին որ խաչով կը ներկայանայ: Գողգոթայի կատարը բարձրացած Խաչին Զոհը, մեծագոյնն է բոլոր զոհերուն:

Աղբերուն պատմութիւններուն էջերը լի են յիշատակութիւններով այնպիսի մարդկային զոհերու, որոնք իրենց պատկանած ցեղին օգտին համար զոհուած են սիրայօժար: Բայց որքան ալ ազնիւ, որքան ալ պատուական եղած ըլլան մարդկային այս զոհերը, դարձեալ չեն կրնար հաւասարիլ այն Զոհին որ Խաչինն է: Զոհ մը՝ համապատասխան մարդկութեան բարօրութեան, խաղաղութեան, եղբայրութեան: Մարդկութիւնը կորուստէն փրկութեան, մեղքի քաոսէն աստուածահաճոյ կենցաղի բարձրացնող, դժոխքի ճիրաններէն արքայութեան դուռը առաջնորդող Զոհ մը: Աստուած–մարդն է Ան: Գերապանց սիրոյ խորհրդանիշն է, ուրեմն, Խաչը: Քրիստոնէական կրօնի գերագոյն սկզբունքին՝ սիրոյ մարմնացումն է ան: Աստ–

ուածութեան այդ սիրոյ ոյժը ցոյց տուաւ մարդկութեան Իր զոհողութեան անհաւասարելի օրինակովը:

Բ.— Խաչը Քաւութիւն է:

Քաւութեան խորհուրդը քրիստոնէական կրօնի հիմնական վարդապետութիւններէն մէկն է: Եկեղեցական Հայրեր, աստուածաբաններ շատ զբաղած են անով եւ շատ բաներ ալ գրած անոր մասին:

Բայց ինչ հոգ որ քաւութեան խորհուրդը անհասանելի կը մընայ մարդկային միտքին, քանի որ ան մատչելի է փորձառական կեանքին: Կրնայ մարդ մը բնաւ վերահասու չըլլալ ջուրի բաղադրութեանը, զայն կազմող տարրերու յատկութիւններուն, եւ այն օրէնքներուն որոնց կը հպատակին այդ տարրերը ջուրը կազմելու համար, բայց անիկա պիտի չդադրի գիտնալէ սա միայն, թէ ան կը նպաստէ իր ծարաւը յագեցնելու: Մեղաւորը կ'ըզգայ թէ ինք Աստուծմէ հեռացած է իր մեղքերուն պատճառով եւ պէտք կ'ըզգայ Աստուծոյ հետ հաշտութեան, եւ ահա այդ հաշտութիւնը կը գտնէ Խաչին միջոցաւ: Հետեւաբար օգնութեան բաղուկն է ան որ երկնցած է անդունդին եզերքը հասած խեղճ կեանքին: Խաչը փրկութեան փարոսն է ուրեմն, ուրկէ կը շողայ Հօր Աստուծոյ անհուն գութը եւ անպատում սէրը՝ փրկութեան կարօտ մարդկութեան համար:

Գ.— Խաչը պարտութեամբ յաղթութիւն է:

Պարտութեամբ յաղթութիւն. անշուշտ ասիկա տարօրինակ պիտի հնչէ ականջներու. յաղթանակի մը ապահովումով յաղթութիւն հասկնալի է, սակայն պարտութեամբ յաղթութիւն անհասկընալի պիտի թուի շատերուն: Ասիկա հասկնալու համար մօտեցէք խաչին եւ հոն պիտի տեսնէք պարտութեամբ տարուած յաղթանակի մեծագոյն օրինակը:

Խաչելութեան եւ անոր հետեւող օրերուն մարդիկ մտածեցին թէ վերջ գտած էր Յիսուսի պատմութիւնը, թէ՝ պարտուած մըն էր Յիսուս իր առաքելութեան մէջ: Բայց խորհրդածենք – աշխարհ շատ աշխարհակալներ ունեցած է, որոնք իրենց հզօր բանակներով տիրած են երկիրներու: Իրենց տարած յաղթանակներով հպատակեցուցած են ազգեր, բայց ո՞ւր են այդ աշխարհակալներու տարած յաղթութիւնները: Բայց նայեցէք խաչեալին, Ան իր պարտութեամբը կը տիրէ աշխարհի եւ անոր վրայ տիրապետող թագաւորներու եւ կայսրերու:

Խաչափայտին վրայ գամուած Յիսուս, «պարտուած» Յիսուս իրեն կապած է սիրտերը եւ գրաւած հոգիներու աշխարհը: Խաչելու-

թեան օրը պարտութեան մատնուած Յիսուս, այսօր յաղթական հանդիսացած է: Խաչը կը խօսի այսօր բարձրաձայն ու կենդանի կերպով:

Ու այս խօսուն խաչը, չի՞ հրաւիրեր արդեօք մարդկութիւնը մանաւանդ մեզ, հաւատացեալներս, որ իսկական յաղթութիւն ապահովելու համար վոխան սուրի որդեկրենք սէրը եւ վոխան զոհելու՝ որդեկրենք զոհուելու քրիստոնէական սկզբունքը:

Ահաւասիկ ուրեմն խաչին նշանակութիւնը: Ահա այս խաչն է զոր Պօղոս քարոզեց ամենուն, նշան խնդրող հրեաներուն եւ իմաստութիւն փնտռող յոյներուն, որովհետեւ ամենամեծ նշանը եւ մեծագոյն իմաստութիւնը Խաչն է:

«Այլ ինձ հաւ լիցի պարծել՝ բայց միայն ի Խաչն Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Որպէս հայ ազգ հպարտ ենք մենք ալ պարծենալու խաչին յաղթութեամբ, երբ այսօր մեր տառապանքներու կամարներուն ներքեւ կը տօնենք յիշատակը Աստուածորդւոյն արիւնով սրբացած պանծալի խաչին:

Հայ ժողովուրդը, ի դին մեծ զոհողութիւններու, չատ բարձր պահեց անոր արժէքը եւ դիտցաւ անմար պահել անոր լոյսը դարերու ընթացքին, տառապանքներու եւ նահատակութեան ճամբով, խորապէս վստահ որ վերջնական եւ տեւական ուրախութեան նախապայմանը ցաւի ու տառապանքի ճորէն անցնելու մէջ կը կայանայ, իսկ յաղթանակի արշալոյսը Golgothայի կատարէն կը ծագի:

Զարչարանքի խաչը, Քրիստոսի արիւնով սրբագործուած, վերածուեցաւ կենսատու խաչի, որուն լուսաւոր երեւումը անդամ մըն ալ ցնցեց Երուսաղէմի մթութիւնը դարեր վերջ:

Ուստի, ո՛վ խաչին հետեւող հաւատացեալ ժողովուրդ, վեր բարձրացուցէք ձեր կեանքովը այս պատուական խաչը ներկայ դարու նշան խնդրողներուն եւ դիտութեան հետամուտներուն առջեւ եւ թող ամէնքը տեսնեն թէ խաչը կուգայ իրենց բոլոր պահանջներուն զոհացում տալու: Թող ուրեմն խաչի տօնը պանծացումը եւ բարձրացումը ըլլայ խաչի խորհուրդին — Խաչեալին: Ու երբ քիչ յետոյ բաժնուինք այս սուրբ յարկէն, Առաքեալին հետեւողութեամբ եւ անսասան հաւատքովը մեր նախնեաց եւ հին ու նոր բազմահազար նահատակներուն՝ գոչենք. «Ով կրնայ բաժնել մեզ Քրիստոսի սէրէն, զի կը հպարտանանք միայն անոր Խաչով»: Ամէն:

ՍԱՐԳԻՍ Յ. ԳՕՉԵԱՆ
(Քահանայացու)

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ ԿԵԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

● Ուրախութեամբ դիտել կեանքը եւ անոր յարուցած պարտականութիւնները· երբեմ չյուսահատիլ ապագայէն, սիրել՝ անոնց համար որոնք կ'ատեն, տառապիլ՝ անոնց համար որոնք կը հանդյանան:

● Իմաստն ու գաղափարականը զորս կուտանք մեր կեանքին՝ մեզի կը հայթայթեն իսկական մղիչ մը ներկային, ինչպէս եւ խորունկ վստահութիւն՝ ապագային համար:

● Աստուածային իմաստը, զոր կուտանք մեր կեանքին՝ զայն կը փոխակերպէ: Գիտենք ուրկէ կուգանք, ուր կ'երթանք եւ թէ ինչու կ'ապրինք:

● Ոչ մէկ անկարելիութիւն արի սրտին համար:

● Եղիր անյեղլի, բայց միշտ նորոգուելով:
Յարատեւէ՛, բայց միշտ ինքզինքդ կատարելագործելով:

● Եթէ ոչ մէկ բանի մէջ կը յաջողիս, ինչպէս կը կարծես, մտածէ կեանքի այն բազմաթիւ պարագաներուն վրայ, ուր ամէն ինչ լաւ կ'ընթանայ:

● Կ'ըստանանք Աստուծմէ այնքան որքան կը յուսանք:

● Ինչ որ գիս կը հետաքրքրէ՝ յաղթահարելիք դժուարութիւններ ունենալն է:

● Թերութիւն մը որ մարդոց կ'արգիլէ գործել՝ չզգալն է թէ ինչ բանի ատակ են:

● Պէտք է հաւատանիք մեր ըրածին, ու գայն ընեինք խանդավառութեամբ:

● Հարկ է լաւատես ըլլալ· յոռետեսները հանդիսատեսներ են միայն:

● Մի՛ յուսալքուիր՝ եթէ ձեր ցանածին մէկ մասը կը կորսուի· միթէ դադրի՞նիր սերմանելէ թռչուններուն պատճառով:

● Տէ՛ր, ըրէ զիս գործիքը քու խաղաղութեանդ, որպէսզի·—
Սէր դնեմ հոն՝ ուր ատելութիւն կայ·
Ներողամտութիւն սերմանեմ հոն՝ ուր նախատինք կայ·
Միութիւն հաստատեմ հոն՝ ուր անհամաձայնութիւն կայ·
Ճշմարտութիւն տարածեմ հոն՝ ուր մոլորութիւն կայ·
Հաւատք սփռեմ հոն՝ ուր կասկած կը տիրէ·
Յոյս սերմանեմ հոն՝ ուր յուսախաբութիւն կը տիրէ·
Լոյս տանիմ հոն՝ ուր խաւար կը տիրէ·
Երջանկութիւն ցանեմ հոն՝ ուր տխրութիւն կը տիրէ:

Առնուած
L'Idéal de la Vie
Գիրքէն

Թրգմ.
Ե. Ս. Մ.

ԼՈՅՍՆ ԱՇԽԱՐՀԻ

Զորրորդ Աւետարանին մէջ չարունակ Յիսուս իր մասին կը խօսի, եւ ինք նկարագրուած է իբրեւ լոյսը. «Ես եմ լոյս աշխարհի», *ըսաւ Յիսուս,* «որ գայ զկնի իմ՝ ընդ խաւար մի՛ գնասցէ, այլ ընկալցի զլոյսն կենաց» (*ՅՈՎՀ. Ը. 12*): «Մինչդեռ յաշխարհի եմ, լոյս եմ աշխարհի» (*ՅՈՎՀ. Թ. 5*): «Ես լոյս աշխարհ եկի, զի ամենայն որ հաւատայ յիս՝ ի խաւարի մի մնասցէ» (*ՅՈՎՀ. ԺԲ. 46*): *Յաճախակիօրէն Աւետարանի նախաբանին մէջ Յիսուս իմացուած է լոյսի եզրերով.* «Նովաւ կեանքն էր, եւ կեանքն էր լոյս մարդկան, եւ լոյսն ի խաւարի անդ լուսաւորէ, եւ խաւար նմա ոչ եղեւ հասու» (*ՅՈՎՀ. Ա. 4–5*): *Յովհաննէս Մկրտիչ ինք անձամբ լոյսը չէր, բայց եկաւ վկայելու այդ լոյսին մասին.* «Լոյսն ճշմարիտ որ լուսաւոր առնէ զամենայն մարդ որ գալոց է աշխարհս»: (*ՅՈՎՀ. Ա. 9*):

Պատկերացնել զՅիսուս իբրեւ լոյս, ըսել է՝ խօսիլ կրօնական լեզուով մը, որ համաշխարհային է: Կրնայ ճիշտ ըլլալ նաեւ ըսել, թէ լոյսը առաջին բանն էր զոր մարդիկ երբեւիցէ պաշտեցին, որովհետեւ բոլոր կրօնքներուն նախնադոյնին մէջ խակ, Արեւը յաճախ բոլոր աստուածներուն առաջինն է: Բոլոր մարդոց համար լոյսը սքանչելի բան մըն է, իսկ մութը՝ վախնալիք: Բայց Զորրորդ Աւետարանի ժամանակաշրջանին, Յիսուսի անձին իմացումը իբրեւ լոյս, մասնաւորապէս նշանակալի էր, որովհետեւ ծագում առաւ եւ հաճոյ թուեցաւ թէ՛ այն չրջանակին ուրկէ Աւետարանը յառաջ եկաւ, եւ թէ անոնց՝ որոնց ուղղուած էր:

Ա.

ԶՅիսուս իմանալ իբրեւ աշխարհի լոյսը, իր արմատները ունի Հին Կտակարանին մէջ: Սաղմոսերգուն կ'երգէ. «Տէր լոյս իմ եւ կեանք իմ» (1) (*ՍԱՂՄՈՍ, ԻԷ. 1*): *Յաւուրն կատարածի՝*

«Ոչ եւս եղիցի ինձ արեգակն
ի լոյս տուընջեան
եւ ոչ ծագումն լուսնի
տացէ ինձ լոյս ի գիշերի» (*ԵՍԱՅԻ, Կ. 19*):

(1) Մէջբերումները եղած են գրաբար Աստուածաշունչէն:

Կրօնքը իմացուած էր իբրեւ լոյս, որովհետեւ Իսրայէլի աստուածային առաքելութիւնն էր՝ լո՛յս ըլլալ հեթանոսաց համար (ԵՍԱՅԻ ԽԲ. 6., ԽԹ. 6)։ Եսայի կ՚ըսէ. «լուսաւորեաց, լուսաւորեաց, զի հասեալ է լոյս fn» (Կ. 1) եւ այդ համարէն Ռաբբիները այն եզրակացութեան յանգեցան թէ՝ «լոյսը Մեսիայի անուն է»։ Հրեայ միտքը սերտօրէն զուգորդեց Աստուած եւ լոյս, թէեւ երբեք չնոյնացուց զանոնք։

Բ.

Լուսոյ եւ Աստուծոյ յարաբերութիւնը կարելի ըլլալու պարագային աւելի սերտ էր հեթանոս աշխարհին։ Պարսկական կրօնքը, Զրադաշտականութիւնը, հիմնուած էր այն հաւատքին վրայ, թէ ամբողջ տիեզերքը պայքարի թատերաբեմն է լոյսի ոյժերուն եւ խաւարի ոյժերուն. պայքար մը՝ որուն մէջ մարդ պէտք էր դիրք որոշէր։

Յունա–Հռոմէական խորհրդապաշտութիւնը նոյնացուց լոյսն ու Աստուածը։ Ասիկա մանաւանդ յատակ է Հերմետական դրականութեան մէջ, որուն մասին ընդարձակ տեղեկութիւններ տրուած են G. H. Dodd–ի «Աստուածաչունչն ու Յոյները» գրքին մէջ։ Սկզբնական լոյսը, որ Աստուած է, գոյութիւն ունեցած է նոյնիսկ նախքան «ահռելի եւ դաժան մթութիւնը» որ քաոսն է։ «Ես քու Աստուածդ, այդ լոյսն եմ»։ Աստուած յատկանշականօրէն «կեանք եւ լոյս է» եւ Լոկոսը, Բանը, լոյսին ձայնն է։ Ստեղծագործութեան արարքին մէջ «Միտքը, Հայրը բոլորին, ըլլալով կեանք եւ լոյս, արարչագործեց մարդ մը իրեն հաւասար, զոր սիրեց իր հարազատ որդիին պէս»։ Այս մարդը եղաւ «կեանքէն եւ լոյսէն, հոգիէն եւ միտքէն, կեանք՝ հոգիէն, լոյս՝ մտքէն»։ Ուստի աշխարհի մէջ կան երկու ճամբաններ, լոյսի եւ խաւարի ճամբաները, կեանքի ճամբան եւ մահուան ճամբան։ Ճամբաններէն մին է լոյս, դիտութիւն, ճշմարտութիւն, ժուժկալութիւն, սրկութիւն, միւս ճամբան է խաւար, տգիտութիւն, մոլորութիւն, արբեցութիւն եւ կործանում։ Ուստի, կեանքը ունի իր պարտականութիւնները, «Աստուած եւ հայրը որմէ յառաջ եկաւ մարդը, կեանք է եւ լոյս։ Հետեւաբար, եթէ դուն կը սորվիս որ դուն կեանք եւ լոյս ես, եւ կը հաւատաս որ դուն վերոյիշեալներն ես, դուն պիտի վերափոխուիս կեանքի մէջ»։ Մտածումի նոյն դիծը կայ նաեւ Փիլոնի մէջ, այն տարբերութեամբ որ Փիլոն չատ հաւատարիմ հրեայ մըն էր, ամբողջապէս նոյնացը–

նելու լոյսը եւ Աստուածը: Մեկնելով Սաղմոսի իէ· գլխուն առաջին համարէն, «Տէր լոյս իմ եւ կեանք իմ», Փիլոն (On Dreams Ա· 75) կը գրէ· «Առաջին, Աստուած լոյս է որովհետեւ Սաղմոսին մէջ կ'ըսուի· «Աստուած իմ լուսաւորութիւնս է եւ Փրկիչս», եւ ոչ միայն լոյս, այլ նախատիպարը բոլոր միւս լոյսերուն, եւ կամ աւելի ճիշդ առաջնագոյն եւ բարձրագոյն քան ոեւէ այլ նախատիպար, որովհետեւ կ'ըսէ· «ասաց Աստուած, եղիցի լոյս», եւ ինքնին նման չէ ըստեղծուած իրի: Բացայայտ է թէ Ցոյն խորհրդապաշտութիւնը ունէր լրիւ հասկացողութիւն Աստուծոյ եւ լոյսի յարաբերութեան եւ նոյնացման մասին:

Գ·

Աւելի նշանակալից պիտի ըլլայ յիշել, թէ Գումրանի միաբանութեան՝ Մեռեալ ծովու մաղաղաթներու մտածողութիւնը, յաճախ կը չարժի նոյն գաղափարներու չրջանակին մէջ: Անոնցմէ մէկուն վերնագիրն է «Պատերազմը լոյսի եւ խաւարի զաւակներուն»: Ան որ կը ձեռնարկէ մանել միաբանութենէն ներս, պէտք է ուխտէ· «Սիրել բոլոր զաւակները լոյսի··· եւ ատել բոլոր զաւակները՝ խաւարի»: Եթէ մարդ մը անհաւատարիմ ըլլայ իր ուխտին եւ պղծէ իր անձը կռապաշտութեամբ, «Աստուած դինք դժբախտութեան պիտի մատնէ, եւ ան կտրուած պիտի ըլլայ բոլոր լուսոյ զաւակներու չրջանակէն, որովհետեւ իր կռապաշտութեամբ, պղծումով, եւ անարդարութեան գայթակղութեամբ հեռացած էր Աստուծմէ»: Կայ Ոգի մը լուսոյ եւ Ոգի մը խաւարի: Ճշմարտութեան ծագումը լուսոյ Աղբիւրին մէջ է, եւ ապականութիւնը՝ մթութեան հորին մէջ: Բոլոր անոնք որոնք արդարութիւն կը գործեն, Լուսոյ Իշխանին իշխանութեան տակ են, եւ կը քալեն լուսոյ ճամբաներէն, մինչդեռ, անոնք որոնք ապականութիւն կը գործեն Մթութեան Հրեշտակի իշխանութեան տակ են, եւ կը քալեն մթութեան ճամբաներէն: Մթութեան Ոգին միշտ լուսոյ զաւակները կը վնասէ, զանոնք մոլորեցնելու համար: «Բոլոր ոգիները որոնք կը ծառայեն մթութեան, համակումբ ունին մոլորեցնելու որդիները լուսոյ: Այդուհանդերձ, Իսրայէլի Աստուածը եւ իր ճշմարտութեան Հրեշտակը միշտ հոն են օգնելու լուսոյ որդիներուն:

Անկարելի է նաեւ դառնալ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆի ենթահողին, ուր կարելի չըլլայ գտնել երկուութիւնը լուսոյ եւ խաւարի, որուն մէջ Աստուած եւ լոյս սերտօրէն միացած չըլլան:

Ուստի, այս բոլորը իբր ենթահող ունենալով Յիսուս ըսաւ. «Ես եմ լոյսը աշխարհի» (ՅՈՎՀ. Ը. 12)։ *Այս խօսքին առիթը, այնպէս ինչպէս Յովհաննու մէջ ներկայացուած է, աւելի կենդանի կը դարձնէ զայն։ Յիսուս Երուսաղէմ եկած էր Տաղաւարահարաց Տօնին առիթով, եւ երբ ինք այս խօսքերը ըսաւ, Տաճարի այն վայրին մէջ էր որ կը կոչուէր Գանձարան, որովհետեւ ուխտաւորներու նուիրատուութիւններուն համար յատկացուած գանձարանները այնտեղ կը գտնուէին։ Գանձարանը մաս կը կազմէր կանանց սրահին, եւ Տաղաւարահարաց Տօնին առաջին օրուան վերջաւորութեան դերազանցօրէն թատերական արարողութիւն մը տեղի կ'ունենար այդ սրահին մէջ։ Զոյս մեծ աչտանակներ կը պատրաստուէին իւրաքանչիւրը չորս մեծ ոսկեայ գունդերով։ Երբ կ'երեկոյանար՝ ժողովուրդը կը խուժէր կանանց սրահը մինչեւ որ կատարելապէս կը լեցուէր։ Ցետոյ, երբ մութը կ'իջնէր, չորս աղնուածին երիտասարդներ, քահանայական սերունդէ, որուած նշանին վրայ կը վառէին մեծ աչտանակները, եւ յանկարծ մթութիւնը կը չքանար լոյսով մը որուն համար կ'ըսուէր թէ կը լուսաւորէր Երուսաղէմի քաղաքին իւրաքանչիւր ճամբան, արահետը եւ հրապարակը։ Նոյն սրահին մէջ էր եւ նոյն այդ ժամուն, որ Յիսուս ինքզինք հռչակեց լոյս աշխարհի։ Աչտանակները վառելու հրէական այս արարողութիւնը որոշ պատմական պարագաներու հետ կապ ունէր.*

ա.— Տաղաւարահարաց Տօնը իր պատմական ակնարկութեամբ տօնախմբումն էր իսրայէլի ժողովուրդին անապատին մէջ ունեցած դեգերումներուն։ Տաղաւարահարաց Տօն կոչուած էր որովհետեւ եօթը օրերու ամբողջ տեւողութեան ժողովուրդը կը բնակէր փոքր հիւղակներու, «Տաղաւարներու» մէջ, չինուած ճիւղերով, վերյիշելու համար այն օրերը երբ իրենք տուներ չունէին եւ կը բնակէին անապատին մէջ վրաններու տակ։ Այդ ժամանակի ընթացքին իրենք ցերեկ առեն առաջնորդուեցան ամպէ սիւնով եւ գիշերը հրեղէն սիւնով, եւ տաճարի աչտանակներու բոցը որ կը փարատէր խաւարը, տնօրինուած էր յիշեցնելու իրենց լոյսը որ գիրենք առաջնորդեց իրենց ազգին ուխտապնդացութեան օրերուն։

բ.— Հրեաներու մեծագոյն ըմբռնումներէն մին էր Շեքինահի գաղափարը։ Շեքինահը Աստուծոյ փառքն էր, եւ որոշ ժամանակի մը ընթացքին կը կարծուէր որ պիտի գառնար տեսանելի, լուսաւոր, շողշողուն, փայլուն ամպի մը ձեւով։ Այդ լուսաւոր ամպը հանդիսացաւ Տաղաւարին վրայ (ԹՈՒՈՑ, Թ. 15–22) եւ Սողոմոնի տաճարին վրայ իր ընծայման օրը (Ա. ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ Ը. 10–11, Բ. ՄՆԱՑՈՐ–

ԴԱՅ Ե· 5, 13, 14)։ Եւ լոյսը որ կը բոցավառէր տաճարի սրահէն Տաղաւարահարաց Տօնին օրը կը վերյիշեցնէր իրենց Աստուծոյ փառքը որ իրենց մէջ կը հանդչէր։

դ·— Ուրիշ բան մըն ալ պէտք է ըլլար ժողովուրդի մտքին մէջ անմիջապէս որ լոյսը բոցավառէր մթութեան մէջ։ Մարգարէն ըսած էր «ժողովուրդ՝ որ գայր ի խաւարի ետես զլոյս մեծ, եւ որ բնակեալդ էիր յաշխարհիդ եւ ի ստուերս մահու, լոյս ծագեսցի ի ձեզ» (ԵՍԱՅԻ, Թ· 2)։ Լոյսը հաւանաբար ժողովուրդին կը յիշեցնէր Աստուծոյ լոյսը որ կը լուսաւորէր աշխարհի մթութիւնը։

Յիսուս չէր կրնար ընտրել աւելի թատերական վայր մը եւ աւելի թատերական վայրկեան մը ընելու իր մեծ յայտարարութիւնը՝ թէ ինքն էր Աշխարհի Լոյսը։ Մեծ յայտարարութիւն մըն էր, որովհետեւ իր մէջ կը պարունակէր միւս այն հաստատումը թէ՝ ինք Մեսիան է, հաստատումը թէ ինք երկնային առաջնորդն էր Աստուծոյ, հաստատումը թէ իրմով Աստուծոյ փառքին լոյսը եկած էր աշխարհ, հաստատումը թէ իրմով է որ, Աստուծոյ լոյսին փառքը եւ պայծառութիւնը կը փարատէր ստուերները ու մթութիւնը աշխարհի։

Կարգ մը նշանակալից կէտեր կան Յիսուսի այս յայտարարութեան մէջ·—

ա·— Լոյսը ամենէն շատ յայտնութիւն կատարող ազդակն է աշխարհի մէջ։ Յիսուս մեծագոյն յայտնիչն է մարդոց եւ առարկաներուն, ինչպէս որ են։ Ասոր համար է որ, անոնք որոնց աչքերը չար են՝ կը վախնան լոյսէն եւ կ'ատեն զՅիսուս։ (ՅՈՎՀ· Գ· 19–21)։ Նախքան ղղջումին արթննալն ու բարիքին ծնիլը, մեղքի սարսափն ու տգեղութիւնը պիտի յայտնուին Յիսուս Քրիստոսի լոյսով, որքան ալ որ դառն եւ նուաստացուցիչ ըլլայ այդ յայտնութիւնը։

բ·— Լոյսը մեծագոյն առաջնորդն է աշխարհի մէջ։ Եթէ մարդ մը լոյս ունի՝ կը տեսնէ իր ճամբան եւ չի սայթաքիր։ Յիսուս լոյսն է որուն մէջէն մարդիկ կը տեսնեն ճամբան դէպի Աստուած (ՅՈՎՀ· ԺԱ· 9)։

գ·— Միշտ որոշ սահմանափակում կայ լոյսին մէջ։ Օրը ունի իր լոյսի ժամերը, բայց խաւարը կը հասնի։ Կան բաներ որոնք պէտք է կատարուին մինչ մենք լոյսը ունինք։ Մարդ պէտք է ընդունի զՔրիստոս եւ հետեւի անոր, մինչ տակաւին ունի կարողութիւնը ընելու այդ։ (ՅՈՎՀ· ԺԲ· 35, 36)։

դ·— Լոյսի եւ կեանքի միջեւ ամենէն սերտ, կարելի մօտիկութիւնը կայ։ Անուսմը կախեալ է լոյսէն։ Ոչ մէկ բոյս պիտի մեծնայ,

ոչ մէկ ծաղիկ պիտի ծաղկի, ոչ մէկ պտուղ պիտի հասուննայ, եթէ ջրկուած է Արեւի լոյսէն: Առողջութիւնը կախեալ է լոյսէն: Ան չի կրնար զարկանալ մթին տնակներու մէջ ուր լոյսը չի կրնար հասնիլ, եւ ապահովագոյն ճամբան բարւոքելու համար առողջութիւնը ազդի մը, քանդել է հին թաղամասերը եւ չինել տուներ որոնց մէջ լոյսը կարենայ փայլիլ: Բարութիւնը կախեալ է լոյսէն: Լոյսը ոճիրին մեծագոյն կործանիչն է: Մութ ճամբայ մը, անցք մը կամ հրապարակ մը կրնայ ըլլալ թատերաբեմ մը անառակութեանց, անբարոյականութեան եւ ոճիրի: Թող պայծառօրէն լուսաւորուած ըլլայ, եւ չարութիւնը մեքենականօրէն կ'անհետանայ, որովհետեւ չի հանդուրժեր լոյսին: Լոյսը եւ կեանքը անբաժանելի են: Յիսուս այն մէկն է որուն մէջ կեանք կայ, եւ կեանքը լոյսն է մարդկութեան (ՅՈՎՀ. Ա. 4):

ե.— Որոշ անհուաճելի յատկութիւն մը կայ լոյսին մէջ: *Ինչպէս ըսուեցաւ, աշխարհի ամբողջ մթութիւնը չի կրնար մարել փոքրագոյն լոյսը: Լոյսը եւ խաւարը կը մնան յաւիտեան հակառակ իրարու սակայն նկատելի իրականութիւնը լոյսի առընչութեամբ այն է թէ, հակառակ անոր որ շատ մը բաներ կրնան զինք մարել, խաւարը ինքնին երբեք չի կրնար մարել զինք: Յիսուս լոյսն է եւ խաւարը չի կրնար յաղթանակել այդ լոյսին:* (ՅՈՎՀ. Ա. 5):

Յիսուս աշխարհի լոյսն է, եւ միայն իր լոյսին մէջէն է որ մարդիկ կրնան գտնել ճամբան, դէպի բարութիւն եւ դէպի Աստուած:

Թրգմ.
ԿԱՐՊԻՍ ՍԻՐԿ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ
(Ընծայարան, Բ. Տարի)

W. BARCLAY, **Jesus as they Saw Him**, pp. 263—268

ՆՇԱՆՆԵՐ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇԵՐ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻՆ ՄԷՋ

Կ Ե Ն Դ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ա Շ Խ Ա Ր Հ

Ա Ղ Ա Ւ Ն Ի Ն

Աղաւնին հին եւ քրիստոնէական արուեստին մէջ եղած է խորհրդանիշը անմեղութեան եւ խաղաղութեան: Ջրհեղեղի պատմութեան մէջ աղաւնին, որ ղրկուած էր Նոյի կողմէ, տապանէն, վերադարձաւ իրեն հետ բերելով ձիթենիի ճիւղ մը՝ ցոյց տալու համար թէ ջուրերը քաշուած էին, եւ թէ Աստուած խաղաղութիւն հաստատած էր մարդուն հետ (ԳԻՐՔ ԾՆՆԴՈՑ Ը·):

Մովսիսական օրէնքին մէջ աղաւնին մաքրութիւնը կը խորհրդանշէր, եւ այս իսկ պատճառաւ կը գործածուէր իբր ընծայ մօր վերասրբացման համար, մանուկի մը ծնունդէն ետք: Յաճախ Յովսէփ կը պատկերացուի երկու աղաւնիներ չալկած սակառի մը մէջ, Քրիստոսի ի տաճար ընծայման ներկայացումներուն մէջ: «Եւ իբրեւ լցան աւուրք Սրբութեան նոցա ըստ օրինացն Մովսէսի, ածին զնա Յերուսաղէմ յանդիման առնել Տեառն, եւ տալ պատարագս ըստ ասացելոյն յօրէնս Տեառն, զոյգ տատրակաց կամ երկուս ձագս աղաւնեաց» (ՂՈՒԿ· Բ· 22–24): Ըլլալով մաքրութեան խորհրդանիշը, երբեմն աղաւնին Յովսէփի ցուպին վրայ կը տեսնուի, ցոյց տալու համար թէ ան ընտրուած էր ըլլալու Կոյս Մարիամի ամուսինը: Աղաւնին տեսնուած էր նաեւ Սիէնացի Սուրբ Կատարինէի գլխուն վրայ աղօթած պահուն, անոր հօր կողմէ:

Ամենէն կարեւոր գործածութիւնը աղաւնիին, քրիստոնէական արուեստին մէջ, ներկայացուելն է որպէս խորհրդանիշը Ս· Հոգիին:

Այս խորհրդանշումը առաջին անգամ ի յայտ կուգայ Քրիստոսի մկրտութեան պատմութեան մէջ· «Վկայեաց Յովհաննէս եւ ասէ թէ տեսանէի զհոգին զի իջանէր իբրեւ զաղաւնի յերկնից, եւ հանգչէր ի վերայ նորա»· (ՅՈՎՀ· Ա· 32): Աղաւնին՝ խորհրդանիշը Ս· Հոգիին՝ կը ներկայանայ Երրորդութեան, Մկրտութեան եւ Մարիամի Աւետման ներկայացումներուն մէջ: Եօթը աղաւնիները

կը գործածուին ներկայացնելու համար Աստուծոյ եօթը հոգիները, կամ Ս. Հոգին՝ իր չնորհքի եօթնակ ձիրքերուն մէջ:

Ասիկա կ'ակնարկէ ԵՍԱՅԵԱՅ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԵԱՆ. «եւ բղխեցէ գաւազան յարմատոյն Յեսեայ, եւ ելցէ ծաղիկ յարմատոյ անտի: եւ հանգիցէ ի վերայ նորա հոգի Աստուծոյ, հոգի իմաստութեան եւ հանճարոյ, հոգի խորհրդոյ եւ զօրութեան, հոգի գիտութեան եւ աստուածպաշտութեան» (*ԵՍԱՅԻ Բ. 1*):

Աղաւնին կապ ունի նաեւ զանազան Սուրբերու կեանքերուն հետ. անիկա Ս. Բենեդիկտոսի ատորոզելին է, որովհետեւ ան տեսաւ իր մեռած քրոջ՝ Սգոլաստիկայի հոգին, որ սպիտակ աղաւնիի կերպարանքով երկինք կը բարձրանար:

Աղաւնին կը գործածուէր նաեւ իբրեւ ատորոզիչ Ս. Գրիգոր Մեծի, որովհետեւ Ս. Հոգւոյն աղաւնին թառեցաւ ուսին վրայ՝ գրած պահուն:

Ա Ր Ծ Ի Ւ Ր

Արծիւը ընդհանրապէս պէտք է մեկնուի որպէս խորհրդանիշ յարութեան:

Ասիկա հիմնուած է այն հին հաւատալիքին վրայ թէ արծիւը, տարբեր ուրիշ թռչուններէ, պարբերաբար կը նորոգէր իր փետուրներն ու երիտասարդութիւնը, ճախրելով արեւի մօտ եւ ապա մխրճելով ջուրին մէջ: «Ո լինու ի բարութենէ զցանկութիւն ֆո, նորոգեսցի որպէս արծուոյ մանկութիւն ֆո» (*ՍԱՂՄ. ճԳ. 5*): *Արծիւը գործածուած է նաեւ ներկայացնելու համար մկրտութեան աւազանէն սկսող նոր կեանքը, ինչպէս նաեւ չնորհով զօրացած քրիստոնէական հոգին:* «Բայց որ սպասեն Տեառն՝ նորոգեսցին զօրութեամբ, նորափետուր զարդարեսցին իբրեւ զարծուիս»: (*ԵՍԱՅԻ Խ. 31*):

Արծիւը ունի կարողութիւնը սաւառնելու այնքան բարձր որ այլեւս կը կորսուի մարդու տեսողութենէն. ան կրնայ նայիլ մինչ օրհի հրաբորբ արեւին: Այս պատճառաւ անիկա ճանչցուած է որպէս խորհրդանիշ Քրիստոսի: Աւելի ընդհանուր իմաստով մը, ան կը խորհրդանշէ արդարները, կամ համապօր կը նկատուի արիութեան, հաւատքի եւ հայեցողութեան առաքինութիւններուն: Շատ հազուադէպօրէն, երբ կը նկարագրուի որպէս պիշատիչ թռչուն, արծիւը կը պատկերացնէ այն Սատանան որ կը յափշտակէ հոգիները, եւ կամ կը խորհրդանշէ աշխարհիկ իշխանութեան եւ դառդութեան մեղքերը:

Արծիւը կը խորհրդանչէ նաեւ վեհանձնութիւնը: Մարդիկ կը հաւատային թէ որքան ալ խոր ըլլար անօթութիւնը արծիւին՝ ան միշտ իր որսին կէսը կը թողուր ուրիշ թռչուններու, որոնք իրեն կը հետեւէին:

Արծիւը Յովհաննէս Աւետարանիչին մասնայատուկ առորոգելին է· ԵԶԵԿԻԷԼԻ Ա· 5–10 համարներուն մէջ հետեւեալ տեսիլքը կը ներկայանայ մեզի· «Եւ ի մէջ նորա կերպարանիւք չորից կենդանեաց եւ կերպարանիւք մարդոյ եւ կերպարանիւք առիւծու յաջմէ չորեցուցից եւ կերպարանիւք եզին եւ արծուոյ ձախմէ չորեցուցից»:

Ասիկա մեկնուած է որպէս ակնարկութիւն չորս Աւետարանիչներուն· բայց որովհետեւ Ս· Յովհաննէս իր Աւետարանին մէջ կը սաւառնէր Փրկչի Աստուածային բնութեան հայեցողութեամբ, արծիւը դարձաւ իր խորհրդանիշը:

Աւելի ընդհանուր իմաստով մը, արծիւը կը ներկայացնէ Աւետարաններու ներշնչականութիւնը: Այս խորհրդանշական մեկնաբանութեան պատճառով է որ ղրակալը, ուրկէ աւետարանները կը կարդացուին, յաճախ թեւաւորած արծիւի պատկերով կը չինուի:

Ա Ռ Ի Ւ Ծ Ը

Առիւծը վերածնունդի չրջանի արուեստին մէջ կը զուգաձուէր այլազան իմաստներով նայած պարագաներուն: Ընդհանրապէս, առիւծը խորհրդանիշ է զօրութեան, վեհութեան, արիութեան եւ ոյժի: Առասպելային բնական պատմութիւնը կ'ըսէ թէ կորիւնները մեռած կը ծնին, բայց ծնունդէն երեք օր ետք կենդանի կուգան երբ արքայ-հայրը չունչ կը փչէ իրենց վրայ: Այսպէս, առիւծը առնչուած է Յարութեան հետ եւ Քրիստոսի, կենդանի Տիրոջ խորհրդանիշն է դարձած:

Առիւծը մեկն է այն չորս կենդանիներէն, որոնք կ'երեւին Եզեկիէլի մարգարէութեան մէջ: Անիկա Մարկոս Աւետարանչի խորհրդանիշն է, որովհետեւ Ս· Մարկոս իր Աւետարանին մէջ երկարօրէն կը խօսի Քրիստոսի Յարութեան մասին եւ հանդիսաւոր շեշտով կը հռչակէ Քրիստոսի արքայական դիրքը եւ մեծութիւնը: Թեւաւորեալ առիւծը հաստատօրէն առորոգիչն է Ս· Մարկոսի եւ կ'երեւի նաեւ որպէս դրօշակը Վենետիկի, որովհետեւ այս քաղաքը Ս· Մարկոսի պաշտպանութեան ներքեւ կը գտնուէր: Ս· Յերոնիմոս ալ սերտօրէն կապուած է առիւծին: Կը պատմուի թէ առիւծը առ

խիթ պատճառող փուշ մը հանած է առիւծի թաթէն, որ այնուհետեւ դարձած է իր մտերիմ եւ հաւատարիմ բարեկամը:

Միջնադարեան հաւատալիք մըն էր թէ առիւծը աչքերը բաց կը քնանար: Այս պատճառաւ, անիկա դարձաւ նաեւ խորհրդանիշ մը արթնութեան: Աւելի հազուադէպ պարագաներու, իր զօրութեան եւ վայելչութեան պատճառով, անիկա կը գործածուէր որպէս խորհրդանիշ Յուդայի Իշխանին, այս մեկնաբանութիւնը Սաղմոսին մէջ կը գտնէ իր հիմը. «Ի վերայ իժից եւ քարբից գնասցես դու եւ առ ոտն կոխեսցես զառիւծն եւ զվիշապն» (ՂԱ. 13): Այս հատուածը մեկնաբանուած է այն իմաստով որ Քրիստոս յաղթած է Սատանային:

ԳԱՌՆ

Գառը, արդէն խորհրդանիշ Քրիստոսի, մէկն է ամենէն սիրելի եւ ամենէն շատ գործածուած խորհրդանիշերէն քրիստոնէական արուեստի բոլոր շրջաններուն: Բազմաթիւ սուրբ-գրական հատուածներ կը հիմնաւորեն այս խորհրդանշականութիւնը: Ամենէն յատկանշական ակնարկութիւնը կը գտնենք Յովհաննու Աւետարանին մէջ. «(Յովհաննէս Մկրտիչ) Ի վաղիւ անդր տեսանէ զՅիսուս զի գայր առ նա, եւ ասէ. Ահաւասիկ Գառն Աստուծոյ որ բառնայ զմեղս աշխարհի» (Ա. 29):

Ս. Գառը յաճախ նկարագրուած է լուսապսակով մը կեցած բլրակի մը վրայ, ուրկէ չորս առուակներ կը հոսին (ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ԺԴ. 1).: Բլուրը կը ներկայացնէ Քրիստոսի Եկեղեցին, Աստուծոյ տան բարձունքը: Առուակները կը ներկայացնեն չորս Ս. Աւետարանները, Դրախտի չորս գետերը յաւերժօրէն հոսող եւ եկեղեցւոյ արօտավայրերը թարմացնող երկրի վրայ:

Այն նկարները, որոնց մէջ Քրիստոս կը պատկերացուի որպէս Փրկարար Հովիւ, գառն ալ կը գործածուի խորհրդանշելու համար մեղաւորը: Այս նիւթը, սովորաբար Բարի Հովիւ կոչուած, յաճախակիօրէն կը տեսնուի նախնական քրիստոնէական արուեստի մէջ, բայց քիչ անգամ գործածուած է Վերածնունդի շրջանին:

Վերածնունդի տեսն գառը յաճախ նկարուած է Սուրբ Ընտանիքի պատկերացումներուն մէջ մանուկն Սուրբ Յովհաննէսի հետ միասին: Այստեղ գառը կը նշէ Յովհաննէս Մկրտչի առաքելութիւնը՝ որպէս նախակարապետ Քրիստոսի եւ իր ճանաչումը Քրիստոսի

որպէս Գառն Աստուծոյ այս վերջնոյն մկրտութեան պահուն: Այս իմաստը մատնանշուած է Ս· Յովհաննու Մկրտչի նկարումներուն մէջ, ուր ան միշտ կը մատնացուցէ գառնուկ մը զոր սովորաբար կը կրէ իր ձախ ձեռքին վրայ:

Գառը (Լատիներէնով՝ agnus) տրուած է որպէս առորոշիչ Սուրբ Ագնէսի որ նահատակուեցաւ անոր համար որ ինքզինք յայտարարած էր հարս Քրիստոսի եւ մերժած՝ ամուսնանալ: Նաեւ տրուած է Ս· Կղեմէսի որ գառնուկէ մը առաջնորդուեցաւ դէպի այն վայրը, ուր կրցաւ ջուր գտնել:

ՎԻՇԱՊԸ (ՕՁ)

Վիշապը կամ օձը ընտրուած էր Վերածնունդի չրջանի նկարիչներուն կողմէ խորհրդանշելու համար Սատանան: Վիշապը, որպէս Աստուծոյ թշնամին, կենդանի կերպով նկարագրուած է Յայտնութեան Գիրքին մէջ ԺԲ· 7–9· «Եւ եղեւ պատերազմ յերկինս· Միքայէլ եւ հրեշտակք իւր կռուէին ընդ վիշապին· եւ վիշապն պատերազմէր զօրօք իւրովք: Եւ ոչ կարացին կալ ընդդէմ, եւ տեղի ոչ գտաւ նոցա յերկինս: Եւ սակաւ վիշապն մեծ, օձն առաջին, որ անուանեալ կոչի Բէեղզեբուղ եւ Սատանայ որ մոլորեցուցանէ զամենայն տիեզերս երկրի եւ հրեշտակք նորա ընդ նմա անկան»: Օձը, դրախտէն վտարուած, կը շարունակէ իր պատերազմը ընդդէմ Աստուծոյ: Այսպէս, ան նկարագրուած է որպէս լափիչ գազանը որ վայրագօրէն կը փճացնէ իր զոհերը:

Վիշապը առորոշիչ է Ս· Մարգարիտի եւ Ս· Մարթայի, որոնք, երկուքն ալ, կը պատմուի թէ պատերազմած են վիշապի մը դէմ եւ յաղթած՝ անոր: Նաեւ առորոշիչ է ան բազմաթիւ ուրիշ սուրբերու, ինչպէս Ս· Գէորգ Կապադովկիացիին, որ սպանած է վիշապ մը «Յիսուսի Քրիստոսի ոյժին չնորհիւ»: Վիշապը կ'երեւի Փիլիպոս Առաքեալի, Ս· Սեղբեստրոսի եւ Միքայէլ Հրեշտակապետին հետ: Այս վերջինը յաճախ ցոյց տրուած է վիշապ մը ոտքի տակ, որպէս նշան իր յաղթանակին խաւարի ոյժերուն դէմ:

Օձը, որ կը խորհրդանշէ Դեւը եւ Սատանան, նկարագրուած է որպէս փորձիչը Ադամի եւ Եւայի· «Եւ ասէ Տէր Աստուած ցկինն· Զի՞նչ գործեցեր զայդ· եւ ասէ կինն· Օձն խաբեաց զիս, եւ կերայ» (ԾՆՆԴՈՑ, Գ· 13): Այսպէս, օձը ընդհանրապէս կը ներկայացնէ չարամիտ փորձիչը որ մարդը կը մատնէ մեղքի: Օձը երբեմն նկա-

բաղրուած է խաչի ստորոտին, ցոյց տալու համար թէ՝ մարդուն անկումին պատճառ եղող չար ոյժը խորտակուած է Քրիստոսի ոյժով, որ մեռաւ որպէսզի մարդը կարենայ փրկուիլ։

Է Շ Ը

Էջը յաճախակիօրէն նկարագրուած է Վերածնունդի նկարներուն մէջ, մասնաւորապէս Իսահակի Զոհաբերման, Ծնունդի, յերկիսից Փախուստի, Քրիստոսի յերուսաղէմ Մուտքի պատկերներուն մէջ։ Ամենէն ընտանի նկարումը Ծննդեան տեսարաններու մէջ կը գտնենք, ուր Էջը տեւականօրէն կ'երեւի։ Էշն ու եղը կը խորհըրդանշեն այն իրողութիւնը թէ ամենէն խոնարհն ու յետինը կենդանական աշխարհին՝ ներկայ էին, երբ Յիսուս ծնաւ, եւ թէ անոնք կը ճանչնան Որդի Աստուծոյ։ Անոնց ներկայութիւնը Քրիստոսի ծննդեան կ'ակնարկէ Եսայեայ մարգարէութեան. «Ծանեաւ եզն զտտացիչ իւր, եւ էշ զմսուր տեառն իւրոյ» (Ա. 3)։ Փաստուացի Ս. Անտոնի կեանքին մէջ պատմուած առասպել մը թերեւս կապ ունի այս մեկնաբանութեան հետ։ Սուրբը ի զուր փորձած էր դարձի բերել հրեայ մը։ Ի վերջոյ, իր համբերութիւնը կորսնցուց եւ բացատրեց ըսելով թէ՝ աւելի դիւրին պիտի ըլլար վայրի էշ մը ծունկի բերել Ս. Խորհուրդին առջեւ, քան հրեային հասկցնել իր փառաին ճշմարտութիւնը։ Այն ատեն հրեան հրաւէր կարդաց իրեն փորձառաբար ցոյց տալ իր ըսածը։ Ի զարմացումն անոնց որոնք ներկայ էին՝ վայրի էշը ծունկի եկաւ եւ մեծ թիւով հրեաներ եւ անհաւատներ քրիստոնեայ դարձան։

Որպէս ընտանի կենդանի՝ էշը կ'երեւի սուրբերու այլ առասպելներու մէջ եւս։

Յատկանշական առասպել մը կայ Ս. Ցերոնիմոսի կեանքին մէջ, ուր կը պատմուի այն իշուն պատմութիւնը, որ փայտ կը կրէր վանքին համար։

Ե Զ Ը

Եղը, որ գոհատրծական կենդանի մըն էր Հրեաներուն համար, Վերածնունդի նկարներուն մէջ յաճախ կը գործածուէր ներկայացնելու համար Հրեայ ազգը։ Նաեւ գործածուած է որպէս խորհրդանիշ համբերութեան եւ ոյժի։ Գրեթէ միշտ եղն ու էշը կ'ե-

ըեւլին միասին Ծննդեան նկարներուն մէջ։ Կարգ մը նախկին քրիստոնեայ Հայրերու գրութեանց մէջ եզը ընդունուած է որպէս խորհրդանիշ Քրիստոսի՝ ճշմարիտ զոհին։ Այս խորհրդանիշը նմանապէս գործածուած է ներկայացնելու համար բոլոր անոնք, որոնք համբերութեամբ կը տանին իրենց լուծը, մինչ լուռ կերպով կ'աշխատին ուրիշներու բարիքին համար։ Թեւաւորեալ եզը ստորոգիչն է Ս. Ղուկասու, որովհետեւ ան շեշտ կը դնէ մեր Տիրոջ քաւչական գործի զոհագործական երեսներուն, ինչպէս նաեւ Իր աստուածային քահանայութեան վրայ։

Թրգմ.
ԳԷՈՐԳ ՍՐԿ. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ
(Ընծայարան, Բ. Տարի)

GEORGE FERGUSON-*ի*
«Signs and Symbols in Christian Art» գիրքէն
Section I. pp. 11—22.

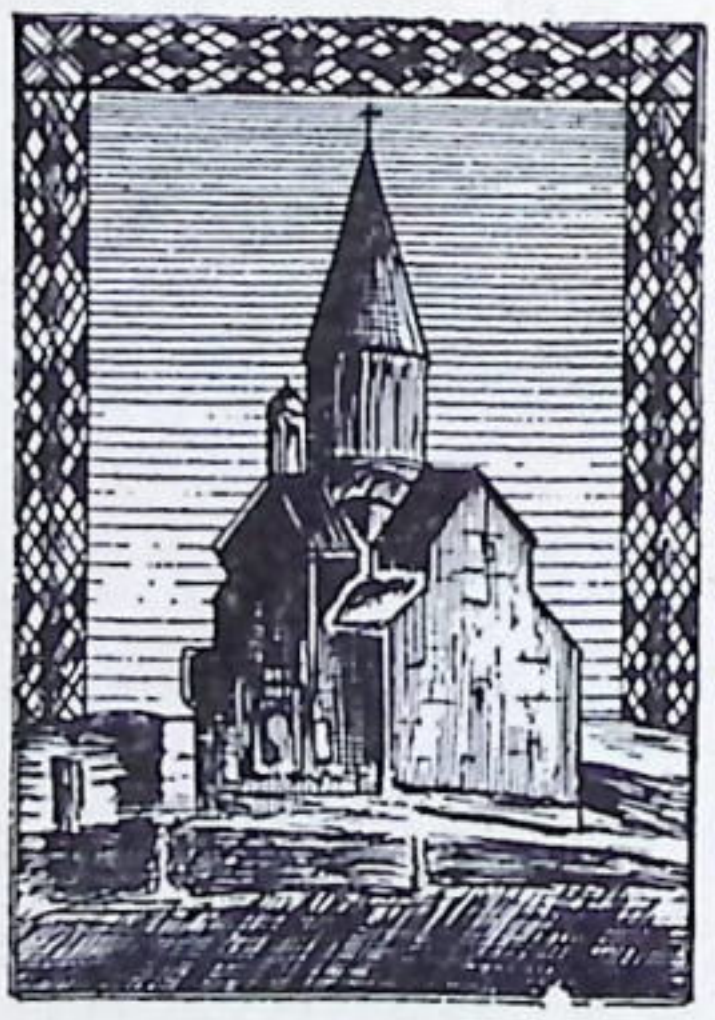

ՀԱՅ ԴԱՇՆԱԿԻՑԸ

Արեւելքի բոլոր քրիստոնեայ համայնքներէն հայերը խաչակիրներուն մատուցին ամենէն նշանակալի ծառայութիւնը: Եդեսիոյ Ղափնները — երկչոտ ցեղ մը — կրաւորական դիրք մը բռնեցին. անոնք մէկ կողմ քաշուեցան, կասկածոտ ու երկչոտ, չկամենալով դրգռել իսլամ աէրերու բարկութիւնը իրենց վրայ, երբ խաչակիր բանակները ցամաքահանում կատարեցին իրենց ծովեզերքներուն վրայ: Ասորի Յակոբիկեանները աւելի գործունեայ էին, յաճախ իրենց տուներէն եւ դիւղերէն վտարուած՝ իսլամ իշխաններու կողմէ, որոնք կը կասկածէին իրենց վրայ իբրեւ ի կարողութեան լըրտեսներ. անոնք մեծ թիւով ներգաղթեցին դէպի Ֆրանսական իշխանութեանց հողերը եւ նկատառելի թիւ մըն ալ անոնցմէ Երուսաղէմ հաստատուեցաւ 1099–ին, քաղաքի անկումին յաջորդող տեղւոյն մահմետական բնակչութեան բիրտ ջարդէն ետք: Լեռնա–Լիբանանի մարոնիտները, տակուն եւ պատերազմասէր լեռնցիները, զրպս ոչ Արաբները եւ ոչ Թուրքերը կարողացան նուաճել, հաւատարմօրէն աջակցեցան իրենց Արեւմուտքի կրօնակիցներուն: Սակայն խաչակիրներուն մեծագոյն դաշնակիցը անկասկած որ Հայաստանն էր, ոչ արդարեւ այդ անունը կրող նախկին երկիրը, այլ Նոր կամ Փոքր Հայաստանը, որ կազմուեցաւ Կիլիկիոյ մէջ, այն դաղթականներուն կողմէ որոնք կը փախչէին Թուրք արշաւողներու առջեւէն, լատիններու արեւելք խուժելէն քիչ ժամանակ առաջ:

Հին Հայաստանը բարձրավանդակ մըն է հարաւէն եզերուած Տաւրոսեան լեռներով եւ հիւսիսէն՝ Պոնտական լեռնաշղթայով. կլիման խիստ է. երկար ու ցուրտ ձմեռներուն կը յաջորդեն կարճ, տաք ամառներ եւ իր հրաբխային լեռները հարուստ են հանքերով ինչպէս՝ արծաթ, պղինձ, երկաթ եւ կապար: Իր լեռնային անհարթ հողը աքանչելիօրէն յարմար է ինքնապաշտպանութեան համար, սակայն ան անհասանելի թիլպէթ մը չէ եւ շատ յաճախ ողողուած է եւ ոտնակոխ եղած թշնամի բանակներէն: Իր պատմական դերը եղած է կրօնական պետութեան մը դերը, եւ թշնամի մեծ ոյժեր՝ Հռոմայե-

ցիներ եւ Պարսիկները, Բիւզանդացիները եւ Արաբները, Թուրքեր եւ Ռուսեր դարձուցած են զինք յարատեւ պատերազմի դաշտ: Բոլոր վերիվայրումներուն մէջ հայերը միշտ յամառօրէն պաշտպանած են իրենց ազգային ինքնուրոյնութիւնը, իրենց լեզուն ու կրօնքը: Կամակոր հպարտութիւնը իրենց ազգային աւանդութիւններով՝ ունի իր հիանալի կողմերը, նոյն աւեն եղած է պատճառ բազմաթիւ չարիքներու եւ Հայաստան դասական օրինակ մըն է այն չարիքներուն, որոնք կը ծագին, այսպէս կոչուած աստուածաբանական ազգայնամոլութենէն, որ է ժողովուրդի մը մշակոյթին նոյնացումը կարգ մը հաստուածական հաւատալիքներու ամբողջութեանը հետ, որ եղած է քրիստոնէութեան դժբախտութիւնը Արեւելքի մէջ:

Հայերը երբեք չմոռցան թէ իրենք եղած էին առաջին ներիչխան պետութիւնը Քրիստոնէական Հաւատքը ընդունող, Տրդատ թագաւորին մկրտութիւնը Գրիգոր Լուսաւորչի կողմէ 305–ին կանխած ըլլալով Կոստանդիանոսինը բաւական տարիներով: Նոր կրօնքը բարձրացուց զիրենք բարբարոսութենէ եւ հայթայթեց Այրուբէնք եւ գրականութիւն: Անոնք բնաւ չտիրապետուեցան Հելլենիզմէն եւ հաստատակաց չատ քիչ բան ունէին յունախօս Արեւմուտքի երկիրներուն հետ: Քրիստոսաբանական մեծ վէճերը, որոնք ցնցեցին եկեղեցին Արիոսի օրերէն մինչեւ Արաբներու նուաճումը, առաջ տարուեցան զրեթէ ամբողջութեամբ յունարէնով, ու հայերը արեւելքի ուրիչ քրիստոնեայ ազգերուն հետ մխասին ընդվզեցան յոյն քաղաքներու մէջ տեղի ունեցող ժողովներու եւ յունարէնով հրապարակուած որոշումներուն դէմ: Ոչ մէկ հայ եպիսկոպոս ներկայ դտնուեցաւ Քաղկեդոնի ճակատագրական ժողովին, 451–ին, որուն ընթացքին միաբնակ հաւատքը թէ՝ Քրիստոսի մարդկային բնութիւնը ամբողջութեամբ լուծուած էր աստուածայինին մէջ դատապարտուեցաւ իբր հերետիկոսութիւն, եւ հայ ազգային եկեղեցական ժողովը մերժեց ընդունիլ այս որոշումը(*): Հայերը համոզուած մնացին թէ իրենք առաջին մկրտուած ազգը, ճշմարիտ քրիստոնէութեան պահապանները եւ ուսուցչողներն էին եւ թէ Յոյները մոլորութեան եւ հերձուածի մէջ էին: Այս անխախտ համոզումը բանալին է Հա-

(*) Հեղինակը մակերեսային դատում մը ունի Հայց· եկեղեցւոյ դաւանաբանական դիրքի մասին: Հայերը երբեք չեն դատապարտած Քաղկեդոնի ժողովը վերոյիշեալ պատճառով: Այլ Քաղկեդոնի մէջ տեսած են Քրիստոսի բնութիւնները անջատելու ձգտում մը եւ ատոր համար մերժած են ժողովը (Մ· Ս· Զ·):

յաստանի պատմութեան եւ ճակատագրին, Միջին դարերու ժամանակաշրջանին:

Ասկէ առաջ հայերը մեկուսացման մէջ ապրեցան մերժելով Բիւզանդական քրիստոնէութիւնը եւ դիմադրելով քաջաբար նախ Պարսկական զրադաշտականութեան բռնութեան եւ յետոյ Արաբ խալամութեան ճնշումներուն: Իրենց յամառ պաշտպանութիւնը Արաբ նեղխուժողներուն դէմ հաւանաբար օգնեց Արաբները դուրս պահելու Ռուսիայէն եւ Արեւելեան Եւրոպայէն ընդհանրապէս: Ի վերջոյ, տանջանքներէ առաջ սոխպուեցան ենթարկուիլ խալիֆաներուն, բայց փարեցան իրենց եկեղեցիին եւ ազգային մշակոյթին եւ ոչ մահմետական կրօնքը եւ ոչ ալ արաբ լեզուն տեղ դուաւ իրենց երկրին մէջ: Խալիֆայութեան քաղաքական տկարացումը, Թ. դարուն, Թոյլատրեց անոնց վերստանալու իրենց անկախութիւնը ու հայերը մօտ երկու դար վայելեցին աղատութիւն եւ բարգաւաճում, երջանկապոյն շրջանը իրենց մութ պատմութեան: Այսուհանդերձ, ձախողեցան կազմելու կեդրոնաձիգ իշխանութիւն մը: Հայ ընկերութեան ներքին կառոյցը արդելք հանդիսացաւ մէացեալ թագաւորութեան յառաջ գալուն, մեծ ընտանիքներ կամ տոհմեր, որոնց իւրաքանչիւրը կ'իշխէր որոշ շրջանի մը վրայ, հսկայ ապառաժեայ բերդերուն մէջ ամրացած, երբեք չէին ենթարկուեր ոչ մէկ թագաւորական միապետական իշխանութեան, եւ նոյնիսկ Բագրատունիները, շատ հին ծագումով տուն մը, որուն համար կը պատմուի թէ Յուդայի մէջ ծագում առած է, եւ որոնք, մի քանի սերունդներ, իշխեցին իբրեւ Հայաստանի թագաւորներ, երբեք չյաջողեցան պարտադրելու իրենց հեղինակութիւնը այս խռովայոյզ երկրին վրայ:

Ժ.Ա. դարուն Բիւզանդիոնը, Մակեդոնական հարստութեան ուժեղ իշխանութեան տակ, կը տարածէր իր սահմանները թէ' դէպի Եւրոպա եւ թէ' դէպի Ասիա, եւ պօրացնելու համար իր արեւելեան սահմանը Իսլամ իշխանութեանց դէմ որոշած էր հաստատել կայսերական հոգատարութիւն Հայաստանի վրայ: Օգտուելով հակառակորդ տոհմերու վէճերէն, Բիւզանդիոն համոզեց կամ չողոքորթեց հայերու առաջնորդները թոյլատրելու համար կայսերական բերդապահ դունդի մը, որ հաստատուի իրենց երկրին մէջ եւ ... վերջին Բագրատունի թագաւորը դարձաւ բանտարկեալ մը Կ. Պոլսոյ: 1064–ին Հայաստան Բիւզանդիոնի արբանեակ երկիր մըն էր: Ասիկա շատ վէշ սխալ մըն էր. հզօր ազգ մը ընդվզեցաւ այս ենթակայութեան դէմ: Հին կրօնական վէճերը ընդմէջ Քալկեդոնականներուն եւ

Մխարնակներուն վերատին ծայր առին եւ Հայաստան ինքզինք դասաւ Սելճուքներու արշաւանքներու նախօրեակին պաշտպանուած ոչ թէ իր հարազատ զաւակներով, այլ՝ օտար վարձկաններով:

Սելճուքներուն ներխուժումը բացառ նոր եւ ողբերգական, այսուհանդերձ դիւցազնական էջ մը Հայոց պատմութեան մէջ: Անի հսկայ բերդաքաղաքը, զոր Բագրատունիները հայկական մշակոյթի հարուստ կեդրոն մը դարձուցած էին ինկաւ 1064–ին: Բիւզանդացիներու աղիտալի պարտութիւնը Մանազկերտի մէջ 1071–ին ամբողջ Փոքր Ասիան բացառ ասպատակողներուն առջեւ եւ անջատեց հայերը իրենց քրիստոնեայ դրացիներէն: Մինչ իրենց հայրենիքին մեծ մասը կ'ասպատակուէր Թրքական հորդաներուն կողմէ, քաջարի եւ նախաձեռնող տոհմեր դաղթեցին դէպի խոպան, անտիրական հողեր՝ Արեւելեան Անատոլու, պահելու համար իրենց ազգային գոյութիւնը նոր միջավայրի մը մէջ: Նախկին Բիւզանդական Կիլիկիա նահանգն էր այս: Հոս էր որ առեղծուեցաւ Փոքր կամ Փոքրագոյն Հայաստանը, որ երեք մրրկալից դարերու ընթացքին դիմադրաւեց իսլամ Թուրքերու ճնշումը եւ միացաւ Ֆրանք Խաչակիրներուն վերջին ճիգով մը պահպանելու համար Արեւմտեան Ասիոյ քրիստոնէական ժառանգութիւնը:

Գաղթավայրի ընտրութիւնը յարմար էր: Կիլիկիա ունէր բարերեր դաշտեր, ողողուած բազմաթիւ գետերով, եւ պաշտպանուած հարաւէն ծովով, իսկ հիւսիսէն՝ անառառուտ լեռներով: Կը գտնուէր այն ընդարձակ ճանապարհին վրայ որ կը միացնէր Նիկիան եւ Վասփորը եւ Անտիոքը՝ Ասորիքի մէջ: Իր նաւահանգիստները բաց էին Արեւմուտքի հետ նաւարկութեան համար: Բլուրներուն վրայ թառած կային բազմաթիւ ամրոցներ եւ Յոյն, Ասորի ու Հայ վանականներու մենաստաններ, որոնք դիւրութեամբ կրնային պինդ պահակներու վերածուիլ: Աւելի լաւ պաշտպանութեան վայր չէին կրնար գտնել այս տարագիրները, որոնք իրապէս էին թէ իրենց անկախութիւնը սկիզբէն իսկ պիտի վտանգուէր թէ՛ Թուրքերէն, որոնք դիրենք կը նկատէին որպէս յարմար անհատաններ իսլամ կրօնքի դարձի բերուելու համար, եւ թէ՛ Բիւզանդացիներէն, որոնց համար անոնք հերետիկոսներ եւ ըմբոստներ էին:

Հիմնադիրը եւ առաջին տէրը Նոր Հայաստանին Ռուբէնն էր, որուն ազգատոհմը հարիւր տարիէ աւելի իշխեց Կիլիկիոյ վրայ: Իր ժամանակաշրջանը (1080–95) հանդիսացաւ պաշտպանութեան շրջան մը ընդդէմ Բիւզանդական ոտնձգութիւններու: Իր յաջորդին՝ Կոս–

տանդինի օրով (1095–1100) կացութիւնը կախարդականօրէն փոխուեցաւ խաչակիրներու ժամանումով: Թուրքերը նուաճուեցան եւ քշուեցան Անատոլուի խորերը: Յոյները սոխպուեցան տարօրինակ եւ ակամայ դաշնակիր մը սատրպլել Արեւմուտքի Լատիններուն ինչպէս նաեւ Ֆրանքներուն հետ, որոնք անծանօթ ու անվարժ էին արեւելեան քրիստոնէութեան հաստուածական վէճերուն: Անոնք պատրաստ էին հայերը ընդունիլ որպէս քրիստոնեայ եղբայրներ, ոչ մէկ հարց յարուցանելով Քաղկեդոնի ժողովի որոշումներուն շուրջ: Հայերուն համար խաչակիրներուն մասին միակ լաւ վկայութիւնը իրենց յոյն չըլլալն էր: Անոնք պատրաստ էին դրծակցելու Արեւմուտքցիներուն հետ, որոնց հետ մինչեւ այդ ատեն որեւէ բարեկամական կամ թշնամական շփում չէին ունեցած եւ այսպէս իրենք զիրենք ամբողջովին դատն մանանակից միջազգային քաղաքականութեան: Ֆրանքները եւ Հայերը կռուեցան կողք կողքի Սարակինոսներուն դէմ: Փոքր Հայաստանը ճանչցուեցաւ իբր շատ օգտակար խարիսխ մը խաչակիրներուն Միջերկրականի հիւսիս–արեւելեան անկիւնին մէջ, ան ծառայեց որպէս պատնէշ պաշտպանելու Հիւսիսային Սուրիոյ Ֆրանսական իշխանութիւնները Թուրքերուն դէմ:

Դժբախտաբար, խաչակիրներու պալուսոը ատիթ ընծայեց Բիւզանդացիներուն վերագտնելու Փոքր Ասիոյ մէջ իրենց կորսնցուցած դեռնին բաւական ընդարձակ բաժինը: Անոնք մասնաւորապէս հետամուտ էին վերագրաւելու Անտիոքը: Այս մէկը կրնային ընել մի միայն հաւնելով եւ դրաւելով Կիլիկիան: Յովհաննէս եւ Մանուէլ Կոմնենոս կայսրերը, Անտիոքի ճամբուն վրայ ասպատակեցին եւ նուաճեցին ժողովուրդ մը, որուն քաղաքացիները իրենց կարծիքով ըմբոստ ճորտեր էին: Հայերը մերժեցին ենթարկուիլ. անոնք ապստամբեցան 1145–ին Թորոս անուն զեկավարի մը առաջնորդութեամբ (որուն եղբայրը, կը պատմուի թէ յոյներուն կողմէ նեռուեցաւ եռացած ջուրի կաթսայի մը մէջ), պարտուեցան եւ դարձեալ ապստամբեցան: Ի վերջոյ, Թուրքերն էին որ անհեռատես կերպով ազատեցին զանոնք Բիւզանդական ազդեցութենէն: Միքիոկեփալոնի մէջ Բիւզանդական չախչախիչ պարտութիւնը 1176–ին, որ կործանիչ առ յաւէտ Փոքր Ասիոյ մէջ կայսերական քրիստոնէութեան վերականգնումի հեռանկարը, ատիթ ընծայեց Հայերուն վերագտնելու իրենց անկախութիւնը: Յաջորդող հարիւր տարիներու ընթացքին Փոքր Հայաստանը հակառակ իր անունին դրեթէ հասաւ մեծ պետութեան մը դիրքին;

Հայերը դժուար թէ ձախողէին օգտուիլ Յոյներու եւ Լատիններու մէջ արագօրէն աճող թշնամութենէն, որ իր դպաթինակէտին հասաւ Կ. Պոլսոյ գրաւումով եւ կողոպուտով Չորրորդ Խաչակրութեան մասնակցող զինուորներուն կողմէ 1204–ին, կազմալուծումովը Բիւզանդական Պետութեան եւ ստեղծումովը լատին կայսրութեան մը՝ անոր աւերակներուն վրայ: Կոմնենոս կայսրերու իրենց հանդէպ ունեցած վերաբերումէն ետք հայերը միայն զոհունակութիւն կըրնային զգալ տեսնելի Յոյներու այս դժբախտութեան համար եւ իրրեւ բնական անդրադարձ աւելի տրամադիր դարձան բարեկամական սերտ կապեր մշակելու Արեւմուտքին հետ, Ֆրանքները, իրենց կարծին, այժմ, երբ խզումը Բիւզանդիոնի հետ անդառնալի դարձած էր, կը չնայէին բանակը իրենց կողմ չահիլ եւ զօրաչարժի ենթարկել քրիստոնեայ Արեւելքի բոլոր հակայոյն ոյժերը:

Լեւոն Մեծագործի իշխանութեան երկար չրջանին (1185–1219) Հայաստան յարատեւ յարգանք եւ մեծարանք վայելեց Արեւմուտքէն եւ Արեւմտեան ազդեցութիւնը թափանցեց երկրէն ներս: Լեւոն արտակարգ կարողութեամբ օժտուած առաջնորդ մը եղաւ. ան իր հակակշռին տակ առաւ Թուրք ասպետականները եւ դրաւեց լքուած Իսաւրիոյ նահանգը, անով աւելցնելով օգտակար ծովամաս մը իր թագաւորութեան վրայ: Թագաւորական գահը փոխադրեց Սիսէն Տարսոն, Միջերկրական ծովուն եղերքին, եւ բանակցեցաւ պապերուն ինչպէս նաեւ Հոհենսթոֆէն կայսերու և Արեւմտեան այլ իշխանաւորներու հետ: Երրորդ Խաչակրութեան Գերմանները արտօնուեցան անցնելու Հայկական սահմաններէն, եւ Կիլիկեան դեսպ մը մէջ էր որ Ֆրեդերիք Շիկամօրուս կայսրը խեղդուեցաւ 1189–ին: Շիկամօրուսին որդին եւ յաջորդը Հենրիկոս Զ. իր հակա–բիւզանդական քաղաքականութեան հետապնդման մէջ հոգեւին չանաց Հայաստանը զօրացնելու, եւ կայսեր դրդումով էր որ Լեւոն առաջաւ Թագաւոր տիտղոսը 1198–ին եւ թագադրուեցաւ Տարսոնի մէջ ներկայութեամբ Մայնցի Արքեպիսկոպոս եւ պապական ներկայացուցչ՝ Կոնրատ Կարտինալին: Հայ արքունիքը որդեդրեց արեւմտեան աւատապետական սովորութիւնները· վաճառականական իրաւունքներ չնորհուեցան Վենետիկցիներուն, Ճենովայիներուն եւ Անսիգֆ Անտիոքոյ (= Անտիոքի դքսութեան վարչական օրինադիրքը) դարձաւ թագաւորութեան օրինադիրքը:

Ցեղին հին բնակավայրէն աշխարհագրական այս տեղափոխութեամբ դէպի Կիլիկիա, Հայաստան որոշապէս մտաւ լատին–ա–

րեւմտեան ծիրին մէջ: 1204-էն ետք, Բիւզանդական զօրութիւնը խորտակուեցաւ. Սելճուք ամիրաները Անատոլուի մէջ կը քայքայուէին, էյյուպեանները լուրջ վտանգ մը չէին եւ մոնկոլական փոթորիկին առաջին արձագանգները կը լուէին Ասիոյ խորերէն: Արեւմուտքի քրիստոնեայ բարեկամութեամբ զօրացած՝ Հայաստան կը թուէր թէ բոլորովին ձերբազատուած է Յոյներու եւ Իսլամներու ճնշումէն: Ճիշդ է թէ կային տկար կողմերն ալ: Զօրաւոր տոհմականութիւնը, որ յաճախ առաջնորդած էր դառն գժտութեանց, որոնք պառակտած էին Հին Հայաստանը, շատ հեռու էր բացակայ ըլլալէ Նոր Հայաստանի մէջ: Պաշտպանողականները չէին հանդուրժեր արեւմտեան նոր սովորութիւններու ընդունման:

Ազգային եկեղեցւոյ ջերմ պաշտպանները վախցան որ Թագաւորութիւնը կրնայ ստիպուիլ ենթարկուելու Հռոմէական Աթոռին եւ ընդունելու լատիններուն ուսուցումներն ու սովորութիւնները: Յարաբերութիւնը Անտիոքի Ֆրանքներուն հետ միշտ ալ ներդաշնակ չէր:

1219-ին երբ Լեւոն մեռաւ առանց արու զաւակ թողնելու գահուն յաջորդութեան համար, երկիրը բաժան-բաժան եղաւ յաջորդութեան համար կատաղի վէճերուն պատճառաւ: Ի վերջոյ նոր ընտանիք մը ժառանգեց գահը եւ Հեթում իշխանին օրով (1226–69), Հայերը խրեցան Մոնկոլական դարու քաղաքականութեան մէջ: Հեթում կորովի եւ քաջ դիւանագէտ մըն էր, որ աւելի հեռուն տեսաւ քան իր բոլոր ժամանակակիցները: Ան տեսաւ թէ Երրորդ Խաչակրութեան ձախողութենէն սկսեալ եւ Չորրորդին դէպի Կ. Պոլիս ուղղուելէն ետք, Սուրիոյ մէջ Ֆրանսական նահանգները տժգոյն ապաղայլ մը դիմաց դառնուեցան եւ ի վերջոյ պիտի կքէին Իսլամ ճնշումին տակ, եթէ արտաքին զօրաւոր միջամտութիւն մը չհրաւիրուէր: Արեւմուտքի զինուորական օժանդակութիւնները փոխանակ դէպի Պաղեստին գալու, կ'ուղղուէին դէպի Կ. Պոլսոյ լատին կայսրութիւնը եւ Ֆրանսական գաղթավայրերը Յունաստանի մէջ: Խաչակիր պետութեանց կործանումը հաւանաբար կրնար Հայաստանը տանիլ իր հետ: Երբ տակաւին Մոնկոլական նուաճող յառաջխաղացքը դէպի Արեւմուտք կը տարածուէր, Հեթում համոզուեցաւ թէ փըրկելու համար Քրիստոնէութեան դատը Արեւելքի մէջ՝ այս անդիմադրելի բարբարոսներուն հետ դաշնագիր մը հրամայական պահանջք էր: Իր ամբողջ քաղաքականութիւնը ուղղած էր դէպի մոնկոլ-քրիստոնէական միացում մը եւ սխալը իրը չէր եթէ այդ քաղաքականու-

թիւնը ամբողջապէս ձախողեցաւ:

Նոյնիսկ 1246–ին, երկու տարիներ ետք, երբ վերջապէս Ե-րուսաղէմ քրիստոնեաներու ձեռքէն ելաւ, Հեթում ղրկեց իր եղ-բայրը՝ Սմբատը, իր թագաւորութեան պօրաւարը, շնորհաւորելու Մեծ Խան Քիւյուքը մոնկոլական գահ բարձրանալու առիթով: Սմ-բատ չորս տարիներ անցուց մոնկոլներուն հետ, եւ իր վերադարձին լաւատեսօրէն արտայայտուեցաւ մոնկոլները քրիստոնեայ դարձնե-լու հեռանկարին մասին: Մանգու Մեծ Խանի ընտրութեան առիթով, 1251–ին, Հեթում անձնապէս հրաւիրուեցաւ Գարաղորում, ուր չա-բաթներ մնաց մոնկոլ մայրաքաղաքին մէջ 1254–ի աշնան, ուր չատ քաղաքավարօրէն ընդունուեցաւ եւ պաշտօնապէս Խանին պաշտպա-նութեան տակ առնուեցաւ: 1255–ի ամրան, վերադարձաւ Տարսոն քանի մը ամիսներ առաջ այն թուականէն, երբ Հուլաղուն սկսաւ իր յաւէտ յիշատակութեան արժանի արշաւանքին Արեւմտեան Ասիոյ Իսլամ իշխանութեանց դէմ:

Կրուսէ խստօրէն կը դատապարտէ Ֆրանք իշխանները Հայ թագաւորին օրինակին հետեւած չըլլալնուն եւ յայտնապէս մոնկոլ-ներու բարեկամութիւնը չապահովելնուն եւ այսու իսլամներուն դէմ միացեալ ճակատ մը բռնած չըլլալնուն համար: Հեթում որոշապէս ցոյց տուաւ երեւակայութիւն եւ վճռականութիւն. դիտցաւ թէ այս վերջին առիթն էր փրկելու քրիստոնեայ դատը: Երբ քրիստոնեայ բանակները Պաղտատի կործանումէն ետք անցան Սուրիա, ինք վարուեցաւ իբրեւ հաւատարիմ վասսալ մը: Իր հայկական զօրքերը դրաւ Գիտպոկայի հրամանատարութեան տակ եւ երբ կէս հեթանոս եւ կէս նեստորական դաշնակիցին հետ 1260–ի գարնան յաղթական մուտք գործեց Դամասկոս, հաւանաբար զգաց թէ իր քաղաքականու-թիւնը արդարացաւ եւ թէ իսլամ թշնամին իր վերջին հոգեվարքին մէջ էր: Մեմլուքներու յաղթանակը Այն–Ճալութի մէջ, Սեպտեմբե-րին, հիմնովին սպանեց այս երազը:

Հեթում ոչ մէկ պատրանք կրնար սնուցանել Եգիպտական ճա-կատի վրայ մոնկոլներու պարտութեան հետեւանքներուն առնչու-թեամբ. անպայմանօրէն դիտցաւ թէ միայն հրաշք մը կրնար փըր-կել Ֆրանք Սուրիան եւ թէ Հայաստան անմիջապէս մահուան առջեւ պիտի գտնուէր:

Պայպարս եւ իր մեմլուքները վրէժ լուծելու ելած էին բոլոր անոնցմէ, որոնք օժանդակած էին հեթանոս մոնկոլներուն իսլամնե-րու դէմ իրենց պատերազմի ընթացքին: Անտիոք, որ խաչակիրնե-

րու տիրապետութեան տակ եղած էր 200 տարիներէ ի վեր, ինկաւ 1268–ին եւ Հեթում նախ քան իր մահը 1271–ին տեսաւ Մեմլուքներու ալիքը, որ հետզհետէ աւելի կը մօտենար Կիլիկիոյ սահմաններուն: Իր յաջորդները, նուաղ կարող մարդիկ, կրնային միայն կառչիլ Մեմլուքներու դաշնակցութեան այն յոյսով թէ բախտ անուի մը նոր մէկ դարձուածքը առիթ պիտի ընծայէր Հուլաղուի յաջորդներուն Ա.յն–ձալութին վրէժը լուծելու: Բայց 1274–ին Պայպարս Տարսոնի վրայ յարձակեցաւ եւ Ա.քրայի անկումով 1291–ին Հայաստան պրկուեցաւ Սուրիոյ մէջ իր վերջին բաբեկամէն: Պարսկաստանի մոնկոլ իլ–խաններու իսլամութեան դարձով 1295–ին, վերջին դուռը, ուրկէ օգնութիւն մը կրնար գալ, գոցուած թուեցաւ:

Հակառակ ասոր զարմանալիօրէն Փոքր Հայաստանը դոյատեւեց ութսուն տարիներ եւս: Այս ուշացումը մասամբ կը պարտէր յարատեւ վէճերուն, մեմլուքներու եւ իլ–խաններու միջեւ, որոնք ոչ մէկ կերպով վերջ դտան վերջիններու իսլամութեան դարձով, մասամբ ալ այն պաշտպանութեան պատճառով որ եկաւ Կիպրոս կըղզիէն, որ տակաւին քրիստոնեաններու իշխանութեան տակ էր, եւ մասամբ Փոքր Հայաստանի առեւտրական կապերուն պատճառով Վենետիկի, Ճենովայի եւ Արագոնի հետ, զորս մեմլուքները տընտեսական պատճառներով չէին ուզեր արդիլել: Սուրիոյ կորուստէն ետք Արեւմուտքի պետութիւնները որոշ հետաքրքրութիւն ցոյց տուին Միջին Ասիոյ մէջ դտնուող քրիստոնեայ վերջին ամրոցին ապահովութեան. մինչ հայ թագաւորները իրենց կարդին աւելի մօտեցան պապերուն եւ Ֆրանքներուն, Հեթում Բ., նոյնանուն եղբօրորդին Հեթում Ա. թագաւորին, եղաւ եռանդուն տարածիչը նոր խաչակրութեան մը գաղափարին որ պիտի ուղղուէր Եգիպտոսի դէմ՝ Կիպրոսի մէջ հաստատուած խարիսխ մը: Ան քանի մը տարիներ ապրեցաւ Ֆրանսայի մէջ, ուր միացաւ Բրէմոնսթրընզ Միաբանութեան եւ նշանակուեցաւ մեծաւորը Փարիզի մէջ դտնուող մենաստանի մը եւ անխնայօրէն աշխատեցաւ Հայ եկեղեցիին եւ Հռոմի միութեան համար: Ան կը հաւատար թէ Լատին Արեւմուտքի հետ ամբողջական միութեան մը գալով է որ իր ժողովուրդը կրնար վերապրիլ· բայց չկրցաւ հաշտութեան գալ ազգային կրօնապաշտութեան զօրաւոր ոյժերուն հետ:

1308–ին Սիսի մէջ ժողովի մը ընթացքին լատինասէր կուսակցութիւնը դատապարտեց միաբնակութեան հերետիկոսութիւնը եւ ընդունեց Քրիստոսի երկաբնակ վարդապետութիւնը: Բայց ազգա–

յին եկեղեցւոյ հին ուսուցմաններուն այս մերժումը մեծ ընդդիմութիւն մը յառաջացուց, որուն ընթացքին Հեթում եւ իր եղբօրորդին Լեւոն Դ· սպաննուեցան մոլեռանդ ամբոխէ մը: Կղեմէս Զ· պապը 12 հազար ոսկեդրամ նուիրեց եւ հազար ասպետներ որպէսզի հերձուածը բուժէին, մինչ մեմլուքները օգտագործելով այս չատ նպաստաւոր առիթը, բաժանում յառաջացնելու համար իրենց քրիստոնեայ թշնամիներուն դէմ, ամէն տեսակ աջակցութիւն ցոյց կուտային հակալատինականներուն:

Արքունիքը հաւատարիմ մնաց Արեւմուտքի պապական դաշնակցութեան եւ միջնամուսնութիւնները Փրանք իշխանական տուներու միջեւ ամրացուց անոնց կապը լատին քրիստոնէութեան հետ: Երբ Լեւոն Ե·, վերջին թագաւորը հայ ազգատոհմին, մեռաւ 1342–ին, անոր յաջորդեց Կի Տը Լուսինեանը, որ կէս Փրանսացի էր, եւ որ մաս կը կազմէր այն ազգատոհմին որ կ'իշխէր Կիպրոսի մէջ: Նոր թագաւորին լատինասէր քաղաքականութիւնը ըմբոստութիւն մը յառաջացուց, որուն ընթացքին ինք սպաննուեցաւ: Երկու յաջորդներ յաջորդեցին եւ եւս մղեցին մեմլուքներու նորանոր յարձակումները· բայց Աղեքսանդրիոյ կողոպուտը 1365–ին Կիպրոսի Պետրոս Լուսինեանի ոյժերուն կողմէ կնքեց Փոքր Հայաստանի ճակատագիրը: Մեմլուքները որոշեցին վերջ տալ Փոքր Ասիոյ մէջ քրիստոնեայ խարիսխին եւ իրենց բանակներով ողողեցին Կիլիկիոյ դաշտերը: Սարսափելի պայքարէ մը ետք հայկական դիմադրութիւնը խորտակուեցաւ· վերջին թագաւորը Լեւոն Զ· իբրեւ բանտարկեալ Գահիրէ տարուեցաւ եւ երկիրը Մեմլուքեան կայսրութեան մէկ դաւառը դարձաւ: 1382–ին ներքինին ազատելով՝ Լեւոն քաշուեցաւ Փարիզ, ուր մեռաւ 1393–ին, Անգլիոյ Ռիչարտ Բ·ը իրեն յաջորդ նշանակելէ ետք, եւ թաղուեցաւ Սեն–Տընիի մէջ: Տարօրինակ ոդիսական մը, որ Հայոց վերջին ազատրական թագաւորը բերաւ մեռնելու Փրանսական մայրաքաղաքին մէջ...:

Այսպէս Փոքր Հայաստանը անյայտացաւ պատմութենէն եւ այժմ դրեթէ ամբողջութեամբ մոռցուած է· բայց իր դերը անտեսելի դեր մը չէ թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ մշակութային տեսակէտով: Երեք հարիւր տարիներ ան պաշտպանեց քրիստոնէական հաւատքը Ս· Պօղոսի հին հայրենիքին մէջ, հիւսիսէն սելճուքներուն յարձակումներէն եւ մեմլուքներուն՝ հարաւէն: Իր երկար ընկերակցութիւնը Անտիոքի իշխանապետութեան հետ կ'օժանդակէ բացատրելու թէ ինչո՛ւ վերջինս այնքան երկար ապրեցաւ քան թէ Երուսաղէմի թա-

պատրուքները: Ան չատ մեծարժէք օղակ մը հանդիսացաւ լատին Արեւելքի կամ լատին սիրապետութեան տակ գտնուող պետութեանց մէջեւ, որոնք Բիւզանդիոնի անկումէն ետք եւ Սուրիոյ ու Պաղեստինի կորուստէն յետոյ, յամառօրէն չարունակեցին կռուիլ իբրեւ տեսակ մը վերջապահ դունդ Թուրքերու կողմէ առաջնորդուած խաչակրաց վրէժխնդրութեան չարունակական պայքարներուն դէմ: Արեւելեան Միջերկրական աշխարհի կղզիները եւ ծովեզերեայ չըրջանները՝ Փոքր Հայաստանը, Կիպրոսը, Հռոդոսը, Կրետէն եւ Եգիպտոսի Արշիպելագոսը, չարունակեցին պաշտպանել քրիստոնէութիւնը Օսմանցի Թուրքերու Պալքանեան թերակղզի մուտքէն երկար ժամանակ ետք եւս:

Բայց ամենէն մնայուն ժառանգութիւնը այս տարօրինակ, հերոսական, աքսորական պետութեան՝ պատմական հարուստ այն պրականութիւնն է, զոր ան ստեղծեց: Հայաստանի տարերդութիւնները, ինչպէս Արեւելքի բոլոր քրիստոնեայ համայնքներունը, սահմանափակուած են ստուածաբանական քանի մը ճիւղերու մէջ, որոնցմէ մէկը նկատուած է պատմութիւնը, կամ աւելի ճիշդ՝ եկեղեցական պատմութիւնը, Եւսեբիոսի օրերէն ասդին: Պահել յիշատակութիւնը ազգի պայքարին իր հաւատքի թշնամիներուն դէմ, ճանչցուած էր իբրեւ բարեպաշտ պարտականութիւն մը. եւ գարդացած եպիսկոպոսներ ու վարդապետներ ժամանակագրեցին իրենց երկրին մասնակցութիւնը աշխարհը ցնցող խաչակրաց դարաշրջանին: Կաթողիկոսը կամ պատրիարքը՝ Ներսէս Շնորհալին, որ վախճանեցաւ 1173–ին, իր ժողովուրդին պատմութիւնը տաղաչափեց եւ նուիրեց քերթուած մը 2000 տողէ բաղկացած, Զանդիի կողմէ Եդեսիոյ գրաւման, 1144–ին: Հայերուն յարաբերութիւնները մոնկոլներուն հետ նկարագրած է Կիրակոս Գանձակեցին, որ կը պատմէ Հեթում Թագաւորին Գարակորում այցելութիւնը: Մաղաքիա վարդապետը, որ կը տանի մոնկոլական արշաւանքին պատմութիւնը Արեւմտեան Ասիոյ մէջ մինչեւ 1272, եւ ասոնցմէ վեր Մեծն Վարդան՝ լեզուագիտութեան հանճար մը, որուն համար կը պատմուի թէ ծանօթ էր յունարէնին, ասորերէնին, պարսկերէնին, երրայեցերէնին, մոնկոլերէնին եւ անշուշտ կը ճանչնար Հուլաղուն եւ, ինչպէս կ'երեւի, ներկայ էր Պաղտատի գրաւումին, 1258–ին: Հայերուն տոհմականութիւնը եւ կրօնական անջատողականութիւնը լաւագոյն պատկերացուած է Օրբելեաններու պատմութեան մէջ, մէկը իրենց ամենէն հին ընտանիքներուն, եւ գրուած Ստեփանոս Օրբելեանի կողմէ,

որ Սիւնիքի արքեպիսկոպոսն էր 1287–էն մինչեւ իր մահը, 1304, եւ զօրաւոր հակառակորդ մը Հռոմի հետ միացման:

Փոքր Հայաստանի տապանագիրը գրուած էր Յովհաննէս Դարդէլի՝ Լեւոն Զ. վերջին թագաւորին Ֆրանսացի խոստովանահօր կողմէ, որ կը պատմէ ողբերգական պատմութիւնը Մեմլուքներու արշաւանքին: Այս պատմութիւնները, որոնցմէ չատերը հրատարակուած են Ֆրանսական եւ ռուսական հաւաքածոներու մէջ, Թանկագին վաւերաթուղթեր են խաչակիրներու շրջանին մասին: Ֆրանքները, Բիւզանդացիները, Թուրքերը եւ Մոնկոլները կը դիտուին Արեւելքի հին եւ օրհասական քրիստոնեայ հպարտ ժողովուրդի մը աչքերով, եւ մեր ծանօթութիւնն ու հասկացողութիւնը այս արկածալից դարաշրջանին մասին պիտի ըլլար չատ աղքատ առանց իրենց բերած նպաստին:

Թրգմ.
ՄԱՆՈՒԿ ՍՐԿ. ՋՕԼՈՅԵԱՆ
(Ընծայարան, Ա. Տարի)

J. J. SAUNDERS
(Նոր–Զելանտացի պատմաբան)
«Aspects of the Crusades»
էջ **39 — 49 («The Armenian Ally»)**
Նոր–Զելանտա, 1962

ՀԵԹԱՆՈՍՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Դ. ԴԱՐՈՒՆ

Քրիստոնէութիւնը Հայաստանի մէջ պետական կրօնք հռչակուեցաւ 301-ին (*): Նոր կրօնը դրաւեց հին հայ հեթանոսութեան տեղը, եւ անոր դէմ անխնայ պատերազմ մղեց: Գրիգոր Լուսաւորիչ պետական զօրքով յաջորդական արշաւանքներ կատարեց մեհեաններու վրայ, եւ կործանեց զանոնք: Հեթանոսութեան պաշտպանները, պինուած իրենց հայրերու աւանդութիւններու հեղինակութեամբ՝ կռուելու դուրս եկան նոր կրօնի դէմ, որ պինուած էր թագաւորական զօրքերով: Թէեւ հեթանոսութիւնը շատ ուժեղ կազմակերպութիւն ունէր եւ կրցաւ ամուր դիմադրութիւն ցոյց տալ, բայց վերջ ի վերջոյ տեղի տուաւ, եւ անոր պաշտօնեաները՝ քուրմերը առժամապէս վախան հեռաւոր տեղեր:

Բայց Գրիգոր միշտ այդպէս խիստ միջոցներ ի գործ չդրաւ, այլ իբրեւ խորագէտ եւ հեռատես առաջնորդ մը, ուզեց համաձայնութիւն ցոյացնել, նոյնիսկ որոշ զիջումներ ընել: Հեթանոսական շատ մը սովորութիւններ նուիրագործուեցան քրիստոնէութեան մէջ: Ուզեց նաեւ քուրմերը օգտագործել նոր կրօնը տարածելու սրբազան գործին մէջ: Այսպէս, շատ մը քուրմեր քրիստոնեայ դարձան, որոնց մէջ նշանաւոր եղաւ Աղբիանոսի ընտանիքը: Բազմաթիւ դէպքոյներ բացուեցան նոր ոգիով դաստիարակելու համար քուրմերն ու անոնց որդիները:

Քրիստոնէութիւնը քանդելով մեհեանները, տիրացաւ հեթանոսութեան հարստութեանց, որոնք յատկացուեցան կառուցուելիք եկեղեցիներուն եւ անոնց մատակարարման: Այսպէս Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ համար 7 երդ հող յատկացուց վաւերացուած պետութենէն: Քրմութեան տեղ հանդէս եկաւ ուժեղ կղերականութիւնը, եւ քրմապետութեան տեղ՝ եպիսկոպոսապետութիւնը: Իւրաքանչիւր նահանգի համար եպիսկոպոս մը նշանակուեցաւ:

(*) Ընդհանրապէս տարածուած տեսակէտն է այս: Գիտնականներէն ոմանք գայն կը տանին եւս Գ. դար, մասնաւորապէս վերջին երկու տասնամեակներուն:

Փաւստոս Բիւզանդ իր երրորդ դպրութեան մէջ կ'ըսէ թէ քրիստոնէութիւնը խորապէս չէր թափանցած հայ զանգուածներու դիտակցութեան մէջ· «Յայնմ ժամանակի զբազատորն իւրեանց օրինակ չարի առնէին, եւ նովին օրինակաւ ձեւել սկսան, եւ նոյնպէս գործել: Զի ի վաղընջուց, յորմէ հետէ առին նոքա զանուն քրիստոնէութեան, լոկ միայն իբրեւ զկրօնս իմն մարդկութեան յանձինս իւրեանց՝ եւ ոչ ջերմեռանդն ինչ հաւատովք ընկալան, այլ իբրեւ զմոլորութիւն իմն մարդկութեան ի հարկէ» (Փ· ԲՈՒԶԱՆԴ, Գ·Դպր· ԺԳ· դլուխ): Անոնք որ Յունարէն կամ Ասորերէն լեզուները գիտէին կը հասկնային քրիստոնէական վարդապետութիւնը, որովհետեւ մինչեւ այն առեն հայերը գիր եւ դրականութիւն չունէին եւ վերյիշեալ երկու լեզուներով կը կատարէին իրենց կրօնական պաշտամունքը:

Կային երկու հոսանքներ Հայաստանի մէջ, Յունական եւ Ասորական ազդեցութիւնները: Առաջինը հիւսիս–արեւմտեան մասին մէջ եւ երկրորդը հարաւային մասին մէջ: Երկու հոսանքներու լեզուներն ալ տարածուած էին Հայաստանի մէջ, եւ այս պատճառով ալ դպրոցներու մէջ գործածուած լեզուները եղան Յունարէնն ու Ասորերէնը:

Հետեւաբար, քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք դառնալէն ի վեր ներքին անհամաձայնութիւններ յառաջ եկան, Յունականը Գրիգորի ներդաստանով քրիստոնէութեան ջատագով, եւ Ասորականը, որուն միացած էր Աղբիանոսի ընտանիքը, իր կարգին պաշտպան հեթանոսական կարգ մը աւանդութեանց: Մենք գիտենք որ հայերը հինէն ի վեր ընդհանրապէս յոյն լեզուի, մշակոյթի ու դրականութեան ծարաւի էին եւ Աթէնք, Հռոմ կամ Կեսարիա կը ղրկուէին ուսանողները, մինչ որ մեծապէս պիտի նպաստէր Յոյն լեզուի տարածման:

Գրիգոր Լուսաւորչի ընտանիքին դէմ կար ուրեմն մեծ ներդաստան մը, Աղբիանոս ընտանիքը, որ կարեւոր ազդեցութիւն մը ունէր Հայաստանի մէջ եւ կիսահեթանոսական եւ կիսաքրիստոնէական համակրութիւններ ունէր շուրջը, եւ հետեւաբար չէր կրնար հաշտ աչքով նայիլ Ս· Գրիգորի յառաջխաղացքին: Ան հակադիր ոյժն էր Լուսաւորչի տոհմին եւ հիմնականին մէջ հաւատարիմ՝ հեթանոսութեան:

Այս կուսակցութիւնը կը գործէր Պարսից պետութեան հովանաւորութեան տակ, գլխաւորաբար Հայաստանի հարաւ–արեւելեան

ծայրագաւառներուն մէջ քրմական կազմակերպութեան ջանքերով: Անոնց պետը՝ Աղբիանոս՝ քրիստոնէացած քրմապետ մըն էր եւ Ագաթանգեղոս պատմիչին յիշած 12 եպիսկոպոսներէն մէկն էր, որ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Ս. Գրիգորի կողմէ, եւ յետոյ Եփրատի կողմերը վերակացու նշանակուեցաւ: Ս. Գրիգոր զինք արքունի դըրան վերակացու նշանակեց եւ մեծ պատիւի ու պաշտօնի հասցուց եւ Ս. Արիստակէսէն առաջ իրեն տեղակալ դարձուց զայն: Տրդատի մահէն ետք, Խոսրովի ժամանակ իբրեւ հաշտարար զրկուեցաւ Որդունի եւ Մանաւազեան նախարարական Տուներուն, որոնք եղբայրասպան կռիւներու մէջ էին: Ի զուր անցաւ սակայն անոր միջնորդի դերը եւ երկու նախարարներու սերունդները զիրար կոտորեցին անխնայ: Մանաւազեան Տան կալուածները տրուեցան Աղբիանոսի ընտանիքին, որ այնուհետեւ սկսաւ ճանչցուիլ եւ կոչուիլ Մանազկերտացի սերունդ: Այս սերունդը կարեւոր անձեր տուաւ, որոնք կաթողիկոսական գահ ալ բարձրացան եւ եղան հլու կամակատարը հայոց թագաւորներուն: Անոնք առհասարակ չէին միջամտեր քաղաքական ներքին գործերու: Թերեւս այս ձեւով կը յուսային՝ իբր ժառանգական սեփականութիւն ստանալ Կաթողիկոսական Գահը, մինչ Ս. Գրիգորի ընտանիքը աւելի իշխող եղաւ եւ միջամուխ ալ եղաւ քաղաքական գործերու ինչպէս պիտի տեսնենք:

Երբ Հռոմէական Կայսրութիւնը Կոստանդիանոս Մեծի օրով քրիստոնեայ դարձաւ 324-ին, հայերը սկսան աւելի եւս հակիլ քրիստոնեայ կայսրութեան քան պարսկական պետութեան, ուր կրակի եւ կուռքի պաշտամունքը կը շարունակուէր:

Տրդատ Մեծ երբ սպաննուեցաւ, հաւանաբար պարսկասէր ասորական կուսակցութեան կողմէ, խառնակութիւն յառաջ եկաւ երկրին մէջ եւ պարսկասէր իշխանները՝ Աղձնեաց Բակուր բդեշխը եւ Ծոփաց իշխանը ապստամբութեան դիմեցին Խոսրովի դէմ:

Գրիգորի վախճանումէն ետք, Կաթողիկոսական գահ բարձրացաւ իր կրտսեր որդին՝ Արիստակէսը, որ արժանաւոր յաջորդը եղաւ իր հօր: Ան նախանձախնդիր եղաւ ընկերային բարոյականի մաքրութեան, եւ հաւանաբար այս կեցուածքը հաճելի չթուեցաւ իշխանական Տուներուն, յատկապէս ասորա-պարսկական հոսանքին, որ ապստամբութեան դրօշ պարզած էր: Այնքան զօրացաւ այս կուսակցութեան հակաքրիստոնէական դիրքը, որ Ծոփաց աշխարհի մէջ, Արքեղայոս իշխանը համարձակեցաւ դարանակալ կենալ ճամբուն վրայ եւ յանկարծակիօրէն յարձակիլ Արիստակէսի վրայ եւ իր ձեռքով սպաններ զայն, որովհետեւ Հայրապետը միշտ կը կշտամ-

բէր իշխանական Տուները, որոնց կենցաղը խոցելի պատկեր մը կը ներկայացնէր· եւ իշխանը չկրնալով դիմանալ այդ յանդիմանութեանց, վրիժառութեան կը դիմէր:

Արիատակէսին կը յաջորդէ Վրթանէս, իր մեծ եղբայրը: Ասոր օրով ալ կը շարունակուի նոյն հակաքրիստոնէական կեցուածքը: Հեթանոսական հոսանքը ուզելով ազատիլ Վրթանէսէն, օր մը, երբ Վրթանէս Աշտիշատ կ'երթայ օրհնութեան պատարագը կատարելու համար, «որք միանգամ զհնութիւն կռապաշտութեան հեթանոսութեան զնոյն սովորութիւն մինչեւ ցայնժամ եւս ունէին գաղտնի, ի մի միաբանութիւն ժողովեալք՝ հասանէին իբրեւ հազարք երկու, խորհուրդ եդեալ ընդ միմեանս՝ սպանանել զեահանայապետն Աստուծոյ զվրթանէս: Բայց ունէին եւ սակաւ մի խորհուրդ համարձակութեան ի կնոջէ թագաւորէն՝ զայն գործել, վասնզի յանդիմանէր զնա սուրբն վասն գաղտնի շնութեան կծծութեան բարոյից պոռնկութեան: Եւ հասեալ պատմէին զմեծ հաղաւորմն եկեղեցւոյն Աշտիշատու» (Փ· ԲՈՒԶԱՆԴ, Գ· Դպր· գլխ· Գ·): Վրթանէս հրաչքով կ'ազատի: Յարձակողները «ընկապնեալք գելեալք վանեալք կծկեալք, ամենեքեան առ հասարակ յերկիր անկեալք անբարբառ կային, անխաղացք ի տեղւոջէն, որք էին տոհմք եւ ազգք աշխարհակերք ժանդագործք հրմացն» (Գ· Դպր· գլխ· Գ·): Հայրապետը դուրս կ'ելլէ, աղօթքով կը բժշկէ զանոնք եւ կը մկրտէ:

Խոսրովին կը յաջորդէ Տիրան, որուն օրով կաթողիկոսական գահ կը բարձրանայ Յուսիկ: Այս անգամ այս երկու անձերը պիտի գառնային ներկայացուցիչները երկու հակամարտ հոսանքներու:

Վրթանէսի մահէն եւաք ուժեղացաւ հակաքրիստոնէական կուսակցութիւնը, որուն պետն էր Տիրան, որ չունէր իր մեծ հօր՝ Տրդատին չերմեռանդութիւնը այլ «թագաւորն Տիրան, եւ այլ մեծամեծ աւագանին նախարարացն, կամ աշխարհն ամենայն, ոչ ինչ ըստ Աստուծոյ կամացն վարս յանձն առեալ՝ իմաստուն ինչ գնացեալ լինէին: Քան զամենայն մանաւանդ թագաւորն կամ իշխանքն սպանութիւնս՝ անխտիր ի հեղուլ զարիւն արդար ի տարապարտուց՝ գործէին եւ այլ մեղս բազումս· եւ ոչ հայէին ի հրամանս վերնոյն, ի հանապազորդ լսելոյն ոչ խրատեալք՝ ի յուշն ճոցա առնելոյ զԱստուծոյ յոյսն» (Գ· Դպր· ԺԲ· գլխ·):

Այս վկայութիւններէն կը տեսնենք որ կը վերանորոգուէր հեթանոսութիւնը Հայաստանի մէջ եւ թէ քրիստոնէութիւնը միայն ձեւական էր եւ ծանօթ անոնց, որոնք դիտէին Յունարէնն ու Աս-

բերէնը: Քրիստոնէութիւնը չէր արմատացած եւ հեթանոսութիւնը հալածանքներէն ազատած՝ մէջտեղ կուգար: Մէկբերենք Փաւստոս Բուզանդի այս հատուածը որ ամենէն պերճախօս վկայութիւնն է այս շրջանի տիրող կացութեան մասին: «Յայնմ ժամանակի զբազաւորն իւրեանց օրինակ չարի առնէին եւ նովին օրինակաւ ձեւել ըսկըսան, եւ նոյնպէս գործել: Զի ի վաղնջուց, յորմէ հետէ առին նոճա զանուն քրիստոնէութեան, լոկ միայն իբրեւ զկրօնս իմն մարդկութեան յանձինս իւրեանց՝ այլ իբրեւ զմոլորութիւն իմն մարդկութեան ի հարկէ: Ոչ եթէ որպէս պարտն էր՝ գիտութեամբ յուսով կամ հաւատով, բայց միայն սակաւ ինչ որք զհանգամանս գիտէին հելլէն կամ ասորի դպրութեանց, որք էին հասու ինչ այնմ փոքր ի շատէ: Իսկ որք արտաքոյ էին զգիտութիւն արուեստին էին այլ խառնաւաղաձն բազմութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարցն եւ կամ շինականութեան, եթէ զցայգ եւ զցերեկ նստեալ վարդապետացն եւ ըստ նմանութեան ամպոցն իբրեւ զյորդահեղեղ ինչ անձրեւաց սաստկութիւն զվարդապետութիւնն ի վերայ հոսէին, ոչ որ ի նոցանէ եւ ոչ մի ոչ, եւ ոչ մի բան, եւ ոչ կէս բանի, եւ ոչ դոյզն յիշատակ ինչ, եւ ոչ նշմարանս ինչ զոր լսէին, եւ ոչ կարէին ինչ ունել ի մտի···: Սոյնպէս եւ դեգերեալ մաշէին յանուղղայ կրթութիւն ընդ չխոտի մտացն ի հնութիւն հեթանոսութեանց սովորութեանց, բարբարոս խուժադուժ միտս ունելով···:

··· Եւ զդիցն հնութեան պաշտամունս ի նմանութիւն պոռնկութեան գործոյն ընդ խաւար կատարէին· եւ ոմանք զնոյն իսկ ցանգութիւն գիջութեան պոռնկութեան կատարէին յանձինս իւրեանց···

··· Ապա բալձեալ թողեալ եղեն նոճա ի ձեռանէ տեառն, երթեալք ըստ հետ կամաց սրտից իւրեանց· ապա չկայր ոք առաջնորդ եւ ոչ գլուխ բահանայութեան··· (Գ. Դպր. ղվ. ԺԳ.):

Հետեւաբար Յուսիկ չկրցաւ դիմանալ պարզուած տեսարանին, եւ նեղուած թագաւորին եւ իշխաններու այս կենցաղէն, արդիլեց անոնց մուտքը եկեղեցի: Տօնական օր մը, Ծուխց աշխարհի Բնաբեղ բերդի արքունական եկեղեցւոյ մէջ պաշտամունք տեղի կ'ունենար: Տիրան արհամարհելով Հայրապետին դրած արգելքը, եկեղեցի կը մտնէ· Յուսիկ կ'ըսէ անոր· «Ձես արժանի, հի՞մ գաս, մի՛ գար ի ներքս» (Գ. Դպր. ղվ. ԺԲ.): *Այս խօսքերը արժեցին իր կեանքը: Թագաւորը հրամայեց որ բրածեծ ընեն զայն:*

Յուսիկ ունէր երկու զաւակներ Պապ եւ Աթանագինէս, որոնք

չուզեցին եկեղեցական ասպարէզ մտնել, որովհետեւ կենսասէր էին եւ աշխարհիկ վայելքներու նուիրուած: Ամուսնացած էին Տիրանի երկու քոյրերուն հետ: Այսպէս, դէթ ժամանակուան մը համար Կաթողիկոսական Աթոռ հրաւիրուեցաւ Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսը, որ Գրիգոր Լուսաւորչէն ձեռնադրուած էր եւ մեծ վարկ ունէր: Ան չընդունակեցաւ թագաւորին կամ իշխաններուն ,այլ պինուած Յունիկի քաջարի ոգիով, խիստ կերպով յանդիմանեց Տիրանը, Մեծ Հայրապետը ապանոած ըլլալուն համար: Բայց թագաւորը ասոր ալ չհնազանդեցաւ, խեղդամահ ըրաւ զայն եւ կաթողիկոս նշանակեց փառէն, որ հլու կամակատարը եղաւ թագաւորին եւ արքունիքին եւ չհամարձակեցաւ յանդիմանել ոեւէ մէկու մոլութիւնը կամ ամբարշտութիւնը:

Ասոր կը յաջորդէ Շահակ անունով մէկը Ապրիանոսեան ընտանիքէն, որ փառէնի օրինակին հետեւող անձ մը կ'ըլլայ: Ինք կը հանդիսանայ Պարսկա–ասորական հոսանքին Մանազկերտցի առաջին կաթողիկոսը, որուն պիտի յաջորդեն այլ կաթողիկոսներ նոյն սեռունդէն:

Տիրան խարեպայութեամբ Տիզրոն կը կանչուի ու ճամբու ընթացքին պարսից պատուիրակութիւնը կը կուրացնէ զինք, որու պատճառաւ հայ նախարարները դիմելով Յոյներուն, կը յաղթեն պարսիկներուն եւ Տիրանի որդին Արշակ Բ.ը զահ կը բարձրացնեն: Ասոր օրով երկիրը կը բարգաւաճի, պատանդները կը վերադառնան, Մամիկոնեան տոհմի պետերը՝ Վարդանն ու Վասակը բարձր պաշտօններու կը կանչուին: Արշակի կողմէ առաջինին կը տրուի Մամիկոնեանց տան Նահապետ տիտղոսը, իսկ երկրորդին՝ սպարապետութեան պաշտօնը:

Շահակ վախճանած ըլլալով, կաթողիկոսական գահ կը հրաւիրուի Ս. Գրիգորի ընտանիքէն՝ Աթանագինէսի եւ Բամբիշէ որդին՝ Ներսէսը, որ Յունական կրթութիւն առացած էր, եւ այն առեն «էր ի վարս զինուորութեան ի գործակալութեան, սիրելի սենեկապետ արքային Արշակայ, հաւատարիմ ի վերայ ամենայն կարգաց կենաց թագաւորութեանն ի ներքոյ եւ արտաքոյ» (Դ. Դպր. ղլխ. Գ.): Ներսէս նախ կը մերժէ այս բարձր պաշտօնը, կ'ամբաստանէ ինքզինք իբր թէ մեծ ոճիրներ գործած է: Բայց հանդիսականները կը խնդան, եւ երբ կը տեսնէ որ ի գուր կ'անցնին իր ջանքերը, կ'ըսկսի ըսել· «Անօրէնի էի եւ պիղծ, ես ոչ կարեմ ձեզ հովիւ կալ, եւ ոչ գձեր մեղսոյ ընդ աւձամբ առնուլ· ապա ոչ կարեմ աչառել, եւ

ոչ ձերում չարութեանդ համբերել: Եւ այսօր տարապարտուց սիրէք
դուք զիս տարապարտ, եւ վաղիւ ատելի եւ թշնամի եւ թակն զգլխոյ
ձերմէ կոչկոճիչ կապէք զիս. այլ թոյլ տուք ինձ, անհոգութեամբ
ըստ իմում չափուս անարժանութեամբ զկեանս իմ տառապանօք եւ
մեղօք, հանդերձեալ դատաստանին ակն ունելով, անցուցանել թե-
րեւս կարացից» (Դ. Դպր. գլխ. Գ.): *Ժողովական բազմութիւնը
կը բողոքէ Թագաւորին եւ կ'ըսէ.* «եթէ այդ մեղաւորդ լիցիս
մեզ հովիւ»: *Թագաւորը կը կատարէ ժողովուրդին փափաքը կոչելով*
«զհերսն զանգրագեղս զվայելուչ թագագանգուր վարսիցն» *եւ Կե-
սարիա տանելով զինք Կաթողիկոս կը ձեռնադրեն: Ներսէսի խօսքե-
րուն մէջէն յստակօրէն ի յայտ կուգայ այն հակադիր վիճակը, որով
իրար կը բախէին հեթանոսութիւնն ու քրիստոնէութիւնը Հայաս-
տանի մէջ:*

*Մեծն Ներսէս ուզեց ձեռնարկել բարեկարգութեանց, Ներ-
շնչուելով Յոյն Եկեղեցիէն: Կեսարիա գտնուած միջոցին տեսած
էր Յոյն Եկեղեցւոյ բարգաւաճ կացութիւնը յառաջդիմութիւնները,
եւ անոնցմէ ներշնչուած՝ հիմնեց բարեսիրական հաստատութիւն-
ներ, վանքեր* Բարսեղեան *տիպի վրայ, վանականներ առանձնակեաց
կեանքէն անցան միաբանական կեանքի մը: Դպրոցներ հաստատեց
հաւասարապէս Յունարէն եւ Ասորերէն լեզուները սորվեցնելու հա-
մար: Չէր կրնար միայն Յունարէնը դարձնել լեզուն այդ հիմնուած
դպրոցներուն: Ասով պիտի վրդովէր Ասորա-պարսկական հոսանքը:
Հեթանոսական սովորութիւններն ու բարքերը ջնջեց, ինչպէս մե-
ռելներու վրայ ողբալու հեթանոսական ձեւը, երես պատռել եւայլն.:
Գնէլի սպանութեան ժամանակ կը տեսնենք որ Թագաւորը՝ Արշակ
կը հրամայէր սուգ պահել եւ ինքն ալ կը մասնակցէր Թաղման լա-
լով: Փառանձեմ որ Գնէլի կինն էր, կը փետտէր իր մազերը եւ ող-
բացողներուն մէջ կը գտնուէին «մարք ողբոց» (եղերամայրեր):
Մեծն Ներսէսէն ետքն ալ կը վերահաստատուի այս հեթանոսական
սովորութիւնը, որ մինչեւ այսօր իսլամներու եւ այլ ազգերու մէջ
կը տիրէ: Փաւստոս կ'ըսէ.* «Յորժամ զմեռեալսն լային, փողով եւ
փանդռօք եւ վնօք զկոծսն պարուցն կաքաւելով, զտիգսն հատեալս;
զերեսս պատառեալս, արք եւ կանայք պղծութեամբ ճիւաղութեամբ
պարուք դէմ ընդ դէմ հարկանելով, եւ կամ ափս հարկանելով, զմեռ-
եալսն յուղարկէին» (Ե. Դպր. գլխ. ԼԱ.): *Եղերամայրեր երբեմն
տեղւոյն վրայ պատշաճ երգեր կը յօրինէին, հանգուցեալին անձը,
անոր արժանիքները գովաբանելու համար: Կային արհեստաւոր
եղերամայրեր, որոնց յատուկ գործն էր այդ:*

Ներսէս կաթողիկոս կ'արգիլէր նաեւ մերձաւորներու հետ ամուսնանալու հեթանոսական սովորութիւնը, որովհետեւ ծայրայեղութեան տարուած էր ասիկա, մինչեւ իսկ եղբօր եւ քրոջ միջեւ կամ մօր եւ զաւակի միջեւ ամուսնութիւններ անասելոր երեւոյթներ չէին: Անթոյլատրելի կը հռչակէր բազմակնութիւնը, որովհետեւ իշխաններ հարճեր կը պահէին եւ զանազան մոլութիւններու մէջ կը մխրճուէին: Կը թելադրէր որ իշխանները բարեացակամ վերաբերում ունենան ճօրաեղբու հանդէպ եւ փոխադարձաբար անոնք ալ յարգանքով վարուին իրենց տէրերուն հետ:

Այս բարեկարգութեամբ Ներսէս ուզեց կրօնքը ժողովրդականացնել, հեթանոսական հետքերը արմատապէս ջնջել, բայց հազիւ այս գործերը կատարած՝ Արշակ կառուցանել տուաւ Արշակաւան քաղաքը, որպէս կեդրոն իր թագաւորութեան, ուր արտօնուած էին բնակիլ չարագործներն ու գողերը: Այս ձեւով Արշակ կացինի հարուած մը կ'իջեցնէր Ներսէսի բարեկարգութեան:

Արշակի եւ Ներսէսի միջեւ յարաբերութիւնները հետզհետէ ցրտացան զանազան պատճառներով: Ներսէս հեռացաւ պալատէն, եւ թագաւորը երբեք չ'ուզեց հաշտուիլ անոր հետ, մինչեւ որ զաւակրութեամբ Տիզրոն հրաւիրուելով իր սպարապետին հետ, Անյուշ բերդին մէջ նետուեցաւ:

Արշակ երբ Տիզրոն կ'երթայ, հոն կարդ մը դէպքեր կը պատահին, որոնք կը մատնանշեն հայ հին հեթանոսութեան հոգի եւ ջուրի պաշտամունքի մնացորդ հետքերը: Խորամանկ Շապուհ հայկական հող եւ ջուր բերել կուտայ եւ իր վրանի մէկ մասին մէջ կը ցանէ հողը եւ ջուրը· վրանին միւս կողմը պարսկական հող էր: Երբ պարսկական հողի վրայ էր Արշակ, Շապուհ կ'ըսկսի յանդիմանել զինք ըսելով· «Ընդէ՞ր եղեր իմ թշնամի, Արշակ արբայ հայոց»· Արշակ կը պատասխանէ· «մեղայ ձեզ եւ յանցայ, զի ես եկի եւ կոտորեցի, եւ յաղթեցի թշնամեաց ձոց··· եւ աւասիկ ծառայ ձո ի ձեռս ձո կամ· զինչ եւ պէտք է ձեզ արա զիս, զինչ եւ կամ իցէ· սպան զիս· զի ես ծառայ ձո առ ձեզ կարի յանցաւոր եմ, մահապարտ եմ»: Եւ երբ հայոց հողի վրայ կ'անցնի «մեծամեծս հպարտացեալ՝ այլ ձայն շրջէր· սկսաւեր խօսել եւ ասել· ի բաց կաց յինէն ծառայ չարագործ տիրացեալ տերանցն ձոց· այլ ոչ թողից զձեզ եւ որդւոց ձոց զվրէժ նախնեաց իմոց, եւ զմահն Արտեւանայ արբային: Զի այժմիկ ձեր ծառայից զմեր տերանց ձերոց զբարձ կալեալ է· բայց ոչ թողից, երբէ ոչ տեղիդ մեր առ մեզ եկեսցէ» (Դ·

Դպր. պլմ. ԾԴ.): Իսկ պիշերը, ընթրիքի պահուն, հայկական հող կը դրուի իր նոտած տեղը, եւ Աբշակ կ'ըսէ Շապուհին. «Իմ (է) այդ տեղի, ուր դուդ ես բազմեալ. յոտն կաց այդի, քոդ ես այդպէս բազմեցայց, զի տեղի ազգի մերոյ այդ լեալ է. ապա եթէ յաշխարհն իմ հասից, մեծամեծ վրէժս խնդրեցից ի էէն» (Դ. Դպր. պլմ. ԾԴ.):

Աբշակի մահէն եւ Արտապերս բերդի անկումէն ետք, Պարսիկները Հայաստան մտան եւ սկսան կրօնական հալածանքի: Բազմաթիւ նախարարներ ուրացան իրենց քրիստոնէական հաւատքը եւ դարձան Զրուանի իրենց երկրին: Այդ նախարարներէն կը յիշուին Մեհրուժան Արծրունին ու Վահան Մամիկոնեանը, որոնք աջակից հանդիսացան Պարսից: Ասոնք Պարսից զօրքին հետ կ'այրէին եկեղեցիները, կը քանդէին զպրոցները եւ դրադաշտականութիւնը կը տարածէին երկրին մէջ: Վահան Մամիկոնեան չխնայեց իր ազգականներուն, մինչ Պարսիկները երկիրը ամայացնելու սկսան, զանազան ասպատակութիւններով: Զխնայեցին կիներուն, որոնք զարհուրելի անարգանքներով ու տանջանքներով մեռան, որոնց կարգին Հայոց Տիկինը՝ Փառանձեմ: Այս անցուդարձերը տեղի ունեցան Պապի՝ Աբշակի որդիին Հոռոմներու օգնութեամբ իր հօր գահին տիրանալէն առաջ:

Երկիրը հեղհեղակ կը խաղար: Օգտուելով այս խաղաղութենէն՝ Մեծն Ներսէս սկսաւ վերաշինել երկրի ամայացած վայրերը, զպրոցները, քրիստոնէական բարոյական խիստ կանոններ սահմանեց, արդիւնք հնթանոսական բազմաթիւ սովորութիւններ, որոնք վերադարձնել սկսած էին:

Ներքին գործերուն զալով, Պապ տեսաւ իր դէմ, բացի պարսիկներէն, ուրիշ հակառակորդ մը, տէր տարրեր Հայկազունեան, որ Մեծն Ներսէսն էր: Սկսաւ չհանապազ անոր յորդորներուն, եւ այս ձեւով ընդհարումներ տեղի ունեցան Կաթողիկոսին եւ Թագաւորին միջեւ:

Երիտասարդ Թագաւորը նախ կը հետեւէր Ծերունի Հայրապետին յորդորներուն: Բայց խաղաղութեան չրջանին սկսաւ չարունակել իր ազատ եւ ոչ քրիստոնէավայել կեանքը: Ներսէս չկրցաւ անտարբեր մնալ եւ յաճախ ալ յորդորեց զայն ու յանդիմանեց: Ուստի Ներսէսի եւ Պապի միջեւ յարաբերութիւնները լրտացան: Հակամարտութիւնը այնքան բուռն եղած լլլալու է որ Փաւստոսի մէջ Ներսէս Կաթողիկոսի մահուան դէպքը կը նկարագրուի որպէս Թունաւորման պարագայ, մինչ որ արդի պիտնականներէն շատեր կը մեր-

ժեն ընդունիլ:

Փաստոս կը պատմէ թէ Մեծ Հայրապետէն եռք, հեթանոսութիւնը վերադարձ մը կատարեց եւ շատ մը տեղերու մէջ, մանաւանդ երկրի ծայրամասերուն մէջ, վերանորոգուեցան կուռքերու պաշտամունքը, մեռելները հեթանոսաբար թաղելու սովորութիւնը, բազմակնութիւնը, եւայլն:

Պակ նկատած էր որ եկեղեցւոյ իշխանութիւնը այնքան զօրացած էր, որ դարձած էր պետութեան մէջ նոր պետութիւն մը, աւելի հարուստ, աւելի ազդեցիկ քան իր քաղաքական իշխանութիւնը: Նոյնիսկ կաթողիկոսները մինչամուսկ կ'ըլլային թագաւորական ընտանիքի ներքին կեանքին: Այս պատճառով արմատական միջոցներով որոշեց լուծել այս հարցը, զատել եկեղեցին պետութենէն, հոգեւոր իշխանութիւնը առանձնացնել եւ թոյլ չտալ որ մինչամուսկ ըլլայ պետական եւ աշխարհիկ գործերուն:

Շարք մը բարեկարգչական գործերու ձեռնարկեց: Հրամայեց, այրել տուաւ այրիանոցները ու որբանոցները, զորս չինած էր Մեծն Ներսէս, փակել տուաւ հիւանդանոցները, կուսաստանները «եւ զկուսացնսն հաւատացեալս տայր հրամանն ի խառնակութիւն պղծութեան» (Ե· Դպր· ԼՄ·): Ներսէսի ժամանակ ոչ ոք կը համարձակէր թողուլ իր կինը: Բայց հիմա «իսկ յետ մահու նորա այնուհետեւ ամենայն մարդ առին հրամանի համարձակութեամբ ի թագաւորէն, թողուլ զկանայս եւ զամուսինս իւրեանց· էր զի մի այր տասն կին փոխէր, եւ առ հասարակ յանօրէնութիւն դարձան միանգամայն» (Ե· Դպր· ԼՄ·): Կը թոյլատրուին հեթանոսական սովորութեամբ մեռելները թաղելը, սուկերն ու ողբերը: Եկեղեցապատական հոգերը յարքունիս կը պրաւուին եւ իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ 7 կալուածներէն 5–ը արքունի կալուածներու վրայ կ'աւելցուին...: «Յետ նորա (Ներսէսի) եղիցն յաշխարհէս բազում գաւառք հայոց եւ բազում մարդիկ ի հնութիւն դիւապաշտութեան դարձան եւ ընդ բազում տեղիս Հայոց կուռս կանգնեցեն ի համարձակութենէ թագաւորին Պապայ· զի ոչ գոյր յանդիմանիչ, եւ ոչ ոք էր այն՝ յորմէ խիթայիցն, զինչ եւ կամէին գործել, համարձակութեամբ գործէին· բազումք պատկերս կանգնեալ՝ երկիր պագանէին» (Ե· Դպր· ԼՄ·):

Ներսէսէն եռք կաթողիկոսական գահ բարձրացաւ Ցուսիկ, Աղբիանոսի ուղղութենէն: Այս կաթողիկոսը կեսարիա չգնաց ձեռնադրուելու համար: Որով, վերջ դտաւ սովորութիւնը եւ չեչտուե-

յաւ Հայց. եկեղեցիին ինքնագլուխ դիրքն ու հանդամանքը: Յունաոէր կողմը անշուշտ պահ չմնաց այս կարդադրութենէն, եւ տեսնելով Պապին Պարսկաստէր կողմին հանդէպ ունեցած համակրութիւնը, դաւադրութեամբ սպաննել տուաւ զայն 374–ին եւ անոր տեղ նշանակեց վարդապետը: Ասոր օրով կաթողիկոս ընտրուեցաւ Զաւէն Մանազկերտացի. «էր սա բարոյիւք այր չարաչար, խիստ եւ նախանձոտ»: Սակայն եաք, կարծես Աղբիանոսեան կողմն է որ կաթողիկոսներ կուտայ, եւ ան կը գօրանայ, որովհետեւ Շահակ Կորճէացիէն եաք, Ասպուրակէս Մանազկերտացի պիտի ըլլայ պետն եպիսկոպոսներուն:

Յունական հոսանքի իշխաններու դրդումով վարդապետ թագաւորը, խնճոյք մը կը սարքէ եւ դաւադրութեամբ կ'ըսպաննէ Հայոց քաջարի Սպարապետը Մուշեղ Մամիկոնեան՝ վասակի որդին, իբրեւ թէ ան բարեկամ էր Պարսիկներուն, խնայած էր Ուռնայր թագաւորին եւ եւս դարձուցած Շապուհի կանանոցը եւ անոր դերդումով Պապ թագաւորը սպաննուած էր...:

Հայաստանի մէջ դեռ կը տիրէր հեթանոսական հին հաւատքը: Մամիկոնեան տէրունդը յիշեց հին աստուածները երբ Մուշեղի դիակը բերաւ հայրենի տուն: Հին ժամանակ մարդիկ կը կարծէին թէ քաջ մարդիկ, որ մասնակցած էին բազմաթիւ կռիւներու ու յաղթական եղած՝ չէին մեռներ, որովհետեւ աստուածներու հովանաւորութեան տակն էին: Արայի եւ Շամիրամի զրոյցէն պիտենք թէ երբ այս վերջինը պատերազմով կ'ըսպաննէր Արան, անոր դիակը աշտարակ կը հանէր որ առէղները զայն լիզէին անոր վէրքերը եւ ողջընդնէին զայն: Մուշեղի ազգականներն ալ, կարելով կտրուած դլուխը, դիակը հանեցին աշտարակի վրայ, «քէ վասն զի այր քաջ էր, առէգք իջանեն եւ յարուցանեն զդա» (Ե. Դպր. գլխ. ԼԶ.):

Հայաստանի երկուքի բաժանումէն եաք, 387–ին, տակաւին հեթանոսական սովորութիւններ կը չարունակէին իրենց պոյութիւնը: Ս. Մեսրոպ երբ իր ճգնարանէն կ'իջնէր Գողթն, «վաղվաղակի զաւետարանական արուեստն ի մէջ առեալ, ձեռն արկանէր զգաւառովն հանդերձ միամիտ ատտարութեամբ իշխանին. զերեալ զամենեսեան ի հայրենեաց աւանդելոց, եւ ի սատանայական դիւապաշտ սպասաւորութենէն՝ ի հնազանդութիւն Քրիստոսի մատուցանէր» (Վարք Մաշտոցի, էջ 15):

Յատկանշական է որ դար մը առաջ ընդունուած քրիստոնէութիւնը տակաւին չէր կրցած բոլորովին ջնջել հեթանոսութիւնը, որ չատ մը տեղերու մէջ կը չարունակուէր, իր հետ ապրեցնելով նաեւ

առասպելն ու աւանդութիւնները: «Այլ եւ ի նոսա զբաւն կենաց սերմանեալ, յայտնի իսկ բնակչաց գաւառին նշանիւ մեծամեծ երեւելին, կերպակերպ նմանութեամբ դիւացն փախստական լինելով անկանելին ի կողմանս Մարաց» (*Վարք Մաշտոցի* էջ 15–16): *Այս ցոյց կուտայ որ հեթանոսութեան մարդիկ՝ քուրմերը փախուստ տուին հեռաւոր տեղեր, աւելի ապահով եւ անմատչելի վայրեր:*

Գրերու դիւտէն եաք, Ս· Մեսրոպ այցելեց Գողթն եւ այլ կողմեր, այս անգամ ղինուած հայ դրերով, եւ աւելի արդիւնաւոր գործունէութիւն ունեցաւ հալածելով քուրմերը եւ քրիստոնէացնելով կռապաշտ մարդիկ:

*Ս· Մեսրոպ Արեւմտեան Հայաստանի մէջ կայսերական հրամանով դպրոցներ բացաւ, եւ Պոլսէն կը գառնար «առեալ զանընդդիմակաց հրամանն հանդերձ սակերօք կայսերագիր նշանակելովք՝ վասն մանկտւոյն յաշակերտութիւնն, առ ի կէս ազգէն Հայոց ժողովելոյ, եւ վասն ժանտագործ ազգին բարբարոսաց, եւ եկեղեցեաց հաստատութեան, եւ մեծամեծ պարգեւօք պատուել» (*Վարք Մաշտոցի* էջ 28):*

*Երբ Մեսրոպ Հայաստան կը հասնի կ'ըսկսի քննել բարբարեաւոսաց աղանդը, եւ երբ չի կրնար զանոնք ուղղութեան բերել, խիստ պատիժներու կ'ենթարկէ զանոնք· «ի բանտս, ի տանջանս, ի գեղադանս: Իսկ յորժամ այնու եւս պակասեալք ի փրկութենէն գտանէին, խորտակեալս ապա խանձեալս, մրեալս եւ գունակ գունակ խայտառակեալս, եւ յաշխարհէն կորզէին» (*Վ· Մ· էջ* 29):*

Բարբարիանոս (կամ Բորբորիանոս) աղանդը հաւանաբար նոյնն էր ինչ որ Տողնէ աղանդը, որ Ե· դարուն չատ տարածուած էր Հայաստանի մէջ: Եւ եթէ այս երկու աղանդները նոյնը չեն, թերեւս մէկը միւսին չարունակութիւնն է այլ անունով: Մծղնէ աղանդին անդամները կին կը պահէին, եւ ասոր համար ալ կը կոչուէին «ժանտագործ» «Պոծագործ» կամ «Շնացող»: Երբ 447–ին դումարուեցաւ Շահապիվանի ժողովը, խիստ որոշումներ ձեռք առնուեցան ընդդէմ այս աղանդին ԺԴ·, ԺԹ· եւ Ի· կանոններուն մէջ:

Ինչպէս կը տեսնենք Փաւստոս Բուզանդի պատմութեան մէջ հակառակ անոր որ քրիստոնէութիւնը մէկ դարու կեանք ունեցած էր մինչեւ Հայ Գրերու դիւտը, սակայն կարելի չէր եղած հեթանոսութիւնը արմատախիլ ընել, որովհետեւ ան դարերու խորութեան մէջ ամրացեալ ու թանձրացեալ կրօնք մըն էր, եւ հազիւ ազատ օդ շնչած քրիստոնէութիւնը չէր կրնար ինքզինք պարտադրել իբրեւ

հաւատք եւ կեանք: Հեթանոսութիւնը իր համբքն ու զօրութիւնը կորսնցուցած էր, բայց, տակաւին, ժողովուրդի առօրեայ կեանքի ու սովորութեանց մէջ մնացած էին շատ մը հետքեր որոնք անջնջելի դրոշմ թողած էին: Բայց, կարելի է ըսել որ այլեւս անոր հիմնական խարխանները խախտած էին եւ չէին կրնար երկար ժամանակ դոյա-տեւել:

ՅՈՎՍԷՓ ՍՐԿ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
(Ընծայաբաւ, Ա. Տարի)

ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ.—

1.— *Փաւստոս Բուզանդ*, «Պատմութիւն Հայոց»:
2.— *Կորիւն*, «Վարք Մաշտոցի»:
3.— *Մաղաքիա Արք. Օրմանեան*, «Ազգապատում», Ա. հատոր, Ա. գիրք:

ՎԱՆՔԵՐՆ ՈՒ ՎԱՆԱԿԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ ԸՍՏ ՓԱԻՍՏՈՍ ԲԻԶԱՆԴԻ

Վանականութիւնը տարածուած երեւոյթ մըն է ինչպէս ամբողջ քրիստոնեայ աշխարհին՝ նոյնպէս եւ Հայաստանի մէջ, Դ· դարուն: Վանականութիւն ըսելով առհասարակ կը հասկցուէր ճըշնաւորներու խումբ մը, քաշուած վանքերու, նախնական բացատրութեամբ՝ «անապատ»ներու մէջ, ուր կ՚ապրէին աղօթքով, ծոմապահութեամբ եւ երբեմն միայն իրենց քարայրներէն դուրս գալով՝ ժողովուրդին մէջ կ՚իջնէին ու կը քարոզէին:

Սահակ Կաթողիկոսին համար Խորենացին կ՚ըսէ թէ ունէր աշակերտներ՝ «արբ կրօնաւորբ, խարազնագգեստ, երկաթապատբ, բոկագնացբ, որբ յար ընդ նմա շրջէին», թէեւ անոնք միշտ աղօթքով կ՚անցնէին իրենց օրերը, «մշտնջենաւոր պաշտմամբ»:

Ասպուրակէս Կաթողիկոսին ժամանակ կային վանականներ Գինդ ճգնաւորին հոգատարութեան եւ հսկողութեան տակ: Այդ վանականները թողած էին աշխարհիկ կեանքը եւ կ՚ապրէին անապատներու, քարայրներու մէջ· «սոբա մեկնեալ էին յաշխարհէ վասն Սիրոյն Աստուծոյ, ի յանապատս բնակեալ, ի բարանձաւս ամրացեալբ յայրս եւ ի բարձերպս երկրի, եւ միահանդերձբ բոկագնացբ խոտաճարակբ ընդաբուտբ արմատակերբ, զօրէն գազանաց ի լերինս շրջէին՝ լէշկամաշկօբ եւ մորթօբ այծենեօբ, նեղեալբ եւ տառապեալբ եւ տարակուսեալբ, յանապատի մոլորեալբ, ի ցուրտ եւ ի տօթ, ի ձաղց եւ ի ծարաւ վասն սիրոյն Աստուծոյ» (Զ· Դպր· գլխ· ԺԶ· Փաւստոս Բիւզանդ):

Ահաւասիկ վանականներուն կեանքը· լքած աշխարհն հաճոյքները, մերժած քաղաքներու հեշտ կեանքը, անոնք քաշուած են կամովին դէպի անապատ վայրեր, լեռներու քարայրներու մէջ, կ՚ապրին Աստուծոյ սիրոյն համար, Աստուծոյ աղօթելով, բոկոտն, խոտ ուտելով, դիմանալով ցուրտին եւ տաքին, անօթութեան ու ծարաւին:

Փաւստոս Բիւզանդացի կը հաղորդէ տեղեկութիւններ, որոնք կը նշեն վանական կեանքի թափանցումը հայ եկեղեցւոյ մէջ Դ· դարուն:

Հայաստանի մէջ վանքերը հետզհետէ կը բազմանան, ամէն

նահանգի մէջ կը հիմնուէին նոր վանքեր որոնք ապագային պիտի դառնան լոյսի կեդրոններ. հոն ապրող վանականները, ապագային պիտի կատարեն հրաշագործ դեր, երբ օտար քարոզութիւններ մուտք գործեն Հայաստանի մէջ եւ ուզեն իրենց ազդեցութեան ենթարկել հայ ժողովուրդը: Միթէ Տաթեւացի մը կամ Որոտնեցի մը հրաշքի համազօր դեր չկատարեցի՞ն խափանելով ունիթոռներու ազգակործան գործունէութիւնները, որոնք, կը ձգտէին հայ եկեղեցին լատինացնել, ինչ որ պիտի խաթարէր հարազատ նկարագիրը մեր դարաւոր եւ ուղղափառ եկեղեցիին եւ անոր ոսկեղնիկ բարբառին, դասական մաքրաբարբառ լեզուին:

Սակայն վանքերու այս հաւաքական գործունէութեան դրութիւնը աւելի ետք զարգացաւ հայ կեանքին մէջ: Մեր ուսումնասիրութիւնը, որ կ'ընդգրկէ միայն Փաւստոսի ժամանակին եւ Փաւըստոսէն յիշուած վանքերու եւ վանականներու ուսումնասիրութիւնը, պիտի չանդրադառնայ նման վանքերու պատմական դերին Հայաստանի մէջ: Առանձնապէս նկատի պիտի ունենանք այն վանքերը, որոնք ճգնաւորներու բնակավայրեր էին, ուրկէ երբեմն վանականներ դուրս գալով դէպի հանրութիւն՝ կ'ըզբաղէին քարոզութեամբ: Անոնք կ'իջնէին, կը շրջէին երկրին մէջ եւ քարոզութիւններէ ետք կը վերադառնային իրենց մենաստանները:

Այժմ անցնինք տեսնելու թէ Փաւստոս ինչպէս կը ներկայացնէ հայ վանական կեանքը Դ. դարուն:

Վ Ա Ն Ք Ե Ր

Փաւստոս Բիւզանդ իր «դպրութիւն»ներուն կարգ մը գլուխներուն մէջ կը յիշատակէ վանքեր՝ միանձնանոցս, անապատս, վանունս այլազան անուններու տակ: Մասնաւորաբար Ե. եւ Զ. դպրութիւնները բաւական ճոխ վկայութիւններ կը պարունակեն վանքերու եւ վանականներու մասին:

Այսպէս, օրինակի համար, «Շաղիտայս, ի տղայութենէ իւրմէ սնեալ էր համակ յանապատս, եւ ընդ անապատաւորս խոտաճարակ լեալ էր» (Ե. Դպր. գլխ. ԻԶ.): Բայց ո՞րն է այդ անապատը, ո՞ւր է անոր վայրը: Ոչինչ կը գտնենք Փաւստոսի մէջ այս մասին:

Եպիփանի համար կ'ըսէ. «դառնայր ինքն յիւր վանսն» (Ե. Դպր. գլխ. ԻԷ.): Այլ տեղ մը կը կարդանք. «չոգաւ եմուտ ի ծով մեծ, եւ նաւօք անցին յանապատ ի կղզիս» իր վանականներով:

Գինդ մեզի աշխարհագրականօրէն անծանօթ վայրերու մէջ կը հիմնէ վանքեր եւ եղած անապատներն ալ վանականներով կը

լեցնէ. «Եւ սուրբ Գինդ լնոյր զամենայն անապատս մենակեցօք, եւ զամենայն շէնս վաներաւ» (Զ. Դպր. գլխ. ԺԶ):

Տակաւին կան ուրիշ վկայութիւններ վանքերու մասին, որոնց աշխարհագրական դիրքը անուններով չէ տուած դժբախտաբար:

Միայն Փաւստոս երեք վայրերու մէջ, անորոշ տարածութեամբ, կը յիշատակէ վանքերու հաստատուիլը եւ կամ բնակութեան վայր եղող վանքին տեղը: Այսպէս, Եպիփանի մասին խօսելով, կ'ըսէ թէ կը քարոզէր ժողովուրդին մէջ, դարձի կը բերէր զանոնք հեթանոսութենէ քրիստոնէութեան եւ այդ շրջաններուն մէջ վանքեր կը հիմնէր: «Դարձուցանէր զբազում մոլորեալս ի հեթանոսութենէ ի քրիստոնէութիւն, եւ լնոյր զերկիրն ԾՈՓԱՑ վանիւք, եւ դնէր վարժեարս ընդ ամենայն երկիրն Ծոփաց» (Ե. Դպր. գլխ. Իէ): Ապա կ'անցնի Աղձնեաց գաւառ, ուր կը քարոզէ եւ կը հիմնէ վանքեր. «Անցանէր եւ յերկիրն ԱՂՁՆԵԱՑ, լուսաւորէր եւ զնոսա եւ լնոյր զերկիրն Աղձնեաց վաներով» (Ե. Դպր. գլխ. Իէ.):

Դէպի արեւելք անցնելով՝ կը գտնենք որ Եփրատի եզերքին կար վանք մը, որ եղած էր Գինդ մենակեցին բնակութեան վայրը. «բայց սակայն ինքն առեալ վիճակ բնակութեան ունէր զանապատն, ուստի բխեալ հոսին ակունք Եփրատ գետոյն» (Զ. Դպր. գլխ. ԺԶ.):

Իսկ միակ վանքը, որ կը յիշատակուի գոնէ մօտաւոր ճշգրտումով աշխարհագրական դիրքին, այդ Եպիփանի բնակած վանքն է՝ Ծոփքի Մամբրէ կոչուած վայրին մէջ, Մամուշեղ կոչուած գետի ափին: «Եւ յետ մահուան մեծի քահանայապետին Ներսիսի, եկն բնակեցաւ նա (Եպիփան) ի մեծ Ծոփս յանապատին, որ կոչի անուն տեղւոյն Մամբրէ, ի վերայ գետոյն՝ որ անուանեալ կոչի Մամուշեղ» (Ե. Դպր. գլխ. Իէ.):

Կը տեսնենք թէ որքան անորոշ տարածութեան վրայ է որ կը զետեղուին վանքերը Փաւստոսի գրչին տակ, ինչպէս պատմական եղելութեանց թուականները, որոնք աւելի աղքատ են քան վանքերու մասին եղած աշխարհագրական ծանօթութիւնները:

ՎԱՆԱԿԱՆՆԵՐ

Պատմական վկայութեանց անորոշութեան եւ տարտամութեան նոյն պատկերը գրեթէ կը պարզուի նաեւ վանականներու պարագային: Փաւստոս կը յիշէ յաճախ վանականներու խումբեր, բայց շատ հազուադէպ պարագաներու կը խօսի անոնց մասին: Քանի մը գլուխներ միայն յատկացուցած է հռչակաւոր վանականներու մասին ծա-

նօթութիւններ տալու համար: Սակայն ենթադրելի իրողութիւն է որ երբ վանքեր գոյութիւն ունին, վանականներ տպրած պէտք է ըլլան վանքերու մէջ եւ բաւական մեծ թիւով՝ Ծուխայ աշխարհին մէջ, որոնք առհասարակ կը նկատուին աշակերտները Եպիփան ճգնաւորին. «Իսկ նա (Եպիփան) էառ ընդ իւր զաշակերտս իւր արս միանձունս լեառնականս անապատականս, արս հինգ հարիւր, երթեալ գնայր յերկիրն Յունաց» (Ե. Դպր. պվս. Իէ.): Այս մէկ տեղեկութենէն կրնանք եզրակացնել թէ որքա՛ն մեծ էր թիւը վանականներուն: Զմոռնանք որ ասոնք միայն Ծուխայ աշխարհի վանականներն են:

Ուրիշ վկայութիւններու մէջ կը հանդիպինք որ անապատները կը լեցուին մենակեացներով: Թէեւ տեղեկութիւնը ինք դարձեալ անորոշ է, այդուհանդերձ «լեցուիլ» բառը պերճախօս է վանականներու թիւի բազմութիւնը ցոյց տալու տեսակէտէն. «Սուրբն Գինդ լինոյր զամենայն անապատս մենակեցօք» (Զ. Դպր. պվս. ԺԶ.):

Ներսէս Կաթողիկոս մասնաւոր հոգածութիւն ցոյց տուած է վանականներուն նկատմամբ եւ բարելաւած՝ անոնց վիճակը. «Եւ կարգէ վանականաց եւ ի շէնս եւ յանշէնս առ հասարակ ծաղկեալ» (Ե. Դպր. պվս. ԼԱ.): Ներսէս Մեծն Կաթողիկոս եղաւ իսկական բարեկարգիչը հայ վանականութեան:

Վանականներու բազմութիւնը հաստատելէ ետք, Փաւստոս կուտայ նաեւ կենսագրական դիծերը եւ կամ որոշ դրուագներ կարգ մը վանականներու կեանքէն, որոնք հռչակ հանած են եւ ժողովրդականութիւն չահած՝ հասարակութեան մէջ:

Այդպիսիներէն են Շաղիտա, Եպիփան, Գինդ եւ իր աշակերտները՝ Վաչակ, Արտոյտ, Մարախ, Տրդատ եւ Մուշէ Մանուկ:

Շաղիտա անապատականին մասին ծանօթութիւններ տալու համար Փաւստոս որամատրած է Ե. դպրութեան ԻԶ. գլուխը ամբողջութեամբ. ասկէ պատ իր անունը կը յիշուի Եպիփանի հետ տեսիլքին ժամանակ ու նաեւ Դանիէլ եպիսկոպոսին մարմինը թաղած ժամանակ: Ի՞նչ կ'ըսէ մատենագիրը իր մասին.

Շաղիտան, ազգութեամբ ասորի, աշակերտած է Դանիէլ քորեպիսկոպոսին, իր վոքր տարիքէն սկսեալ, եւ անած անապատներու մէջ եւ վանականներու հետ խոստաճարակ եղած: Ներսէսի մահէն ետք կ'երթայ Կորդուաց աշխարհը, ուր հրաշքներ կը գործէ եւ առիւծներու հետ կ'ապրի առանց վնասուելու առիւծներէն: Նոյնիսկ գազանները իր մօտ կուգային, որպէսզի հանէ անոնց թաթերուն մխուած փուշերը:

Ուրիշ հրաշքներով ան ժողովուրդը դարձի կը բերէր երբ քարոզութեան համար կը չրջէր: Կը քալէր վեսին վրայէն առանց թրջուելու: Շաղիտա Եպիփանին հետ միասին էր երբ լերան վրայ նստած՝ տեսան Ներսէսը, իր մահուընէն առաջ· սուրբը հրեշտակներով կը բարձրանար վեր եւ կ'անհետանար ամպերուն մէջ:

Շաղիտա տարիքը բաւական առնելէ առաք խնդրեց Աստուծմէ որ իր մարմինը մարդոց չտայ, որոնք կը սպասէին սուրբին մահուան՝ առնելու համար անոր մարմինի մասունքները: Եւ օր մը, երբ դարձեալ կորդուաց վեսէն կ'անցնէր, ինկաւ ջուրին մէջ եւ անհետացաւ: Ժողովուրդը ամբոխ կազմած՝ եկաւ եւ նոյնիսկ փոխանց ջուրին ընթացքը, բայց անոր մարմինը չկար, որովհետեւ «իւր խնդրուածքն առ Աստուած այսպէս էին լեալ յառաջագոյն, այնպէս եւ կատարեցաւ» (Ե· Դպր· պէս· ԻԶ·):

Եպիփան ընկերն էր Շաղիտայի· նոյնպէս աշակերտած Դանիէլի: Ազգութեամբ յոյն էր եւ, ինչպէս Շաղիտա, իր փոքր հասակին անած էր անապատականներու մօտ, վանքերու մէջ: Ներսէս Հայրապետի մահէն առաք կուգայ եւ կը բնակի Ծովից աչխարհի այն անապատին մէջ, որ Մամբրէ կը կոչուէր: Անապատին մէջ փակուած կ'ապրէր պրեթէ: Բայց երբեմն ալ քարոզութիւններ կը կատարէր, ժողովուրդը հեթանոսութենէ քրիստոնէութեան դարձի կը բերէր, եկեղեցը վանքերով կը լեցնէր եւ ուսուցիչներ կը կարգէր Ծովից աչխարհի պէրոցներուն համար:

Քարոզութիւններով բաւական կ'ըզբաղի Ծովից աչխարհին մէջ, որմէ առաք կ'անցնի Աղձնեաց գաւառը, ուր դարձեալ կը տարածէր քրիստոնէութեան լոյսը, կը չինէր վանքեր, վկայանոցներ ու քարոզութիւններէ առաք կը վերապառնար իր վանքը:

Կը վախճանի կղզիի մը մէջ, ուր իր աշակերտներով գացած էր առանձնանալու:

Իսկ երրորդ վանականը, որուն մասին Փաւստոս կը խօսի հանդամանօրէն՝ Գինդ մենակեացն է:

Գինդ Տարօն գաւառէն էր եւ աշակերտած Դանիէլի· անոր վախճանումէն առաք Գինդ կը դառնայ տեսակ մը վանահայր, ըլլալով մենակեացներուն առաջնորդ, վանքերուն վերակացու եւ ուսուցիչ՝ անապատականներուն: «Եւ յետ նորա (Դանիէլի) էր (Գինդ) գլուխ աբեղայից, եւ վարդապետ միաձայնից, եւ վերակացու վանեբայից, եւ ուսուցիչ ամենայն անապատաւորաց, եւ տեսուչ ամենեցուն՝ որք միաձգամ վասն սիրոյն Աստուծոյ յաշխարհէ էին մեկնեալ, ի յանապատս···» (Զ· Դպր· պէս· ԺԶ·): Կը տեսնենք թէ վանքերուն մէջ մեծ էին անոր ազդօզուտ ծառայութիւնները: Գինդ ալ,

միւս անապատականներուն նման, իր աշակերտներուն հետ շրջած է գաւառները եւ քարոզած :

Միւս վանականներուն մասին, որոնց անունը տուինք սկիզբը՝ չի խօսիր Փաւստոս, այլ միայն անոնց անունները կուտայ՝ Վաչակ, Արտոյտ, Մարախ: *Միայն Տրդատին մասին կ'ըսէ թէ Ներսէս Հայրապետին ժամանակ եղած էր սարկաւագապետ եւ Հայրապետին մահէն ետք անցած էր վանականներուն դասը: Անուններով յիշուած այս վանականներէն դուրս կան նաեւ շատ մը վանականներ, որոնք ապրած են մաքրակենցաղ կեանք մը, բայց որոնց մասին ծանօթութիւններ չի տար Փաւստոս Բիւզանդ.* «այլք բազումք էին նորա աշակերտք հրեշտակակրօնք, զորոց զվարս ոք պատմել ոչ բաւեսցէ» *(Զ. Դպր. գլխ. ԺԶ.)* :

Վանականներուն այս վիճակը հաւանաբար ընդհանրացած մէկ վիճակ էր, որովհետեւ ուրիշ տեղ մըն ալ կը կարդանք սա խօսքը. «էին արքն այն հրեշտակակրօնք յանապատին սնեալք եւ կեցեալք» *(Ե. Դպր. գլխ. ԻԵ.)* :

Դ. դարու հայ վանականութեան վրայ նետուած այս հարեւանցի ակնարկէն ի յայտ կուգայ որ՝

ա.. Արագ զարգացման ընթացքի մէջ էր հայ վանականութիւնը, որուն մէջ հաւասարապէս ազդեցութիւն ունէին Յոյն եւ Ասորի վանականներ :

բ. Առանձնակեաց, բոլորովին աշխարհէ կտրուած, ինքնաչարչարութեան վիճակ մը չէր ան, այլ առանձնութիւն եւ գործունէութիւն, ինքնամփոփ, ներհայեաց խոկում, հոգեկան զօրացում եւ ժողովրդական ծառայութիւն իրար հետ ներդաշնակուած էին հայ վանականութեան այս արշալոյսին :

Այս գիծը մնաց տիրական գիծը Հայ Վանականութեան հետագայ դարերուն :

ՄԱՆՈՒԿ ՍՐԿ. ՋՕԼՈՅԵԱՆ
(Ընծայարան Ա.)

ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

Շատ պատմագէտներ ուսումնասիրած են Սահակ Կաթողիկոսի կեանքը, կրօնական գործունէութիւնը, կանոնները, ինչպէս նաեւ դերը՝ դրերու դիւտին մէջ: Ոմանք հարեւանցի կերպով անդրադարձած են անոր քաղաքական գործունէութեան, որ ունի իր բազմազան երեսները: Այլ բանասէրներ՝ տարուած ընդհանրապէս աստուածային տեսիլքի յայտնութենէն՝ ուսումնասիրած են դիրերու դիւտը եւ անոր մէջ դեր ունեցող վարիչները: Բայց հետաքրքրական է դիտնալ թէ Հայոց պատմութեան այս հսկան ի՞նչ քաղաքականութիւն վարեց, որով կրցաւ դառնալ իր ժամանակի, եւ ինչո՞ւ չէ՝ նաեւ բոլոր ժամանակներու ու մեր ժամանակի, մեծապոյն դէմքերէն մին, որուն առջեւ մենք երախտապարտ զգալով մենք զմեզ՝ կը խոնարհինք ոգեկոչելով իր յիշատակը ամէն տարի: Ս. Սահակ Պարթեւ եւ Ս. Մեսրոպ Մաշտոց՝ երկու անքակտելի անուններ պատմութեան էջին վրայ՝ որոնք մնացած են անաղարտ, ու մեր պարտքն է զանոնք պահել անաղարտ յաւիտեանս:

Մեծ եղած է Սահակ Պարթեւի դերը Հայոց պատմութեան մէջ: Երկիրը կռուախնճոյր էր դարձած երկու հսկայ կայսրութիւններու մէջեւ, ու յաճախակի պատերազմներ որոնք տեղի ունեցած էին մեր երկրի վրայ, պատճառ դարձած էին որ տկարանար ան տնտեսապէս, քաղաքականապէս ու նաեւ մշակութապէս: Բայց պիտի գային մեր պանծալի երեք դէմքերը՝ պայծառացնելու համար զայն, առաւել քան որ էր նախապէս: Այդ երեք դէմքերը բոլորիս ծանօթ են: Մեր նպատակն է այժմ տեսնել անոնցմէ մէկուն քաղաքական գործունէութիւնը՝ անդրադառնալով քաղաքական կացութեան եւ նաեւ թագաւորներու յաջորդականութեան, որոնց հետ սերտիւ կապ ունի սոյն անձին քաղաքականութիւնը:

***

Սահակ Կաթողիկոսի քաղաքական գործունէութիւնը կրնանք բաժնել երեք գլխաւոր շրջաններու։

Ա.— ՄԻՆՉԵՒ ԳԻՐԵՐՈՒ ԳԻԽՑ.—

Ընդհանուրին կողմէ ընդունուած թուականն է 386–87–ը որպէս Սահակ Կաթողիկոսի ընտրութեան եւ պահակալութեան թուական։

373–ին վախճանած էր Մեծն Ներսէս՝ Սահակի հայրը։ Այս թուականէն մինչեւ 386–87 հայոց կաթոլիկոսական աթոռին վրայ պահակալած էին երեք կաթողիկոսներ Ալբիանոսեան ընտանիքէն (Մանազկերտացիք)։

Շահակ *կամ* Յուսիկ՝ 373–377։

Զաւէն՝ 377–381։

Ասպուրակէս՝ 381–386։

Ասպուրակէսի օրով էր որ Հայաստան բաժնուեր էր երկուքի, ընդմէջ Յունաց Թէոդոս կայսեր եւ Պարսից Շապուհ Գ. արքայից արքային, 384 թուին։

386–ին երբ Ասպուրակէս կը մեռնէր, Յունահայաստանի մէջ ալ կը մեռնէր Յոյն բաժնի թագաւորը՝ Արշակ Գ.։ Արշակի մահով վերջակէտը կը դրուէր Յունահայաստանի հայկական թագաւորութեան, եւ վոխանակ հայ թագաւորներու՝ Յունահայաստանը այլեւս պիտի կառավարուէր յոյն կուսակալներով։

384–ին, վերջնական բաժանումէն ետք Պարսից Շապուհ Արքան Հայաստանի պարսկական բաժնին մէջ թագաւոր կը նշանակէր Խոսրով Գ. «Ոմն ի նմին ազգէն Արշակունեաց» (ԽՈՐԵՆԱՑԻ, Գ. Գլուք, ԽԲ. պլ.)։

Խոսրով անմիջապէս որ գահ բարձրացաւ, առաջին առթիւ ուղեց ընդհանրապէս օտարամիտ քաղաքականութիւն վարած Ասպուրակէսի տեղ՝ կաթողիկոս մը բաղմեցնել՝ հայերի բնաւորմիկ աւանդութիւններու պաշտպան, եւ ինք անձամբ կատարեց ընտրութիւնը։ Բոլորին աչքերը յառած էին Սահակին՝ որ Գրիգոր Լուսաւորչի սերունդէն միակ ժառանգորդն էր։ Երկու պատճառներով ան, մինչ այդ, չէր ուզած բաղմիլ կաթողիկոսական գահուն։

ա.— Ուսման ի խնդիր (արդէն Բիւզանդիոն կը գտնուէր)։

բ.— Կը քաշուէր թեկնածուութենէ, ինքզինք չծանրաբեռնելու

համար իր փոքր տարիքին։ Բայց քանի որ բոլորին կամքն էր, Սահակ հարկադրուեցաւ ընդունիլ Խոսրովի առաջարկը, ու 386–ին բազմեցաւ Կաթողիկոսական Աթոռին։

Այս պատճառներուն կը միանար նաեւ արտաքին քաղաքական պատճառ մը, թէ Հայաստան աշխարհին շուրջ մրցող երկու մեծ պետութիւնները չէին ուզեր զօրաւոր դիրքի վրայ տեսնել Պարթեւական տոհմը՝ Հայ եկեղեցւոյ կեանքին մէջ։ Ուստի նախընտրեր էին տկար դէմքերու պահակալութիւնը։ Հայ ժողովուրդը որ մինչ այդ դժգոհ էր Աղբիանոսեան ընտանիքէն, ուրախութեամբ կը խմբուէր Լուսաւորչի սերունդէն մնացած միակ օրինաւոր յաջորդին շուրջ։

Սահակի գործունէութիւնը կ'ընդարձակուէր անմիջապէս զանազան տարբեր ուղղութիւններով։ Այլեւս հայրապետութիւնն էր որ կը հոգար ազգին բոլոր շահերը։ Սահակ միայն կրօնական գործերով չէր գոհանար։ Համերաշխօրէն Խոսրով Թագաւորի հետ կ'ամրացնէր հայ քաղաքական իշխանութիւնը։

Մեզի ծանօթ է Հայոց պատմութենէն թէ կաթողիկոսներ ինչ-ինչ իրաւասութիւններ ունէին քաղաքական գործունէութեան մէջ։ Թագաւորին խորհրդական էին անոնք եւ իրենց կարծիքը ի զօրու էր։ Խոսրով ուզեց Սահակի թելադրութիւններուն հետեւիլ, ու համախորհուրդ աշխատեցան ի մի խմբել բոլոր նախարարները եւ առաջին առիթով զօրացնել ու վեր բարձրացնել պետական կազմը։ Ու յաջողեցան։

Յունաց բաժնի հայ նախարարները տեսնելով որ իրենց թագաւորութիւնը ջնջուեցաւ, ու տեսնելով միեւնոյն ատեն Սահակի ու Խոսրովի քաղաքական ու կրօնական խաղաղ իշխանութիւնը, յարեցան անոնց եւ Ստրատելատ Գազաւոնի առաջնորդութեամբ Թուղթ (Նամակ) մը ղրկեցին Խոսրով Թագաւորին.

«Թուղթ նախարարաց առ Խոսրով.

Ստրատելատ Գազաւոն եւ ամենայն նախարարք Հայոց մասինն Յունաց, Տեառն մերում Խոսրովայ Արքայի կողմանն Այրարատոյ խնդալ»։ *Շարունակելով կը յիշեն թէ իրենք ինչպէս Արշակի կը ծառայէին՝ կը փափաքին* «Նոյնպէս ծառայել քեզ միամտութեամբ, եթէ հաստատեսցես առ մեզ դաշամբք զերիսս զայսոսիկ» (*ԽՈՐ. Գ. ԽԸ.*)։

Խոսրով սիրով կ'ընդառաջէ անոնց փափաքին ընդունելով հետեւեալ երեք պայմանները.—

ա.— Նկատի չունենալ իրենց յանցանքները զորս գործած էին

Խոսրովի դէմ։

բ.— Վերադարձնել իրենց բոլոր ժառանգութիւնները, որոնք արքունիքի տրամադրութեան տակ դրուած էին. «բայց ի յայնմանէ՝ զոր ումեք ումեք պարգեւեցաք, եւ ոչ չըլլին պարգեւք թագաւորաց առանց վնասու»։

գ.— «Թափեմք զձեզ ի դործակալացն Յունաց, թէպէտ պատերազմաւ ընդ կայսեր, թէպէտ խաղաղութեամբ» (ԽՈՐ. Գ. ԽԸ.)։

Երկուստեք կ'ընդունէին այս պայմանները։ «Զայս տեսեալ Գագաւոնի ընդ հուպ դարձուցանէ զբնաւ նախարարսն առ Խոսրով» (ԽՈՐ. Գ. ԽԸ.)։

Բայց հայոց Վասակները մէկ չեն եղած, այլ բաղում։ Եւ ահաւասիկ «Սամելի Մամիկոնենի յինէն ըմբռնեալ զբուղբն Խոսրովու եւ զպատենէն թղթոց նախարարացն, զատուցեալ ի նոցանէ՝ գնաց առ կայսրն Արկադ (Թէոդոս)». (ԽՈՐ. Գ. ԽԸ.)։

Երբ Թէոդոս եւ իր խորհրդականները կը լսէին զայս, նախ կը վարանէին կացութեան դիմաց. որովհետեւ, Լուսաւորչեան սերունդը յունասէր քաղաքականութիւն մը կը վարէր միշտ, իսկ այժմ Սահակ եւ Խոսրով կ'ուղէին Յունահայաստանի կոմսերուն բարձումը եւ առեղծումը միակ Հայաստանի մը։ Մինչ այդ, հայ Նախարարները, Թագաւոր, Կաթողիկոս՝ իրենք իրենց մէջ կարդադրելէ ետք խնդիրը զայն կը ներկայացնէին Թէոդոս կայսեր։ «Կասկածեալ Արկադայ ի միաբանութենէ նախարարացն Հայոց, թէ միաբանութեամբ հանիցեն ի նմանէ, եւ տացեն ի պարսս զբաժինն զայն», կը կատարէ անոնց խնդիրքը։

Հոս կը տեսնենք չատ յատկանշական երեւոյթ մը. պատմադիրը կը պատմէ.— Թէոդոս կայսրը կասկածելով հայ նախարարներու միաոնութենէն, վախցաւ որ եթէ չհամաձայնէր՝ ամբողջ Յունաց բաժինը պիտի կորսնցնէր։ Ակէ զատ՝ ան կը հետապնդէր այլ նպատակ մը։ Խորունկ մտածող ու տրամաբանող՝ ան ուզեց այսպիսով սիրաչահիլ Պարսից կողմը գտնուող հայերը, նկատի ունենալով նաեւ հոգեւորականներու յունասէր քաղաքականութիւնը, մանաւորաբար Սահակ Կաթողիկոսինը։

Միւս կողմէ, Սահակ եւ Խոսրով ալ խոհեմ քաղաքականութիւն կը վարէին։ Յունաց կողմին այդպէս խոստում տալէ ետք, Պարսիկներն ալ կը հաւաստիացնէին թէ ի չահ իրենց կ'աշխատին երբ կը կը դործակցին Յոյներուն հետ։ Այդ «չահը» որով համոզեցին Պարսիկները՝ Յունահայաստանը կցել էր Պարսկահայաստանին։ Երկու

կողմերուն ալ խոստումներ տալով՝ անոնք յաջողեցան իրագործել իրենց նպատակը: Խոսրով երկու կողմերէն ալ ճանչցուեցաւ որպէս օրինաւոր թագաւոր, երկու պետութիւններու հովանաւորութեան ներքեւ:

Բայց հաղիւ «յետ ժամանակի լինէ անցանելոյ», Հայ Նախարարները, սկիզբէն արդէն զժգոհ այս կացութենէն, կը փութային Պարսից Շապուհ արքային մօտ չարախօսելու: «Երբեալ այնուհետեւ առնէին բանսարկութիւնս առ Շապուհ Արեայն Պարսից, եթէ խոսրով զինեմն կարծեցուցանէ ինձ սիրելի եւ հնազանդ եւ այս առնելոյն ցուցականութիւն նորա առ ինձ ստութեամբ՝ եւ ոչ ստուգութեամբ, վասնզի զաղտ ուխտ իւր եւ խորհուրդ ընդ թագաւորին Յունաց է եւ միշտ հրովարտակօք եւ երբեմն պատգամաւորօք խօսի ընդ նմա ի խաղաղութիւն» (ՓԱՐ· Ա· գլուսպ, Թ· գլուխ):

Շապուհ անմիջապէս որ կը լսէր նախարարներու դանգատը՝ կանչել կուտար Խոսրովը: Խոսրով, նախ կ'որոշէր երթալ չզգացեալ զբանսարկութիւնն իշխանացն Հայոց, վաղվաղակի որպէս առ իւր իշխանս եւ բարեկամ՝ ի դուռն հասանէր» (ՓԱՐ· Ա·, Թ·):

Այս պատճառով մեզի չի բացատրուիր Խոսրովի Տիզբոն երթալը: Մինչ Փարպեցին ասով կը գոհանայ, Խորենացին կ'աւելցընէ· «Բայց Շապուհ էր ցասմամբ ընդ Խոսրովայ ի բարեկամանալն Արկադեայ անձամբ», եւ ասոր վրայ նաեւ՝ «յանիրամաի կարգել յեպիսկոպոսութիւն զմեծն Սահակ» (ԽՈՐ· Գ· Ծ·): Հոս ի յայտ կուգայ թէ Խոսրով սկսած էր որոշ չափով ինքնանկախ գործել:

Խոսրով կը կասկածէր Պարսիկներուն վրայ, որովհետեւ վերջէր պատմութենէն թէ ինչպէ՛ս յաճախ խաթած էին հայ թագաւորները:

Խոսրով Յոյներուն վրայ յոյս դնելով խրոխտօրէն կը պատասխանէ անարդելով Շապուհի կողմէ ղրկուած պատգամաւորները: Կը բանակցի Թէոդոս կայսեր հետ, որպէս թէ լուծած ըլլայ հաշուեթեան դաշինքը պարսիկներուն հետ, ու կը խնդրէ անկէ՝ օգնել իրեն զօրք ղրկելով, որուն փոխարէն ան կը խոստանայ Պարսկական բաժինը կցել Յունական բաժնին: Խոսրովի ճիղերը սակայն ի դերեւ կ'ելլեն, ու վերջապէս ստիպուած ան կը մեկնի դէպի Տիզբոն, «Ոչ զոք յօտար ազգաց գտեալ ի աստարութիւն, անկարացեալ ընդդիմանալ կամ խուսափիլ ի նմանէ, չոհաւ առ նա» (ԽՈՐ· Գ· Ծ·):

Անշուշտ այս բոլոր անցուդարձերուն մասնակից էր նաեւ Սահակ կաթողիկոս: Ամանք զայն անմեղ կը նկատեն, ինչ որ հարկ է

համարել սխալ կարծիք մը։ Նախ, Սահակ յունասէր ըլլալով՝ Պարսից Արքայից Արքան առաջին հերթին անոր վրայ պիտի կասկածէր։ Երկրորդ, բոլոր կաթողիկոսները՝ ինչպէս յիշեցինք՝ քաղաքական բոլոր գործերուն տեղեակ կ'ըլլային ու նոյնիսկ թագաւորին խորհրդական էին։ Թագաւորն սովորած էր Կաթողիկոսին կարծիքը առնելէ ետք գործել։ Յունական ուսում առած, զարգացած յունական միջավայրի մէջ, միեւնոյն ատեն թունդ հայրենասէր՝ Սահակ անշուշտ պիտի փափաքէր Հայաստանի միացումը եւ ոչ բաժանումը երկուքի։ Թագաւորը առանց Արքայից Արքային հրամանին՝ Սահակը Կաթողիկոս ընտրած էր, ուստի իր համակրանքը յայտնապէս Սահակին կողմն էր, եւ պէտք էր անոր ալ կարծիքը առած ըլլար Պարսից արքունիքին հանդէպ իր բռնած ընթացքին համար։

Մինչ այս մինչ այդ, Պարսից Շապուհ թագաւորը մեռած էր եւ անոր յաջորդած Վռամ Դ. Կրման։ Երբ Խոսրովը կը ներկայանար Պարսից արքունիք, առաջին առթիւ պահընկեց կ'ըլլար եւ կ'աքսորուէր Անյուշ բերդը։ Առ ի ձեւակերպութիւն՝ Կրման Հայոց թագաւոր կը նշանակէր Խոսրովի եղբայրը՝ Վաղարշը՝ փոխելով անունը իր եւ հօրը անուններէն կազմուած Սասանեան Վռամշապուհ անուանումով։ Խոսրովի գահազրկութեամբ, կաթողիկոսական աթոռէն գահազուրկ կ'ըլլար նաեւ Սահակ Կաթողիկոս, որպէս Խոսրովէ ընտրեալ։ Սահակ կը հարկադրուէր անձամբ ներկայանալ Պարսից արքունիք՝ Վռամի հետ երես առ երես բանակցելու նպատակով, իր ձեռքին ունենալով Վռամշապուհի յանձնարարականը։ Արդիւնքը դրական եղաւ։

Փառաւոր ընդունելութիւններէ ետք Վռամ Դ. զայն որպէս օրինաւոր Կաթողիկոս կը վերահաստատէր իր Աթոռին վրայ։ «Մեծարի ի նմանէ յոյժ, նախ վասն քաջատոհմիկ ազգին Պահլաւկաց· դարձեալ եւ զի առաջի անհաւատից արգոյ եւ պատուական ցուցանէ Աստուած զծառայս իւր» (ԽՈՐ. Գ. ԾԱ.)։ Սահակ կը թուի թէ շատ խորունկ ու տրամաբանուած գաղափարներ արտայայտած էր, որոնք Վռամի վրայ մեծ ազդեցութիւն գործած ըլլալու էին, որ զինք վերահաստատելէ ետք Աթոռին վրայ, Սահակի միւս խնդրանքները եւս կը կատարէր։ Այսպէս, իր փեսան՝ Համազասպ Մամիկոնեանը կ'ազատէր եւ այլ 700 հոգի։ Արտօնութիւն կ'ստանար նաեւ Հայոց եւ Յոյներու միջեւ յարաբերութիւն մշակելու։ Իր միջոցաւ էր որ բարելաւուեցան Յոյն եւ Պարսիկ յարաբերութիւնները. «Եւ էր խաղաղութիւն ի մէջ Վռամայ եւ Արկադեայ» (ԽՈՐ. Գ. ԾԱ.)։

Ինչ որ Խոսրովի օրով չէր կատարուած, իրագործուեցաւ Վռամշապուհի օրով: Վռամ նամակ մըն ալ կը ղրկէր Վռամշապուհին, որով կ'արտօնէր անոր՝ բաժանելու հայաշխարհի երկու կողմերուն ալ թագաւորել: «Վռամշապուհ ունէր գաշխարհս մեր, եւ ծառայէր երկոցունց թագաւորացն՝ տալով գհարկս, գմասինն Պարսից՝ Վռամայ, եւ գմասինն Յունաց՝ Արկադեայ» (ԽՈՐ· Գ· ԾԲ·):

Սահակ Կաթողիկոսի Պարսկաստան երթը կրնանք դնել 389–ին· արտօնութիւն առնելը եւ վերադարձը 390–ին:

Բ·— ԳՐԵՐՈՒ ԳԻՒՏԷՆ ԵՏՔ·—

Գրի վերջնական դիւտէն ետք, որուն մէջ մեծ դեր խաղացին Սահակ Կաթողիկոս, Մեսրոպ Մաշտոց եւ Վռամշապուհ թագաւոր, մինչեւ 415 թուականը՝ այսինքն Վռամշապուհի մահը՝ խաղաղ շրջան մը եղաւ: Սահակ պատեհ առիթ նկատելով այս շրջանը՝ բովանդակ Պարսկահայաստանի մէջ աշխատեցաւ տարածել հայ դիրն ու դրականութիւնը, միշտ իր սերտ գործակից Մաշտոց վարդապետի եւ Վռամշապուհ թագաւորի օգնութեամբ:

Փարպեցին այսպէս կը նկարագրէ շրջանի լուսաւորութիւնը· «Եւ զի միանգամայն իսկ ասացից ըստ բանի Սուրբ մարգարէին Եսայեայ, թէ լցաւ երկիրս ամենայն Հայոց՝ գիտութեամբ Տեառն ի հոգեւոր վտակաց Սուրբ Հայրապետին Սահակայ» (ՓԱՐ· Ա· ԺԱ·): Բայց այս ուսման չարժումը սահմանափակուած էր միայն ու միայն Պարսկահայաստանի մէջ:

Սահակի մտածումն էր Յունահայաստանի մէջ եւս տարածել հայ դիրն ու դպրութիւնը: Այդ նպատակով առաջնորդուած՝ 417–ին Սահակ ընկերակցութեամբ Մաշտոցի անցաւ Յունահայաստան: Առաջին առթիւ յուսախաբ եղան անոնք: Անաստոլիոս, Յունական բաժնի կոմսը՝ արգելք հանդիսացաւ անոնց գործունէութեան, պահանջելով կայսերական հրամանագիր: Սահակ բախեցաւ դժուարութեանց, բայց պողպատէ կամքի տէր մարդ, ան չյուսահատեցաւ ու պատուիրակութիւն մը ղրկեց Բիւզանդիոն՝ Մաշտոցի գլխավորութեամբ: Սահակ Կաթողիկոս մանուկ դիր մը ղրեց Թէոդոս կայսեր՝ բացատրելով իր նպատակը եւ Անաստոլիոսի կողմէ իր դէմ ղրկուած արգելքը: Ի մանուկի խնդրոյ Թէոդոս կայսրէն, որ իր կաթողիկոսական իրաւասութիւնը ճանչցուի նաեւ Յունահայաստանի մէջ, որպէսզի հոն ալ լուսաւոյն կերպով տարածէ հայ դիրն ու դպրութիւնը: Մինչեւ այն առեն նամակ մըն ալ խմբագրեց Բիւզանդիոնի Պատրիարք Ատտիկոսին, որպէսզի մէջամտէ սոյն խնդրին կարգա-

դըրման համար բարեխօսելով կայսեր եւ անոր խորհրդականներուն:

417–ին Մաշտոցի վերադարձով պատուիրակութիւնը մեկնեցաւ դէպի Բիւզանդիոն: Սահակ, իր կարգ մը աշակերտներուն հետ, ինչպէս Գէորգ Վանանդեցին, անցաւ Մելիտինէ քաղաքը ու յաճախակի այցելութիւններ տուաւ տեղւոյն մետրապոլիտ Ակակիոսին, որմէ նոյն նպատակին հետապնդումով:

Պատմաւորութեան ելքը յաջող անցաւ. եւ ինչպէս պատմիչը կ'ըսէ. «Առին զոր յուսային եւ զոր ոչն յուսային» (ԽՈՐ. Գ. Ծէ.):

Անշուշտ արտօնութիւնը տրուեցաւ որոշ պատճառներով եւ որոշ նպատակներու հետապնդումով:

1.— Թէոդոս կայսրն ու իր խորհրդականները որդեգրեցին հետեւեալ քաղաքականութիւն մը հայերը իրենց կողմը քաշելու եւ հետզհետէ Պարսկահայաստանը Յունահայաստանին միացնելու միտումով:

2.— Ատիկոս Յոյն պատրիարքը, որ 406–ին ընտրուած էր, մեծ ազդեցութիւն ունէր պետական շրջանակներու մէջ, նման հայ կաթողիկոսներու: Ան եղած էր ընկերակիցը եւ մերձաւոր առնչութեամբ Սահակ կաթողիկոսին. ասիկա իր դերը ունեցաւ խնդրի կարգադրութեան մէջ: Ոմանք նոյնիսկ կը կարծեն թէ ան ծագումով հայ եղած է: Բայց սա պարզապէս ենթադրութիւն մըն է:

418–ին տեղի ունեցաւ արտօնութիւնը: Սահակի իրաւասութիւնը Յունահայաստանի մէջ ճանչցուեցաւ այլեւս: Ոչ միայն արտօնութիւն, այլ նաեւ անոնք յաջողեցան ապահովել դպրոցներու ծախսերը պետութենէն, «Դարմանիք եւ ծախք յարհուճուստ լինիցին» (ԽՈՐ. Գ. Ծէ.):

Երբ պատուիրակութիւնը վերադարձաւ Մելիտինէ եւ հրամանագրով ներկայացաւ Անատոլիոսին, ան տեսնելով կայսերական հրամանագիրը տեսաւ նաեւ դիւրացուց Սահակի եւ իր ընկերակիցներուն գործունէութիւնը: Պետական պահէն՝ ըսուածէն ալ աւելի տեղեակ նիւթական օժանդակութիւնը: Հայոց դիրն ու դրակատութիւնը աւելի արագ կերպով տարածուեցան Յունահայաստանի մէջ քան Պարսկահայաստանի:

Հոս հարկ է յիշել որ Սահակ իր բացակայութեան ընթացքին տեղապահ չէր նշանակած, այլ հեռուէն կը հսկէր: Վերջացնելէ առք Յունահայաստանի կրթական գործերը՝ չորս տարուան բացակայութենէ մը առք ան վերադարձաւ Վաղարշապատ, Յունահայաստանի

մէջ իրեն տեղակալ նշանակելով Մեսրոպը, եւ անոր թողլով չարունակումը կրթական գործին: Այսպիսով մեզի այնպէս կը թուի թէ ան աւելի քաղաքական մարդ էր քան կրթական: Բայց այս ըսել չէ թէ ան միայն քաղաքական գործերով զբաղած է, այլ իր ժամանակի մեծ մասը անցուցած է կրթական գործերով, երբ քաղաքական մտահոգութիւն չէ ունեցած:

Գ·— ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀԻ ՄԱՀԷՆ ԵՏՔ·—

415–ին երբ Վռամշապուհ մեռաւ, անոր յաջորդեց իր որդին, Արտաշէս, որուն անունը Վռամ ե· փոխեց Արտաշիրի: Սահակի վրայ ծանրացաւ բարոյական պատասխանատուութիւն մը՝ առաջնորդելու համար փոքրիկն Արտաշիրը, որ շատ անփորձ էր տակաւին: Ան չեղաւ այն ինչ որ էր իր հայրը՝ Վռամշապուհ, որուն օրով էր որ ստեղծուեցաւ Հայոց Ոսկեդարը:

Արտաշիր ինքզինք տուաւ անառակութեանց: Ան ոչ իր գործին կարեւորութիւնը ուզեց ըմբռնել, եւ ոչ ալ ուզեց Սահակի խրատներէն օգտուիլ: Իր մեղկ կեանքին պատճառաւ զղուեցուց ու զայրացուց նախարարները: Անոնք իրենց վտառասիրական ձգտումներէն մղուած՝ քան թէ հայրենիքին ծառայելու վախճաքէն, որոշեցին գիմել իրենց գերիշխան պետութեան՝ Արտաշիրը զահընկեց ընելու նպատակաւ:

Արտաշիր Արշակունի վերջին թագաւորն էր: Նախարարներ յոյս չունէին որ իրենցմէ մին թագաւոր նշանակուէր· ծայրայեղութեան երթալով՝ որոշեցին Հայաստանի թագաւորութեան խափանումը: Փոխան Հայ թագաւորութեան՝ պարսկական մարզպանութիւն, փոխան հայ թագաւորի՝ պարսիկ մարզպան: Եւ որպէսզի իրենց այս որոշումը ամուր հիմեր ունենար ու վաւերական նկատուէր Պարսից պետութեան մօտ, ուզեցին ունենալ Սահակ Կաթողիկոսի համաձայնութիւնը: Նախարարներ Սահակ Կաթողիկոսին ներկայացուցին իրենց նպատակը եւ խնդրեցին անկէ միանալ իրենց, աշխատիլ ի նպաստ իրենց ծրագրին: Սահակ, ուխտունամեայ ծերունի, ընդվզեցաւ այս առաջարկին դէմ: Խորհնացի եւ Փարպեցի տրամաբանական կերպով պատկերացուցած են նախարարաց բռնադատութիւնը Սահակի վրայ, եւ անոր անդրդուելի ու հաստատ մերժումը: Բանակցութիւնը երկար տեւած է, բայց ի զուր... եւ ահաւասիկ Սահակի պատասխանը·

«Այլ վասն որ ասէիդ եթէ միաբանեա ընդ մեզ, ինձ բաւ լիցի

մատնիչ լինել ճշմարիտ հաւատոյն մերոյ, եւ անհաւատից զիմ հօտի զմոլորեալ ոչխարն մատնել յայպանումն: Զի թէպէտ եւ մեղաւոր է, այլ դրոշմեալ է սուրբ աւազանին ծննդեամբ. հմուտ է փրկութեան խնդրոյն, լուեալ է զլուր քարոզութեան Աւետարանին կենաց: Արդ եթէ էր տանել առ բժիշկ առողջ զվիրաւոր եկեղեցւոյս իմոյ ոչխար, փութայի եւ ոչ յապաղէի. այլ յամենախստալից ատեան մատուցանել զիմ հիւանդացեալ հոգւոյ որդի, եւ ոչ երբեք յանձն առնում: Զի եթէ էր հաւատացեալ թագաւորի առաջի տանել զհաւատացեալս յաղագս մեղաց, առաջի անհաւատիցն՝ ոչ հաւանիմ» (*ՓԱՐՊ. Ա. ԺԳ.*):

Երբ նախարարները տեսան որ ապարդիւն են իրենց աշխատանքները ըսին. «փոխանակ զի ոչ լուար բանից մերոց, եւ ի միաբանութենէ մերմէ զանձն քո ի բաց մերժեցեր, գիտասջիր զի որպէս եղեալ է ի մտի չթագաւորել սմա, եւ այլ եւս ի վերայ խոստանամք՝ չքահանայանալ եւ ոչ քեզ առ յերկարս ի վերայ աշխարհիս մերում» (*ՓԱՐՊ. Ա. ԺԳ.*):

Այս եղելութիւնները կը կատարուէին 427–428 թուականներուն: Նախարարները 428-ին արդէն անցած պարսից արքային մօտ՝ կը չարախօսէին իրենց Արտաշիր թագաւորի մասին: Բայց քանի որ խումբին մէջ կրօնաւոր մէկը պէտք էր, իրենց հետ տարին կամակից եկեղեցական մը. «Ընդ որս էր եւ երէց մի Սուրմակ անուն ի գաւառէն Բզնունեաց, ի գեղջէն որ կոչի Արծկէ» (*ՓԱՐՊ. Ա. ԺԳ.*): *Սուրմակ Աղբիանոսեան ընտանիքէն էր: Երբ չորս ոչ–Լուսաւորչեան տունէ կաթողիկոսներ գահակալած էին աթոռին վրայ, վերջին Կաթողիկոսի մահէն ետք (Աստուրակէս) Սուրմակ ուզած էր տիրանալ կաթողիկոսական գահուն: Չէր յաջողած: Այժմ երբ առիթը կը ներկայանար, ան նախարարներուն հետ կ'ամբաստանէր Սահակը որպէս Յունասէր.* «զՅունօքն խորհրդով» (*ԽՈՐ. Գ. ԿԳ.*) *պաշտպան իրենց անկարգ եւ զաւաճան թագաւորին: Այս ամբաստանութեանց վրայ Վռամ Ե. Տիզբոն կանչեց Սահակն ու Արտաշիրը: Վռամ կը փափաքէր Սահակի պաշտօնի վրայ մնալը, պայմանաւ սակայն, որ միարանի նախարարներուն կարծիքին: Բայց Սահակ միշտ հաստատ մնաց իր դիրքին վրայ:*

«Իսկ սուրբն եւ բնաւ իսկ յանձն ոչ առնոյր այսպիսի բանից տալ վկայութիւն իշխանացն Հայոց. այլ հաստատեալ ի նոյն միտս ասէր, եթէ ես զԱրտաշէսէ զայդպիսի ինչ զվատթարութիւն ոչ գիտեմ, որով թէ արժան է ի ձէնջ դատելոյ եւ անարգանաց. զի թէպէտ եւ ըստ սրբասէր մերոց օրինաց արժանի է եւ անգոսնելոյ, այլ

ըստ հրամանի ձեր աղտեղասէր օրինացդ՝ գովութեան արժանի է եւ մեծարանաց» (ՓԱՐՊ· Ա· ԺԴ·)։

Երբ Վռամ տեսաւ որ անկարելի է Սահակը համոզել, բազմամբոխ ատեան մը գումարեց հայ նախարարներուն հետ, Սահակի եւ Սուրմակի ներկայութեան։ Նախարարներ սկսան անարժան եւ անտեղի խօսքեր ընել իրենց թագաւորի մասին· եւ ոչ միայն թագաւորին դէմ, այլ աւելի Թունդ հակառակութեամբ՝ կաթողիկոսին դէմ։ Որպէս թէ Սահակ Յունաց կայսեր հետ քաղաքական գաւաճանութիւն կը պատրաստէր պարսիկներուն դէմ։ Սուրմակ գրաւնս աճիւճնարս եւ առաւել աղտեղիս բան գամեճայն նախարարս հայոց գրագաւրէն Արտաշէսէ» կը խօսէր (ՓԱՐՊ· Ա· ԺԴ·)։

Ամբաստանութիւնը յաջողած էր։ Արտաշիր գահընկեց եղաւ եւ իր տեղ նշանակուեցաւ վեհմիհրշապուհ մարզպան։ Կաթողիկոսական աթոռը Սահակէն առնուելով տրուեցաւ Սուրմակ Մանազկերտացիին։ «Միճչեւ հրամայեաց Վռամ առնուլ գրագաւրութիւնն յԱրտաշրէ, եւ անդէն արգելուլ գնա, եւ գամեճայն ինչս ազգին նորա ունել յարքունիս, նոյնպէս եւ գմեծն Սահակ, եւ գտունն կաթողիկոսական ունել յարքունիս, եւ տալ նորա փոխանակ յաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն Հայոց գՍուրմակն գայն։ Եւ գմեծապարգեւ գնախարարսն արձակեալ՝ պարսիկ մարզպանաւ, որում անունն էր վեհմիհրշապուհ» (ԽՈՐ· Գ· ԿԴ·)։

Արտաշիրը բանտարկուեցաւ։ Սահակն ալ որպէս վտանգաւոր տարր պահուեցաւ Տիզբոնի մէջ։

Սուրմակ տիրացաւ կաթողիկոսական գահուն, բայց չնորհիւ պարսիկ կառավարութեան եւ ոչ ժողովրդական ընտրութեամբ։ Ան չկրցաւ տիրանալ հոգեւոր իշխանութեան։ Հայ եկեղեցւոյ իրաւունքները չկրցաւ գործադրել, որովհետեւ ժողովուրդը կապուած էր իր հարազատ տիրոջ՝ Սահակ կաթողիկոսին։

Սահակի բացակայութեան ընթացքին ոչ-պաշտօնական կերպով տեղակալ նշանակուած էր Մեսրոպ Մաշտոց։

Յիշենք նաեւ որ Սահակի հրաժարեցումով չճանչցուեցաւ Սուրմակի իշխանութիւնը Յունահայաստանի վրայ։ Անաստոլիոս ինք նշանակած էր Հաւուկ անուն եպիսկոպոս մը։ Ըստ Օրմանեանի անիկա ենթակայ եղած է կեսարիոյ աթոռին, հակառակ եպիսկոպոսապետ կոչուելուն։ Սուրմակի իշխանութիւնը չատ չտեւեց։ Միեւնոյն նախարարներէն հալածուեցաւ, «ոչ աւելի տեւեալ քան զմի ամ» (ԽՈՐ· Գ· ԿԴ·)։ 429-ին Վռամ Սուրմակը հրաժարեցնելով ատրպատականի Բրբիչոյ անուն եպիսկոպոս մը նշանակեց։ Հաղիւ քանի մը տարի ան-

ցած՝ նախարարներ անկէ ալ դժգոհ՝ դիմեցին Վռամի՝ ուրիշ մը խնդրելով: Ոմանք, ըստ Խորենացիի, դիմեցին Սահակի:

Վռամ երկու կողմերուն ալ գոհացում տալու նպատակով Բըրքիշոն պաշտօնանկ ըրաւ, տեղը նշանակելով «զայլ ոմն Ասորի, Շմուէլ անուն, զի լիցի ընդդիմափառ մեծին Սահակայ եւ հակառակաթոռս» (ԽՈՐ. Գ. ԿԵ.): Վռամ արտօնութիւն շնորհեց նաեւ Սահակի՝ միայն կրօնական հարցերով զբաղելու համար: Քաղաքական գործերը արգիլուած էին Սահակ Կաթողիկոսի: Ասոնք էին՝

1.— «Զընկերել մարզպանին»,

2.— «Կալ ի վերայ բաշխից հարկաց խնդրեցելոց եւ դատաստանաց եւ այլ աշխարհական կարգաց»:

Սահակի կը մնար «միայն իշխանութիւն ունելով վարդապետութեան սովորական կրօնիցն եւ ձեռնադրութեան զայնոցիկ՝ զորոց եւ Շմուէլն յանձն առնուցու» (ԽՈՐ. Գ. ԿԵ.):

Ժողովուրդը փոխանակ կապուելու ասորի Կաթողիկոսին, զայն հալածեց: Միւս եկեղեցականները Մեսրոպի միջոցաւ կապուած էին Սահակին, որպէս իրենց հարազատ Հօր:

Վռամ իր առջեւ կանչեց Սահակը եւ երդում ընել տուաւ անոր որ խլրտում չհանէ: «Երդմնեցուցանեմ զքեզ ի քոյին հաւատ՝ միամիտ կալ ի ծառայութեան մերում, եւ ոչ խորհիլ իրս ապստամբութեան, պատրել ի մոլար հաւատակցութիւնն Յունաց, եւ լինել կորստեան պատճառ Հայոց աշխարհին ի մէնջ, փոխել զբարերար անուն մեր ի չարաչար» (ԽՈՐ. Գ. ԿԵ.):

Երբ Սահակ լսեց այս խօսքերը համեստ ձեւով ըսաւ «ճառել զերախտիս ծառայութեանն, եւ զապերախտն ի նոցանէ լինել: Ընդ նմին եւ զկեղծաւոր քաղցրաբանութիւնն նոցա յանդիմանելով» (ԽՈՐ. Գ. ԿԵ.):

Վռամ այնչափ խորունկ հաւատք մը յայտնաբերեց հանդէպ Հայոց ալեւոր Սուրբին, որ փափաքեցաւ նոյնիսկ անոր արծաթ եւ ոսկի տալ, մանաւանդ իր քաջասիրտ համարձակախօսութեան համար: Սահակ մերժելով, փոխան արծաթի՝ խնդրեց որ պատժուած նախարարները վերադառնան իրենց տեղերը: Գազաւոնն ալ վերստացաւ իր աստիճանը: Որպէս ապրուստի աղբիւր՝ Սահակի տրուեցան քանի մը գիւղեր:

Չորս տարուան բացակայութենէ մը ետք, 432-ին, Սահակ վերադարձաւ Հայաստան: Անմիջապէս իրեն աթոռանիստ դարձուց Բագրեւանդայ Լուսաւորչաշէն տաճարը (ԽՈՐ. Գ. ԿԵ.): Ինչպէս նախկին շրջանին, նախ քան աքսորումը եռանդուն կը գործէր,

նոյնպէս ալ այժմ: Կ'ուզէր ծառայել իր ժողովուրդին մինչեւ իր վերջին շունչը: Եպիսկոպոսներ դժգոհ էին Շմուէլէն ալ, որովհետեւ իրենց թեմերը իրենց կենդանութեան իսկ կը գրաւէր: Նպատակակէտն էր դրամ դիզել: Վախճանեալ եպիսկոպոսներուն տեղ արտօնութիւն չէր տար Սահակին նորերը ձեռնադրել: Մինչ Սահակ կը շրջէր ժողովուրդին մէջ եւ կը մխիթարէր իր հօտը:

Ի վերջոյ, նախարարներ ու եպիսկոպոսներ կը փութան Սահակի մօտ՝ խոստանալով անոր իր պաշտօնական կաթողիկոսացումը: «Այլ նա ոչ առնոյր յանձն. եւ ի բազում թախանձելոյ նոցա հարկատրեալ՝ պատմեաց զտեսիլն, զոր յառաջ քան զբազում ժամանակս երեւութեցաւ նմա ի քուն ապագայիցն յայտնութիւնք» (*ԽՈՐ. Գ. ԿԶ.*):

Սահակի մարմինը բոլորովին տկարացած էր եւ չէր կրնար այլեւս Բագրեւանդի հայրապետանոցէն դուրս ելլել: 438–ին Վռամի մահէն ետք անոր յաջորդած էր իր որդին Յազկերտ Բ., որ անմիջապէս Յունաց հետ պատերազմի սկսաւ: Առաջին անգամ բանակ մը ղրկեց դէպի Մծբին ու ապա Ատրպատականի գունդին հրամայեց Բագրեւանդի ճամբով յարձակիլ Յունաց վրայ: Սահակի աշակերտները ուզեցին զինք փոխադրել աւելի հանգստաւէտ վայր մը Բագրեւանդէն դուրս, Բլուր կոչուած գիւղը: Հոն քանի մը օրեր բոլորած՝ Սահակ Կաթողիկոս յաւիտենականօրէն մեկնեցաւ այս աշխարհէն, «կեցեալ եպիսկոպոսութեամբն ամս յիսուն եւ մի»: *Մահուան թուականը՝ 438: Յօղնած ու վաստակաբեկ մարմինը կը թաղուի ի «գեւղն յԱշտիշատ, որ է ի գաւառ Տարօն» (ԽՈՐ. Գ. ԿԷ.):*

Կը փակենք մեր ուսումնասիրութիւնը Խորենացիի բառերով. «Որ մահկանացու ծնեալ, անմահ զիւրն յիշատակ եթող. պատուեալ զպատկերն, պատկառեալ ի կոչնականէն, փոխանորդեալ զկեանսն. եւ այսքան կենցաղավարեալ, իբր զի ոչ պակասութիւն իրիք մասն ի ծերութենէն եղանիլ, եւ ոչ յախտից առընդունելի» (ԽՈՐ. Գ. ԿԷ.):

ԹՈՎՄԱՍ ՍՐԿ. ՔԷՐՔԷՉԵԱՆ
(Ընծայարան Ա. Տարի)

ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

1.— *Մ. Արք. Օրմանեան*, «Ազգապատում», Բ. Տպագր. Ա. հատոր, Ա. գիրք, 1959, Պէյրութ:
2.— *Մ. Խորենացի*, «Պատմութիւն Հայոց», 1881 Վենետիկ:
3.— *Ղազար Փարպեցի*, «Պատմութիւն Հայոց», 1875, Վենետիկ:

ՀԱՅ - ԲԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՋՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ ՀԵՐԱԿԼ ԿԱՅՍԵՐ ՕՐՈՎ

Բրխատոնէական եկեղեցին է. դարուն ծանր տագնապներէ անցաւ Արեւելքի մէջ: Քաղաքական մարզին մէջ պարսկական վտանգը նախ տեւաբար ալեկոծեց բիւզանդական կայսրութիւնը: Իսկ դարուն կէսէն անդին Արաբական արշաւանքը ահաւոր սպառնալիքի տակ դրաւ զայն: Եկեղեցական մարզին մէջ, տակաւին միութեան հարցն է ամենէն փշոտ հարցը. կայսրութիւնը մեծապէս կը տուժէր Արեւելեան քրիստոնէութեան մէջ չուրջ երկու դարերէ ի վեր յառաջ եկած բաժանումէն՝ Քաղկեդոնական եւ հակաքաղկեդոնական հոսանքներու միջեւ: Այս հարցին նոր լուծում մը փորձեց դնել դարուն ամենէն տիրական դէմքերէն մէկը՝ Հերակլ կայսրը, Միակամեայ վարդապետութեան բանաձեւումով: Այս դարուն տեղի ունեցան միութեան փորձեր Հայ եւ Յոյն եկեղեցիներու միջեւ, մինչ նախաձեռնութեամբը Բիւզանդիոնի կայսերուն՝ կայսրութեան միութեան եւ այժմ վերականգնումին հիմնական մտահոգութենէն թելադրուած: Իսկ արաբական արշաւանքներէն ետք հայոց քաղաքական եւ կրօնական դիրքաւորումը սերտիւ կապ ունէր Բիւզանդական քաղաքականութեան ընթացքին հետ:

ՀԵՐԱԿԼԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.—

Կայսրութիւնը վերադտնելէ ետք իր նախկին ծաւալն ու բարձր հեղինակութիւնը, Հերակլ ձեռնարկեց եկեղեցական դետնի վրայ վերստեղծել միութեան մթնոլորտ մը:

Նախ, ճիգ թափեց հրեաները, որոնք կայսրութեան մէջ ազդեցիկ դիրք ունէին, ի հարկին բռնութեամբ քրիստոնէութեան դարձընել: Զախող եղաւ Հերակլի քաղաքականութիւնը հրեաներու նկատմամբ, որովհետեւ անոնք միացան արաբներուն՝ ընդդէմ Բիւզանդիոնի: Ապա, Հերակլը աւելի լրջօրէն զբաղեցնող հարցը բնականաբար միաբնակներու հարցն էր, որոնց բարեացակամ եւ քաջալերական վերաբերում ցոյց տուած էր Պարսիկ իշխանութիւնը իր

արչաւանքներու եւ դրաւումներու մէջոցին: «Քաղկեդոնականներու յիշատակն իսկ ջնջուեցաւ Եփրատէն մինչեւ Արեւելք» կ'ըսէ Միքայէլ Ասորին, Միաբնակ պատմագիրը, ցոյց տալու համար թէ որքա՜ն ազդեցիկ դիրքի տիրացաւ միաբնակութիւնը այդ չրջանին:

Ահա այս կացութեան մէջ, Հերակլ, որ սկիզբէն միաբնեան անձկօրէն փափաքող էր, առիթը յարմար նկատեց ձեռնարկելու երկու հոսանքներու հաշտութեան բարդ այլ կենսական գործին: Սերգիոս Պատրիարք նոր բանաձեւ մը գտաւ, որ հիմք պիտի ծառայէր վերամիութեան գործին: Անիկա «Մի ներգործութիւն» բանաձեւն էր, ըստ որուն՝ Քրիստոսի մէջ կ'ըմբռնուէր գործունէութեան մէկ աղբիւր: Սերգիոսի համար ասիկա բնական հետեւութիւն մըն էր «Մի Անձն» բանաձեւին, որ Քաղկեդոնի մէջ ընդունուած էր: Անիկա դարձեալ բնականօրէն իր մէջ կ'ընդգրկէր նաեւ «Մի կամք»-ի վարդապետութիւնը, որովհետեւ գործունէութեան աղբիւրը, մէկնակէտը մարդու մէջ կամքն է:

Սերգիոս Հերակլի պահակալութեան առաջին օրէն իսկ այս վարդապետութիւնը բանաձեւած էր եւ սկսած զայն տարածել նախ Եգիպտոսի մէջ, ուր գտած էր լաւ յաջողութիւն: 615–620-ի միջոցին այսպէս փորձարկելէ ետք իր վարդապետութիւնը եւ հաստատելէ ետք թէ Միաբնակներու վրայ կ'ունենար իր բարեբար ազդեցութիւնը, պարզեց զայն Հերակլի՝ իր հակապարսկական արչաւանքներուն ձեռնարկման միջոցին (621–622) եւ ցոյց տուաւ անոր չահեկան հանգամանքը՝ միաբնակներու հաշտութեան առնչութեամբ:

Պէտք է ըսել որ Հերակլի այս նոր վարդապետութիւնը ամէն տեղ յաջողութիւն չգտաւ: Եղեսիոյ եպիսկոպոսը, Եսայի, մերժեց հաղորդել կայսրը երբ սա մօտեցաւ Սուրբ Սեղանին: Թէեւ վերջը Հերակլ Աթոռէն հրաժարեցուց յիշեալ եպիսկոպոսը, բայց չկրցաւ պարտադրել իր վարդապետութիւնը եղեսիոյ եկեղեցիին: Նոյնպէս նաեւ Անտիոքի միաբնակ Պատրիարքը Աթանաս, մերժեց ընդունիլ նոր բանաձեւը: Ուստի, կայսերական իշխանութիւնը սոսկալի հալածանք մը հանեց միաբնակներու դէմ(1):

Ինչպէս կը տեսնուի, Հերակլ իր նոր վարդապետութիւնը բռնութեամբ կը ջանար տարածել, որուն փաստերն են իր հալածանքները:

Մինչ այդ Հայաստանի մէջ Քրիստափոր կաթողիկոսի գահըն-

(1) Տե՛ս ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ· ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ, Ընդհ· եկեղեցւոյ Պատմ· (նօթեր):

կեցութենէն ետք, 630 թուին Կաթողիկոս ընտրուեցաւ Եզր, Նիգ գաւառէն: Աս Կոմիտաս Կաթողիկոսէն փակակալ (այսինքն՝ լուսարարապետ) նշանակուած էր Ս. Գրիգոր եկեղեցւոյ: Սեբէոս զինք կը ներկայացնէ «Այր խոնարհ եւ հեզ, որ ոչ կամէր զոք ցասուցանել, եւ ոչ ելանէր ի բերանոյ նորա բան տգեղ» (Սեբ. 154): Մինչեւ 641 թ. 11 տարի կաթողիկոսութիւն վարեց Եզր:

Եզրի ընտրութեան տարին իսկ պատահեցաւ խաչափայտին վերադարձը Տիզբոնէն Երուսաղէմ: Հերակլ, Բորան Պարսիկ թագուհիէն առաւ Ս. Խաչը եւ մեծ հանդիսութեամբ «տարեալ հաստուցանէ ի քաղաքն Սուրբ»: Այս առթիւ հաստատուեցաւ Խաչվերացի տօնը՝ 631 թ. Սեպտ. 14-ին: Հերակլ առեն մը Երուսաղէմ մնալէ ետք ցամաքի ճամբով վերադարձաւ Բիւզանդիոն: Վերադարձի ճամբուն վրայ հանդիպեցաւ իրեն ենթակայ երկիրները, որոնք վերջին պատերազմներէն վնասուած էին: Ասորիքէն անցնելով եկաւ Ծոփաց աշխարհը եւ ասկէ յառաջանալով հասաւ Յունահայաստան, եւ իրեն բանակատեղի ընտրեց Կարին կամ Թէոդոսուպոլիս քաղաքը, որ կայսերական կուսակալութեան ալ կեդրոնն էր: Այստեղ է որ Հերակլ ձեռնարկեց իրեն ենթակայ ժողովուրդներու մէջ ստեղծել դաւանական միութիւն մը, որպէսզի կարենայ ապահովել իր կայսրութեան քաղաքական միութիւնը, որովհետեւ կայսրութիւնը Արաբական արշաւանքներու պատճառաւ միշտ վտանգի տակ էր. հետեւաբար, պէտք ունէր ներքին զօրաւոր միութեան մը, որպէսզի կարենար ինքզինք պաշտպանել արտաքին թշնամիէն:

Այս նպատակով Հերակլ Յունահայաստանի սպարապետը՝ Մժէժ Գնունին իբրեւ պատուիրակ ղրկեց Եզրի մօտ որպէսզի գայ հրաւիրէ Կարին, հոգեւորապէս հաղորդակցելու կայսեր հետ, որպէսզի իր իշխանութիւնը օրինաւորապէս ճանչցուէր նաեւ Յունահայոց վրայ: Մժէժ կ'ըսպառնայ նոյնիսկ Եզրին՝ որ եթէ չփափաքի «հաղորդել օրհնօք ընդ կայսեր», պիտի ընտրէին իրենց համար նոր Կաթողիկոս մը, եւ իր իշխանութիւնը պիտի սահմանափակուէր Պարսից բաժնին մէջ:

Եզր Կաթողիկոս անել վիճակի մը կը մատնուի: Իր առջեւ ունէր օրինակը Մօրիկ կայսեր օրով պատահած Յովհան Բագարանցիի հակաթոռ կաթողիկոսութեան եւ անոր աղէտաբեր հետեւանքներուն: Անշուշտ Եզր Կաթողիկոս նման դէպքի մը կրկնութիւնը չէր փափաքեր եւ ասոր համար ալ թերեւս փախուստի զանազան ելքեր փնտռեց: Իր այս դժուարին կացութենէն ազատելու համար խոր-

հրդակցեցաւ նաեւ Թէոդորոս Ռշտունիի եւ այլ նախարարներու հետ։ Թէոդորոս Պարսկական բաժնին սպարապետն էր, եւ իր յունատեաց զգացումներով ծանօթ։ Սա միւս նախարարներուն հետ համախորհուրդ կը պատասխանէ, «Մեք երբամք փութապէս ի ծառայութեան արքայի» (Օրբ. Բ. 157), ակնարկելով Պարսից թագաւորին։ Սակայն չեն հակառակիր որ Եզր երթայ Հերակլի հետ տեսնուի եւ Հայոց իրաւունքն ու դաւանութիւնը «ամրութեամբ» պաշտպանէ, եւ այդ նպատակով իրեն հետ առնէ իր ժամանակի երկու մեծ վարդապետները՝ Մաթուսաղա Սիւնեցին եւ Յովհաննէս Մայրավանեցին, որ Դուին կը գտնուէր իբրեւ Ս. Գրիգոր եկեղեցւոյ փակակալ եւ ուր կաթողիկոսական գործերը եւս կը վարէր։

Մաթուսաղա կը մերժէ ընկերակցիլ Կաթողիկոսին, սակայն իր տեղ կը ղրկէ իր աշակերտներէն Թէոդորոսը։ Մայրավանեցին ալ կը մերժէ ընկերակցիլ, որովհետեւ «Եկեղեցի եւ զկաթողիկոսարանն ոչ կամեցաւ թողուլ» (Օրբ. Բ. 159)։ Եզր Կաթողիկոս մեկնեցաւ Դուինէն իրեն հետ ունենալով Տիրատուր Արտազու, Քրիստափոր Դարունեաց, Մարտիրոս Գողթնեաց եւ Եղիփան Մամիկոնէից եպիսկոպոսները, եւ Վարդան Բագառիճոյ, Թովմաս Արշարունեաց, եւ Թէոդորոս Քռթենաւոր վարդապետները, (ՉԱՄՉԵԱՆ Բ. 328)։ Պատուաւոր ընդունելութիւն գտաւ Կաթողիկոսը Կարնոյ մէջ, եւ անմիջապէս բանակցութիւնները սկսան։ Եզր Կաթողիկոս յայտնեց Հերակլի, որ եթէ ան հրաժարի «ի Քաղկեդոնի ժողովոյն եւ ի Լեւոնի տոմարոյն, մեք միաբան եմք» (ՕՐԲ. Ա. 138)։ Երկար վիճաբանութիւններէ ետք Եզր Հերակլէն խնդրեց «ձեռնարկ հաւատնամակի»։ Կայսրը անմիջապէս գիր մը պատրաստել տուաւ, կնքեց եւ տուաւ Եզրի, որ իրեններուն հետ հանդարտօրէն եւ ազատօրէն քննէ եւ դիտողութիւններ ընէ, եւ խոստացաւ որ եթէ ուղիղ չգտնէ, Հոռոմները Հայոց դաւանութեան կը դառնան. ապա թէ ոչ՝ կ'ըսէ. «հաւանեցէք եւ դուք մեզ»։ Եզր իր օգնականներով քննութիւններ կատարեց զերիս աւուրս (ՕՐԲ. Բ. 158)։ Հայերուն կողմէ տարբեր կարծիքներ ունեցողներ եղած են, բայց վերջնական որոշման մէջ յաղթած է Թէոդորոսի կարծիքը։ Թէոդորոսի յայտարարութիւնը եղած է ըստ Օրբէլեանի. «թէ ոչ գոյ ի նոսա թերութիւն ինչ հաւատոյ, այլ մի եմք մեք եւ նոքա», եւ թէ մենք պէտք է անոնց հետեւինք, քանի որ «նոքա բուն արմատք են, մեք ոստ մի ի նոցանէ բուսեալ» (ՕՐԲ. Ա. 160)։ Օրմանեան Սրբազան դիտել կուտայ. «եթէ այս եղաւ իրօք Թէոդորոսի յայտարարութիւնը, ստոյգ որ ճշմարտութենէ հեռու է

անոր ըմբռնումը: Զի հակառակ ինչ ինչ դաւանական եւ կանոնական եւ ծիսական կարգադրութեանց, զորս Հայեր Յոյներէ փոխանցեցին, երբեմն արդէն կազմակերպեալ եկեղեցիէ, երբեք Հայոց եկեղեցին Յոյներէ ճիւղաւորմամբ չունեցաւ իր ծագումը, այլ առաքելական քարոզութեամբ եւ անկախօրէն լուսաւորութեամբ եւ ինքնուրոյն կազմակերպութեամբ սոսկայ իր սկզբնաւորութիւնը»: (ԱՋԳԱ-ՊԱՏՈՒՄ Ա. հատ. հատուած 464):

Հայեր Հերակլի կողմէ ներկայացուած հաւատոյ դիրը ընդունելէ ետք, լուրը հաղորդեցին կայսեր: Սա ուրախութեամբ հրամայեց հանդիսաւոր եկեղեցական արարողութիւն կատարել կարնոյ Մայր եկեղեցին մէջ, եւ Ս. Պատարագին Հերակլ եւ Եղր կաթողիկոս միասնաբար հաղորդուեցան: Հերակլ երբեմն զոհունակութեան նշան Եղրի նուիրեց «զերրորդ մասն գիւղաքաղաքին կողբայ եւ զաղսն բովանդակ» (ՕՐՔ. Ա. 160):

Պատմագիրներէն մեզի տրուած տեղեկութիւնները աստանք են: Բոլորն ալ համամիտ են ծանր կերպով մեղադրելու կաթողիկոսին անձը: Միայն Սեբէոս է որ առանց դիտողութեան կը վերջացնէ պատմութիւնը. «դարձաւ մեծաւ շքով ի տուն իւր» (ՍԵԲ. 158): Յովհաննէս պատմաբան կը գրէ. «իսկ Եզրի եւ իւրայոցն տգիտաբար իմն իբր անծանօթ գրոց աստուածայնոց, ոչ կարացեալ ի մեր առնուլ զվսորամանիկ հնարիմացութիւն հերձուածոյն՝ որ ընդ կայսերական ձեռագրիւն իբրեւ ընդ գրուանաւ էր թագուցեալ, դաւանեանել խաբեցան ընդ նորա ըստ օրինի տոմարին Լեւոնի» (ՅՈՎՀ. էջ 100): Ասողիկ ալ Եզրի համար կը գրէ, թէ «տգէտ գոլով աստուածային գրոց խաբեալ եղեւ» (ԱՍՈՂ. 79): Վարդան պատմիչ «վասն տգիտութեան իւրոյ Քաղկեդոնիկ եղեւ» կ'ըսէ (ՎԱՐԴ. 61): Կիրակոս ալ կը մեղադրէ թէ «փոխեաց զամենայն ուղղափառ կարգաւորութիւնս եկեղեցւոյ» (ԿԻՐ. էջ 31):

Նախ պէտք է քննենք թէ ի՞նչ էր Եզրի օրով տեղի ունեցած ժողովը, եւ ի՞նչ էր Եզրի եւ ընկերակիցներուն ընդունած հաւատոյ դիրը:

Դժբախտաբար ոչ ժողովին դործերն ու կանոնները ունինք, եւ ոչ ալ Հերակլի ներկայացուցած հաւատոյ դիրին պատճէնը: Ինչպէս Օրմանեան Սրբազան արդարօրէն դիտել կուտայ, կարնոյ ժողովը որպէսզի իսկական Հայոց ժողով մը ըլլար, պէտք էր ունենար Հայ եկեղեցականներու պատկառելի թիւ մը, սակայն կարնոյ այս

Ժողովին մէջ կը տեսնենք Կաթողիկոսէն զատ 4 եպիսկոպոս եւ 3 վարդապետ, որոնց ով ըլլալը եօթը դարեր ետք Զաքարիա Ծործորեցին կը յայտնէ (ԶԱՄ. Բ. 538): Հետեւաբար Կարնոյ ժողովը կարելի չէ նկատել Հայոց ժողով, որչափ ալ Սակս ժողովոցը կը գրէ թէ Հերակլ ժողով ըրաւ «յաճախագոյն իմաստասիրօք Յունաց, բերելով նաեւ զբազումս ի հայրապետացն Հայոց. (ԳԻՐՔ ԹՂԹՈՑ, 221): Այս գրուածը կարելի չէ վաւերական նկատել, որովհետեւ Յոյն իմաստասէրներու գումարած մէկ ժողովը կարելի չէ երբեւ Հայոց ժողով նկատել. իսկ ասկէ զատ Հայեր չունէին Հայրապետներ, այնպէս որ եպիսկոպոսներու Հայրապետ անունը տալով հեղինակութիւն չըստեղծուիր: Եղելութիւններն ալ չեն արդարացներ կանոնական ժողովի մը ձեւը: Յոյներ գիր մը կուտան, Կաթողիկոս մը եւ քանի մը եպիսկոպոսներ առանձինն կը քննեն, եւ երբ հաւանութիւն կը յայտնեն, եկեղեցական հանդէս կը կատարուի: Ոչ նիստեր կան, ոչ որոշումներ, եւ ոչ ալ կանոններ, այնպէս որ պարզապէս կայսերական հրաման մըն է որուն հայեր օգտակար նկատած են գլուխ ծռել, իրենց քաղաքական կացութեան հետեւանքով, եւ պարսիկներէ յուսահատ՝ Յոյներու օգնութեամբ գիրքերնին պահելու ակնկալութեամբ (ԱԶԳ. Ա. հտր. հատուած 466):

Ի՞նչ տեղեկութիւններ կուտան մեզի մեր մատենագիրները Հերակլի առաջարկած հաւատոյ գիրին մասին:

Պէտք է ըսել որ բոլոր մատենագիրներու տուած տեղեկութիւնները նոյնն են. «Նզովեալ զնեստոր եւ զամենայն հերձուածող, բայց ոչ էր նզովեալ զժողովն Քաղկեդոնի» (ՍԵԲ. 159): Ուստի, կրնանք հետեւցնել թէ Եզր լուռ անցած է Քաղկեդոնի ժողովին վըրայէն, եւ ոչ թէ հաստատական հաւանութիւն յայտնած Քաղկեդոնի դաւանութեան: Եթէ Եզր այդ կերպով քաղկեդոնականութեան հանդէպ զիջում մը կ'ընէր, սակայն կատարեալ Քաղկեդոնիկ չէր ըլլար, քանի որ առաջարկող կայսրը՝ Հերակլ ու Բիւզանդական եկեղեցին ալ կատարեալ Քաղկեդոնիկներ չէին, այլ «մի կամք» եւ «մի ներգործութիւն» բանաձեւերով՝ միակամեայ դաւանութեան հետեւողներ եւ պաշտպաններ, ինչպէս տեսանք մեր ուսումնասիրութեան սկիզբը:

Ի՞նչ անդրադարձներ ունեցաւ Կարնոյ ժողովը Հայաստանի մէջ:

Մաթուսաղա Սիւնեցի, որ մերժած էր առաջին անգամ միանալ Կաթողիկոսին, լսելով անոր գալուստը եւ պատահած հաղորդութեան մասին, զայրացած Դուին կուգայ: Սակայն լսելէ ետք

պատշաճ լուսաբանութիւններ եւ տեսնելէ ետք «Մի կամք» եւ «Մի ներգործութիւն» բանաձեւը եւ «Մի բնութիւն» բացատրութիւնը՝ ընդունուած բանաձեւի բնագրին մէջ, ոչ միայն կը համակերպի, այլ եւ յանձն կ'առնէ Եղբի ձեռքէն Սիւնեաց Գաւառի Առաջնորդութեան համար եպիսկոպոս ձեռնադրուիլ (ՕՐՒ. Ա. 161): Մաթուսաղա, որուն անունը անբասիր մնացած է մեր պատմութեան մէջ, իր արտքով կուզայ արդարացնելու Հայ եկեղեցին, ինչպէս նաեւ Եղբ կաթողիկոսը՝ միակամեայ վարդապետութեան հիմամբ, եւ քաղաքական պահանջքներու առիթմամբ: Յունաց հետ հոգեւոր հաղորդութեան յանձնառու եղան, սակայն իսկապէս քաղկեդոնականութիւնը չընդունեցին, եւ կատարելապէս քաղկեդոնիկներ չեղան:

Եղբի միակ ընդդիմացողը եղաւ Յովհան Մայրավանեցին, որ հեռացուեցաւ իր պաշտօնէն՝ կաթողիկոսը նախատած ըլլալուն համար: Անոր ընթացքը մեզի ենթադրել կուտայ, որ ան միտնակ մնացած է իր խստապահանջ սկզբունքներուն մէջ, եւ իրեն ձայնակցողներ չէ ունեցած: Ոչ մէկ եպիսկոպոս կամ վարդապետ իրեն կողմնակից եղած է: Այս պարագան ալ կը հաստատէ թէ Եղբի դիջողական հաղորդակցութիւնը ներողամիտ աչքով դիտուած է ամենուն կողմէ: Արդարեւ, ոչ անոր կաթողիկոսութեան հակառակած են, ոչ իրեն դէմ վէճեր յարուցած, ոչ ալ դինքը իբրեւ հաւատոյ եւ եկեղեցւոյ դաւճան՝ աթոռէ վար առնել մտածած են: Ընդհակառակը, Եղբ նաեւ միաբանական ձեռնարկէն ետքը պատուով եւ յարգանքով իր աթոռին վրայ մնացած է երկար տարիներ:

ԿԱՐՊԻՍ ՍԱՐԿ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ
(Ընծայարան, Բ. Տարի)

(Գլխաւոր աղբիւրներ՝
ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆԻ
«Ընդհ. եկեղեցւոյ Պատմութիւն» հատորը
եւ ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՄՐԲԱԶԱՆԻ «Ազգապատում»ը):

ՋԱՔԱՐԻԱ Ա. ՋԱԳԵՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Ա·— ԻՐ ԱՆՁԸ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ԲԱՐՁՐԱՆԱԼԸ

Հայաստանի վերայ արաբական տիրապետութեան չրջանին կարեւորագոյն կաթողիկոսներէն մէկն է Զաքարիա Ջագեցի: Մեր Եկեղեցական պատմութեան այն բացառիկ դէմքերէն մէկն է ան, որ օրուան մը մէջ սարկաւագութենէ կաթողիկոսութիւն բարձրացաւ, բոլոր նուիրապետական աստիճանները առանալով:

Իր կաթողիկոսական անցեալին մասին հարկ եղած ծանօթութիւնները չունինք պատմագիրներու մօտ: Ոչ իշխանական տունէ մը եղած ըլլալը կը յիշատակուի, եւ ոչ ալ հայ ազգային կեանքին մէջ մասնաւոր դեր մը ստանձնած ըլլալը: Իր մասին ըսուած է միայն, թէ սուրբ եւ առաքինի կեանք վարող անձնաւորութիւն մը եղած է: Յիշատակուած է նաեւ, որ Կոտայք գաւառի Ջագ գիւղէն եղած է:

Կ'ենթադրուի թէ, ինչպէս գիտենք կուտայ Օրմանեան Սրբազան, կաթողիկոսական գործերուն մօտէն ծանօթ անձ մըն էր, թերեւս ալ իր նախորդին՝ Յովհաննէս Դ. Ովայեցի կաթողիկոսին չատ մօտիկ մտերմութիւնը վայելող մէկ պաշտօնեան, գուցէ դիւանատան քարտուղարը, որ մեծ համբաւին ցոյց տուած պէտք է ըլլար այսպիսի ծանր պատասխանատուութիւն պահանջող գործի մը նկատմամբ:

Այս պարագան իր չրջապատի մարդոց ուշադրութիւնը գրաւած ըլլալուն, իր մէջ տեսան օրուան նեղ կացութեան տէր կանգնելու յարմարագոյն անձը:

Այս ժամանակաշրջանին, Թ. գարու կիսուն, Արաբ ոստիկանն էր Բուղայ, որ չորս տարիներէ ի վեր Հայաստանը քանդելու եւ աւերելու աշխատանքով զբաղելէ ետք, Հայաստանի մէջ մնացած այն իշխանները, որոնք իր դէմ լարուածութիւն ցոյց չէին տուած եւ այդ պատճառով ալ իր կողմէ հալածանքի չէին ենթարկուած, իր մօտ կը կանչէր, որպէս թէ պանդոկ պիտի պատուէր իրենց հաւա-

տարմութեան համար, ինչ որ ցոյց տուած էին իր դէմ չապստամբելով:

Շատեր միամտութեամբ կուգային Բուղայի մօտ, անկէ քաջալերանք եւ համակրութիւն ստանալու յոյսով, սակայն թակարդի մէջ իյնալով կը ձերբակալուէին ու կը բանտարկուէին:

Ասոնց մէջ կային Գրիգոր Մամիկոնեան, Գրիգոր Սիւնեաց իշխան, Սահլ Բագրատունի եւ ուրիշներ. իսկ Սմբատ աբլ-Աբաս՝ սպարապետը Հայոց բանակին, կ'օգտագործուէր Բուղայի կողմէ, հրահանգ ստանալով թողուլ սպարապետութիւնը իր որդւոյն՝ Աշոտի, եւ ինքն հետեւիլ շուտով, հասնելու համար Սամարա:

Բուղայ արքունի հարկերուն վրայ իբր ոստիկան կը կարգէր Իպրահիմ անուն արաբ զօրավար մը, հսկողութեանը ներքեւ Ահմէտի՝ Ատրպատականի մեծ ոստիկանին:

Քաղաքական այս աղետալի իրադարձութեանց ճգնաժամային պահուն կը վախճանէր Յովհաննէս Դ. Ովայեցի Կաթողիկոս: Սմբատ աբլ-Աբաս երկրի քաղաքական կացութիւնը ապահով ձեռքերու յանձնելու իմաստուն մտածումով, անմիջապէս կը ձեռնարկէր կաթողիկոսական ընտրութեան, քանի որ մեր պատմութեան մէջ նման պարագաներուն, երբ քաղաքական ուժը տկարացած է, Հայոց հովուապետները եղած են միշտ կացութեան տէրը եւ ուղղութիւն տուած երկիրը խաղաղութեան առաջնորդելու գործին:

Կ'ենթադրուի թէ Սմբատ մօտէն ծանօթ էր Զաքարիայի անձին ու անոր վարչական կարողութիւններուն, ուստի անմիջապէս ժողովի կը հրաւիրէր եպիսկոպոսաց դասը Շիրակաւանի մէջ, եւ բոլորին միաձայնութեամբը Զաքարիա Կաթողիկոս կ'ընտրուէր ու նոյն օրն իսկ կ'ըստանար եկեղեցական բոլոր աստիճանները՝ սարկաւագութենէ մինչեւ կաթողիկոսութիւն:

Քաղաքական ծանր պայմաններու մէջ դահ կը բարձրանար Զաքարիա Կաթողիկոս, վստահութիւնը շահելով երկրի քաղաքական իշխանութեան եւ կրօնական դասուն:

Իր ընտրութեան թուականը նկատուած է 855 թուականը, իսկ վախճանումը 877-ին կը դրուի, որով 22 տարի կաթողիկոսութիւն վարած կ'ըլլայ Զաքարիա, որուն ընթացքին իր ունեցած գործունէութիւնը կուգայ վկայել իր մասին, թէ ան եղաւ քաջ հովուապետը իր տառապակոծ ժողովուրդին: Այդ 22 տարիները եղան աչալուրջ հսկողութեան եւ երկիրը աւերմունքէ վերականգնելու տարիներ. մանաւանդ դաւանական գետնի վրայ՝ ուղղափառ հաւատքը

անդամ մը եւս հաստատուեցաւ, ինչ որ կը վկայէ Զաքարիայի դաւանաբանական առողջ եւ նախանձախնդիր կեցուածքին մասին:

Բ·— ԶԱՔԱՐԻԱ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

1·— Յարաբերութիւններ Յոյն եկեղեցւոյ հետ·—

Կ· Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը երկար ժամանակէ ի վեր բուռն պայքարի մէջ էր Հռոմէական եկեղեցւոյ հեղինակութեան հետ եւ կը ջանար չկորսընցնել Հռոմի բացարձակ հեղինակութեան ձգտումն ու պահանջը:

Պոլիս մասնաւորաբար ինքզինք տէրը կը նկատէր Արեւելեան եկեղեցիներու, եւ աւոր համար միշտ ալ հանդիպած էր Հռոմի ընդդիմութեան ու ճնշումին:

Զաքարիա կաթողիկոսի ժամանակակից Կ· Պոլսոյ Պատրիարքը՝ Փոտիոս, իր դիրքը զօրացնելու համար պէտք զգալով Հայոց· Եկեղեցւոյ աջակցութեան, թուղթ մը կը գրէր Հայոց կաթողիկոսին, ջանալով համոզել զայն թէ Բաղկեդոնի ժողովը հիմնուած է նախորդ երեք տիեզերական ժողովներուն վրայ եւ անոնցմէ դուրս բան չէր որ կը դաւանէր: Ուստի, Հայոց կաթողիկոսը կը հրաւիրէր ընդունիլ Բաղկեդոնի ժողովը եւ վերջ տալ երկար դարերէ ի վեր իրարու միջեւ գոյութիւն ունեցող թշնամական վիճակին, ի նպիր քրիստոնէական հաւատքի ամրապնդման, վայելելու համար Բիւզանդական կայսրութեան եղբայրական աջակցութիւնը, Հայաստանը թշնամիներուն դէմ պաշտպանելու գործին մէջ:

Փոտ Պատրիարքի այս թուղթը մեզի չէ հասած ձեռագրաբար:

«Գիրք Թղթոց»–ին մէջ նման թուղթի մը չենք հանդիպիր: Սակայն նկատի ունենալով կարգ մը իրողութիւններ, կը յանգինք վերեւ նշուած եզրակացութեան:

Փոտ Պատրիարքի գրած մէկ թուղթը, ուղղուած Հայոց իշխանաց իշխան Աշոտին, կը հաստատէ թէ Փոտ քանիցս թղթակցած է Զաքարիայի հետ· «բաւական ուրեմն են ասացեալս, մանաւանդ զի բազում գրեցաք յառաջնորդդ մեր եւ խահանայապետդ յոլովակի բանիւք» (1): Բնականաբար Զաքարիա ամէն անդամին ալ պաշտպանած է ուղղափառ դաւանութիւնը եւ մերժած Բաղկեդոնի ժողո-

(1) Գիրք Թղթոց, էջ 281:

վի որոշումները։ Փոտ, ճարահատ կը դիմէր քաղաքական իշխանութիւնը ներկայացնող Աշոտին, յուսալով անշուշտ, որ քաղաքական պաշտպանութիւն խոստանալով պիտի կարողանայ սիրաշահիլ զայն եւ հանել իր նպատակին։ Ան Աշոտին գրած թուղթը կը ղրկէր Նիկիոյ Յովհան եպիսկոպոսին միջոցաւ, կենաց փայտէն մասնիկ մըն ալ միասին, իբրեւ բացառիկ պատիւ Աշոտի։

Աշոտ երբ նամակը ստացաւ, Զաքարիայի հետ խորհրդակցելէ ետք ժողովի հրաւիրեց եպիսկոպոսները Շիրակաւանի մէջ, որուն մասին մանրամասն տեղեկութիւններ կը պակսին։

Բնականաբար ժողովին նախագահողը Զաքարիան էր։ Յովհան՝ Փոտի պատգամաւորը կը ներկայանար որպէս Քաղկեդոնականութեան պաշտպան փաստաբան, իսկ ուղղափառութիւնը պաշտպանողը, ընդդէմ Քաղկեդոնի, եղաւ Նանա անուն Ասորի սարկաւագ մը։ Ժողովը հաստատ մնաց ուղղափառ դաւանութեան վրայ։

Զաքարիա Սահակ անուն Հայ վարդապետի մը պաշտօն կուտար պատասխանել Փոտի, Աշոտի բերնով։

Սահակ վարդապետի խմբագրած թուղթէն յայտնի կ'ըլլայ, որ ան քաջածանօթ է ուղղափառ եւ Քաղկեդոնիկ դաւանութեան բոլոր մանրամասնութիւններուն։ Ան կը պատկանէր հայ եկեղեցականներու այն դասին, որուն կեցուածքը քաղկեդոնականութեան հանդէպ մոլեռանդ այլամերժութիւնը չէր, այլ լայնախոհութեամբ հարցը քննելու եւ միասնաբար ճշմարտութիւնը ըմբռնելու ուղղութիւնը։

Սահակ վարդապետ հանդարտութեամբ յառաջ կը բերէ իր թուղթին մէջ քաղկեդոնականութեան անընդունելի կէտերը եւ վերջաւորութեան յստակ կերպով կը բանաձեւէ Հայց. Եկեղեցւոյ դիրքը, որ տիեզերական երեք ժողովներէն դուրս ուրիշ ժողով չի կրնար ընդունիլ, երբ անոնց դաւանութեան համաձայն չէ։

Սահակ վարդապետ Փոտի կը գրէ, թէ այս բոլորը պատճառ մը չեն, որ Հայեր եւ Յոյներ իրարու հետ չհաղորդակցին եւ հակառակ գիրք բռնեն ու հեռանան քրիստոնէական եղբայրասիրութենէն։

Հայ եւ Յոյն եկեղեցիներու միջեւ տեղի ունեցող այս յարաբերութեանց մէջ որոշ կերպով ի յայտ կուգայ Զաքարիայի բանիմաց եւ իմաստուն Կաթողիկոսի մը գործունէութիւնը։

2.— Զաքարիա Կաթողիկոսի դերը Բագրատունեաց թագաւորութեան հիմնադրութեան մէջ.—

Զաքարիա Կաթողիկոսի գործունէութեան երկրորդ փառաւոր մէկ երեսը կը ներկայացնէ քաղաքական խնդիր մը: Ան որպէս իմաստուն եւ անձնդիր հովուապետ, կը մտահոգուէր Հայաստանի քաղաքական անկայուն կացութեամբ: Իշխաններ միշտ իրարու հետ խնդիրներ կ'ունենային, նոյնիսկ երբեմն կը դիմէին սելջուկեան թշնամիին միջամտութեան, զանազան ակնկալութիւններով: Սակայն ասոնք երկիրը քայքայումի կ'առաջնորդէին: Երկրի պաշտպանութեան ոյժը կը տկարանար եւ թշնամին անարգել կը խուժէր ներս եւ կ'աւերէր երկիրը:

Զաքարիա Հայաստանի քաղաքական ապագան ամուր հիմերու վրայ դնելու մտահոգութեամբ, կ'ուզէր վերջ տալ այս բոլորին եւ յառաջ բերել կեդրոնական թագաւորութիւն մը, որ իր շուրջ պիտի խմբէր երկրին բոլոր ոյժերը: Այս ծրագիրը իրագործել դիւրին բան չէր· հարկ էր աստիճանաբար յառաջ տանիլ գործը:

Աշոտ 855–ին Սպարապետ եղած էր իր հօր՝ Սմբատի տեղ, երբ ան կը պատրաստուէր մեկնիլ Բուղայի մօտ, ապագայի նկատմամբ յուսալից:

857–ին Աշոտ իշխանաց իշխան տիտղոսը կ'ըստանար Զաքարիայի միջամտութեամբ եւ ջանքերով: Այս պարագան բնականաբար ահկլի կ'ամրացնէր Աշոտի դիրքը երկրի քաղաքական ոյժը կազմակերպելու տեսակէտէն: Սակայն այսքանը բաւարար չէր նկատեր Զաքարիա· իր նպատակն էր ամէն գնով յաջողութեամբ պսակել Աշոտի թագաւորնցումը: Շատ հաւանաբար Զաքարիայի մտքին մէջ կար նաեւ կեդրոնական թագաւորութեան այնպիսի մէկ սարքաւորում, զոր հետագային պիտի որդեգրէին Բագրատունեաց թագաւորները: Վերջ տալ բացարձակ միապետական կեդրոնաձիգ թագաւորութեան եւ հաստատել աւատապետական դրութիւնը, որ մեծապէս պիտի նպաստէր երկրի զարգացման, ապահոված ըլլալով համախմբումը երկրի քաղաքական ոյժին: Այս բոլորին իրականացման աշխատանքները յառաջ տանելու յարմար առիթը ներկայացաւ Զաքարիային.—

Միջադեպի ոստիկանը՝ Յիսէ, 861–ին օգտուելով Պաղտատի մէջ տեղի ունեցող չփոթութիւններէն եւ ներքին խռովութիւններէն, Հայաստանը կրցաւ իր իշխանութեան ներքեւ առնել:

Զաքարիա իր հովուապետի հանդամանքով կարողացաւ սերտ յարաբերութիւն մշակել Յիսէի հետ, որուն համար ալ երկրին կրօնական պետը իր կողմ շահիլը մեծապէս նպաստաւոր բան մըն էր:

Զաքարիա ոչ միայն կրցաւ սիրաշահիլ Յիսէն, որ իրեն իրա-

ւունք տուած էր իր հետ խորհրդակցելու համար ունէ ատեն ազատ ել եւ մուտ ունենալ իր ապարանքէն ներս, այլ ատացաւ բազմաթիւ պարգեւներ եւ իրաւունք «դրօշս բառնալ՝ խաչ ի վերայ ևորա»:

Զաքարիա այս թոյլատուութիւններէն օգտուելով սկսաւ յառաջ տանիլ Աչոտը թագաւորեցնելու իր մտադրութիւնը, սակայն տակտիկա յաջողցնելու համար բաւական երկար աշխատանք պէտք էր: Նախ Յիսէն պէտք էր համոզել զանազան միջոցներով, ապա ամբոխներուն հաւանութիւնը առնել եւ գործը ղլուխ հանել: Ուստի Զաքարիա նախ սկսաւ հայ իշխանները իրարու քով հաւաքել եւ անոնց միտքը պատրաստել առ այդ ու ատեղծել միացեալ հաճութիւն՝ Աչոտի թագաւորեցման: Սակայն հպարտ այս աշխատանքները իրենց կանոնաւոր ընթացքը ստացած էին, մահը վրայ հասաւ եւ իմաստուն Հայրապետը իր աչքերը փակեց՝ Աչոտը թագաւորեցնելու երջանիկ յոյսը սրտին: Տարի մը ետք իր յաջորդը Գէորգ Բ. Գառնեցի պիտի չարունակէր իր գործը եւ ղլուխ հանէր իր ծրագիրը:

Զաքարիայի մահը ընդհանրապէս կը դրուի 876-ի վերջաւորութեան: Իսկ Աչոտ Յիսէի կողմէ թագաւոր կը հռչակուի 877-ին:

Արաբական տիրապետութեան չրջանին երբ Հայոց երկիրը քար ու քանդ եղած էր եւ ամէն տեսակէտով խղճալի վիճակ մը կը ներկայացնէր, Զաքարիա կաթողիկոս բոլորանուէր ջանքերով, իմաստուն ծրագիրներով եւ խոհուն վարչապետութեամբ մը պատրաստեց այն ինչ որ Աղոնց պիտի կոչէր «Բագրատունեաց փառքը»: Բնականօրէն եւ արդարօրէն այդ փառքին չող մը կը ճառագայթէ իր անձին վրայ...:

ՓԱՆՈՍ ՍԲԿ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
(Ընծայարան, Գ. Տարի)

ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

1.— *Մալաքիա Արք. Օրմանեան*, «Ազգապատում», Ա. Հատոր, Բ. գիրք:
2.— «Գիրք Թղթոց»:

ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՏԱՂԵՐԳՈՒԹԻԻՆ

Ժ·–ԺԱ· ԴԱՐԵՐՈՒ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆ ԿԵԱՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ· ՆՈՐ ԴԱՍԱԿԱՐԳ, ՆՈՐ ՄՏԱՑՆՈՒԹԻԻՆ, ՆՈՐ ԿԵՆՑԱՂ:

Նախ քան վերածնունդ, (Հայաստան՝ Ժ·–ԺԱ· դար, Եւրոպա՝ ԺԴ·–ԺՋ· դար), մարդկային իմացականութիւնը ո՞ր հանդերուանին վրայ կը դնուէր:

Մարդկային միտքը կրօնական յայտնակալ (révélé) ճշմարտութիւններու վրայ հիմնուած եւ այդ սահմաններուն մէջ արգելափակուած էր, անհատը ամէն դուրս տարբեր ձեւով չէր կրնար մտածել:

Վերածնունդով նոր շրջան մը սկսաւ, երբ ընկերային–քաղաքական կարգերը փոխուեցան եւ մանաւանդ երբ մարդկային միտքը ձերբազատուեցաւ կաղապարուած ճշմարտութիւններու կաչկանդումէն: Մարդկային միտքը իր ազատութիւնը կը գտնէր:

Սկոլաստիկ շրջանը, ուր տրուած ճշմարտութիւններէն անձեռնմխելի, քարացած տարազներով դոյութիւն ունէին, վերջ գտաւ:

Միջնադարուն տիրող դասակարգերն էին աղնուականութիւնն ու կղերը, իսկ հասարակ ժողովուրդը միայն ծառայ էր: Կաչկանդուած էին մշակոյթի բոլոր մարզերը: Երաժշտութիւն, գրականութիւն, հիմնուած էին կրօնքին վրայ, կրօնական մտայնութեամբ գրոչմուած:

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԻ ՅԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ժ·–ԺԱ· դարերուն, Բիւզանդիոնեայ վերջին եւ խաղաղ շրջանին, Հայաստանի մէջ կը տեսնենք բարգաւաճ քաղաքներ՝ Անի, Արծն, Դուին, եւն·, ուր արհեստագործական եւ առեւտրական կեանքը կ'եռար: Այս քաղաքներուն մէջ կը տեսնենք քաղքենի (Bourgeois) ազատ դասակարգը, որ ենթակայ չէ աղնուականին: Աղնուական արիւնէն չէ այս դասակարգը, որ հետզհետէ հարստութեան աղբը կը դառնայ:

Բնական է որ այս հարուստ ու ճոխ պայմանները պիտի վտանեն նաեւ մարդու հոգեկան ապրումները: Մարդը վայելք պիտի փնտռէ, գարշ, քէֆի, խնճոյք: Վերջապէս կեանքի նոր եղանակ մը:

Այդ շրջանի մեր պատմիչները՝ Լաստիվերտացի, Ուռհայեցի

կ'ըսեն. «Մոռցան կրօնքը, մարդիկ իրենք զիրենք խնճոյքի տուին»: Բայց քաղքենի դասակարգը հակակրօն չէ: Կը տեսնենք բազմաթիւ եկեղեցիներ անոնց օժանդակութեամբ շինուած:

Այսպէս, ուրեմն, Հայաստանի մէջ Ժ.–ԺԱ. դարերուն յառաջ կուգային նոր ըմբռնումներ, նոր տեսութիւններ:

ՍԵԼՃՈՒՔԵԱՆ ԱՐՇԱՒԱՆՔԸ ԵՒ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ

1047–ին Սելճուքները Հայաստան, անկէ ալ Բիւզանդիոն կը մտնեն: Ընդհանուր տակնուվրայութիւն: Նորածիլ մշակոյթը կը կորսնցնէ իր բնական ընթացքը: Վանքերու մէջ միայն կտոր–կտոր կը պարզանայ: ԺԲ. դարուն Հայ իշխաններ Վրաց օժանդակութեամբ կը յաջողին անկախ իշխանութիւն մը հիմնել (Զաքարեան) Վրաց Թագաւորի անուանական գերիշխանութեան ներքեւ: Հայ մշակոյթը նոր թափով կ'ըսկսի վերածաղկիլ, նոյնիսկ Կիլիկիա գաղթող հայերուն մէջ: Այս շրջանին զարթօնքի շարժման նոր արտայայտութիւն մը յառաջ կուգայ: Մարդիկ ի տես իրենց այնքան բարգաւաճ քաղաքներու փճացման, թէեւ կը շարունակեն գրաբարով գրել, բայց իրենց նիւթով դուրս կուգան կրօնականէն: Կ'ողբան հայրենիքի, նիւթական բարիքներու կորուստը: Հիմա կրօնքը հայրենասիրութեան կը ծառայէ, մինչ նախապէս ընդհակառակը, հայրենասիրութիւնը կրօնքին կը ծառայէր:

Այսպէս ժամանակի պատմիչներուն մօտ ծագում առաւ հայրենասիրական ողբերգութիւնը:

Յովհաննէս Սարկաւագ Վարդապետ, որ մեծ դեր կատարեց վերածնական շարժումին մէջ, ըսած է թէ. «Զի բաւեր յայտնուած ճշմարտութեանց վրայ հիմնուիլ, պէտք է փորձով քննել եւ արդիւնքը հաստատել» թէ՝ «Արուեստը պէտք է բնութիւնը օրինակէ»:

Այս շրջանին ուրիշ մէկ նոր երեւոյթ: Ժողովուրդի բարբառը դրի, դրականութեան լեզու կը դառնայ: Ի՞նչպէս կը պատահի այս:

Գրաբարի պաշտպաններն էին եկեղեցական եւ ազնուական դասակարգերը: Օտար տիրապետութեան տակ երբ ինկաւ անոնց հեղինակութիւնը, իր փայլը կորսնցուց նաեւ իրենց պաշտպանած լեզուն՝ գրաբարը, որ այլեւս անհասկնալի էր ժողովուրդին: Երեւան եկաւ նոր բարբառը, թէեւ տակաւին վարանումով: Ու հրապարակ եկան աշխարհաբար լեզուով գրութիւններ, ինչպէս՝ Մխիթար Հերացիի բժշկական գիրքը, Սմբատ Գունդստաբլի Տարեգիրքը, Ներսէս Շնորհալիի առակները, եւլն.: Այդ շրջանին նոր սեռ մըն էր

առակագրութիւնը, որ կը քննադատէր ընկերային կեանքի յոռի բարքերը: Անոնց մէջ ազնուականներ կը նուաստացուին ու ծաղրանքի առարկայ կը դառնան:

ՄՈՆԿՈԼԱԿԱՆ ԱՐՇԱՒԱՆՔԸ

Դարձեալ ալեկոծում, դարձեալ տակնուվրայութիւն ԺԳ. դարուն, այս անգամ Թաթարներու կողմէ:

Հայերը կրցան իրենքզիրենք պահել ճանչնալով Մոնկոլական գերիշխանութիւնը: Թաթարներ ըլլալով բնապաշտ, մինչեւ իրենց մահմետականացումը քրիստոնեաներու հանդէպ նուազ խիստ վերաբերում ցուցաբերեցին: Վանքեր տուրքէ զերծ հռչակուեցան եւ հոն զարգացաւ ու ծաղկեցաւ մշակոյթը:

Տեսանք արդէն թէ գրականութեան նիւթը ամբողջովին սկսած էր փոխուիլ: Օրինական, բժշկական, հայրենասիրական գործեր սկսած էին երեւան գալ: Այս շրջանին ժողովուրդի լեզուն եւս վերջնականապէս գրականացաւ: Մէջտեղ եկաւ Միջնակ Հայերէնը, որ աշխարհաբարի մօտիկ լեզու մըն է: Թէեւ Գրաբարը ջանաց ապրիլ տակաւին, մանաւորապէս պատմագրութեան մէջ, բայց ճակատագիրը զինք հրապարակէն դուրս կը նետէր:

Միջին Հայերէնը կը հասկցուէր ժողովուրդին կողմէ: Այս լեզուն մեր արդի լեզուին եւ գրաբարին միջեւ տեսակ մը կամուրջ հանդիսացաւ:

ՏԱՂԱՍԱՑՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՒՈՒՄԸ ԵՒ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Մոնկոլական շրջանին ծագում կ'առնէ տաղասացութիւնը: Միջնադարու այս տաղասացներու մօտ կը տեսնենք ազատ համարձակ աշխարհաբար լեզուն: Այս քնարական յօրինումներուն մէջ կեանքի բոլոր երեսները կան: Տաղասացներ ոչ միայն կրօնականէն կը ձերբազատուին, այլ նաեւ մինչեւ անգամ կղերականներ (Կաթողիկոս, վարդապետ) աշխարհիկ երեւոյթներու մասին կը գրեն, խրախճանք, կնոջ սէր, բնութիւն կ'երգեն: Թէեւ տաղեր կան, որոնք կրօնական, խրատական, բարոյական են:

Տաղերը կրնանք երկու մասի բաժնել.

ա) Կրօնական. քրիստոնէական պատուէրներէ թելադրուած՝ ցոյց կուտան մարմնի եւ հոգիի յարաբերութիւնը: Կ'ըսեն թէ մարդը իրարու հակառակ տարրերէ բաղկացած է եւ թէ ինչպէս մօտեցած

են անոնք իրարու։ Հոգին իր առանձնայատուկ ձգտումները ունի եւ դէպի վեր կ՚երթայ։ Մինչ մարմինը, աշխարհին կապուած, դարձեալ ունի իր յատուկ պահանջքները։ Այս բաժնին մէջ կը թելադրուի չհետեւիլ մարմնին, որ երկրի վրայ կը մնայ, այլ՝ ընդառաջել հոգիի ցանկութիւններուն։

գ) Տաղերու մեծ մասը ունի աշխարհիկ տրամադրութիւն կամ զուտ աշխարհիկ բնոյթ։ Այնպիսի վայելքներու կը միտին, որոնք մարմնին յատուկ են։ Կրօնական առաքինութիւն քարոզող եկեղեցականներն իսկ քշուեցան այդ հոսանքէն եւ սկսան ձգտիլ դէպի բնութիւնը, աշխարհականը, դէպի մարմնական հաճոյքը։ Թէեւ անդրադառնալով իրենց դիրքին՝ «մեղայ»ի պէս բաներ մըն ալ կցեցին յաճախ իրենց տաղին, բայց... երբ ամէն ինչ ըսած էին արդէն։

Անոնք ազատօրէն, ուրիշներ կրօնականով խառն երգած են աշխարհիկը։

Առաջին տաղերգուները կամուրջ մըն են հին եւ նոր մտայնութեանց միջեւ։ Այո, մօտեցած են արգիլուած նիւթերու եւ կեանքի նոր երեսներու, բայց ընդհանրապէս իրենց գործին մէջ կը տեսնենք բարոյախօսութիւն, բնութեան երգեր։ Կարծէք վարանումի մէջ են անոնք։

Առաջին տաղասացը աշխարհական մըն է՝ Ֆրիկ, որ իր պարզ լեզուով գրած է խրատականներ եւ ուշագրաւ է իր բողոքներով, ուր ան կ՚ընդվզի Աստուծոյ եւ անարդարութեան դէմ, կը բողոքէ ընկերային անհաւասարութեան եւ թերի երեւոյթներուն դէմ։ Իր կեանքի վերիվայրումները մեծապէս ազդած են հոգիին վրայ։ Կ՚ըզբաղի ոչ միայն ազգին աղէտով, այլ եւ ընկերային խնդիրներով։ Այսպէս, իր գանգատին մէջ կը գրէ.

Եւ ա՞յս էր բանն քո հրամանի,
Արդար իրաւ դատաւորի,
Որ մէկն ապրի տասն տարի
Մէկն հարիւր այլ աւելի...
Մէկն ի պապանց պարոնորդի,
Մէկն ի հարանց մուրող լինի...

Բայց անմիջապէս կը դառնայ Աստուծոյ.

Ես քեզ մեղայ երկնաւորի,
Տեառն Աստուծոյ ահեղ մեծի.
Քո դատաստանն է յիրաւի,
Նեաքով կուտաս ամէն մէկի։

Իրեն ժամանակակից եւ իրմէ անմիջապէս առաջ եկող տաղերգուներն են՝ նաչատուր Կեչառեցի, Յովհաննէս Պլուզ եւ Կոստանդին Երզնկացի: Առանց մէջ իրը բանաստեղծ առաւելութիւն ունի Երզնկացին: Իր կտորներուն մէջ կը տեսնենք լոյսի փառաբանանքը եւ տենչը·

Երկիրս էր սառն ու պաղ,
Ու ցուրտ ձըմեռն ու հողմային,
Ահա եղեւ գարուն
Յարեգականն ի մեծ լուսոյն: Եւն·:

ԼԵՆԿԹԻՄՈՒՐԵԱՆ ԱՐՇԱԻԱՆՔ

ԺԴ· դարուն երբ թաթարներ մահմետականութիւնը կ'ընդունեին, վանքերու եւ եկեղեցիներու վիճակը կը վատթարանայ: Անհաւատ աղէտներ կը բացուին մանաւանդ հայերուն համար, երբ կայսրութիւնը բաժան-բաժան կ'ըլլայ: Ասոր վրայ կ'աւելնան նաեւ Լենկթիմուրի անպատմելի վայրագութիւնները 1380ական թուականներէն: Ասոր տիրապետութեան քայքայումէն վերջ ալ՝ թուրաւական ցեղերու տիրապետութիւնը մեր երկրին վրայ: Մեր երկրին մէջ հաստատուած Թիւրքմէնները սանձարձակ կը զործեն, յաճախ կոուելով իրարու հետ, քարուքանդ ընելով մեր երկիրը:

Դաւանական խնդիրներ կուգան ամբողջացնել աղէտները: Կաթոլիկները Ունիթոռական չարժումով կ'ուզեն հայերը իրենց կապել: Բայց Տաթեւի եւ Գլաձորի վանքերը իրենց վարդապետներու՝ մասնաւորապէս Որոտնեցիի, Տաթեւացիի յամառ ջանքերով յաջողապէս կը կոուին ասոնց դէմ:

ՏԱՂԱՍԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԺԵ·-ԺԶ· ԴԱՐԵՐՈՒՆ

Թաթարական չրջանի այդ պայմաններուն մէջ բնական էր որ դրականութիւնը չկարենար կանոնաւոր կերպով ընթանալ: Բայց հրաշք է ուղղակի երբ կը տեսնենք որ վերածնական չարժումի թելը չէ կտրուած: Ութսուն տարուան լռութենէ մը ետք, ԺԵ· դարուն կը տեսնենք բանաստեղծութեամբ զբաղող մարդիկ:

Այս չրջանին երեւան կուգայ տաղասացներու երկրորդ խումբը: Մկրտիչ Նաղաշ, ուշադրաւ իր խրատական եւ պանդուխտի տաղերով, որոնք նոր երեւոյթ են մեր դրականութեան մէջ: Յովհաննէս Թլկուրանցի եւ Գրիգոր Աղթամարցի· վերջինս աւելի բանաստեղ-

ծական շնորհք ունի: Աւելի համարձակ կ՚երգէ սէրն ու հաճոյքը: Օգտուած է ժողովրդային եւ պարսկական երգերէն: Քնարականութիւնը աւելի զգալի է իր մէջ: Այսպէս.

Գինով եմ, գինով, հարբել եմ սիրով,
Գինով եմ, գինով, ցերեկս արեւով,
Գինով եմ, գինով, գիշերս երազով:

ԺԵ.–ԺԶ. դարերուն Պարսկական եւ Օսմանեան թիւրքերու միջեւ անպակաս էին մեր երկիրը քանդող կռիւները: Հայաստան բաժնուած էր երկու մասի, Արեւելեան (Պարսկական) եւ Արեւմտեան (Թրքական): Մեծագոյն աւերները տեղի ունեցան Շահ Աբասի օրով տեղի ունեցած երկարամեայ 1602–1620-ի կռիւներու ընթացքին: Շահ Աբաս փորձեց Թուրքերը դուրս նետել Հայաստանէն, բայց երբ ստիպուեցաւ նահանջել, ուզեց միայն աւերակներ ձգել թշնամիին: Յիսուն հազար Հայեր բռնի կերպով գաղթեցին ու փճացան կիսովին մինչեւ հասան Սպահան, ուր թաղ մը տրուեցաւ իրենց, որ Նոր Ջուղա անունը առաւ:

Այս խառնակութիւններէն ետք շուրջ ութսուն տարուան յարաբերական խաղաղ շրջան մը կը տիրէ մեր երկրին վրայ: Թափ կ՚առնէ վերաշինական աշխատանքը: Այս շրջանին երեւան կուգայ տաղասացներու ամենէն շնորհալին՝ Նաղաշ Յովնաթանը: Ան կամուրջ մըն է աշուղական եւ տաղասացութեան շրջաններու միջեւ: Եղած է նաեւ նկարիչ: Բայց յայտնի է որպէս տաղասաց՝ միւսներէն աւելի վայելուչ, անկեղծ արտայայտութեամբ, միւսներէն աւելի համակրելի ու հաղորդական: Մանաւանդ իր խրատական կտորներուն մէջ երեւան կուգայ իր անրռնապրօս, ոչ պարտադրուած ըլլալու հանգամանքը, որովհետեւ գրած է կեանքի փորձառութեամբ: Պտըտած է աշխարհը, ճանչցած հասարակութեան բոլոր խաւերը: Ունի նաեւ երգիծական տաղեր, բայց առաւելաբար սիրոյ, կենցաղային եւ ուրախութեան երգեր են իրենները: Իր ըմբռնումը այն է թէ՝ ինչպէս Աստուած հանդերձեալ կեանքին մէջ մեղի սահմանած է Դրախտը, որուն կը ձգտինք, նոյնպէս մեղի տուեր է հաճոյքներ, բնութեան գեղեցկութիւններ: Եւ ինչո՞ւ Աստուծոյ տուածը չվայելենք: Բաւական է որ իր պահանջածին պէս ապրինք, ըլլանք արդարասէր, աշխատասէր եւ սիրենք զԱստուած:

Նաղաշ Յովնաթան երգած է պարզութեամբ, հարազատութեամբ, անկեղծութեամբ: Երգած է գինին, սէրը: Դարձեալ իր մէկ յատկանիշն է ըլլալ իրապէս բարեպաշտ: Արտաքին ձեւակերպու-

թիւններով կարելի չէ զԱստուած խարել: Այս մարդը իրեն տրուած կեանքը կ'ուզէ հաճոյքով ապրիլ, բայց բարոյական ըմբռնումներու համաձայն: Պարզ են իր նիւթերը, ըսելու իր ձեւը: Իր կտորները արուեստի ծանր գործեր չեն մեր հոգին եւ ջիղերը ցնցող:

Իր մէջ մուտք գտած են ժողովրդային երգերու ձեւերը, եւ կրած է ազդեցութիւնը պարսկական բանաստեղծութեան:

Այս չրջանին այլեւս աչխարհիկ տրամադրութիւնը կ'երգուի բացօրէն, ազատօրէն:

Հոս կը դնենք իր սիրոյ եւ գինիի երգերէն պատառիկները:

Ասել ես թէ գարնան վախտը,
Սիրական, ամաո,
Որ բացուի մեր պախչին վարդը,
Քեզ ցոյց կուտամ ծոցիս վարդը,
Սիրական, ամաո.
Ամաո, եկ պախչէն այս է լաւ վախտը
Բացուել է վարդը:

Այլ եւ խաղաղութեամբ խմելն է հալալ,
Ոչ հարբել, ոչ կռուել եւ ոչ բարկանալ,
Պարկեշտութեամբ ըմպել, սիրով զուարճանալ·
Խմեցիք, եղբարք, գինի· մեզ անոյշ լինի·
Ածէք, խմեցիք գինի· բանն Աստուած շինի:

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՏԱՂԵՐՈՒՆ ԱՐԺԷՔԸ

Այս տաղերուն արտաքին կառուցուածքը կը տարբերի կրօնականէն, չունի անոր երկարաձգութիւնը եւ կաղապարուած ձեւը:

Տաղերը յանգային արուեստաւոր ձեւ մը չունին: Երբեմն վերջն վար կը պահեն նոյն յանգը՝ տաղտուկ պատճառելով: Յանգերու դասաւորումը չատ աւելի արուեստաւոր է մեր ժողովրդային երգերուն մէջ: Փաստ.

Այ, հեւա, հեւա սիրտս,
Ձնծղական թեւ ա սիրտս,
Քանց պուտը կարմիր չկայ
Բաց անեմ՝ սեւ ա սիրտս:

Մէկ խօսքով յանգ կազմելու ճաշակ չկայ տաղերգուներու մօտ:

Տաղերը ընդհանրապէս կ'ներկայաձգուին ամբողջական նիւթ մը, ղպացում մը սպառելու համար: Եւ վոխանակ դրողին ապրումը աճելու, մխրճիւնն իսկ կը խախտի: Կարծէք տուները առանձին կըտորներ են: Այնքան տկար են տուները իրարու կապող օղակները եւ այնքան թոյլ՝ որ կտորներ բանաստեղծէ մը ուրիշի մը անցած են, որովհետեւ մտքի, ղպացումի տեսակէտէն տաղը խանգարում չի կրեր:

Տաղերուն մէջ ղպացումները, պատկերացումները տկար են. յուզական կամ իմացական խառնուածքը կը պակսի այդ տաղերուն, որոնք չեն համապատասխաններ Զօպանեանի գեղարուեստական դնահատականին: Արուեստի տեսակէտէն ուշադրաւ արժէք մը չունին, տխեղծ են, նիհար:

Միօրինակ են այդ տաղերը. երբեմն կը հանդիպինք պատկերի մը կամ համադրելի տողի մը, բայց ասոնք չեն փրկեր ամբողջութեանը մէջ անհամ կտոր մը: Անշուշտ մէկէն միւսը տարբերութիւններ կան, բայց խոր չեն այնքան:

Սակայն այդ տաղերը այլ դեռնի վրայ ունին իրենց արժէքը: Անոնք կը բերեն պատմական նոր շրջան մը, մտածման եւ նիւթի նորութիւններ, որոնք արդիլուած էին մինչ այդ: Իրենց բովանդակութիւնը մեր առջեւ կը բանայ ընկերային–պատմական նոր մտայնութեան մը շրջանը. ոգեկան–իմացական աղատ ստեղծագործութեան վերածնունդը: Եւ ասիկա, կը կրկնենք, եւրոպական վերածնունդէն դարեր առաջ:

Իրր եզրակացութիւն կ'ըսենք. այս տաղերուն արժէքը գեղարուեստական ըլլալէ աւելի պատմական է եւ ընկերային:

ՊՕՂՈՍ ՍԻՐԿ. ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ
(Ընծայարան Ա. Տարի)

ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ.

1.— *Պրն. Եղ. Տաճատպետեանի* Դասարանային դասախօսութիւններ:
2.— *Մ. Աբեղեան*, «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն», Բ. հատոր:
3.— *Լեւոն Շանթ*, «Ամբողջական երկեր», Թ. հատոր:

ՌՈՒՍ-ԹՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ (1877-1878)

ԺԹ. դարու նշանաւոր պատերազմներէն է 1877-78ի Ռուս-Թրքական պատերազմը, որ Հայոց պատմութեան մէջ ալ ունի իր կարեւոր տեղը, մանաւանդ Հայկական Հարցի պատմութեան մէջ:

Վերոյիշեալ թուականէն առաջ Ռուսիա քանիցս պատերազմած էր Օսմանեան կայսրութեան դէմ, միշտ հետապնդելով միեւնոյն նպատակը, հասնիլ Միջերկրականեան տաք ջուրերը, պրաւել Կ. Պոլիսը եւ զայն դարձնել ձարանիստ քաղաք մը: Այն, ինքզինք Օսմանեան կայսրութեան ենթակայ Քրիստոնեայ ժողովուրդներուն հովանաւորը նկատելով, Թուրքիային կը պահանջէր ներքին ինքնավարութիւն Պալքանեան ազգերուն համար, որոնք ենթակայ էին անմարդկային կեղեքումներու եւ հարստահարութիւններու: «Ռուսական կառավարութիւնը ձգտում էր Օսմանեան կայսրութեան մէջ ապրող քրիստոնեայ ժողովրդներէն ազգային-ազատագրական շարժումները օգտագործել իր նպատակներուն համար» կ'ըսէ Ս. Բալալեան իր «Հայկական Հարցը Սան-Սթեֆանոյի պայմանագրում եւ Պերլինի կոնգրեսում» գրքին մէջ:

1854-ի Մրիմի պատերազմէն ետք եւ 1856-ի Փարիզի աննպաստ դաշնագրի կնքումէն ետք Ռուսիա պատեհ առիթ մը կը փնտռէր իր վրէժը լուծելու Օսմանեան Թուրքիայէն:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

1875-77 շրջանի երկու տարիները ճգնաժամային տարիներ եղան Պալքանեան ժողովուրդներուն համար:

Երկար տարիներէ ի վեր Պալքանեան երկիրները ենթարկուած կը մնային Օսմանեան կայսրութեան դինուորական բերտ վարչաձեւին: Կեղեքում, հարստահարութիւն, ինչքի եւ կեանքի անապահովութիւն, բռնաթարում եւ ասոր սովորական երեւոյթները էին դարձեր իրենց համար. ահա այսպիսի ժամանակի մը մէջ է որ Պալքանեան երկիրները Հերձեկովինայի Օգոստոս ամսուն ապստամբութեան դրօշ կը բարձրացնէ: Ապստամբութիւնը չուտով միւս երկիրներուն

մէջ ալ կը տարածուի: Ապստամբողները լեռները քաշուած խիզախօրէն կը կռուին Օսմանեան կանոնաւոր զօրքերուն դէմ. լուրը չուտով Եւրոպա կը հասնի. միջամտութիւն, խոստում՝ և զուր: Ապստամբողները կ'ուզեն իրենց արեան վերջին կաթիլն իսկ զոհել և սէր ազատութեան եւ իրենց հայրենիքին ազատագրման:

Թուրքը սովորական վայրագութեամբ բազմահազար անմեղ պուլկարներ կը ջարդէ. դաշտերն ու ձորերը դիակներով կը լեցուին ու գետերը արիւն կը հոսին: Եւրոպան եւ մանաւանդ Ռուսիան կը զայրանան եւ կը միջամտեն ու կը պահանջեն ներքին ինքնավարութիւն տալ պալքանեան երկիրներուն: Եւրոպական պետութիւններու դեսպանները Կ. Պոլիս կը հրաւիրուին ժողովի. սակայն հազիւ դեսպանաժողովը կը բացուի, որպէսզի Օսմանեան կայսրութիւնը սահմանադրութիւն մը կը հրատարակէ եւ Սուլթան Համիտ Բ., որ սուլթանական գահ նոր բարձրացած էր, նոր սահմանադրութեան վրայ իր ուխտը կը կատարէ: Դեսպանաժողովին բացման օրը, մինչ դեսպանները ժողովի էին պատրաստուած եւ կ'ըսպասէին Սալֆէթ վեհայլին, որ բացումը պիտի կատարէր, յանկարծ դուրսէն թնդանօթի ձայներ կը լսուին. այն ատեն Սալֆէթ վեհայ կը յայտնէ. «Տիարք, այս թնդանօթներու ձայները, զոր կը լսէք, կ'աւետեն սահմանադրութեան մը հրատարակումը, որ պիտի փոխէ ամբողջ Թուրքիոյ վիճակը»: Դեսպանները իրար կ'անցնին, միջամտութիւն, դադար՝ և զուր: Փաշան կը յայտարարէ թէ «ոչ մէկ արտաքին միջամտութիւն պէտք է կայսրութեան ներքին գործերուն»:

Ռուսիա չ'ընդունիր ասիկա եւ կը պարտադրէ ինքնավարութիւն տալ պալքանեան երկիրներուն: Օսմանեան պետութիւնը Անգլիոյ վերապահ դիրքէն քաջալերուած կը մերժէ: Այն ատեն Բեղերսպուրկ իր դեսպանը կը կանչէ Կ. Պոլսէն. Պոլիան ալ իրը: Երկու կայսրութիւններուն դիւանագիտական յարաբերութիւնները կը խզուին. Թուրքիա կը պատրաստուի պատերազմի մը, որ պիտի վերջանար իր ամօթահար պարտութեամբ:

ՌՈՒՍԻԱ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԿԸ ՅԱՅՏԱՐԱՐԷ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ԴԷՄ

Ռուսիա պատերազմ յայտարարելէ առաջ նախ ուզեց ձեւով մը Եւրոպական միւս պետութիւնները չէզոք պահել, որովհետեւ Խրիմի պատերազմին վէրքերը դեռ թարմ էին: Պիսմարք, Գերմանիոյ վարչապետը, խոստացաւ չէզոք մնալ, վախնալէն Ռուսիոյ բարեկամական չէզոքութեան, որ պահած էր Ֆրանկ–Գերման պատե-

բազմին 1870–71–ին: Ան Աւստրիոյ խոստացաւ տալ Հերձեկովինան եւ Պոսնիան՝ եթէ չկռիւ մնար: Այս ձեւով ան կ'ապահովէր բարեկամական չէզոքութիւն մը Աւստրիոյ եւ Գերմանիոյ, որոնք այդ շրջանին կ'ապրէին իրենց զօրութեան եւ մեծութեան հրճուալի օրերը:

Ռուսիա չուտով կը կազմակերպէ իր բանակները, երկու ճակատի բաժնելով զանոնք՝ Պալքանեան եւ Կովկասեան ճակատները: Թուրքիան եւս կը կազմակերպէ իր բանակները: Պալքանեան ճակատի Ռուսական բանակի ընդհանուր հրամանատարն էր Մեծ Դուքսն Նիքոլա, Կովկասեան ճակատին՝ Մեծ Դուքսն Միքայէլ, իսկ զօրծող հրամանատարն էր հայազգի զօրավար Լորիս Մելիքով, որ այդ առեն յիսուն երեք տարեկան էր արդէն, եւ «ունէր հրամանատարի եւ ռազմագէտի քաջ յատկութեանց հետ միանգամայն քաղաքագիտական թափանցող սրամտութիւն մը եւ արեւելեան գրաւիչ վարմունք մը ու մանաւանդ տեղացիներուն լեզուները կը հասկնար»(1):

Ռուսերը խոհեմութիւն ըրին Կովկասեան ճակատին հրամանատարները եւ զօրավարները հայեր նշանակելով: Լորիս Մելիքովին հետ էր զօրավար Արշակ Տ· Ղուկասով, դարձեալ հայ: Իսկ Թրքական Եւրոպական բանակին կը հրամայէին Արզէլ Բելիմ, Էյուբ եւ Օսման փաշաները· Ասիական ճակատին ընդհանուր հրամանատարն էր յայտնի ռազմագէտ Ահմէտ Մուխթար փաշա, որ նշանաւոր էր իր ազնուութեամբ: Թուրք բանակը իր կանոնաւոր զօրքերէն զատ ունէր եւ Պաշիպոզուքներու բանակը, որ առաւելապար աւարով եւ հարստահարութեամբ կ'ըղրաղէր քան կռուելով:

1877–ի Ապրիլ 12–ին Ռուսիան պատերազմ կը յայտարարէ· Նիքոլա Մեծ Դուքսը Զարին, Գահաժառանգ Իշխանին, կառավարութեան, Աւազանիին ու զօրքերուն առջեւ մեծ հանդիսութեամբ կը հրատարակէ պատերազմը ընդդէմ Օսմանեան կայսրութեան·

Այժմ, պատերազմի մասին խօսելէ առաջ, քանի մը խօսքով տանք Հայերու ընդհանուր վիճակը:

Հայերը եւս, ինչպէս Պալքանեան ժողովուրդները, ենթարկուած էին ամէն տեսակի կեղեքումներու եւ հարստահարութեանց: Թուրք պաշտօնէութիւնն ու Քիւրտ աշիրէթները վոխն ի վոխ կը յարձակէին Հայկական վիլայէթներուն վրայ, կը կողոպտէին ու կը

(1) Հ· Միքայել Նաւրիխան «Ժամանակակից Պատմութիւն», Մասն· Գ·, էջ 425:

թալլէին: Գաւառի Հայութիւնը՝ անտէր ու լքուած՝ ենթակայ էր ամէն տեսակի կեղեքումներու. ինչքի ու կեանքի ապահովութիւն չկար: Ահա այդպիսի կացութեան մէջ բնական էր որ անոնք պիտի նախընտրէին Ռուսական իշխանութեան տակ անցնիլ քան մնալ այդ բիրտ բռնակալութեան տակ, ու ասով կը բացատրուի նաեւ այն երեւոյթը, որ երբ Ռուսական Կովկասեան բանակը կը յառաջանար, յաճախ անոր կը միանային բազմաթիւ Հայեր եւ զիրենք կ'առաջնորդէին դէպի Թրքական բանակները, ինչպէս նաեւ անոնց օգնութիւն կը հասցնէին թէ՛ դրամական օժանդակութեամբ, թէ՛ պարենաւորումով, եւ թէ՛ զինուորականութեամբ: Հոս հարկ է յիշել որ ռուսական Կովկասեան բանակին Թրքահայերէ աւելի շեշտ կերպով իրենց օժանդակութեամբ բաժին բերին ռուսահայերը՝ ազատելու համար իրենց հայրենակիցները Օսմանեան բիրտ լուծէն, որովհետեւ յաճախ կը լսէին անոնց կրած կեղեքումներուն ու տառապանքներուն մասին: Գալով Պոլսահայութեան, անիկա Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքին եւ Քրիստոնեայ միւս համայնքներու պետերուն հետ որոշեց հաւատարիմ մնալ Օսմանեան կայսեր: Եկեղեցիներուն մէջ աղօթքներ եւ մաղթանքներ կատարուեցան Օսմանեան պետութեան եւ անոր Վեհափառ կայսեր կենաց համար:

Պատերազմը կը տեւէ 10 ամիս: Ռուսական բանակը թէ՛ Կովկասեան եւ թէ՛ Պալքանեան ճակատներուն վրայ սկզբնական յաջողութիւններէն վերջ շուտով կ'ըստիպուի նահանջել՝ հակառակ իր նպաստաւոր պայմաններուն: Սակայն շուտով ինքզինք կը վերագտնէ, նոր զօրավարներ ռազմաճակատ կը բերուին, որոնց նշանաւորներէն է հայազգի Յովհաննէս Լազարեան զօրավարը, որ մեծ յաջողութիւններ կրցաւ արձանագրել: Կովկասեան ճակատին վրայ շնորհիւ զօրավար Լորիս Մելիքովի ռազմավարութեան, Ռուս բանակը իրարու ետեւէ կը գրաւէ Արտահանն ու ուրիշ կարեւոր դիրքեր եւ վճռական ճակատամարտով մը կը գրաւէ Կարսը, որուն գրաւումէն ետք Թրքական բանակը կը յուսալքուի: Ահմէտ Մուխթար փաշա զգալով մօտալուտ առումը Կարնոյ եւ շրջակայքին, Բաբերդ կ'անցնի. մինչ այդ Կ. Պոլսէն հրաման կ'ըստանայ Մայրաքաղաք վերադառնալու: Այսպէս Թուրք վարչութիւնը Հայաստանի մէջ ոչ մէկ բանակ ունէր եւ ոչ ալ սպարապետ՝ պատերազմը ղեկավարելու: Կարսի առումէն ետք ռուսական բանակը առանց դժուարութեան կը քալէ դէպի Կարին եւ զայն գրաւելով հոն կը հաստատուի, որով Կովկասեան բանակի ռազմավարական ծրագիրը Կարնոյ առումով իր լրումին կը հասնի:

Գալով Պալքանեան ճակատին, ակընկալեան քանի մը յաջողութիւններէ ետք կը կարծուէր թէ չուտով Ռուսերը Դանուբը պիտի անցնին եւ վերջնական յաղթանակը տանին. սակայն այդպէս չեղաւ: Թրքական բանակի նշանաւոր հրամանատար՝ Օսման փաշա Փլեւնա ամրացած իր զօրքերով քաջարար դիմադրեց: Ռուսերը երեք անգամ յարձակեցան Փլեւնայի վրայ բայց ի զուր: Պաշարուած քաղաքը չնորհիւ իր ռազմագէտ փաշային քաջութեամբ եւս կը մղէր ռուսական զօրքերը: Մեծ Դուքսն Նիքոլա իր բոլոր ոյժերը ի մի խմբելով կ'ուզէ վերջնականապէս գրաւել քաղաքը: Ամէն կողմէ բանակներ կը հասնին: Օսման փաշա զգալով վտանգը, Կ. Պոլսոյ կառավարութեան կը դիմէ եւ արտօնութիւն կը խնդրէ անձնատուր ըլլալու համար: Սակայն Բ. Դուռը կը խրախուսէ զինք ըսելով թէ «չուտով օգնութիւն պիտի հասնի»: Թէեւ պարտուած բանակներու բեկորները կ'ուզեն օգնութեան հասնիլ Փլեւնային, սակայն ի զուր: Զօրրորդ եւ վերջին անգամ ըլլալով ռուսական զօրքերը բուռն յարձակում կը զործեն քաղաքին վրայ: Օսման փաշա քաջարար դիմադրելէ ետք երբ կը տեսնէ թէ այլեւս ի զուր եւ անօգուտ է չարունակել կռիւը, անձնատուր կ'ըլլայ իր 40 հազար զօրքով, երբ արդէն ինք ալ վիրաւորուած էր: Մեծ Դուքսն Նիքոլա անձամբ իր քով կ'ներթայ եւ կը շնորհաւորէ զինք իր բացառիկ քաջութեան համար եւ կը պատուիրէ որ չուտով զինք հիւանդանոց վոխադրեն եւ լուրջ խնամք տանին իրեն: Ցարը նոյնպէս իր շնորհաւորութիւնները կը յայտնէ այդ առթիւ:

Փլեւնայի գրաւումէն ետք գրեթէ ռուսական բանակին առջեւ բաց էր Կ. Պոլսոյ ճամբան: Միւս կողմէն Պալքանեան Լիկիրնելէն Ռումանիան արդէն ապատամբութեան զրօշ պարզած էր Թուրքիոյ դէմ: Ռուման եւ Պուլկար բանակները ռուս բանակի յաղթանակներէն գինովցած կը յարձակին իրենց պատկանող բայց Թուրք կառավարութեան ենթակայ քաղաքներուն վրայ եւ զանոնք կը գրաւեն: Ռուսական բանակը կը յառաջանայ դէպի Ատրիանապոլիս (Խարինէ) եւ առանց դժուարութեան զայն կը գրաւէ: Կ. Պոլսոյ կառավարութիւնը հաշտութիւն կ'առաջարկէ Ցարին: Խարինէի մէջ կը կնքուի գինադադարը, որուն պայմանները խիստ աննպաստ էին Օսմանեան կայսրութեան, ինչպէս եւ Եւրոպական կարգ մը պետութիւններուն, մանաւանդ Անգլիոյ համար: Վերջնական համաձայնութեան համար ըլլալիք բանակցութիւնները կ'ուշանան, Սուլթան Համիտ գուբսէն միջամտութիւն մը կ'ըսպասէ: Անգլիա տեսնելով Ռուսերու յառա-

ջացումը եւ լմանալով Խաչինէի պինալատարին Ռուսիոյ նահատակութիւն պատմանելու մասին, իր հպատակինելու պաշտպանութիւնը պատրաստակելով կը հրահանգէ Մէջլիսականի մէջ պահուող իր նահատակին որ Տարտանէլ մանէ, ռուսական բանակներն ալ իրենց հպատակինելու պաշտպանութեան համար կը յառաջանան դէպի Կ. Պոլիս եւ մեկայն Մայրաքաղաքին 12 քլմ. հեռաւորութեամբ Սան–Սթեֆանոյի[1] մէջ կանգ կ'առնեն Սուլթանի խնդրանքին վրայ: Մեծ Դուքան Նիքոլա Ս. Սթեֆանոյի մէջ Տաճեան Առաքել պէյի ապարանքին մէջ կը բնակի: Այս ձեւով թէ՛ Կովկասեան ճակատի վրայ եւ թէ՛ Պալքանեան ճակատի վրայ Ռուսիա պարտութեան մատնելով Օսմանեան Կայսրութեան գօրքերը, կը պարտադրէին կնքել Ս. Սթեֆանոյի դաշնագիրը՝ բաղկացած 29 յօդուածներէ:

ՍԱՆ–ՍԹԵՖԱՆՈՅԻ ԴԱՇՆԱԳԻՐԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքը եւ Ազգ. Երեսփոխանական Ժողովը քայլ առ քայլ կը հետեւէին ռուսական բանակի յառաջխաղացումներուն եւ պատանի յարաբերութեան մէջ կը մտնէին անոր հետ՝ Թրքահայաստանի ինքնավարութեան յոյսով: Նախկին Պատրիարք բազմաթիւ խնդրագիրներ կը ղրկէ Ամենայն Հայոց Գէորգ Դ. Կաթողիկոսին, որպէսզի ան իրրեւ ամբողջ հայութեան հոգեւոր պետ եւ մանաւանդ Ռուսահայաստանի կրօնական պետ, անձամբ դիմում կատարէ Ալեքսանդր Բ. Ցարին Հայկական Հարցին պաշտպանութիւնը առանձնելու համար: Միւս կողմէ Ազգ. Երեսփոխանական Ժողովի երկու առաջնորդներ Սահակեան վարչ. Ալանեան եւ Յովհաննէս Նուբեան, որոնք մինչեւ յետին օրերին իմիչկը եւ նախկայացուցիչն էին կամիր Մահիկին, կը յաջողին Արտաքին Գործոց Նախարարութեան քարտուղար Սարկիս Համամճեանի չնորհիւ կապ պահել Պալքանեան Ռուս բանակին հետ: Իսկ երբ բանակը արդէն Ս. Սթեֆանոյ էր հասած, անձնազոհ ու հայրենասէր Պատրիարքը ինք անձամբ վառնդը աչքը առած դիչերանոց կը մեկնի Մեծ Դուքան Նիքոլայի քով եւ անկէ կը խնդրէ որ կնքուելիք դաշնագրին մէջ Պալքանեան երկիրներուն համար ըլլալիք բարենորոգումները Հայերու համար եւս ըլլան:

(1) Սան–Սթեֆանոյ Կ. Պոլսոյ արուարձաններէն մէկն էր, 12 քլմ. հեռաւորութեան վրայ. հոս է որ կը կնքուի Ռուսիոյ եւ Թուրքիոյ միջեւ Ս. Սթեֆանոյի Դաշինքը:

1878 Մարտ 3–ին կը կնքուի Սան–Սթեֆանոյի դաշնագիրը, որով Ռումանիա, Սերպիա եւ Մոնթենեգրօ անջատուելով Օսմանեան կառավարութենէն՝ սահմաններու ընդարձակում կ'ըստանան: Պուլկարիա ինքնավար պիտի դառնար: Պոսնիոյ եւ Հերծեկովինոյ մէջ Սուլթանը Աւստրիոյ հետ պիտի մատակարարէր բարեկարգութիւններու ցանց մը: Թուրքիա իրը պատերազմական տուգանք պիտի վճարէր 1 միլիառ 400 միլիոն ռուբլի, որուն 1·100 միլիոնի վճարէն վերջնականապէս Ռուսիոյ կը կցուէին Պաթումի նաւահանգիստը եւ Հայաստանի մէջ Կարսը, Արտահանը եւ Ալաշկերտը:

Գալով Հայերուն ներկայացուցած խնդրագիրներուն, 16րդ, 25րդ եւ 27րդ յօդուածներով հետեւեալ որոշումները կը տրուին.—

16րդ Յօդուած.— «Նկատելով որ Ռուսական զօրքերուն Հայաստանի մէջ դրաւած բայց Թուրքիոյ վերադարձուելիք տեղերէն մեկնելը կրնայ կոխններու եւ երկու ազգութեանց բարեկամական յարաբերութիւններուն վնաս բերող հնճխոններու ծնունդ տալ, Բ. Դուռը պարտաւորութիւն յանձն կ'առնէ Հայոց բնակած գաւառներուն մէջ տեղական պէտքերուն պահանջած բարեփոխումներն ու բարենորոգումները առանց այլեւս յապաղելու գործադրել, եւ Քիւրտերուն ու Չէրքէզներուն դէմ անոնց ապահովութիւնը երաշխաւորել»:

25րդ Յօդուած.— «Ռուսական զօրքերը Թուրքիայէն պիտի քաշուին վերջնական Համաձայնագրի կնքումէն վեց ամիս ետք»:

27րդ Յօդուած.— «Բ. Դուռը պարտաւորութիւն յանձն կ'առնէ չհետապնդել եւ թոյլ չտալ որ ուրիշներ հետապնդեն Օսմանեան հպատակներէն անոնք, որոնք պատերազմի ընթացքին ռուսական բանակին հետ յարաբերութիւն մշակած ըլլալով կասկածելի գտնուած են: Եթէ անոնցմէ ոմանք փափաքին իրենց ընտանիքներով լքել երկիրը եւ հեռանալ ռուսական զօրքերուն հետ, Օսմանեան իշխանութիւնը պիտի չխոչընդոտէ անոնց մեկնումին»:

Թուրքերը կը բողոքեն, կը դանդաղին, բայց ի զուր· վերջապէս կը զիջին Ռուսերուն, եւ յանձն կ'առնեն որ ռուսական զօրքերը երաշխաւորեն այդ բարեկարգութիւններն ու բարեփոխումները:

Դաշնագրի պայմանները լսելէ անմիջապէս ետք, Անգլիա եւ Աւստրիա անընդունելի կը նկատեն պայմանները եւ կ'ուզեն վերատեսութեան ենթարկել զայն, Եւրոպական «Մեծ» պետութիւններուն կողմէ, որովհետեւ Ս. Սթեֆանոյի դաշնագրով Ռուսիոյ ազդեցութիւնը զգալիօրէն կ'ընդլայնէ թէ՛ Պալքանեան երկիրներուն մէջ եւ թէ՛ Հայաստանի մէջ:

ՊԵՐԼԻՆԻ ՎԵՀԱԺՈՂՈՎԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

Սան–Սթեֆանոյի Դաշնագրի պայմաններով խիստ նպաստաւոր դիրքի մը կը պատրաստուէր Ռուսիոյ համար: Դաշնագրի վերջնական համաձայնութեան կնքումէն ետք իր զօրքերը վեց ամիս պահի մինչեւ Օսմանեան կայսրութեան սահմաններէն ներս, հսկելու համար Բ. Դրան կողմէ խոստացուած բարեկարգութիւններուն եւ բարեփոխումներուն կատարման: Պալքանեան երկիրներուն մէջ ազդեցիկ դիրք մը կ'ունենար եւ Արեւմտահայաստանի մէջ կը վտանգուէր Տրապիզոնէն Պարսկաստան մինչող առեւտրական ուղին, ինչ որ Անգլիոյ չահերուն դէմ էր: Առաջին օրէն իսկ Անգլիա եւ Աւստրիա մերժեցին դաշնագրի պայմանները եւ առաջարկեցին վերատեսութեան ենթարկել զանոնք՝ Եւրոպական մեծ պետութիւններու ներկայութեան:

Անգլիա կոչ ուղղեց Եւրոպական մեծ պետութիւններուն, որ առաջարկեն եւ պահանջեն նոյնը, այսինքն կրկին աչքէ անցնել Սան–Սթեֆանոյի դաշնագրին պայմանները: Պիզմարք՝ Գերմանիոյ վարչապետը, ոչ միայն համաձայն էր վերատեսութեան ենթարկել դաշնագրին պայմանները, այլ եւ «վճռանձնօրէն» իր մայրաքաղաքը՝ Պերլինը կը տրամադրէր իրենց: Գերմանիոյ վարկը քանի մը տարիներու ընթացքին ամբողջ Եւրոպայի մէջ բարձրացած էր եւ ան դարձած էր Եւրոպական մեծ պետութիւններէն մին ու այժմ կ'ուզէր Արեւելքի մէջ եւս ունենալ իր տեղը: Ահա թէ ինչու համար Պիզմարք իր մայրաքաղաքը կը տրամադրէր իրենց:

Անգլիա դիւանագիտական գետնի վրայ անմիջապէս համոզեց Ֆրանսան ըսելով թէ ինք պիտի չխառնուի Թունուզի իր գործերուն:

Ռուսիա բողոքեց, բայց ի զուր: Երբ տեսաւ թէ ճար չկայ, ինք եւս իր հաւանութիւնը տուաւ եւ չուտով իր դեսպանը՝ Կոմս Շուալով Լոնտոնի մէջ Անգլիոյ արտաքին գործոց նախարարին հետ 30 Մայիս 1878–ին կնքեց Անգլօ–Ռուս գաղտնի համաձայնագիրը, որով Անգլիա եւ Ռուսիա միասնաբար պիտի հսկէին Թրքահայաս–

տանի մէջ կատարուելիք բարեկարգութիւններուն: Պայազիտն ու Ալաշկերտը պիտի վերադարձուէին Թուրքիոյ, իսկ Պուլկարիա երկու երրորդով պիտի պզտիկնար:

Պիզմարք տեղեկանալով Լոնտոնի համաձայնագրին բովանդակութեան, Յունիս 3-ին ժողովի կը հրաւիրէ Եւրոպական պետութիւնները: Մինչ այդ, Յունիս 4-ին Անգլիա դիւանագիտական գետնի վրայ ուրիշ յաղթանակ մըն ալ կ'արձանագրէ, սուլթանին հետ կնքած Կիպրոսի խիստ գաղտնի համաձայնագրով, որ դրեթէ ժխտումն էր Լոնտոնի համաձայնագրին: Ահա քանի մը մէջբերումներ այդ համաձայնագրի պայմաններէն.

> «Յորքան Պաթում, Արտահանն ու Կարսը մնան Ռուսիոյ ձեռքը կամ անոնցմէ մին, կամ՝ եթէ Ռուսիան որեւէ ժամանակ փորձէ նոր տեղեր գրաւելու՝ սուլթանի Ասիոյ երկիրներէն, Անգլիա զինուք պիտի պաշտպանէ այդ երկիրները, փոխադարձաբար, սուլթանը կը խոստանար Անգլիոյ գործադրել քրիստոնեայ հպատակներուն համար սահմանեալ բարեկարգութիւնները եւ որպէսզի Անգլիան եւս կարենայ պահել իր խոստումը, սուլթանը կը հաճի որ ան գրաւէ եւ կառավարէ Կիպրոս կղզին, ու Անգլիան այն ատեն պիտի պարպէ Կիպրոսը երբ Ռուսիան Թուրքիոյ դարձնէր Կարս եւ Հայաստանի մէջ վերջին պատերազմով առած քաղաքները» (Հ. Մինաս Նուրիխան, «Ժամանակակից պատմութիւն», Մասն Գ. էջ 609-610):

Վեհաժողովը կը բացուի 13 Յունիս 1878-ին Պերլինի մէջ, ընդ նախագահութեամբ Գերմանիոյ վարչապետ՝ Պիզմարքի:

Գալով հայերուն, երբ անոնք տեսան թէ որոշապէս վերատեսութեան պիտի ենթարկուէին Սան Սթեֆանոյի դաշնագրին պայմանները, Կոստանդնուպոլսոյ Ազգային Երեսփոխանական Ժողովը եւ Պատրիարքը աճապարեցին իրենք ալ պատուիրակութիւն մը ղրկել վեհաժողովին եւ այն ինչ որ Սան Սթեֆանոյի դաշնագրով չէին կրցած ձեռք ձգել, զայն շահիլ Պերլինի վեհաժողովին:

Պատրիարքը նախ Թաքրիր մը կը ղրկէ Բ. Դրան, սակայն երբ անպատասխան կը մնայ շուտով կը կազմէ պատուիրակութիւն մը բաղկացած նախկին Պատրիարք՝ Խրիմեան Հայրիկէ, Խորէն Արք. Նարպէյէ, Ստեփան Փափազեանէ եւ Մինաս Չերազէ, որ Հայ-

ըիկլին Թարգմանն ու քարտուղարն էր: Պատուիրակութիւնը երկու մասի բաժնուեցաւ. մին՝ դէպի Հռոմ, Լոնտոն, Բարիզ, իսկ միւսը՝ դէպի Բեդերսպուրկ եւ ապա Գերմանիա: Ան թափառեցաւ եւրոպական մայրաքաղաքները, ուր տեսակցութիւններ ունեցաւ քաղաքական օտար մեծ անձնաւորութիւններու հետ եւ միշտ ալ խրախուսեալ խօսքեր լսեց:

Ժողովի բացման օրը՝ 13 Յունիս 1878 Հայ պատուիրակութիւնը Նախագահ Պիսմարքին կը յանձնէ իր փաստաթուղթերը, որոնք բաղկացած էին Ա.— Խնդրագիրէ մը, Բ.— Ծրագիր կազմակերպական կանոնագրէ մը Օսմանեան Հայաստանի, եւ Գ. — Վիճակագիրէ մը:

Խնդրագրին մէջ պատուիրակութիւնը ինքզինք լիազօրուած կը ներկայացնէ Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքութեան եւ Ազգ. Երեսփոխանական Ժողովին կողմէ, եւ ապա ամփոփ ձեւով կու տայ ծրագիր կանոնագիրը Օսմանեան Հայաստանի, միեւնոյն ատեն բացատրելով ինքնավարութեան մը անհրաժեշտութիւնը: Երկրորդին մէջ՝ կու տայ սահմանները Օսմանեան Հայաստանի, այսինքն Վանի եւ Էրզրումի Վիլայէթները եւ Տիարպէքիրի Հիւսիսային կողմը, ուր հայութիւնը բացարձակ մեծամասնութիւն կը կազմէ: Այս շրջանը պիտի կառավարուի Հայ կառավարիչով մը, որ պիտի նշանակուի, հինգ տարուան համար, սուլթանին կողմէ՝ եւրոպական պետութիւններու հաւանութեամբ, եւ իր տրամադրութեան տակ պիտի ունենայ բացի Օսմանեան տեղական զօրքէն տեղական ոստիկանութիւն, խառն բաղկացութեամբ՝ բացի քիւտերէն եւ չէրքէզներէն՝ հսկելու տեղական կարգապահութեան, եւ 4 հազարնոց մնայուն բանակ մը:

Իսկ վիճակագրով ալ կը ներկայացուէր Հայերուն թիւը նախ Թրքահայաստանի մէջ, ապա Օսմանեան կայսրութեան եւ ձարական կայսրութեան մէջ:

Ինչպէս կը տեսնուի Հայերուն պահանջածը անկախութիւն չէր, այլ Հայաստանի այն մասին մէջ, ուր Հայերը բացարձակ մեծամասնութիւն կը կազմէին, ինքնավարութիւն տրուէր, ինչպէս եղած էր Լիբանանի համար 1860-ին (1):

---

(1) 1860-ին Օսմանեան կառավարութեան դրդումով Լիբանանի մէջ Տիւրզիները սկսան ջարդել տեղացի Քրիստոնեայ ժողովուրդները: Տեղացիները ինքնապաշտպանութեան դիմեցին: Ֆրանսական կառավարութիւնը միջամտեց եւ Լիբանան օժտուեցաւ սահմանադրութեամբ մը, որով կառավարիչը Քրիստոնեայ պիտի ըլլար:

Դժբախտաբար Վեհաժողովը, ինչպէս օրակարգերէն կը յայտնուի, պէտք եղած չափով նկատի չէ առած Հայկական պահանջները եւ երկրորդական հարց նկատած է զայն: 12րդ նիստին է որ կարգը կուգայ հայկական պահանջներուն քննութեան, սակայն հայ պատուիրակութեան թոյլ չի տրուիր ներկայ գտնուիլ ժողովին, ու Սան-Սթեֆանոյի 16րդ յօդուածը 61րդ յօդուածի կը փոխուի եւ Հայաստանի մէջ բարեկարգութիւններուն երաշխաւորութիւնը կը տրուի Եւրոպական վեց մեծ պետութիւններուն, որոնք պիտի հսկէին բարեկարգութիւններուն:

61րդ Յօդուած.— «Բ. Դուռը կը խոստանայ, առանց այլեւս յապաղելու, Հայոց բնակած նահանգներուն մէջ գործադրել այն բարեփոխումներն ու բարեկարգութիւնները, որ տեղական պէտքերը կը պահանջեն, եւ անոնց ապահովութիւնը երաշխաւորել Քիւրտերուն եւ Չէրքէզներու դէմ. Այս նպատակով ձեռք առած միջոցները պարբերաբար պիտի ծանուցանէ Տէրութեանց, որոնք պիտի հսկեն անոնց գործադրութեան»:

Ու այսպէս թուանշաններու փոփոխութեամբ. բովանդակութիւնն ալ փոխուեցաւ ի նպաստ Թուրքիոյ: Այսպէս Ս· Սթեֆանոյի 16րդ Յօդուածին մէջ գործածուած ՀԱՅԱՍՏԱՆ բառը Պերլինի 61րդ Յօդուածին մէջ վերցուեցաւ եւ միայն ՀԱՅԱԲՆԱԿ ԳԱՒԱՌՆԵՐ յիշուեցաւ. Ռուսական հսկողութեան տեղ վեց Տէրութեանց հսկողութիւնը դրուեցաւ. Ռուսական զօրքերուն երաշխաւոր ներկայութեան հետ ժամանակ առ ժամանակ Օսմանեան կառավարութենէն տրուելիք ծանօթութիւնը փոխանակուեցաւ: Արդէն միւս կէտերն ալ ի չահ Թուրքիոյ փոխուած էին:(2)

Ու այսպէս, Պերլինի Վեհաժողովը կը վակուէր առանց հերիսայէն բաժին մը հանելու հայութեան, եւ Խրիմեան Հայրիկ Պերլինէն վերադարձին իր հերիսայի եւ Թուղթէ չերեփի պատմութեամբ ուրիշ բան չէր ուզեր լսել, եթէ ոչ այն՝ թէ փոխանակ մինչեւ այդ Թուականը գլուխ ծռած եւ աղաչած ըլլալու եթէ մենք ալ Սերպերուն, Պուլկարներուն եւ Ռումէններուն նման դէնքի դիմած ըլլայինք

(2) ՄԱՂԱԿԻԱ ԱՐՔ· ՕՐՄԱՆԵԱՆ «Ազգապատում», Գ· Հատոր Բ· Գիրք, էջ 4346:

եւ մեր իրաւունքներուն համար արիւն թափած ըլլայինք, մենք ալ մեր երկաթէ չերեփով պիտի կարենայինք հերիսայէն մեր բաժինը հանել:

ՏԻԳՐԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
(ժառանգաւորաց Դ)

Օգտագործուած աղբիւրներ.—

1.— *Մաղաքիա Արք. Օրմանեան* «Ազգապատում», Գ. հատոր Բ. Գիրք:
2.— *Ա. Բաղալեան* «Հայկական Հարցը Սան-Սթեֆանոյի պայմանագրում եւ Պերլինի կոնգրեսում»:
3.— *Հ. Մինաս Նուրիխան* «ժամանակակից Պատմութիւն», 1868–78, մասն Գ.
4.— *Երուանդ Փամպուքեան* «Հայկական Հարցի Պատմութիւնը», (*բազմատրուած*):

ՎՐԹԱՆԷՍ ՔԵՐԹՈՂԻ «ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏԻՑ» ՃԱՌԸ

— ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻԻՆ —

Վրթանէս Քերթող է· գարու մեր եկեղեցական պատմութեան ականաւոր դէմքերէն մէկն է: Պատմարանները եւ բանասէրները առհասարակ իր մէջ չեչտած են վարչական մարդը քան ուսումնականը:

Իր կեանքին մանրամասնութիւնները անծանօթ կը մնան մեզի: Միակ յիշատակութիւնը կայ Ուխտանէսի մէջ որ կը գրէ «վրթաւէս այս վարդապետ եղեալ հայոց՝ սնեալ եւ ուսեալ ի տան կաթուղիկոսարանին» (Ուխտ· — Էջմիածին 1871, Բ·–59): Օրմանեան Սրբազան «ՔԵՐԹՈՂ» մակդիրին յենլով գայն Սիւնեաց Տաթեւի դպրոցին աշակերտ կը կարծէ, մինչ աւելի հաւանական կը թուի Ուխտանէսի խօսքը, որովհետեւ երբեք իրեն չենք հանդիպիր Սիւնիքի մէջ, մինչ միւս կողմէ քաջածանօթ է կաթողիկոսարանի գործերուն ու ներքին կեանքին: Իր Քերթող, ինչպէս վարդապետ, մակդիրները ըլլալուած պիտի ըլլան իրեն իր ուսումնական ու գիտական կարողութեանց համար: Ծանօթ էր Յունարէն լեզուին եւ Յոյն հեղինակներուն: Գրած է նաեւ բաւական թուղթեր ու մեկնողական աշխատանքներ:

Իրեն ուղղուած թուղթերուն մէջ Ջկաւորդի մականունով ծանօթ է· «Վրթանիսի Ջկան որդւոյ» (Գիրք Թղթոց էջ 90): Իրեն համար գործածուած են նաեւ Շաղնասար եւ Տեառն Նուիրակ մակդիրները: Առաջինը, ըստ Ակինեանի (մանրամասնութիւնները տեսնել «Հանդէս Ամսօրեայ», 1910, էջ 9, բ· սիւնակ, ծանօթ թիւ 1) կը նշանակէ յարքունուստ նշանակուած տեղապահ մինչ Օրմանեան անհասկնալի կը նկատէ գայն: Տեառն նուիրակը, «տերանց պինուռը» կը թարգմանէ Ակինեան, այսինքն քաղաքական մակդիր մը, մինչ Օրմանեան չատ աւելի տրամաբանօրէն կ'ըսէ թէ Սոմմենոս Սարաւելատ Վրթանէսին ուղղած իր թուղթին մէջ (Գիրք Թղթոց 90–92) այդ ածականը կը գործածէ որովհետեւ Վրթանէս Գրիգոր

անուն վարդապետի մը հետ կը մասնակցի Կոստանդնուպոլսոյ 589-ի ժողովին, Մովսէս Եղիվարդեցի Կաթողիկոսին որպէս ներկայ, բայց իրենց դասանանքին վրայ հաստատ մնալով «ոչինչ օգտեցուցեալ պյոյսն դարձան ետուելով» (Օրմ. Ազգապատում, Ա. հատոր, Բ. մերք էջ 580):

Զենք ուզեր հոս մանրամասն անդրադառնալ իր վարչական գործունէութեան. այսքան բանէ միայն որ Մովսէս Եղիվարդեցի Կաթողիկոսին (574–604) մահէն ետք, 604-ին Տեղապահ եղած է Ա-թոռին եւ երեք տարի վարած վարչական շատ փափուկ քաղաքականութիւն մը մինչեւ Աբրահամ Աղբաթանեցի (607–615) Կաթողիկոսին ընտրութիւնը: Իր երեք տարիներու տեղապահական շրջանին կը պատահի բուռն պայքարը Հայ-Վրացական եկեղեցիներու միջեւ, երբ Կիւրիոն (1) Վրաց Կաթողիկոս յունական քաղաքականութեան եւ դասանական ազդեցութեան տակ կ'ուզէր անջատուիլ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցիէն զոր զարերէ ի վեր Վրացական Եկեղեցին ղեկավար ճանչցած էր, որմէ կը ձեռնադրուէին եւ Վրաց Կաթողիկոսները (2):

Իրմէ մեզի հասած են այս պայքարին առիթով գրուած թուղթեր (3) որոնց մէջ ի յայտ կուգայ Ս. Գրական ու Դասանաբանական հարցերուն ծանօթ եւ իր եկեղեցիին անկախութեան ու ուղղափառութեան նախանձախնդիր եկեղեցականը:

Այս թուղթերէն զատ մեզի հասած են նաեւ ուրիշ թուղթեր որոնցմէ կարեւորագոյնն է «Յաղագս Պատկերամարտից»ը, որ պատկերապաշտութեան ի նպաստ գրուած առաջին թուղթն է մեզի հասած միջնադարեան եկեղեցական գրականութեան մէջ:

Սորեւ կուտանք աշխարհարար թարգմանութիւնը, հետեւելով 1927 տարուան «Սիոն»ի մէջ եղիչէ Պատրիարք Դուրեանին կողմէ հրատարակուած բնագրին, զոյն բաղդատելով Սիրարփի Տէր

---

(1) Որոշ շրջան մը ծառայած է Մովսէս եղիվարդեցի կաթողիկոսին մօտ եւ իրմէ իսկ կաթողիկոս ձեռնադրուած առանց որեւէ քաղկեդոնական ուղղութիւն ցոյց տալու: վրաստան հաստատուելէ ետք միայն կը յայտնաբերէ քաղկեդոնական ուղղութիւն մը որով մինչեւ թաժանում կ'ընծայանայ, Աղբաթանեցի կաթողիկոսի շրջանին:

(2) Մանրամասնութեանց համար դիմել Օրմանեան Սրբազանի Ազգապատում, Ա. հատոր, Բ. Գիրք 567–658 էջերուն:

(3) «Գիրք Թղթոց» 1901, Թիֆլիս, էջեր 90–145:

Ներսէսեանի ֆրանսերէն թարգմանութեան հետ զոր կատարած է Հայր Գարեգին Զարբհանէլեանի 1852ի հրատարակութեան վրայէն: Դժբախտաբար չկրցանք այս օրինակը ձեռքի տակ ունենալ եւ բաւականցանք Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի եւ Սիրարփի Տէր Ներսէսեանի ծանօթագրութիւններով:

Բոլոր արարածները կը զարդարուին կենսաբեր լոյսով, որուն ճառագայթներով պայծառացած կը բերկրին երկինք ու երկիր: Եւ ճշմարտութեան լոյսը որ տիեզերքը լեցուց, փարատեց խաւարին մէգը՝ ստուերամած ու թանձրացած սրտերէն, եւ երկիրը աստուածածանօթ վարդապետութեամբ լեցուեցաւ: Իսկ մոլար ուսման հետեւողներ, որոնք թանձր խաւարի մէջ կը շրջին, իրենց հոգւոյն մէջ խաթարուած, վատօրէն եւ խմբովին կը խաբեն, անհեթեթաբար, անմեղներուն սրտերը եւ հերձուած կը յառաջացնեն եկեղեցւոյ մէջ:

Պէտք չէ, կ'ըսեն, նկար ու պատկեր գործածել եկեղեցիներուն մէջ, եւ իբր վկայութիւն կը բերեն Հին Կտակարանէն այն խօսքերը որոնցմով մարգարէներ կ'ամբաստանէին հեթանոսները իրենց կռապաշտութեան համար: Բայց մերինները (պատկերները) որոնք Քրիստոսին ու ընտրեալներուն նուիրուած են, չեն նմանիր անոնց, եւ այդ ոչ թէ խօսքով այլ Ս. Գրոց վկայութեամբ: Ուստի, խօսինք այնպէս ինչպէս որ պատուիրանները մեկնողներ սորվեցուցին մեզի:

Որովհետեւ Մովսէս ինք շինեց պատկերներուն օրինակը Աստուծոյ հրամանով՝ մարդակերպ, թեւաւոր եւ ճախրող երկու ոսկեայ քերովբէներ, քաւութեան վրայ, որոնց մէջէն կը խօսէր Տէրն Տերանց(1) զոր եւ Առաքեալը իր վկայութեամբ կը հաստատէ «փառքի քերովբէներ, կ'ըսէ, կը հովանաւորէին քաւութիւնը»(2) որ մեծ խորհուրդին օրինակն է: Այսպէս եւ վարագոյրը, զոր Տէրը հրամայեց զարդարել նարօտով, նկարներով ու պէսպէս յօրինուածքներով, բեհեզ եւ ծիրանի, կարմիր եւ կապոյտ(3): Դեղեր չէի՞ն արդեօք վարագոյրին նարօտներուն գոյները, եւ քերովբէները նկարներ չէի՞ն: Նոյնպէս ըրաւ եւ Սողոմոն. Տաճարին մէջ կիպարիս փայտէն քերովբէներ շինեց եւ ոսկիով պատեց: Տակաւին, ոչ միայն դաբիրին մէջ կային քերովբէները, այլեւ պատերուն, դռներուն ու

---

(1) ԵԼԻՑ ԻԵ. 18–22:

(2) ԵԲՐ. Թ. 5:

(3) ԵԼԻՑ ԻԶ. 31, ԼԶ. 8 եւ 35:

սեմերուն վրայ գրչագրեց ֆերովբէները, ոսկեղէն վարդերով՝ արմաւենիի ոստերով(4), եւ Աստուած դէմ չեղաւ, այլ զայն իր Անուան տաճար կոչեց:

Հոգեկիր Եզեկիէլ մարգարէն տեսիլք մը տեսաւ, ուր ոչ որպէս ուրիշ մարգարէ կամ պատգամախօս, այլ որպէս Աստուածային գուշակող կ'ըսէր· «Տէրը գիս դրաւ բարձր լերան մը վրայ, ուր կար քաղաք մը: Ներս տարաւ գիս: Հոն տեսայ տաճար մը որուն մէջ անձ ու զարմանալի մարդ մը, որմէ կը բաժնուէին փայլակներ կարծես պղինձէն արձակուած· ան կանգնած էր դրան վրայ եւ ձեռքին բռնած էր որմնադիրներու լարը եւ չափաձող մը, եւ ըսաւ ինծի· Որդի՛ մարդոյ, տես ու միտք պահէ ամէն ինչ որ կայ հոս, որովհետեւ այդ բոլորը ֆեզի ցոյց տալու համար եկայ այստեղ· ու տեսայ տաճարը շուրջանակի ֆերովբէներով ևկարուած ներսէն եւ դուրսէն, արմաւենիներ յատակէն մինչեւ առաստաղ: Ոչ միայն տաճարը պատկերազարդուած էր, այլ եւ պատշգամները, դռներն ու սեղանը: Ֆերովբէները մարդակերպ էին, երկու երկու եւ արմաւենիներ երկուքին միջեւ»(5) որ մեծ սքանչելիքներու յարացոյցն է:

Արդ ի՞նչ կ'ըսես ասոնց համար, ո՛վ մարդ, որ հիւանդ ես մտքով: Ես խօսեցայ Մովսէսի ու Սողոմոնի շինած ձեռագործ ֆերովբէներուն մասին, որոնք Աստուծոյ կողմէ ցոյց տրուած են իրենց: Ահա յայտնի եղաւ որ հին ատենէն ալ պատկերները Աստուածային փառքին երկրպագութեան միջոց էին:

Այսքան Հին Կտակարանէն քաղուած:

Նոր Կտակարանի մէջ Պօղոս կ'ըսէ Աբեննացիներուն· «շրջելով ու դիտելով ձեր պաշտամունքը, տեսայ բագին մը որուն վրայ գրրուած էր *Անծանօթ Աստուծոյ*, ես ձեզի կը խօսիմ անոր մասին զոր դուք որպէս անծանօթ կը պաշտէք»(6): Միթէ բագինը աստուա՞ծ էր, բայց որովհետեւ յանուն աստուծոյ կը պատուէին, ինչը եւ Պօղոս վկայեց: Եւ մենք ոչ թէ ճշմարիտ աստուած կը դաւանինք նկարներն ու պատկերները, այլ յանուն Աստուծոյ կը նկարենք ինչպէս որ Ան երեւեցաւ, որուն Ծնունդը գուշակեց Եսայի, եւ Երեմիա՝ մարդոց մէջ շրջիլը, Դաւիթ՝ Զարչարանքներն ու Թաղումը, Եզեկիէլ ու Ովսէէ՝ Յարութիւնը, Դանիէլ ու Զաքարիա՝ Երկրորդ Գալուստը, Նաւում եւ Մաղաքիա՝ Դատաստանը:

---

(4) Գ· Թագաւորաց Զ· 23–35:

(5) Եզեկիէլ Խ· 2–4 եւ ԽԱ· 18–20:

(6) Գործք Առաքելոց ԺԷ· 23:

Անոնք կարեւոր դրուագները պատմեցին մեզի, բաներ որոնք եղան, բաներ որոնք պիտի ըլլան: Մեծ նոյնը կը նկարեցնք ինչ որ գրքերուն մէջ գրուած է: Գիրն իսկ դեղ է, ինչպէս դեղ են եւ պատկերներուն նիւթերը:

Նաեւ եկեղեցւոյ հայրեր կը խօսին պատկերներու մասին, ինչպէս Կ· Պոլսոյ Յովհան Եպիսկոպոսը *լուսաւորչաբանը*(7) ուղղուած իր ճառին մէջ ինչ մը յառաջ երթալով կ'ըսէ· «ինչպէս թագաւորներու պղինձէ պատկերները — որոնց ապաւինող մարդիկը կը փրկուին ոչ անոր համար որ պղինձ են, այլ անոր համար որ թագաւորի պատկեր են — անշունչ են ու անզգայ, դուն ալ այսպէս հասկցիր, ո՛վ հերետիկոս»: Եւ դարձեալ այն ճառին մէջ, ուր կ'ըսէ թէ պէտք չէ կրճատել Ս· Գիրը, կը շարունակէ «չէ՞ք տեսներ, որ թագաւորական պատկերներուն մէջ վերը գետեղուած է թագաւորին դիմանկարը, որ իր անունը կը կրէ, եւ վարը գրուած են թագաւորին պատերազմները, յաղթութիւնները եւ այլ դրուագները· նոյնպէս եւ մագաղաթներուն վրայ գծուած է իր պատկերը եւ վարը՝ առաքինութիւնները ու յաղթութիւնները»:

Կամ ի՞նչ պիտի ըսես Տիրոջ պատկերին մասին, զոր Աբգար թագաւորին հաւատարիմը Քրիստոսին իսկ տեսութեամբ նկարեց, որ եւ կ'ըսեն այժմ կը գտնուի Ռոհայի (Եդեսիոյ) մեծ եկեղեցւոյ մէջ:

Սեւերիանոս Եպիսկոպոս կ'ըսէ· «երբ թագաւորը բացակայ է իր պատկերը տեղը կը լեցնէ: Իշխանները կ'երկրպագեն ու ամսական տօներ կը կատարեն: Պետեր կը հանդիպին ու ոամիկներ կ'երկրպագեն· ոչ թէ տախտակին նայելով՝ այլ թագաւորին նկարին: Ոչ թէ նիւթին կը նային՝ այլ գրով դրոշմուածին: Եւ եթէ մահկանացու թագաւորին պատկերը այսքան զօրութիւն կ'ընտանայ, որչա՛փ աւելի պիտի ստանայ ուրեմն անմահ թագաւորին կերպարանքն ու պատկերը»:

Լաւ իմացիր ինչ որ կ'ըսեմ, որովհետեւ անոնք ալ եկեղեցւոյ հայրեր են· եթէ իրենց գործերը կ'ուզես ուսումնասիրել, պիտի տեսնես որ նոյնը կը պատմեն: Այսպէս կ'ըսէ եւ Ս· Գրիգոր Լուսաւորիչ իր աղօթքին մէջ, «փայտէ արձանիկներուն փոխարէն իր խաչը կանգնեցուց տիեզերքի մէջ եւ որովհետեւ մարդիկ սովոր են անշունչ պատկերներուն երկրպագել ինքն ալ խաչին վրայ մեռեալ պատկեր մը եղաւ: Մեռաւ ու անշնչացաւ որպէսզի սրտին խաչա-

(7) Կ'ակնարկէ նոր մկրտուածներուն:

փայտին երկրպագել, ասոր վրայ գտնուող դէմքին ու պատկերին, որպէսզի իր աստուածային պատկերին հնազանդեցնէ պատկերագործները, պատկերասէրներն ու պատկերապաշտները»(8):

Իսկ երէ մեր խօսքերուն չէք հաւատար, պէտք է Ս. Գիրքը բնել եւ վերահասու ըլլալ: Սակայն դուք Ս. Գիրքէն այնքան հեռու էք որքան երկինքը երկրէն:

Բազմաթիւ ուրիշ վկայութիւններ ալ կան Ս. Գրոց մէջ զոր միտքերը կ'ընդունեն(9): Առանց մտքի աչքերուն՝ մարմնի աչքերը կոյր են կարենալ տեսնելու համար իմաստը:

Զարմանալին այն է սակայն որ պատգամը կ'ընդունիք եւ իշխանը կը հալածէք, նշանին կ'երկրպագէք եւ բազաւորը կը բարկոծէք, թաչը կը պատուէք եւ խաչեցեալը կը բշնամանէք: Այսպէս, Մանիհէեցիներ, Մարկիոնականներ, որոնք Քրկչին նշմարտապէս մարմնանալը աչքին երեւեալ կը համարեն, երբ պատկերները (Յիսուսի) տեսնեն՝ կը դժկամակին եւ զայրացած կ'անարգեն: Միթէ չէ՞ք դիտած մարգարէները բնելով, որ անոնք կռապաշտութեան դէմ կ'արտայայտուէին ըսելով թէ հեթանոսներուն կուռքերը ոգիներ են(10): Բայց, որեւէ մէկ տեղ գրուած չեն տեսներ թէ էրիստոնեաներուն կամ եկեղեցւոյ պատկերները դեւեր են, այլ կուռքերը միայն կ'ամբաստանէին:

Նաեւ Եւսեբիոս ժամանակագիր իր եկեղեցական պատմութեան Է. գլխուն ԺԷ. նառին մէջ(11) կը խօսի սքանչելի նշաններու համար որոնք պատահեցան Պենիադա քաղաքին մէջ մեր Քրկչին կողմէ «որովհետեւ այս քաղաքը յիշեցինք, կ'ըսէ, պէտք չէ զանց ընել անոր պատմութիւնը, որպէսզի ան յիշուի մեր յաջորդին: Այն տեռատես կինը, որուն արիւնը կը հոսէր, ինչպէս գիտեք Սուրբ Աւետարանէն, այս քաղաքին մէջ բժշկուեցաւ մեր Քրկչին կողմէ: Տունը յայտնի է քաղաքին մէջ: Մեր Քրկչէն գտած շնորհքը եւ Աստուածային հրաշքին նշանները կան մինչեւ այսօր որովհետեւ իր տան

---

(8) Ագաթանգեղոս (վենետիկ 1930) էջ 67–68:

(9) Միւս օրինակը կը յաւելու «որովհետեւ ամէն ինչ տեսանելի է անոնց որոնք միտք ունին, որովհետեւ ականջները կը լսեն ու միտքերը կ'իմանան» (Ծնք. եղիշէ Պատրիարքին):

(10) կը յիշեցնէ 96րդ Սաղմոսի 5րդ համարը «հեթանոսներուն բոլոր կուռքերը դեւեր են»:

(11) Այս պատմութիւնը կը գտնուի ԺԸ. նառին մէջ:

առջեւ բարձր վէմի մը վրայ կանգնած է աղաչողի դիրքին մէջ, ծնրադիր ու ձեռքերը պարզած կնոջ մը պղինձէ արձանը: Դիմացը կայ վերարկու հագուած ու ձեռքերը կնոջ երկարած կանգուն այր մարդու մը պղինձէ արձանը որուն ոտքին ֆով, պարեգօտէն վեր, բուսած է արմատ մը, որ իր տեսքով կը տարբերի բոլոր արմատներէն, եւ կը բարձրանայ մինչեւ պարեգօտին ծալքը: Այս բոյսն է դեղը բոլոր ցաւերուն: Այս անդրին մեր Փրկչին նմանութեամբ է, ինչպէս կ'ըսեն, եւ կը մնայ մինչեւ այսօր ու մենք մեր աչքերով տեսանք զայն երբ այդ հաղաքը գացինք: Բայց այս առելի վեր չէ հան այն թէ հեթանոսներ որոնք հաւատացին Քրիստոսի, գոյներով գծեցին Պօղոսի, Պետրոսի եւ նոյնիսկ Քրիստոսի պատկերները, որոնք կը մնան մինչեւ այսօր»:

Եւ արդ, չե՞ս տեսած այս գիրը, ով ընկեր, որ կը հակառակիս Աստուծոյ պատուիրանները: *Ընկեր* կ'ըսեմ ոչ թէ հաւատիդ ուղղափառութեան համար այլ ինչպէս լսեցիր մեր Տիրոջմէ, *ընկեր*, *ինչո՞ւ համար եկար*: Եթէ կարդացած էիր ու չէիր գիտեր, ահա կը յարմարի ուրեմն Առաքեալին խօսքը որ կ'ըսէ· «Աստուած կուրացուց այս աշխարհի անհաւատներուն հոգիները, որպէսզի անոնք չլուսաւորին Քրիստոսի Աւետարանին լոյսով»(12): Եւ նման ուրիշ խօսքեր: Իսկ եթէ կարդացած էիր, պէտք է ճանչնալ բարին ու չարը, զանազանել Աստուածայինը դիւականէն: Եւ ինչպէ՞ս չէիր գիտեր թէ կուռքերուն մեհեանին մէջ գետեղուած է Որմիզդ, որ Արամազդն է, եւ իր պոռնկութիւններն ու խարդախութիւնները: Իսկ Աստուծոյ եկեղեցիներուն մէջ գծուած կը տեսնենք Սուրբ Կոյս Աստուածածինը գրկին մէջ ունենալով Քրիստոսը, որ իր որդին, իր Արարիչը, եւ միանգամայն ամէն բանի ստեղծիչն է: Մեհեանիներուն մէջ կը տեսնենք Անահիտը, իր պղծութեամբ ու պատրաստներով, իսկ քրիստոնեաներու եկեղեցւոյ մէջ եւ Աստուծոյ վկաներուն (սուրբերուն) յարկերուն մէջ նկարուած կը տեսնենք Ս· Գրիգորը իր սուրբ առաքինութիւններով եւ աստուածահաճոյ չարչարանքներով, Ստեփանոս Նախավկան քարկոծողներուն միջեւ, երանելի ու փառաւոր Գայեանէ Կոյսը, Հռիփսիմէն իր բոլոր ընկերներով ու յաղթող նահատակներով: Նոյնպէս եւ՝ ուրիշ առաքինի, պատուական եւ հրեշտակակրօն տիպարներ զորս չենք կրնար հաշուել: Մեհեաններու մէջ Աստղիկ, Ափրոդիտէն, զոր ցանկութեան մայր կը կոչեն բոլոր հեթանոսները, կը տեսնենք, իր բազմաթիւ արբեցութիւննե-

(12) Բ· Կորնթացւոց Գ· 4:

րով ու աւետարակութիւններով· մինչ Աստուծոյ եկեղեցւոյ մէջ՝ Տէրունական խաչը, խաչակիր առաքեալներու եւ մարգարէներու խումբեր, որոնք ամբարշտութիւնը ջնջեցին, աշխարհը աստուածպաշտութեան բերին, եւ ամօթի մէջ թողուցին սատանան եւ իր զօրքերը: Աստուծոյ եկեղեցւոյ մէջ նկարուած կը տեսնենք Քրիստոսի գործած բոլոր հրաշքները ինչպէս Գրոց մէջ գրուած է, զոր ըսինք թէ սկիզբէն մարգարէներ գուշակեցին՝ Ծնունդ, Մկրտութիւն, Զարչարանքներ, խաչելութիւն, Թաղում, Յարութիւն, Համբարձում: Եկեղեցիներու մէջ կը նկարեն այն բոլորը զոր Ս· Գիրքը կը պատմէ:

Միթէ դեղով չե՞ն գրուած գիրքերը· նոյն բաները եկեղեցիներու մէջ դեղով նկարած են: Միայն ականջները կը լսեն գիրքերէն իսկ նկարները աչքով կը տեսնուին, ականջով կը լսուին, սրտով կ'իմացուին եւ կը հաւատացուին: Ահա, պարզ է որ Սուրբ Գրոց ոգիին դէմ չէ նկարներ յարգելը եւ երբ մէկը ուշադրութեամբ ընէ, նշմարտութեան կը հասնի եւ վրիպած կը գտնէ հերետիկոսները որոնք կը հակառառեն ու կ'ըսեն· «անոր համար սխալ կը գտնենք որովհետեւ անլսօս են ու անբան»:

Արդ, միթէ Աստուծոյ տապանակը կը խօսէ՞ր երբ հարուածելով կործանեց Դակոնը, Ազովտիսը, Գէթը, Ասկաղոնը եւ հեթանոսներու բաղաքները, այնքան որ Ասկաղոնացիներ կը բողոքէին ըսելով «ինչո՞ւ Իսրայէլի Աստուծոյ Տապանը մեր ժողովուրդը ապականելու համար դէպի մեզ դարձաւ»(13):

Միթէ Քրիստոսի խաչը խօսեցա՞ւ երբ Ս· բաղաքին մէջ մեռեալը կենդանացուց: Խաչը, որ պարծանքն է հրեշտակներուն, փըրկութիւն մարդոց եւ արհաւիրք դեւերուն, բազմաթիւ հրաշքներ գործած է մինչեւ մեր օրը:

Ահա նոր պատուիրանները կը միանան հիներուն ու Քրիստոսի շնորհիւով կը վկայեն մեզի: Որովհետեւ Աւետարանին Գրքերն ալ ոչ միայն ոսկիով ու արծաթով նկարուած են, այլ եւ փիղերու ոսկորներով եւ կարմիր մորթով կազմուած կը գտնենք զանոնք: Ու մեծ, երբ Ս· Աւետարանին կ'երկրպագենք կամ կը համբուրենք զայն, ոչ թէ փիղի ոսկորներուն կ'երկրպագենք կամ դոնին՝ որ բարբարոսներու երկրէն ծախու կը բերուի, այլ Քրկչի խօսքին որ մագաղաթի վրայ գրուած է:

---

(13) Ա· Թագաւորաց ե· 10:

Այսպէս երբ Փառաց Տէրը, աւանակի վրայ նստած Բաղաբին կը մօտենար, ծերեր ու մանուկներ ձիթենիի ու արմաւենիի ճիւղերով ընդառաջեցին· անոնք երբ կ'օրհնէին, կը գովէին ու կ'երկրպագէին, ոչ թէ էշին կ'երկրպագէին այլ Քրիստոսին, Աստուծոյ որդւոյն, որ անոր վրայ նստած էր: Այսպէս ալ պատկերներու երկրպագելը դեղերուն համար չէ այլ Քրիստոսի՝ որուն անունով նկարուած են անոնք:

Արդ, ի՞նչ նմանութիւն կայ աստուածային պատուիրանիներու եւ հերձուածողներու պղծութեան միջեւ: Ինչո՞ւ հերձուածողներ կը զրպարտեն եւ հերձուած յառաջ կը բերեն ի վնաս իրենց անձերուն եւ բոլոր հետեւողներուն, վնաս մը որ պիտի հատուցանեն անանցանելի վրէժի տանջանքով իրենց բոլոր կամակիցներով ու գործակիցներով: Այս մասին ճշմարիտ եւ տեղին ըսաւ Ովսէէ երջանիկ մարգարէն «անոնց գայթակղութիւնը իրենց նամբաներու վրայ է որովհետեւ մոլորութիւն տնկեցին Աստուծոյ տան մէջ»(14), եւ միւս Մարգարէն թէ «վա՛յ անոր որ իր ընկերոջ պղտոր հրապոյրներ կ'արբուցանէ»(15): Եւ արդարեւ, հրապոյրներով ու խաբկանքներով կ'իյնան մեղքին մէջ բոլոր անոնք, որոնք կը շեղին ուղիղ հաւատքէն ու կը հեռանան ուղիղ խորհուրդներէն:

Բայց կ'ըսեմ ու չեմ լռեր: Օրինակ, երբ մէկը մատենադարանէն գիրք մը ուզէ պիտի ըսէ *Առաքեալը* տուր, կամ *Եսային*, կամ *Երեմիան*: Միթէ Եսայիի ինքն է, կամ Առաքեալը անձամբ, թէ աստուածային պատգամները եւ անոնց գրքերուն մէջ գրուած խօսքերը: Եւ մենք, իրենց պատկերները նկարելով զիրենք ու զիրենք առաքողները կը յիշենք եւ չենք ըսեր թէ այս է Աստուածը, այլ անոնցմով կը յիշենք զԱստուած եւ իր ծառաները:

Գրուած էր թէ «Պապ թագաւորը պատկերները ներմուծեց եկեղեցւոյ մէջ»· պարզ է որ սուտ կը խօսի՛ք, որովհետեւ Հայաստանի մէջ ոչ ոք գիտէր պատկեր գծել մինչեւ այդ ատեն, այլ Յոյներէն կը բերէին: Մեր ուսումներն ալ այնտեղէն էին երբ տակաւին անոնք չէին մոլորած: Պապէն առաջ ուրիշ թագաւորներ կային, որոնք պատկեր ու նկար կը գտնէին եկեղեցւոյ մէջ(16): Պապէն ետք ե-

(14) Ովսէէ Թ· 8:

(15) Ամբակում Բ· 15:

(16) Ըստ վրթանէսի, Պապէն առաջ ու վերջն ալ պատկերներու գոյութիւնը ընդունուած էր Հայ եկեղեցիին մէջ: Իր մատնանշած հակառակորդները սակայն հաւանաբար կ'օգտուէին Փաւստոսի սա տողերէն· «ընդ բազում ցեղիս Հայոց

դան դարձեալ թագաւորներ ու հայրապետներ հայոց մէջ, ինչպէս Երանելի Սուրբ Սահակ, Մեսրոպ, Եզնիկ, Արծաւն, Կորիւն եւ իրենց ընկերները, որոնց ձեռով Հայ Գպրութիւնը Աստուծմէ (ազգիս) շնորհուեցաւ, բայց ոչ ոք իրենցմէ խօսեցաւ պատկերներուն ու եկեղեցւոյ մէջ նկարողներուն դէմ, բայց միայն ատելի պիղծերը, Թադէոս, Եսայի եւ իրենց ընկերները, որոնք շատերը ձեզի պէս իրենց հետազոտեցուցին: Թէեւ ժամանակի մը համար հերձուածողներուն կողմը կը փայլի, բայց անմիջապէս կը խամրի որովհետեւ սուտ կը խօսին: Առաջին մեղքերն ալ ստութենէն ծնաւ, ինչպէս Ադամին մօտ: Այս խօսքերը իմս չեն այլ Ս. Գրոց՝ Հին եւ Նոր Կտակարաններուն: Եթէ կ'ուզէք Քրիստոսի, Աստուծոյ ծառայել եւ իր պատուիրանները սիրել, պրպտեցէք նոյն գրքերը, որոնց անուններն հոս գրուած են, ու երբ գտնէք, անոնք ցոյց պիտի տան Աստուծոյ ճշմարիտ ճամբան:

Պատկերներուն համար այսքան կը բաւէ անոնց համար որ միտք ունին:

Իսկ դեղերու մասին, զոր պիղծ կը համարեն, իրենց քերթով կը յանդիմանուին որովհետեւ գրքերուն դեղն է արջասպ, գղձոր, կոխ՝ զոր կերակուրներու կամ բժշկութեան մէջ կը գործածեն: Պիղծ չեմք կոչեր սակայն այն զոր Աստուած երկրի վայելքին համար տուաւ, ոչ ալ որպէս զզիր առարկայ կ'անարգեմք երբ կ'ըսէք թէ հոտ կուգայ դեղերէն: Իսկ եթէ այդքան մաքուր էք ու հոգեւոր, պարտիք աղօթքի պահուն ձեր փորերը պատռել, պարպել եւ այդպէս մտնել եկեղեցի(17):

Ով անհնարին չարեր, որ մերք *դևդևրը*(18) կ'ամբաստանէք եւ մերք պատկերներն ու նկարները եւ կ'ըսէք թէ ձեռագործ են *ու*

(17) Զարբհանէլեանին տպագրութիւնը կ'ունէ «եւ ձեր աղիքները լուալ հոացած ջուրով»:

(18) Մեր կարծիքով բնագրի *անդուայս* բառը գրչագրական սխալն է *դևդայս* բառին, որովհետեւ առաջինը բնաւ իմաստ չ'արտայայտեր այստեղ մինչ երկրորդը շատ կը պատշաճի:

կուռս կանգնեցին ի համարձակութենէ թագաւորին (Պապայ)» եւ կամ՝ «քագուքէ *պատկերս* կանգնեալ երկրպագանէին» (Ե. Դպր. գլուխ ԼԱ.) անշուշտ չարամտութեամբ շփոթելով *պատկերները կուռքերու* հետ (Մանօթ. եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի):

մեղի համար անպէտ: *Նաեւ եկեղեցիները ձեռապործ են*[19], բայց Տաճար Աստուծոյ կը կոչուին, ինչպէս Պօղոս կ'ըսէր Տիմոթէոսին· «գիտցիր, թէ ինչպէս պէտք է շրջիս Աստուծոյ տան մէջ որ կենդանի Աստուծոյ եկեղեցին է, սիւն եւ հաստատութիւն ճշմարտութեան»[20]: Արդ ասոր ի՞նչ կ'ըսէք, բանի ձեռագործ է:

Որովհետեւ տեսանելի բաներով աներեւոյթները կը ճանչնանք, դեղն ու նկարները ալ զԱստուած եւ իր ծառաները յիշեցնողներ են: Բայց որովհետեւ դուք սատանայով կը հպարտանաք, ձեր սիձերը սուրբ կը կոչէք եւ ներման գերեզմաններու կը նմանիք, ուրեմն Առակողը ճշմարիտ ըսաւ· «Շատ արդար ու ճարտար մի լլլար որպէսզի չշեղիս»[21]: Եւ դարձեալ կ'ըսէ· «չար ծնունդը ինքզինք արդար կը նկատէ»[22], ինչպէս դուք բարձրացած կը հպարտանաք եւ անդուր բերանով անհարկի բաներ կը խօսիք:

Բայց մենք պիտի փութանք գիշեր ցերեկ մտնել Քրիստոսի եկեղեցին, միշտ աղօթել, որպէսզի վերջացնենք պանդխտութեան ժամանակը, եւ արժանի լլլանք Դատաստանի օրը զուարթագին երեսով տեսնելու զԱստուած, որպէսզի կարենանք հասնիլ յաւիտենական բարութեան որովհետեւ Իրն է փառքը, յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

ԵՐՈՒԱՆԴ ՍԱՐԿ· ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ
(Բ· Ընծայարան)

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

1·— «*Սիոն*» — Երուսաղէմ, 1927:
2·— «*Հանդէս Ամսօրեայ*» — Վենետիկ, 1910:
3·— *Օրմանեան Սրբազան* — «Ազգապատում», Ա· հատոր, բ· գիրք:
4·— «*Գիրք Թղթոց*»:
5·— *Սիրարփի Տէր Ներսէսեան*, բնագրի փրանսերէն թարգմանութիւն:

(19) Ընդգծեալ բաժինը Զարբհանէլեանի տպագրութենէն ներս առած ենք իմաստը ամբողջացնելու համար:

(20) Ա· Տիմոթէոս, Գ· 15:

(21) Ժողովող Է· 17:

(22) Առակաց Լ· 12:

ՍԱՐԿԱՒԱԳԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔԻՍ ՄԷՋ

Չորեքշաբթի է, Մայիս 26: Կը բարեւեն սրտերը վեհեակին՝ (*Յակոբ Պօղոսեան, Պետրոս Գըսպըսեան, Սարգիս Յակոբեան, Վարուժան Նիկոլեան, Վրէժ Մարաշլեան եւ Տիգրան Սարգիսեան*) անբացատրելի զարկերով, որովհետեւ չուտով պիտի աւարտեն Դպրեվանքի քառամեայ շրջանը եւ հասած են արդէն ճակատագրական պահու մը:

Չորս տարիներու ընթացքին, ժրաջան մեղուներու պէս անոնք ծծեցին մտաւոր եւ հոգեկան ամենակենսատու հիւթը չուշան այս Դպրեվանքին, եւ այժմ պատրաստ են իրենց անձը բոլորանուէր եւ պիտակցուած նուիրումով զոհելու համայն սիւնքահայութեան հաւատքին հրեղէն սիւնը հանդիսացող այս կաթողիկոսութեան եւ անոր սիրտը հանդիսացող Դպրեվանքին:

Անոնք այլեւս պատրաստ են բերդապահ զինուորներն ըլլալու հաւատքի այս անխորտակելի ամրութեան, որ կոչուած է վեհ առաքելութեան մը — պահպանել սիւնքահայութիւնը՝ դարուս մեծագոյն սպառնալիքը եղող այլասերումէն:

Յուզումնախառն ուրախութիւն մը պատած է զիրենք, որովհետեւ կ'ըզգան իրենց ընտրած ասպարէզին վեհութիւնն ու ծանրութիւնը, եւ նեռուելու այն ոգին որ իրենց մէջ կայ՝ կը խայտայ այսօր, քանի այլեւս վստահ են թէ պիտի կարողանան իրագործել ապագային համար պատրաստած իրենց ծրագիրները:

Բուռ մը պատանիներ, իրենց ծաղիկ հասակին մէջ ու հպիւ բացուած կեանքին, կը հրաժարին աշխարհէն եւ անոր ամէն տեսակի հաճոյքներէն: Արհամարհելով այդ բոլորը՝ իրենց անձն ու հոգին կը նուիրեն եկեղեցւոյ, ըլլալու համար միաժամանակ թէ՛ Աստուծոյ եւ թէ՛ Ազգին անձնուէր ծառաները, վասնզի անխախտ համոզումով զիտեն թէ ժամանակաւոր են երկնային պանձերն ու վայելքները, մինչ յաւերժական ու անկորսնցելի են երկնայիններն:

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ, ԿԻՍԱՍԱՐԿԱՒԱԳՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՒՐԱՐԻ ՏՈՒՉՈՒԹԻՒՆ

Երեկոյեան ժամերգութենէն անմիջապէս ետք տեղի ունեցաւ դպիրներու ձեռնադրութիւնը։ Նախապատրաստական դասարանի աշակերտները, առաւել ըլլալով երկու նորեկ աշակերտներ Ա. դասարանէն եւ քահանայից դասարանէն Սարգիս Գոչեան, որ նոյն գիշեր պիտի ստանար կիսասարկաւագութեան աստիճանը եւս, դպիր ձեռնադրուեցան։ Ձեռնադրիչ Սրբազանն էր Դպրեվանքի Տեսուչ Գերշ. Տ. Գարեգին Եպիսկոպոս։

Նախ ծունկի եկան բոլորը եւ յատուկ աղօթքներէ ետք Սրբազան Հայրը անոնց մազերը խաչաձեւ կտրեց՝ ի նշան աշխարհէն հրաժարումին, ապա անոնց շնորհեց դռնապանի, ընթերցողի, երդմնեցուցիչի եւ ջահընկալի չորս աստիճանները։

Անմիջապէս ետք վեց ընծայեալներն ու քահանայացու ծունկի եկան Սրբազան Հօր շուրջ, ունկնդրեցին խրատական աղօթքները եւ իրենց ձախ բազուկներուն վրայ ստացան կրկնածալ ուրարները, իբրեւ նշան կիսասարկաւագութեան։ Իսկ երեք ուսանողներ՝ դարձեալ Դ. դասարանէն՝ ուրար ստացան։

Արարողութիւնը վերջացաւ Սրբազան Հօր «Պահպանիչ»ով։

Ս. ՊԱՏԱՐԱԳ ԵՒ ՍԱՐԿԱՒԱԳԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Յաջորդ առաւօտ, զոյգ զանգակներու ղօղանջներուն հետ աշակերտներ ուղղուեցան դէպի եկեղեցի։ Եօթը կիսասարկաւագները մասնակցեցան բոլոր ճաշուոր քարոզներուն։

Եկեղեցին լեցուած էր ընծայեալներու մօտիկ պարագաներով, եւ Ամերիկայէն ժամանած ուխտաւորներով, որոնք ամենայն հետաքրքրութեամբ կը հետեւէին արարողութեանց։

Զանգակներու ղօղանջներուն եւ «Խորհուրդ Խորին»ի վերացնող թրթռացումներուն հետ թափօրը ուղղուեցաւ դէպի Մայր Տաճար, ուր սկսաւ Ս. Պատարագը եւ շարունակուեցաւ մինչեւ ճաշու գիրքի ընթերցումը։

Ընծայեալները, որոնք մինչ այդ խորանին առջեւ՝ երկիւղածութեամբ կը հետեւէին Ս. Պատարագին, «Ուրախ լեր» շարականի հոգեթով եղանակին հետ ծունկի եկան եւ սկսան դէպի խորան բարձրանալ սաղմոսի ընկերակցութեամբ եւ առաջնորդութեամբը խարտաւիլակ հայր սուրբին, Դպրեվանքի փոխ տեսուչ Հոգշ. Տ. Մեսրոպ վարդապետի։ Կանոնական աղօթքներէ յետոյ ընծայեալ-

Տեսարան մը Սարկաւագական Ձեռնադրութենէն:
«Աստուածային եւ երկնաւոր շնորհի... Կոչէ զսոսա սրբոյ եկեղեցւոյ
ի սպասաւորութիւն»:

ները դարձան դէպի արեւմուտք՝ ձեռքերնին ի նշան աշխարհէ հրաժարման՝ ականջներուն ետեւ, եւ ապա Սրբազանը ձայնեց «ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ... սարկաւագները ընկերացան շարունակելով «եւ երկնային շնորհի որ միշտ լնու զպէտս սրբոյ եկեղեցւոյ, կոչէ զՅակոբ, զՊետրոս, զՍարգիս, զՎարուժան, զՎրէժ, զՏիգրան եւ զՍարգիս ի դպրութենէ ի սարկաւագութիւն, սրբոյ եկեղեցւոյ ի սպասաւորութիւն, ըստ վկայութեան անձանց իւրեանց եւ ամենայն ժողովրդեան»:

Ձեռնադրութեան ամենէն խորհրդաւոր պահը հասած էր: Ձեռնադրիչ սրբազան հայրը աղօթեց եւ խնդրեց որ Աստուած ոյժ, կարողութիւն եւ շնորհք տայ թեկնածուներուն՝ արժանի ըլլալու համար իրենց ստացած նոր կոչման: Ապա անոնց տուաւ Ս. Աւետարան կարդալու եւ խնկարկելու իշխանութիւն:

Հուսկ ուրեմն, Սրբազան Հայրը դպացուած եւ նկրչնչուած՝ հոգեչունչ քարոզ մը խօսեցաւ եւ ըսաւ.—

«Մեր Դպրեվանքի ժառանգաւորաց բաժնին Դ· դասարանի ուսանողներէն վեցը այսօր իրենց ազատ կամքով եւ որոշումով սարկաւագ ձեռնադրեցինք: Անոնք մուտք գործեցին Հայ եկեղեցւոյ նուիրապետութենէն ներս՝ ընդունելով աւագ սարկաւագութեան առաջին աստիճանը: Դէպք մըն է այս իրենց կեանքին համար, դարձակէտ մը՝ որով կը ճշդեն իրենց առջեւ բացուող ուղին, կը մտնեն ծառայութեան մը մէջ, որ Աստուածատուր պաշտօն մըն է, եւ որուն արժէքը անոնք լիովին ըմբռնած ըլլալով՝ ծունկի եկան խորանին առջեւ ընդունելու համար այդ սուրբ կարգը:

Ամէն գործի յաջողութիւն սկիզբէն կախում ունի, այնպէս ալ սարկաւագութիւնը սկիզբն է այն շարք մը պաշտօններուն՝ որոնք հետագային պիտի գան: Էականը առաջին քայլը առնելն է եւ յետոյ խորանալ այդ գիտակցութեան մէջ: Սարկաւագութիւնը առաջին քայլն է հոգեւոր ծառայութեան մէջ եւ ասոր համար պատանի եւ երիտասարդ հոգիներ հրաժարեցան հրապոյրէ: Անոնց աչքի բարձր ձայնէ մը բռնուիլն ու դէպի հոն նետուիլը ինքնին փաստ մըն է իրենց հոգեկան արժանիքներուն: Սակայն առաջին քայլը սկիզբն է եւ ոչ թէ վախնանը:

Սիրելի սարկաւագներ, այսօր կը մտնէք ընծայարանի բաժինը, ուր Աստուածաբանութիւնը, Հայուն լեզուն, գրականութիւնը միախառնուած աշխարհ մը կը շինեն եւ ուր պիտի ջամբուիք հոգեկան սնունդով:

Եթէ մինչեւ այսօր ուսումը ունէիք որպէս ինքնավախնան նպատակ, այսօր ժողովուրդին համար պիտի գործածէք զայն: Ուսումը ընել ուսման համար վախնանը չէ Դպրեվանքին, այլ՝ ատիկա մեր ժողովուրդին հոգեւոր աճման համար միայն կայ:

Կեանքի մէջ ինչ որ կ'արժէ այն չէ ինչ որ ունիք, այլ այն ինչ որ կուտաք: Անձի մը հանճարը չէ արժէքը· զարդ է միայն ան՝ եթէ երբեք չբաշխուի: Անոնք անպայման հանճարներ չեն, բայց ինչ որ են, իրենց գիտութեան փոքր կամ մեծ տարողութեամբ, զայն կուտան Աստուծոյ եւ իրենց ժողովուրդին, եւ չկայ աւելի մեծ ընծայում քան առանց ակնկալութեան ընծայում մը:

Ի՛նչ գեղեցիկ տեսարան կը պարզուի մեր աչքերուն առջեւ, երբ վեց հոգիներ կ'ուխտեն եւ կը մտնեն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միաբանութեան յարկէն ներս: Դժուար է երեւա-

կայել բէ ինչ պիտի գայ ապագային անունցմէ՝ մեր ժողովուրդին համար:

Եթէ անունի իսկապէս կրցա՛ն նահատակ եկեղեցականի մը տեղը բռնել, այդ թող ըլլայ իրենց փառքը եւ մխիթարութիւնը մեր ժողովուրդին: Հին եւ չարդուած ծառերու նոր ընձիւղներ են անունի, որպէսի կ'արձակուին բերելու համար պատիւ եւ փառք մեր ժողովուրդին:

Թող լեցուին հոգիով՝ ըլլալու համար բարիէի աղբիւր ի փառս ամենասուրբ Երրորդութեան, ամէն»:

Պատարագէն ետք նորընծայ սարկաւագներ բարձրացան Վեհափառին՝ ստանալու համար Վեհափառ Հայրապետի օրհնութիւնը:

Յունաստանի Հայոց Առաջնորդ Գերշ. Սահակ Արք., աղդրւած արարողութիւններէն եւ նորընծաներու խիղախ արարքէն,

Ձեռնադրութենէն վերջ, Նորընծաներ Վեհափառ Հօր եւ Միաբանութեան հետ:

յանուն Վեհափառ Հայրապետին խօսեցաւ ազանչելի քաջալերական եւ իրախուսական ճառ մը:

Վեհափառ Հայրապետի օրհնութեան խօսքէն յետոյ ուսանողները դահլիճին մէջ թնդացուցին «ի վեհ Բարձանց» մաղթերգը:

Հանդիսութիւնը վերջ դրաւ «Կիլիկիա» քայլերգի կրկնագրութեամբ, որուն մասնակցեցաւ ժողովուրդը եւս:

*
**

Այժմ, երբ նորընծայ սարկաւագները իրենց սուրբ պաշտօնին մէջ նոր դիմագիծ, նոր կեանքի ձեւ են առած, մէկ մաղթանք ունինք զոր կ'ուղղենք իրենց.— Բարեաւ գնացէք ընդ այն ճանապարհ···:

ՁՈՀՐԱՊ ԵԱՐԱԼԵԱՆ

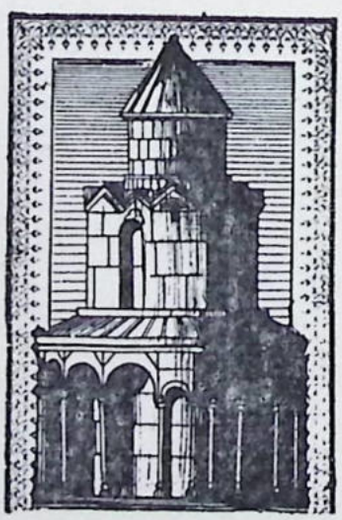

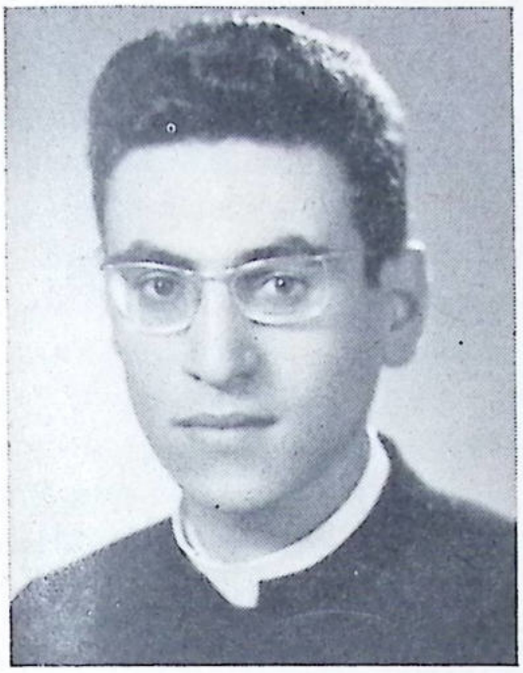

ՄԱՆՈՒԿ ՍՐԿ. ՁՕԼՈՅԵԱՆ ծնած է Հալէպ, 1946–ին: Յաճախած է տեղւոյն Հայկազեան վարժարանը, ուրկէ շրջանաւարտ եղած է 1960–ին: Այս թուականին ընդունուած է Դըպրեվանք, ուր ժառանգաւորաց բաժնի ուսմանց հառաջեայ շրջանը աւարտելէ ետք 24 Մայիս 1964–ին կուսակրօն Սարկաւագ ձեռնադրուած է:

ՅՈՎՍԷՓ ՍՐԿ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ծնած է Մալբիէ (Տէրիէ—Սուրիա), 1945–ին: Յաճախած է իր ծննդավայրի Հայ Ազգ. վարժարանը, ապա նաեւ Գամիշլիի Հայ Ազգ. երկսեռ վարժարանը, եւ Նախակրթարանի բաժնէն շրջանաւարտ եղած 1960–ին: 1960–61 տարեշրջանին կ'ընդունուի Դպրեվանք, ուր ուսմանց հառաջեայ ընթացքը կատարելէ ետք Սարկաւագ կը ձեռնադրուի 1964 Մայիս 24–ին:

ՊՕՂՈՍ ՍԲԿ· ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ ծնած է Լիբանանի հայարնակ գիւղ՝ Այնճարի մէջ 1946–ին: Նախակրթութիւնը ստացած է տեղւոյն «Յառաջ» Ազգ· վարժարանին մէջ: 1960–61 տարեշրջանին ընդունուած է Դպրեվանք, որուն ժառանգաւորաց բաժնի հառամեայ դասընթացքը աւարտելով, 1964 Մայիս 24–ին կուսակրօն Սարկաւագ ձեռնադրուած է:

ԹՈՎՄԱՍ ՍԲԿ· ՓԷՐՓԷԶԵԱՆ ծնած է 1946–ին՝ Այնճար: Նախնական ուսումը ստացած է Ազգ· «Յառաջ» վարժարանին մէջ, զոր աւարտած է 1960–ին: Ապա տարի մը յաճախած է նոյն վարժարանի նորաբաց Երկրորդական բաժինը: 1961–62 տարեշրջանին մտած է Դպրեվանք, որուն ժառանգաւորաց բաժնի դասընթացքը աւարտելով Սարկաւագ է ձեռնադրուած 24 Մայիս 1964–ին:

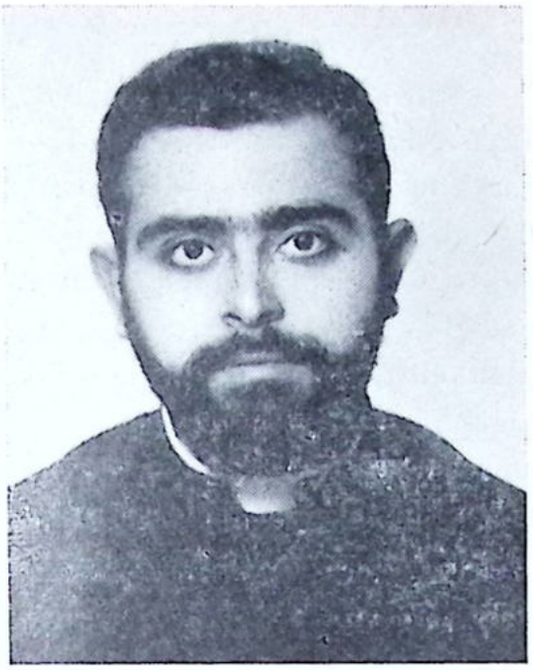

ԿԱՅԾԱԿ ՍԲԿ· ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ծնած է 1945–ին՝ Գահիրէ: Նախակրթութիւնը ստացած է Գահիրէի Ազգ· Գալուստեան վարժարանին մէջ: 1961–62 տարեշրջանին եկած է Դպրեվանք, եւ ժառանգաւորաց բաժինը աւարտելով 24 Մայիս 1964–ին կուսակրօն Սարկաւագ ձեռնադրուած:

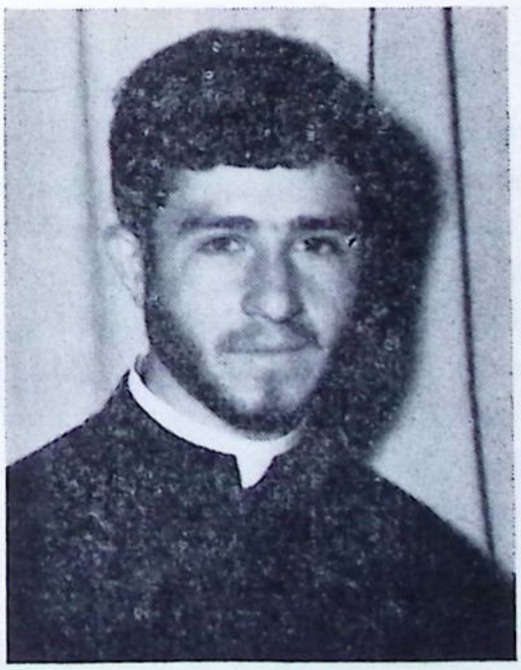

ՅԱԿՈԲ ՍԲԿ· ՊՕՂՈՍԵԱՆ ծնած է 1947–ին՝ Արաբ–Բուհար (Սուրիա): Նախակրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Ազգ· Խրիմեան Երկսեռ վարժարանին մէջ: 1961–62 տարեշրջանին մտած է Դպրեվանք, ուր կատարելէ եօթ ժառանգաւորաց բաժնի ընթացքը, 27 Մայիս 1965–ին Սարկաւագ ձեռնադրուած է:

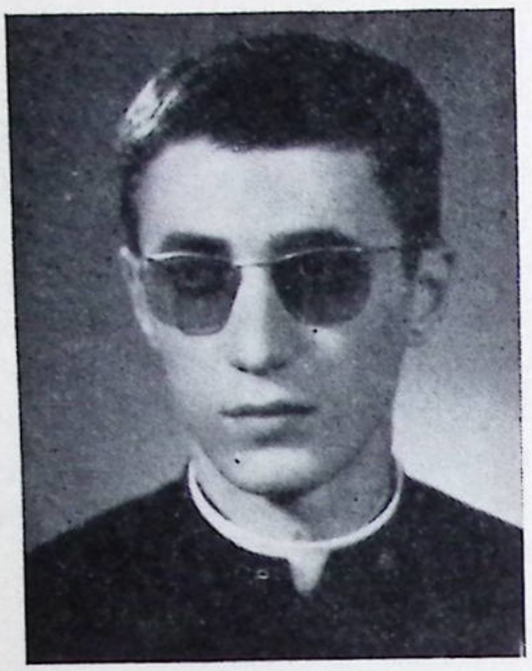

ՊԵՏՐՈՍ ՍԲԿ· ԳԸՍՊԸՍԵԱՆ ծնած է Պէյրութ, 1947–ին: Յաճախած է Ազգ· Մեսրոպեան վարժարանը, զոր աւարտած է 1961–ին: Նոյն տարին ընդունուած է Դպրեվանք, ուր ժառանգաւորաց բաժնի հառաջեայ դասընթացքը աւարտելով կուսակրօն Սարկաւագ է ձեռնադրուած 27 Մայիս 1965–ին:

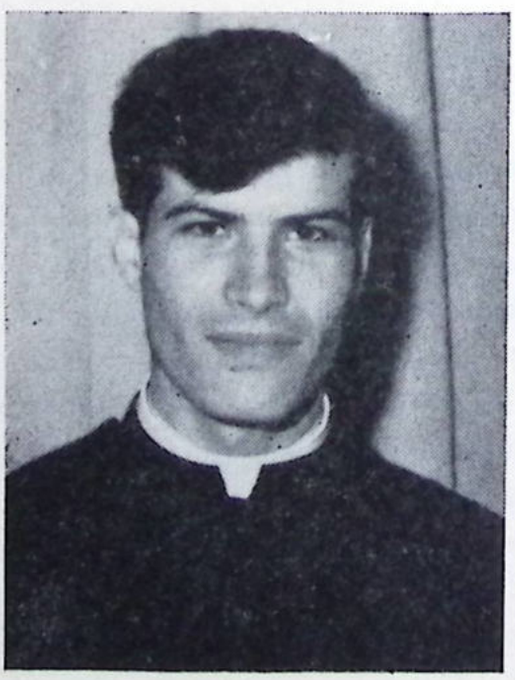

ՍԱՐԳԻՍ ՍԲԿ· ՅԱԿՈԲԵԱՆ ծնած է Արաբ–Բունար, 1946–ին: Նախակրթութիւնը ստացած է Հալէպի Ազգ· Արմէնեան եւ Պէյրութի Թորգոմեան վարժարաններուն մէջ: 1961–62 տարեշրջանին Դպրեվանք է ընդունուած, եւ ժառանգաւորաց բաժնի ուսմանց ընթացքը կատարելով կուսակրօն Սարկաւագ ձեռնադրուած 27 Մայիս 1965–ին:

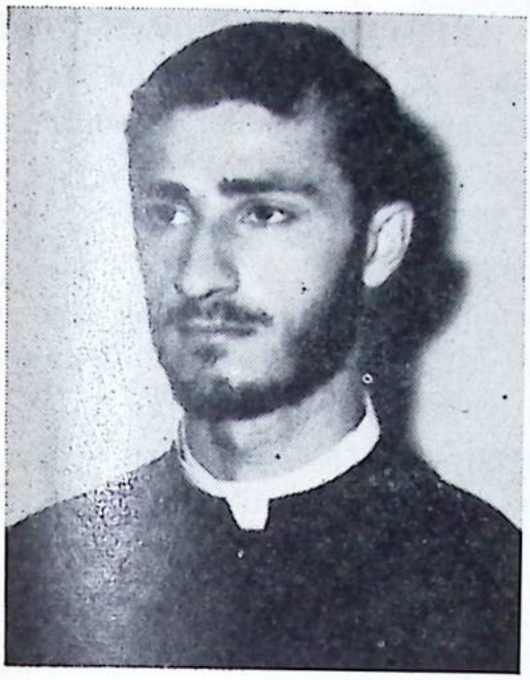

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՍԲԿ. ՆԻԿՈԼԵԱՆ ծնած է 1947–ին, Պէյրութ: Յաճախած է Ազգ. Աբգարեան վարժարանը, զոր աւարտելէ ետք 1961–62 տարեշրջանին ընդունուած է Դպրեվանք: Աւարտելով Դպրեվանուց ժառանգաւորաց բաժնի հառամեայ դասընթացքը, կուսակրօն Սարկաւագ ձեռնադրուած է 27 Մայիս 1965–ին:

ՎՐԷԺ ՍԲԿ. ՄԱՐԱՇԼԵԱՆ ծնած է Հալէպ, 1948–ին: Նախնական ուսումը ստացած է տեղւոյն Հայկազեան վարժարանին մէջ: 1961–62 դպրոցական տարեշրջանին ընդունուած է Դպրեվանք, որուն ժառանգաւորաց բաժնի ուսմանց հառամեայ շրջանը աւարտելով, 1965 Մայիս 27–ին կուսակրօն Սարկաւագ է ձեռնադրուած:

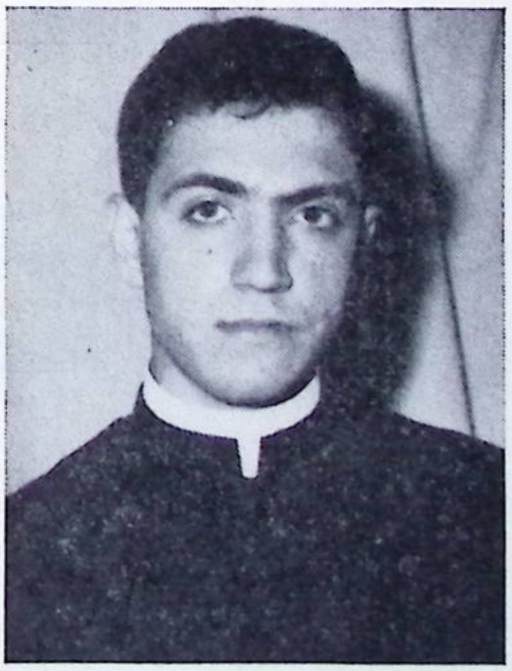

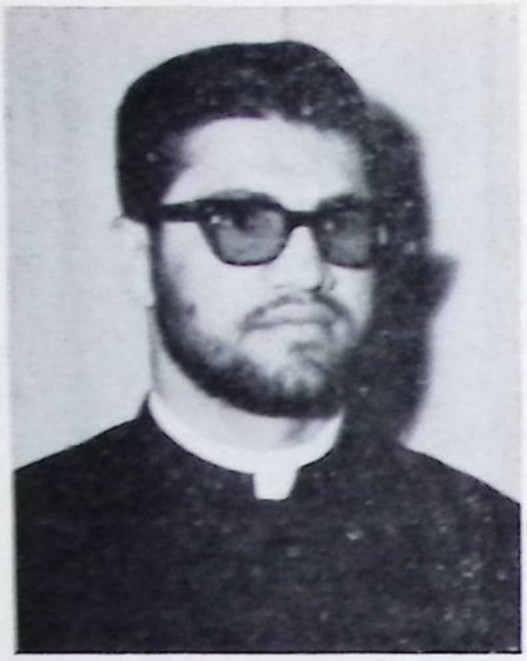

ՏԻԳՐԱՆ ՍՐԿ· ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ ծնած է 1944–ին՝ Ճուխա (Գամիշլի)։ Յաճախած է Գամիշլիի Ազգ· երկսեռ վարժարանը, ուրուն Նախակրթարանէն շրջանաւարտ եղած է 1961–ին։ Նոյն տարին Դպրեվանք ընդունուած է, եւ կատարելէ հոգ ժառանգաւորաց բաժնի հառաջեայ դասընթացքը՝ Սարկաւագ ձեռնադրուած է 27 Մայիս 1965–ին։

ԾԱՆՕԹ·— Սարկաւագներու այս երկու խումբերն ալ ձեռնադրուած են Դպրեվանքի Տեսուչ՝ Գերշ· Տ· Գարեգին Եպիսկոպոս Սարգիսեանի կողմէ։

ԿԵԱՆՔԸ ԴՊՐԵՎԱՆՔԻ ՄԷՋ

— ՏԱՐԵԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿ —

ՎԵՐՋԱԲԱՑՈՒՄ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ ԼԵ· (1964–1965) ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ

Ահա քանի մը ամսուան բաժանումէ մը ետք, դարձեալ իրա-րու կը միանան դպրեվանեցիները իրենց սեփական տան մէջ, լեց-ուած նոր յոյսերով, երազներով եւ ապագայի լուսաւոր հեռանը-կարներով: Դարձեալ կեանքի, ուսման նոր շրջան մը կը բացուի ի-րենց առջեւ: Եղբայրութիւնը ջերմօրէն կը թափանցէ բոլորի հո-գիներուն մէջ: Կամքերը կը պրկուին: Պատրաստ դէպի գործ...

***

Դպրեվանքի ԼԵ· տարուան պաշտօնական բացումը տեղի ու-նեցաւ 11 Հոկտեմբերի երկուշաբթի առաւօտուն: Հանդէսին կը նա-խագահէր Վեհափառ Հայրապետը՝ Ն· Ս· Օ· Տ· Տ· Խորէն Ա· կա-թողիկոս, շրջապատուած Կիլիկեան Միաբանութեամբ եւ Դպրե-վանքի Ուսուցչական կազմով:

Դպրեվանքի քայլերգը յատկապես ունկնդրելէ ետք, Դպրե-վանքի Տեսուչ Գերշ· Տ· Գարեգին Եպս· Սարգիսեան կարդաց 1964–65 ուսման տարեշրջանի բացման իր խօսքը(*), մասնաւորաբար շեշտ դնելով եւ այս տարուան իրը բնաբան ընտրելով «ՈՐՈՆՈՒՄԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ»: Տեսուչ Սրբազանը ի միջի այլոց ըսաւ·

«Ցաճախ կրկնուած ճշմարտութիւն մըն է թէ գիտութիւնը չի տրուիր, այլ կը գտնուի: Բուն գիտութիւնը — այն բանը որ մեր հարազատ էութեան, հիմնական համոզումներուն, հաւատքին եւ կեանքի ձեւերուն հետ կը նոյնանայ եւ անոնցմով կ'արտայայտուի — որոնումի մը արդիւնք կրնայ ըլլալ միայն»:

(*) Տեսնել խօսքին ամբողջական բնագիրը ՀԱՍԿ-ի 1964 Հոկտեմբերի թիւին մէջ:

Դպրեվանքի 1964–65 Տարեշրջանի Ուսանողությունը լուսանկարվում՝
Վեհափառ Հօր, Դպրեվանքի Տեսչությեան եւ Ուսուցչական կազմին հետ:

«Ահա թէ ինչո՛ւ համար պէտք է *փնտռել* գիտութիւնը: Եթէ կայ տեղ մը ուր ճիգի խնայողութիւնը անիմաստ է, այդ ուսման մարզն է: Յարատեւ, անվհատ, աննահանջ ճիգը ի խնդիր գիտութեան ծանր է միայն սկիզբին, երբ տակաւին լիով չէ ճաշակուած համը ուսման բարիքին: Անգամ մը որ մարդու հոգին հանդիպած է ուսման արժէքին՝ ալ այդ արժէքէն կը քաղուի անսպառ ոյժ ճիգի հեշտ պրկումին համար, որ վայելք է եւ ոչ երբեք տառապանք արտաքին պարտականութեան մը ճնշող ծանրութեան տակ»:

Տեառն Սրբազան Հօր խօսքէն ետք Վեհափառ Հայրապետը անգամ մըն ալ շեշտեց Կիլիկեան Կաթողիկոսութեան դերը սփիւռքահայութեան մէջ ու ըսաւ. «Դպրեվանքը Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան սիրտն է. ինչպէս երբ մարդկային սիրտը դադրի աշխատելէ մարդ կը մեռնի, այնպէս ալ առանց Դպրեվանքի հունձքին Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը կը գլորի իր վեհ բարձրութենէն»:

Վեհափառ Հօր խօսքէն ետք երգուեցան «Կիլիկիա»*ն ու Հայրապետական մաղթերգը. ապա ուսանողներ բարձրացան իրենց դասարանները եւ կանոնաւոր դասաւանդութիւնները անմիջապէս սկսան:*

ԽՄԲԱԿՆԵՐՈՒ ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Այս տարի, առաջին անգամ ըլլալով, Տեսչութեան կարգադրութեամբ խմբակներ կազմուեցան ուսանողութեան մէջ: Պատմական, Գրական, Երաժշտական *եւ* Թատերական *խումբեր, որոնց մասնակցեցան Երկրորդ եւ Չորրորդ դասարանի ուսանողները եւ Ընծայարանի բոլոր սարկաւագները: Այս խմբակներուն ստեղծումը իսկապէս մեծ առաւելութիւն եղաւ մեր ներքին կեանքի զարգացման տեսակէտէն, եւ առիթ եղաւ արտադասարանային աշխատանքներու միջոցաւ մեր մտային պաշարի յաւելման եւ ճոխացման: Իւրաքանչիւր խմբակի համար որոշուեցան ժողովի յատուկ օրեր եւ ժողովներու ընթացքին իւրաքանչիւր խմբակէն անգամ մը խօսեցաւ իր խմբակին իրենց վերաբերեալ նիւթի մը շուրջ: Քանի մը առիթներ ներկայացան խմբակներուն իրար հետ տեսակցութեան եւ զիրենք շահագրգռող կարծիքներու փոխանակման:*

Դարձեալ Տեսչութեան կարգադրութեամբ իւրաքանչիւր խմբակին, իրենց ճիւղին վերաբերեալ զանազան թերթեր եւ պարբերաթերթեր սկսան գալ դուրսէն: Առիթներ ստեղծուեցան Դպրեվանքէն դուրս դասախօսութիւններու ներկայ գտնուելու: Խմբակները

զանազան դասախօսներ հրաւիրեցին Դպրեվանք ուսանողութեան խօսելու համար: Հոս առանձին–առանձին կը ներկայացնենք իւրաքանչիւր խմբակին գործունէութիւնը: Նախ ըսեմ որ, իւրաքանչիւր խմբակ ընտրեց իր Ատենապետը եւ Ատենադպիրը եւ կանոնաւոր կերպով լծուեցաւ աշխատանքի:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿ

Ա·— Դասախօսութիւններ

1·— *Երուանդ Սրկ· Մելքոնեան* «Սասնոյ երկրորդ ապստամբութիւնը»:

2·— *Կայծակ Սրկ· Գրիգորեան* «Ի՞նչ է Պատմութիւնը»:

3·— *Վահէ Կօշկարեան* «Իսրայէլ Օրի»:

4·— *Տիգրան Սարգիսեան* «Ֆրանսայի Յեղափոխութիւնը եւ Նափոլէոնի հիմնած կայսրութիւնը»:

5·— *Յարութիւն Մանուկեան* «Հայ Մոնկոլական առաջին Բանակցութիւնը»:

6·— *Վահէ Կօշկարեան* «Անգիպալ»:

7·— *Կայծակ Սրկ· Գրիգորեան* «Հին Եգիպտոսի Ընկերային Կեանքը»:

8·— *Տիգրան Սարգիսեան* «Ռուս–Թրքական Պատերազմը եւ Հայերը»:

Բ·— Այցելութիւններ

1·— *Պատմական խմբակի կարգադրութեամբ իւրաքանչիւր դասարան չաբթուան մէջ օր մը այցելեց Պէյրութի պետական թանգարանը:*

2·— *Նոյն խմբակի կարգադրութեամբ Նախապատրաստական կարգի ուսանողները այցելեցին Ճիպէյլի բերդը:*

3·— *Պատմական խմբակը երկու ֆիլմեր բերել տուաւ Դպրեվանք, որոնց ընթացքին խմբակէն անդամ մը տուաւ այդ ֆիլմերու պատմականը եւ կարճ կենսագրութեամբ ծանօթացուց անոնց հեղինակները:*

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿ

Ա·— Դասախօսութիւններ

1·— *Մանուկ Սրկ· Զօլոյեան* «Կոմիտաս Վարդապետ»:

ՄԵՐ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏՆԵՐԷՆ՝

Բնանկար մը (իւղաներկ)

կարպիս Սրկ· Մխիթարեան

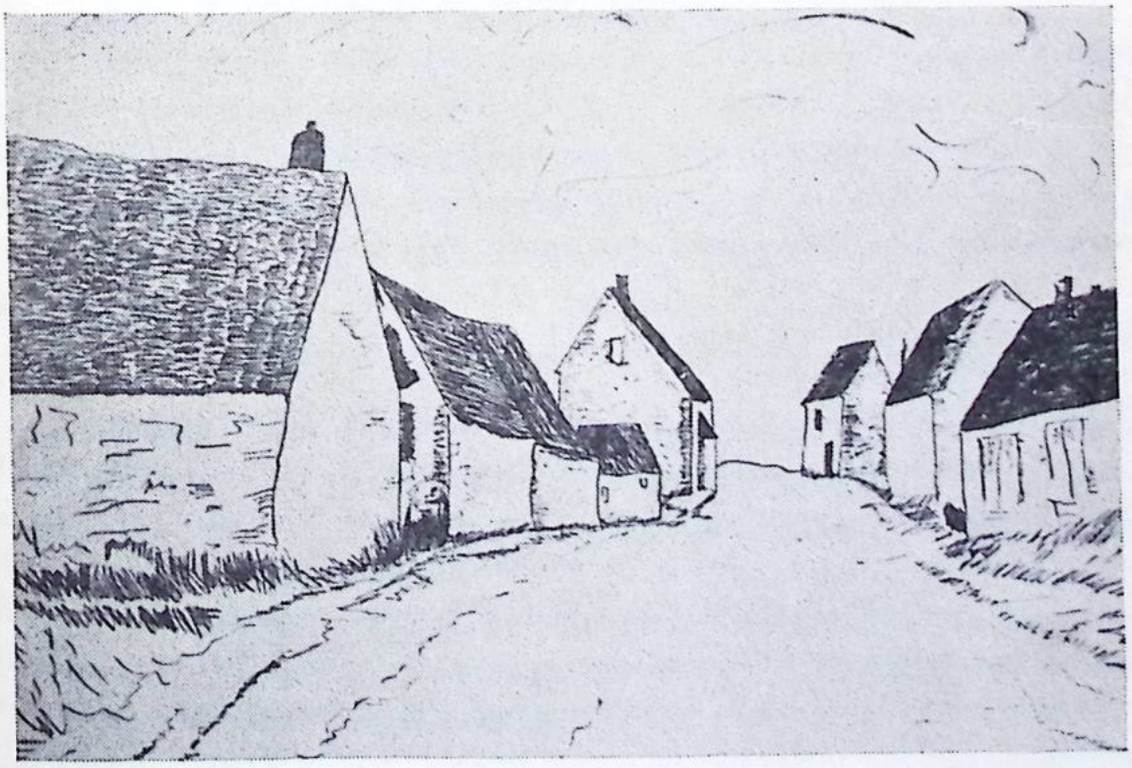

Գիւղական Տեսարան (Չինական մելան)

կարպիս Սրկ· Մխիթարեան

2.— *Գէորգ Սրկ. Մելքոնեան* «Օփերայի Ծագումն ու Զար-[գացումը»:
3.— *Յակոբ Պօղոսեան* «Արմէն Տիգրանեան»:
4.— *Պետրոս Գըսդըսեան* «Կարա-Մուրզա»:
5.— *Մինաս Սրկ. Աղնաւորեան* «Արամ խաչատուրեան»:
6.— *Վարուժան Նիկոլեան* «Տիգրան Չուխաճեան»:

ԳՐԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿ

Ա.— Դասախօսութիւններ

1.— *Պօղոս Սրկ. Հերկելեան* «Հայ Գրականութեան Ծագումը [եւ Զարգացումը մինչեւ աշուղական շրջան»:
2.— *Աբրահամ Սրկ. Պաղտասարեան* «Յովհաննէս Սարկաւագ [Վարդապետ»:
3.— *Ռուբէն Քէչիչեան* «Աւետիք Իսահակեան»:
4.— *Սարգիս Յակոբեան* «Դանիէլ Վարուժան»:
5.— *Յովսէփ Մահչիկեան* «Բէսապի Բարբառը»:
6.— *Պօղոս Սրկ. Հերկելեան* «Վահան Տէրեան»:
7.— *Վրէժ Մարաշլեան* «Արփիար Արփիարեան»:

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿ

Թատերական խմբակը ներկայացուց քանի մը փոքր թատերգութիւններ զուարթ երեկոներու ընթացքին, եւ առիթներ ստեղծուեցան դուրսը քանի մը ներկայացումներու ներկայ գտնուելու:

ԶՈՒԱՐԹ ԵՐԵԿՈՅ

Ինչպէս անցնող տարիներուն, այս տարի եւս Փոխ-Տեսուչ Հայր Սուրբին կարգադրութեամբ տեղի ունեցաւ «Զուարթ Երեկոյ մը» 28 Դեկտեմբերի երեկոյեան, Կիւլպէնկեան սրահին մէջ: Օրուան «տամատան» ընտրուած էր Փանոս Սարկաւագը:

Տեղի ունեցան խմբական զուարթ երգեր, պարեր եւ երգիծանք: Ապա Երկրորդ Դասարանի յայտնի եւ վաստակաւոր «դերասանները» ներկայացուցին Խորէն Նարպէյի Առաջնորդ երթալու տեսարանը: Տղաքը լարուած ուշադրութեամբ եւ հաճոյքով հետեւելէ ետք ներկայացումներուն եւ անակնկալներուն, բարձրացան իրենց ննջարանները գոհ եւ ուրախ սրտով:

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Դպրեվանքի Հայոց Պատմութեան եւ Մատենագրութեան դասախօս Պրն. Երուանդ Փամպուքեան, ընդառաջելով Տեսչութեան առաջարկին, դասախօսութիւն մը տուաւ նիւթ ունենալով 1915-ի Մեծ Եղեռնը, երկու բաժիններով: Առաջինը 7 Նոյեմբերի, իսկ երկրորդը 14 Նոյեմբերի երեկոյեան Դպրեվանքի Կիւլպէնկեան սրահին մէջ:

Դասախօսը ընդարձակ եւ մանրակրկիտ կերպով ներկայացուց Մեծ Եղեռնը եւ թուեց անոր պատճառները, բացատրելով թէ ինչպէ՛ս կատարուեցաւ, ի՞նչ պատճառներով եւ նպատակներով եւ որո՞նց միջոցաւ: Ապա թուեց այդ ջարդը կատարողներու հիմնական երկու նպատակները:

ա.— Իրենց իշխանութեան միացնել իրենցմէ հեռու ապրող ցեղակից թուրք եղբայրները, եւ այսպէս կազմել հսկայ համաթուրանական կայսրութիւն մը:

բ.— Արմատախիլ ընել Հայ ժողովուրդը, որ չէր կարելի լուծել համաթրքական պետութեան մը մէջ:

Պրն. Փամպուքեան իր խօսքը վերջացուց հետեւեալը ըսելով. «Հայ ժողովուրդը ենթարկուեցաւ պատմութեան ամենամեծ ջարդին եւ անարդարութեան: Բայց ջարդը չնչանակեց վիճացում: Վըստահ եմ որ օր մը անարդարութիւնը վերջ պիտի դտնէ եւ պիտի ճանչցուին Հայ ժողովուրդի իրաւունքները»:

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Երաժշտական խմբակի կազմակերպութեամբ 21 Նոյեմբերի երեկոյեան ժամը 7·30-ին Կիւլպէնկեան սրահին մէջ, Հայ երաժշտութեան ծագման մասին դասախօսութիւն մը տուաւ Դպրեվանքի երաժշտութեան ուսուցիչ եւ Կոմիտաս երգչախումբի ղեկավար՝ Պրն. Գէորգ Գանատահարեան: Ներկայ էր Վեհափառ Հայրապետը: Ուսանողութիւնը լարուած ուշադրութեամբ ունկնդրեց դասախօսը, որ մեզի ներկայացուց հայ երաժշտութիւնը իր ծագման չրջանէն մինչեւ ներկայ չրջանը, վերլուծելով եւ նշելով անոր արուեստին դանազան երեսները, մանաւանդ չեչտելով Կոմիտաս Վարդապետի բերած նոր չունչը, ոգին ու ձեւը Հայ երաժշտութեան:

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ԾՆՆԴԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԸ

Նոյեմբերի 24–ին կը լրանար Աթոռիս Վեհափառ Հայրապետին կեանքի յիսուներորդ տարին: Ուսանողական համեստ ժեստով մը, նախ, առաւօտուն, պեղեցիկ ծաղկեփունջ մը նուիրեցինք Վեհափառ Հօր: Երեկոյեան տեղի ունեցաւ վանական ճաշկերոյթ մը ուրախ մթնոլորտի մը մէջ: Ճաշկերոյթը պատուեց Վեհափառ Հայրապետը իր ներկայութեամբ: Ճաշկերոյթի ընթացքին Դպրեվանքի ուսանողներուն կողմէ խօսք առաւ Աբրահամ Սրկ. Պաղտասարեանը եւ շնորհաւորեց Վեհափառ Հօր ծննդեան յիսնամեակը, մաղթելով առողջութիւն եւ արեւշատութիւն: Տեղի ունեցան զանազան խմբերգներ, մեներգներ, արտասանութիւններ եւ բաժակներ խմուեցան Վեհափառ Հօր կենացը: Վերջին խօսքը Վեհափառինն էր, որ իր կարգին շնորհակալութիւն յայտնեց իր հանդէպ ունեցած մխիթարանքներուն ու ուսանողութեան սիրոյն համար եւ անոնց մաղթեց քաջառողջ կեանք եւ դասերու մէջ յաջողութիւն:

ՅԻՇԱՏԱԿԻ ԵՐԵԿՈՅ՝ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԹԱԴԷՈՍ ԵՒ ԲԱՐԹՈՂԻՄԷՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐՈՒ

Շաբաթ, 28 Նոյեմբերին, երեկոյեան ժամը 7·30–ին, Կիւլպէնկեան սրահին մէջ յիշատակի երեկոյ մը տեղի ունեցաւ նուիրուած մեր եկեղեցւոյ հիմնադիր զոյգ առաքեալներուն՝ Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի, կազմակերպուած, ըստ աւանդութեան, Ժառանգաւորաց Դ. Դաստարանին կողմէ: Հանդէսին կը նախագահէր Վեհափառ Հայրապետը: Ցայտագիրը բաւական ճոխ էր եւ հետեւեալ կարգը ունէր·

1·— *Բացման խօսք . . . . . ՅԱԿՈԲ ՊՕՂՈՍԵԱՆ*
2·— *Ընթերցում Աւետարանէն . . ՊԵՏՐՈՍ ԳԼՍԳԼՍԵԱՆ*
3·— «*Երանելի Ս. Առաքեալք*» (*շրկ.*) *ԵՐԳԵՑԻԿ ԽՈՒՄԲ*
4·— «*Վերջին Վայրկեանը*»
(*Արտասանութիւն*) . . . *ՋՈՀՐԱՊ ԵԱՐԱԼԵԱՆ*
5·— *Զոյգ առաքելոց կեանքն ու գործը* (*բանախօսութիւն*) . *ՌՈՒԲԷՆ ՓԷՇԻՇԵԱՆ*
6·— «*Խաչը*» (*խմբերգ*) . . . . . *ԵՐԳԵՑԻԿ ԽՈՒՄԲ*

7.— Դպրեվանեցին եւ առաքելութեան կոչումը (բանախօսութիւն) . ՌԱՋՄԻԿ ԱՊՈՒԼԵԱՆ
8.— «Ի մաքրագործ հոգւոյն» (չրկ.) ԵՐԳԵՑԻԿ ԽՈՒՄԲ
9.— «Աղօթք վասն Հայ եկեղեցւոյ» (Արտասանութիւն) . . . .ՍԱՐԳԻՍ ՅԱԿՈԲԵԱՆ
10.— Ընթերցում (Դաւրիժեցիէն) . . ՏԻԳՐԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
11.— Փակման խօսք . . . . . .ՊՐՆ. Բ. ԵՂԻԱՅԵԱՆ

Դ. Դասարանի այս աշխատանքը գնահատուեցաւ Պրն. Եղիայեանի կողմէ, որ իր կարգին զոյգ առաքեալներու գործունէութեան վերաբերեալ նոր հորիզոններ բացաւ ուսանողութեան մտքի հայեցողութեան առջեւ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԳԻ ԵՒ ՊԱՐԻ ԱՆՍԱՄՊԼԻ ՀԱՄՈՅԹԸ

Այս տարի եւս Հայաստանի Երգի ու Պարի Անսամպլի այցելութիւնը Սուրիա եւ Լիբանան մեծ հետաքրքրութիւն առեղծեց սոյն երկիրներու հայութեան կեանքին մէջ: Անսամպլը մէկ շաբաթ շարունակ ելոյթներ տուաւ Պէյրութի Րիվոլի չարժանկարի սրահին մէջ: Դպրեվանեցիները նաեւ բարեբախտութիւնը ունեցան Դեկտեմբեր 2–ին ներկայ գտնուիլ անոր մէկ ելոյթին:

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅ

Դեկտեմբեր 12–ի երեկոյեան ժամը 7–ին, հաճոյքը ունեցանք վայելելու այն գուարթ երեկոն, որ կազմակերպուած էր Թատերական խմբակին կողմէ: Երգուեցան քանի մը ժողովրդական երգեր, կարգացուեցան զանազան զաւեշտներ եւ վերջապէս ներկաներուն հրամցուեցաւ Թատերական գուարթ ու քրքջալից կտոր մը, «Աշկերտ կիկօճ», որ յաջողութեամբ ներկայացուեցաւ Թատերական խմբակին կողմէ: Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի եղաւ Բ. Դասարանի ուսանողներէն Սերոբ Մորոյեան: Գուարթ երեկոն վերջ գտաւ Փոխ–Տեսուչ Հայր Սուրբին քաջալերական խօսքով:

ԳՐԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅ՝ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻՆ

Գրական խմբակի կազմակերպութեամբ Շաբաթ 19 Դեկտեմբերի երեկոյեան, Կիւլպէնկեան սրահին մէջ երեկոյթ մը տեղի ու–

նեցաւ, նուիրուած գարաւոր Մայրենի լեզուին: Երեկոյթին կը նախագահէր Տեսուչ Սրբազան Հայրը, ներկայ էին նաեւ Հոգեշնորհ Մխիթարեան հայրեր: Ցայտագիրը թէեւ կարճ էր, բայց լեցուն էր իր բովանդակութեամբն ու իմաստին խորքովը: Գրական խմբակի անդամներէն Բարչ. Պօղոս Սրկ.ի բացման խօսքէն ետք, յայտագիրը սկսաւ գործադրուիլ: Ցաջորդաբար արտասանուեցան զանազան բանաստեղծներու Մայրենի լեզուին նուիրուած կտորները, Նախապատրաստական եւ Ա. Դասարանի ուսանողներուն կողմէ: Արտասանողներէն երեք լաւագոյնները՝ Փանոս Ալանեան (Նախապատրաստական), Թորգոմ Դանիէլեան (Ա. Դասարան), Արա Խարմանտայեան (Ա. Դասարան) ստացան Տեսչութեան կողմէ յատկացուած նուէրները: Երեկոյթի վերջաւորութեան Տեսուչ Սրբազան Հայրը խորապէս ներշնչիչ խօսք մը արտասանեց, վեր առնելով Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Թարգմանչաց Սերունդի, Նարեկացիի եւ Շնորհալիի վեհ գործերը յօդուտ Հայ Եկեղեցւոյ եւ Հայ ազգին: Նշեց թէ հայ լեզուն փրկութեան տոկուն միջոցն ու ղէնքն է տառապեալ հայ ժողովուրդին համար: Բայց դժբախտաբար հայ ժողովուրդը ցրուած ի սփիւռս աշխարհի, մոռնալու վրայ է իր սրբազան լեզուն: Ցամառ, անտեղիտալի պայքար պէտք է մղել հայ շրթունքներու վրայ կեանդանի եւ կարկաչուն պահելու համար հայերէն լեզուն, որ ոսկին է Հայոց Պատմութեան:

Ս· ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՆԱԽԱՎԿԱՑԻ ՏՕՆԱԽՄԲՈՒԹԻՒՆԸ

«Ախ երբ պիտի գայ այդ օրը, որ վանքին ամբողջ ղեկավարութիւնը մեր ձեռքը առնենք եւ ուրախ օր մը անցնենք» կ'ըսեն Սարկաւագները եւ անձկագին կ'ըսպասեն այդ նուիրական օրուան: Այս տարի եւս Ստեփանոս Նախավկայ Սարկաւագի տօնախմբութիւնը Դպրեվանքի մէջ կատարուեցաւ փառաշուք կերպով: Սարկաւագները ամիսներ առաջ գիշեր ցերեկ կը մտածէին, որոշումներ կը բանաձեւէին այս օրուան առնչութեամբ:

Վերջապէս սպասուած օրը հասաւ իր հետ բերելով անսահման ուրախութիւն: Ժամերգութեան ընթացքին զեղեցիկ էր տեսնել սարկաւագները խորանին առջեւ չարուած, սաղաւարտները իրենց գլուխներուն եւ բուրվառները իրենց ձեռքերուն մէջ: Սարկաւագներուն հրաւէրով պատարագեց եւ քարոզեց Տեսուչ Տ· Գարեգին Սրբազանը քահանայական զգեստաւորումով: Պատարագէն ետք Սար-

կաւագները եւ ուսանողները Միաբան Հայրերու հետ Վեհարան բարձրացան՝ Վեհափառ Հօր օրհնութիւնը առնալու: Յանուն Սարկաւագաց դասուն Բարչ. Երուանդ Սրկ. Մելքոնեան դեղեցիկ եւ իմաստալից ուղերձ մը կարդաց ձօնուած՝ Վեհափառ Հայրապետին, զոր կը հրատարակենք առաջեւ.

Վեհափառ Տէր,

Նահապետական անգիր բայց անջինջ սովորութիւն էր Հայ Ընտանիքին մէջ, հանդիսական օրերուն, տարին գէթ մանի մը առիթներով ծնրադիր ստանալ ընտանիքին մեծ հօր՝ նահապետին օրհնութիւնը:

Որեւէ գործէ առաջ, աղօթէն ու խաչբուռէն ետք անհրաժեշտ էր ընդունիլ օրհնութիւնը նահապետին՝ գործին յաջողութեան համար: Նախնիք կը հաւատային որ Նահապետին օրհնութիւնը նախապայման էր իրենց նպատակին իրագործման, որովհետեւ աղօթքի մը չափ զօրաւոր էր ան ու հրաշագործ:

Մերն է այդ հաւատքը այսօր: Կատարելէ ետք մեր սրտալի աղօթքները առ Աստուած, հոգեպարար շարականներուն եւ Ս. Պատարագին ընդմէջէն, այժմ եկած ենք, Վեհափառ Տէր, խնդրելու Ձեր հայրական օրհնութիւնը, որպէս Նահապետի Օրհնութիւն եւ երաշխիք մեր յաջողութեանց:

— Հանգրուան մըն է այս տօնը մեր կեանքին մէջ: Թէեւ ոչինչ կը փոխէ մեր առօրեայ կեանքէն, բայց ամէն տարի այս տօնին, Ս. Ստեփանոս Նախասարկաւագին օրինակով գիտակցութեան եւ նուիրումի նոր ալիք մը եւ նոր ձգտում մը կուգան հիմնաւորել եւ խորացընել մեր հաւատքը մեր Կոչումին ու մեր ժողովուրդին հանդէպ:

Հաւատք մը որ ծնաւ այստեղ, հոգիի ներշնչող այս տան մէջ, մեր պատանի հոգիներուն առաջին գիտակցական, լուրջ, խոր ու վաւերական ապրումներուն հետ: Հաւատք մը՝ որ կը տեւէ մինչեւ այսօր ուռճացած եւ ամբօրէն խարսխուած:

Գիտենք ու բազմիցս կրկնուած է մեզի, որ կոչուած ենք Մեր ժողովուրդին ընտրեալ զաւակները ըլլալու, ծառայելու համար անոր՝ որ մեզ ծնաւ եւ սնոյց որպէս Հայ: Գիտենք նաեւ որ խոչընդոտներ կան ժողովուրդի ծառայութեան նամբուն վրայ, բայց կը հաւատանք Առաքելական պատգամին համաձայն, թէ «երանեալ է այր որ համբերեսցէ փորձանաց· զի երբէք ընտիր եւս գտանիցի առցէ զպսակն կենաց»:

Ծառայելու մեր կամքը, սակայն, ծնունդն է մեր հաւատքին ու սիրոյն զոր ներշնչեցիք մեզի Դուք ու մեր բազմավաստակ Ուսու-

Այս տարուան Սարկաւագաց Դասը՝ Վեհափառ Հօր եւ Դպրեվանուց Տեսչութեան հետ:

ցիչները, հանդէպ մեր Եկեղեցիին, հանդէպ մեր ժողովուրդին եւ հանդէպ մեր աճեներուն:

Ուրախ ենք, երբ կը տեսնենք որ մեզ շրջապատող աչքերը զմեզ կը դիտեն վստահութեամբ, որպէս ապագայ ներիրեալները Հայ ժողովուրդի ծառայութեան Տաճարին: Ուրախ ենք ոչ միայն ապագայ վեղարներուն ի տես, որ էականն է, ի տես մեր մեծերուն հաւատին ու վստահութեան՝ մեզի հանդէպ:

Որպէս թարգման Սարկաւագ եղբայրներուս, կուգամ վստահեցնել Ձեզ, Վեհափառ Տէր, եւ Ձեզ, յարգելի Ուսուցիչներ եւ հաւատացեալ Հայորդիներ, որ օր մը, վստահութեան Ձեր արդար զգացումները կեանք պիտի զգենուն ի տես մեր ծառայութեանց, կարելիութեան ծայրագոյն սահմաններու մէջ:

Վեհափառ Տէր, թոյլ տուէք, ի դիմաց Սարկաւագ եղբայրներուս, համբուրել Ձեր Ս. Աջը, սպասելով Նահապետիդ Օրհնութեան:

Վեհափառ Հայրապետը քաջալերական խօսքերով չնորհաւորեց Ա.Թոռին Սարկաւագաց ոճնը եւ օրհնեց իր առջեւ ծնրադիր սարկաւագները: Կէսօրուան հաւաքական ճաշէն ետք, ուսանողները Սարկաւագներու կարգադրութեամբ ինքնաշարժով գացին Պէյք-Էտ-Տիվի պալատը եւ հետաքրքրութեամբ պտըտեցան բոլոր բաժինները, հետեւելով առաջնորդներու բացատրութեանց եւ մեկնաբանութեանց: Ապա, Այն-Սաֆայի վրայով հանդիպեցան Ազունիէի Ազգ. Բուժարանը եւ այցելելէ ետք այս աղգապարծան հաստատութիւնը, վերադարձան վանք:

Երեկոյեան ժամը 7-ին, Մատենադարանի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ հանդէս՝ ի յիշատակ Ս. Սահակեանոսի, հետեւեալ յայտագրով.

Բացման խօսք . . . . . ԿԱՅԾԱԿ ՍՐԿ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
«Պատրաստ» (Ժ. Ս. Յակոբեան)
(Աղոթանութիւն) . . . ՓԱՆՈՍ ՍՐԿ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Ս. Սահակեանոս
(կեանքը եւ վկայութիւնը) . ՊՕՂՈՍ ՍՐԿ. ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ
Ս. Սահակեանոսի նուիրուած չարական ՍԱՐԿԱՒԱԳԱՑ ԴԱՍ
Սարկաւագութիւնը Պատմութեան մէջ ՄԱՆՈՒԿ ՍՐԿ. ՋՕԼՈՑԵԱՆ
«Անոթաւին մէջ» (Վ. Թէքէեան)
(Աղոթանութիւն) . . . ՄԻՆԱՍ ՍՐԿ. ԱՋՆԱԽՈՐԵԱՆ
Փակման խօսք . . . . . ՀՈԳԾ. ԵԶՆԻԿ ՎՐԴ. ԲԱԼԱՅԵԱՆ
Օրհնութեան խօսք . . . . . ՏԵՍՈՒՉ ՍՐԲԱԶԱՆ

Արդէն հասած էր օրուան ամենէն հաճելի վայրկեանը՝ խըրախճանքը, որ սկսաւ տաք մթնոլորտի մէջ: Խմբերդներ, ժողովըրդական պարեր, քերթուածներ եւ զանազան սրամտութիւններ խառնըւած պտուղներու եւ միրգերու բոյրին եւ համին, լեցուցին պահը մինչեւ ժամը 11: Գիշերային աղօթքէն ետք ուսանողները լուռ ու մունջ, օրուան խորհուրդովը լեցուած, լարձրացան իրենց ննջարանները: Բայց Սարկաւագները դոհ չէին: Կ'ուզէին չարաթը անդամ մը Ստեփանոսի յիշատակը տօնախմբել···: Ապահովաբար իրենց կողքին էին ժառանգաւորները···:

ԿԱՂԱՆԴԸ ԵՒ ԱՄԱՆՈՐԸ

Եղակի օր մըն է Կաղանդը· տարբե՛ր բոլոր օրերէն: Խորհուրդ մըն է մեզի համար այդ օրը: Խորհուրդ մը, ուր ինքնափիտակցութեան եւ հաշուեյարդարի մտածումներ կը լեցնեն միտքը պիտակից մարդուն:

Մասնաւոր գրաւչութիւն ունէր այս տարի Հանդիսութեան սրահը իր պարզութեամբ: Ոչ մէկ խճողում առաստաղի կամ պատերու: Ամէն բան քիչ, բայց լա՛ւ: Յիշատակութեան արժանի էր մասուրը իր բնականութեամբ եւ մեծութեամբ: Կար դամ մը, կային մամռապատ լեռներ ու ընդարձակ դաշտեր թեթեւ ձիւնով ծածկըւած, ուր ոչխարները կ'արածէին վոքրիկ տնակներէն ոչ շատ հեռու: Հովիւները առանձին ձգած էին ոչխարները եւ իրենք մըսուրին մէջ կ'ներկրպատէին նորածինին, վստահ՝ որ «գայլք եւ գառինք ի միասին ճարակեսցին»: Կաղանդի հսկայ ծառն ալ իր կարդին ճոխ էր ու բեռնաւորուած այն աստիճան՝ որ դժուար պիտի ըլլար անոր պատկերը փոխադրել այս էջերուն վրայ:

Ժամը ճիշդ 8–ին վեհափառ Հայրապետը, Գերշ· Խոպ, Տաճատ եւ Գարեգին սրբազաններուն ու Մխաբան Հայրերուն հետ, որոնցընդոստ ծափահարութեանց տակ մտաւ սրահ եւ անմիջապէս սկսաւ գործադրութեան դրուիլ օրուան յայտագիրը:

Բեմը կեանք առաւ եւ զաւեշտներ ու երգեր իրարու յաջորդեցին մինչեւ ժամը տասը, երբ Կաղանդ պապան ամէն տարիներվ աւելի դէր եւ ճերմակ, երեւցաւ բեմին վրայ եւ նեղկաներուն երգերուն ու ծափերուն թնդիւնին հետ սկսաւ պարել աւելի խանդավառ քան ծերուկները: Անկասկած Դպրեվանքը իրեն համար մասնաւոր հմայք մը ունի եւ տարիքը կը նուազեցնէ ըստ իր խոկ հաւաստիա-

յումին: Ապա յորդնաբեկ, նատեցաւ աթոռին վրայ եւ առաջին ա-ոխթով առաւ իր ողջոյնները՝ աշխարհի բոլոր հայերուն. բաժնեց բարոյական կաղանդչէքները, որոնց յաջորդեց աւելի հետաքրքրականը, նիւթական կաղանդչէքները: Ուսանողները ընդհանրապէս դոհ մնացին իրենց կաղանդչէքներէն:

Կաղանդ պապային մեկնումէն ետք, վեհափառ Հայրապետը ուսանողութիւնը առանձին թողուց եւ հետացաւ Սրբազաններու ընկերակցութեամբ: Ժամանակը ուշ էր, կէս գիշերը մօտ էր ու տղաքը ուզեցին լաւագոյնս օգտագործել հին տարուան յամեցող վայրկեանները: Զանազան ժողովրդական պարեր լեցուցին ժամանակը մինչեւ ժամը 11·45: Ապա տղաքը ցրուեցան բակին մէջ քիչ ետք եկեղեցի հաւաքուելու համար:

Ժամը ճիշդ 12–ին ղոյղ զանգերը սկսան ղօղանջել բարի երթ մաղթելով հին տարուան եւ բարի գալուստ նոր տարուան:

Ամբողջ ուսանողութիւնը հաւաքուեցաւ եկեղեցի եւ խորհըրդապետ մթնոլորտի մը մէջ դէպի երկինք բարձրացան «Փառք ի բարձունս»ի փառաբանական չեշտերը, իբրեւ դոհութեան արտայայտութիւն երկնաւոր Տիրոջ, որուն չնորհիւ ահա նոր տարի մը եւս ողջունելու արժանացեր էր մարդկութիւնը: «Տէր ողորմեա»ն եւս, որ յաջորդեց հրեշտակաց երգին, տարբեր անուշութիւն, տարբեր իմաստ ղեկցաւ, երբ մանաւանդ ուսանողներս սրտանց կ'աղօթէինք.

Եկեղեցւոյս պայծառութիւն
Սուրբ Աթոռիս հաստատութիւն.
Հաս յօգնութիւն ծառայից քոց
Լեր օգնական ազգիս հայոց
Եւ հիւանդաց բժշկութիւն
Ազգիս հայոց սէր մխութիւն:

Հազագ ու կարճատեւ քունէ մը ետք, յաջորդ տարին, այսինքն յաջորդ օր, առաւօտ կանուխ առաջնորդուեցանք եկեղեցի, ուր կատարուեցաւ խոստովանանքի պահը ի պատրաստութիւն Ս. Հաղորդութեան: Դպրեվանեցիներուս համար անհրաժեշտ է ամէն բանէ առաջ հաղորդուիլ Տիրոջ ներկայութեամբ ու մարմնով, որովհետեւ կը հաւատանք որ ամբողջ տարին նոյն ոգիով ու նոյն օրհնութեամբ պիտի անցնի: Մատուցուեցաւ սուրբ եւ անմահ պատարագ: Պատարագիչն էր Հոգշ. Տ. Մաշտոց Վրդ. Յովսէփեան: Պատարագէն ետք

միաբանութիւնը գլխաւորութեամբ Տ· Տաճատ Արքեպիսկոպոսին, ուսանողութիւնը եւ հաւատացեալներ խռնուեցան վեհարանի դահլիճին մէջ շնորհաւորելու համար Վեհափառ Հօր Նոր Տարին:

Ի դիմաց Միաբանութեան խօսեցաւ Տ· Տաճատ Ս· Արքեպս·: Վեհափառ Հօր մաղթեց պահպանութեան երկար եւ բեղուն տարիներ: Ապա, ի դիմաց Դպրեվանուց աշակերտութեան, սա ուղերձը կարդաց Բարշ· Կարապետ Սրկ· Մխիթարեան·—

Վեհափառ Տէր,

Որքան երջանիկ ենք որ 1965–ի առաջին պահերը Մայր Տաճարին մէջ ապրելէ ետքը, կ'ապրինք Ձեր հայրական ներկայութեանը մէջ, բոլորուած Ձեր շուրջը, ինչպէս զաւակները նահապետական ընտանիքի մը կը բոլորուին իրենց հօր շուրջ: Եկած ենք՝ ստանալու Ձեր առաջին օրհնութիւնները Նոր Տարուան առթիւ, որպէսզի մեր կեանքը յառաջիկայ տարուան ընթացքին ըլլայ երջանկալից կեանք մը եւ արդիւնաւոր գործունէութեան ընթացք մը:

Այսօր խանդավառ տրամադրութիւններով եւ յուսավառ աչքերով կը նայինք դէպի բացուող տարուան օրերը, եւ բոլորս ալ գրաւուած ենք այն զգացումով՝ որ պիտի ընենք մեր գերագոյն կարելին որպէսզի լեցուն անցնին անոնք եւ լեցնեն մեր սիրտն ու միտքը ի խնդիր վաղուան մեր ծառայութեան:

Ամենուրը այն պահն է երբ մարդիկ իրենց սրտի ամենէն ազնիւ զգացումները կը յայտնեն իրարու եւ կ'ընեն ամենէն անկեղծ մաղթանքները իրարու՝ առողջութեան եւ բարօրութեան համար: Դպրեվանեցիներս Նոր Տարուան այս առաջին օրը կը մօտենանք Ձերդ Վեհափառութեան ոչինչ ունենալով մեր ձեռքերուն մէջ որպէս ընծայ: Փոխարէնը մեր սրտերուն մէջ ունինք ջերմ աղօթքներ առ Աստուած բարձրացող, խնդրելով մեր երկնաւոր Հօրմէն որ երկար եւ բազմաբեղուն կեանք պարգեւէ Ձեզի:

Ինչպէս բանաստեղծը կ'ըսէ «Նոր տարիին, աղբիւրներէն ակընթարթ մը, ոսկի է որ կը վազէ»· կը մաղթենք որ դուք ըլլաք այդ անսպառ աղբիւրը եւ մենք ստանանք Ձեր մշտահոս ոսկի բարիքները: Թող անոնք առատօրէն հոսին հայ կեանքի անդաստաններուն մէջ ի պտղաբերութիւն Հայց· Եկեղեցւոյ եւ Հայ ժողովրդի ստեղծագործական յաղթական գնացքին:

Թոյլ տուէք, Վեհափառ Տէր, որ մատչիմ ի համբոյր Ձերդ Ս· Աջոյն եւ կրկին մաղթեմ Ձեզի, յանուն Սարկաւագ եւ Ժառանգաւոր եղբայրներուս, երկա՛ր ու բեղուն տարիներ:

Բարչ. Կարպիս Սրկ.ի այս ուղերձէն ետք խօսք առաւ Վեհափառ Հայրապետը եւ շնորհակալութիւն յայտնեց բոլոր ներկաներուն, իրենց բրած շնորհաւորութեանց համար: Ապա տուաւ օրհնութեան իր հայրական խօսքը, ուր մասնաւորաբար շեշտեց ժամանակի անհրաժեշտութիւնը: Ժամանակը մեր գործերով է որ իմաստ կ'առնէ: Ան չի փոխուիր, ըսաւ, երէկը այսօրէն կամ վաղուընէն տարբերութիւն մը չունի որպէս ժամանակ. մենք է որ կ'ըստեղծենք այդ տարբերութիւնը՝ մեր գործերով: Եւ յորդորեց լաւ հսկել ժամանակին եւ թոյլ չտալ որ ան յումպէտս վատնուի եւ մեզ ալ իրեն հետ վատնէ:

Ապա երգուեցաւ «Ի վեհ բարձանց» մաղթերգը: Ի վերջոյ կարգով աւագագոյնէն կրտսերագոյնը առին Վեհափառ Հօր աջը ու մեկնեցան ուրախ տրամադրութիւններով: Վեհափառը, ըստ սովորութեան, այս տարի եւս Միաբաններուն եւ Դպրեվանքի աշակերտներուն նուիրեց գրպանի մէյ մէկ օրացոյց: Ապա, ա՛լ աւանդութիւն դարձած սովորութեան համաձայն, ուսանողները բարձրացան Տեսչարան եւ պաշտօնապէս շնորհաւորեցին Գերաշնորհ Տեսուչ Սրբազան Հօր Նոր Տարին:

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Շաբաթ 16 Յունուար երեկոյեան ժամը 7·30-ին ուսանողութեան դասախօսեց Դպրեվանքի ուսուցիչներէն Պրն. Բիւզանդ Եղիայեանը, նիւթ ունենալով՝ «Տիեզերքի գիտական ըմբռնումը»: Պրն. դասախօսը յստակ կերպով բացատրեց տիեզերք կոչուող իրականութիւնը եւ անոր շուրջ գտնուող արբանեակներն ու մոլորակները:

Աշակերտները գոհ տրամադրութիւններով դուրս ելան Կիւլպէնկեան սրահէն:

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Տեսուչ Սրբազան Հայրը Յունուարի 6-ին մեկնած էր Ատիս-Ապապա մասնակցելու համար Արեւելեան Ուղղափառ Դաւանակից Եկեղեցւոյ Պետերու համաժողովին որուն կը մասնակցէր Աթոռիս Վեհափառը իր պատուիրակութեամբ: Վերադարձին, 23 Յունուար Շաբաթ գիշեր Տեսչարանին մէջ սարկաւագներուն եւ Դ. Դասարանի ուսանողներուն խօսեցաւ նոյն ժողովին մասին: Սրբազան Հայրը նախ անդրադարձաւ ժողովին, ապա ներկայացուց Հայ եկեղեցւոյ

կեցուածքը սոյն ժողովէն ներս: Իր խօսքին մէջ չեչուեց հետեւեալը· «Արեւելեան քոյր եկեղեցիներու միջեւ հաւատքի միութիւն կայ, բայց ոչ գործնական միութիւն: Այս եկեղեցիներու միջեւ եթէ յարաբերութիւնը մնայուն եւ տեւական չըլլայ, ժամանակի ընթացքին իրարու հանդէպ կ'օտարանան անոնք: Ուրեմն այս եկեղեցիներու պետերու հաւաքոյթը բառին բուն իմաստով ժողով մը չէր, այլ խորհրդակցութիւն մը, այս եկեղեցիները իրարու աւելի մօտեցնելու համար:

«Ժողովին գլխաւոր նիւթերն էին·

1·— Արդի աշխարհը եւ մեր եկեղեցին·

2·— Գործակցութիւն՝ աստուածաբանական ճեմարաններու եւ դպրեվանքներու միջեւ·

3·— Գործակցութիւն՝ աւետարանչութեան մէջ·

4·— Մեր յարաբերութիւնները ուրիշ եկեղեցիներու հետ·

5·— Մնայուն յարաբերութեան կապ մը ստեղծելու կարելիութիւն միարնակ եկեղեցիներու միջեւ·

6·— Ցայտարարութիւն խաղաղութեան եւ արդարութեան մասին:

Այս գլխաւոր կէտերը ժողովի ընթացքին աւելի ընդլայնուեցան: Ժողովը վակուեցաւ Եթովպիոյ բարեպաշտ կայսեր «Ի· դարու պաշտպան հաւատոյ» հռչակումով»:

Սրբազան Հայրը հետեւեալը ըսաւ մեր եկեղեցւոյ դիրքին մասին· «Թէեւ մեր երկու վեհափառ կաթողիկոսները չմասնակցեցան ժողովին, այլ իրենց պատուիրակները մխայն ղրկեցին, բայց նշմարելին այն էր որ անոնք հակառակ դոյութիւն ունեցող տարակարծութեանց, մնացին Մի: Ափրիկեան աշխարհի մէկ ծայրամասին վրայ, անոնք երկրորդ անգամ ըլլալով ցոյց տուին հայ ժողուրդի միութիւնը եւ զայն ճանչցուցին Եթովպիոյ պետութեան եւ ժողովուրդին, ինչպէս նաեւ մասնակցող հոգեւոր պետերուն եւ իրենց պատուիրակութեանց անդամներուն»: Այս դասախօսական ժողովը վերջ գտաւ ժամը 9–ին:

ԵՐԶԱՆԿԱՑԻՇԱՏԱԿ ԶԱՐԵՀ Ա· ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՄԱՀՈՒԱՆ Բ· ՏԱՐԵԼԻՑԸ

Ահա երկու տարիներ սահեցան այն չարաշուք օրէն, որ մանդաղի նման հնձեց ու տապալեց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ արի մշակ, եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Կաթողիկոս՝ Ն· Ս· Օ· Տ·

Գերեզմանէն ժայթքող սիրոյ այժէն բռնուած։
Երջանկայիշատակ Զարեհ Ա. Վեհափառի շիրմին շուրջ բոլորուած,
վախճանման Բ. տարելիցին առիթով։

Տ. Զարեհ Ա. Հայրապետը։ Լայաւ հայ ժողովուրդը անխոնջ իր հովուապետին անդարձ կորուստը։ Այսօր դարձեալ վիշտը, մորմոքը եւ յուզումը կը պատէ մեր հոգիները երբ ծունկի կուգանք մեր երջանկայիշատակ հոգեւոր Հօր շիրիմին առջեւ, պահ մը ապրելու անոր հոգեղէն ներկայութեամբը եւ վերանորոգելու մեր ուխտը։

Փետր. 18–ի առաւօտեան ժամերգութենէն ետք, դպրեվանքի Տեսուչ Գարեգին Եպս. ի նախագահութեամբ Վեհափառի շիրիմին առջեւ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան յատուկ պաշտօն, վանական խորհրդաւոր եւ յուզիչ մթնոլորտի մը մէջ։

ՊՏՈՅՏ

Այս տարի կիսամեայ քննութիւնները սկսան Երկուշաբթի 7 Փետրուարին եւ վերջացան Փետրուար 12–ին։ Տեսչութեան կարգադրութեամբ Շաբաթ օր որոշուած էր ձիւնադնացութեան երթալ դէպի Ֆարայա։

Շաբաթ առտու ժամը 6–ին երկու հսկայ ինքնաշարժներով

ուղղուեցանք դէպի Ֆարայա, տղոց ժողովրդական ուրախ երգերուն հետ: Երբ ինքնաշարժները կը մագլցէին ձիւնածածկ լեռնային ճամբաններէն վեր, դէպի ձիւնային պատմիներ՝ հաճելի էր դիտել մեր աչքերուն առջեւ պարզուող զմայլելի տեսարանները: Ֆարայայի բարձունքին վրայ հազիւ ինքնաշարժէն իջած, տղաքը խումբերու բաժնուեցան եւ սկսան ձիւնամարտել, քալել, վազել, խյնալ, ձիւնի վրայ սահիլ, ձիւնի հսկայ կոյտ մը ուրիշին վրայ նետել: Եռուզեռը աննկարագրելի էր եւ տղոց խանդավառութիւնը՝ վարակիչ:

Նախապէս եղած կարգադրութեան համաձայն, տղաքը պատրաստուեցան եւ իջան սրճարան կէսօրուան ճաշի պատրաստութեան համար: Ժամը ճիշդ 12–ին հասաւ Վեհափառ Հայրապետը, Տաճառ եւ Գարեգին սրբազաններու ընկերակցութեամբ:

Հոս պէտք չկայ տալու ճաշի բացատրութիւնը. միայն կը մըննայ ըսել թէ «խորտիկ ընդ մէջ խօլն ըմպէր առէպ զբարկ անապակ»:

Ժամը ճիշդ 4–ին վերադարձանք Դպրեվանք:

ՏԵԱՌՆԸՆԴԱՌԱՋ

Կարելի չէ Դպրեվանքի կեանքին մէջ աւանդութիւն դարձած սովորութիւն մը վոխել: Հակառակ դպրեվանեցիներուս յողնութեան՝ այսինքն նոյն առաուան պատոյին, նոյն դիշեր տեղի ունեցաւ խարոյկահանդէսը, Նահատակաց Յուշարձանին առին բակ դաշտին մէջ: Հաճելի էր դիտել բոցերու երկինք սլացքը ու անոնց հետ նաեւ մեղեդիական ձայնն ու ճարճատիւնը, որ կը խառնուէր տղոց ուրախ երգերուն: Բայց յանկարծ անձրեւը սկսաւ մեղմօրէն իջնել: Փոխանակ յուսահատելու՝ սկսանք աւելի խանդավառ երգել, ու պարել խարոյկին չուրջ: Ոմանք կլուակին վրայէն կը ցատկէին, ոմանք չուրջը կը դառնային իսկ ուրիշներ հնդկական պարը սկսած էին կատարել: Կարելի չէր տղոց սոյն վայրկեանի խանդը կտրել...

Գիշերային ժամը 10–ն էր երբ արդէն վանքը խոր լռութեան մէջ էր եւ ուսանողները երազներու աշխարհին մէջ վոխադրուած էին:

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՏՕՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Վարդանանց դիւցազնամարտի ոգեկոչման համար, պատմական համբակի կազմակերպութեամբ տեղի ունեցաւ յիշատակի երեկոյ մը, Կիրակի 28 Փետրուար երեկոյեան ժամը 7–ին, Դպրեվանքի

Տեսուչ Սրբազան Հօր առաջնորդութեամբ
ձիւնագնդակ խաղալու պահուն:

Սերտ մտերմութեան մէջ ձիւնին հետ:

Կիւլպէնկեան սրահին մէջ: Խաղումը կատարեց Երուանդ Սարկաւագ, որ հակիրճ կերպով պարզեց հանդէսին բնոյթը: Յայտագիր գործադրութեան դրուելով, նախապատրաստական կարգի ուսանող Փանոս Ասլանեան ոգեշունչ կերպով արտասանեց Ս. Տարօնցիի «Վարդան Մամիկոնեան» քերթուածը. ապա յաջորդեցին երգեցիկ խումբի երկու խմբերգները՝ եռաձայն: Նախ քան դասախօսութեան սկսիլը, Կայծակ Սրկ. կարդաց Վարդանանց հերոսամարտի դիւցազներգակ՝ Եղիշէէն թարգմանուած հատուած մը, ուր կը պարզուէր հայ ժողովուրդի միահամուռ կեցուածքը Պարսից արքայի հաւատուրացութեան կոչին դէմ: Ապա բեմ հրաւիրուեցաւ օրուան դասախօսը՝ Հոգշ. Մաշտոց Վարդապետ, որ տալէ ետք դէպքի պատմականը, անդրադարձաւ անոր այսօրուան արժէքին:

Փակման խօսքէն առաջ ներկայացուեցաւ Յակոբ Օշականի «Երբ մեռնիլ գիտենք» թատերախաղէն պատկեր մը, ուր ինքզինք պարտադրեց Մինաս Սրկ. Ազնաւուրեան՝ Վարդան Մամիկոնեանի դերով: Ապա բեմ հրաւիրուեցաւ Տեսուչ Սրբազան Հայրը, կատարելու համար հանդէսին փակման խօսքը: Խորապէս ներշնչուած օրուան խորհուրդէն, Սրբազանը պարզեց Վարդանանց հոգեկան աշխարհը մեր առջեւ եւ թելադրեց նոյն ոգիով ու կամքով ընթանալ մեր կեանքի ուղիէն, մանաւանդ այս դարուն երբ բազմաթիւ փոթորիկներ աշխարհի չորս ծագերէն սպառնալիք են դարձած հայ ժողովուրդի եւ եկեղեցւոյ դարաւոր գոյութեան դէմ:

ԱՐՏԱՍԱՆԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅ ԽԱՉԻԿ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆԻ ԿԱՏԱՐՄԱՄԲ

12 *Մարտ, երեկոյեան ժամը* 7·30–*ին Կիւլպէնկեան սրահին մէջ տեղի ունեցաւ արտասանական երեկոյ: Տեսչութեան հրաւէրով Դպրեվանք եկած էր Լիբանանահայ յայտնի արտասանող* ԽԱՉԻԿ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ: *Սոյն երեկոյթին ներկայ էին Վեհափառ Հայրապետը, Միաբան հայրեր եւ Դպրեվանքի ուսուցիչները: Տեսուչ Սրբազանը բացման կարճ խօսքով ներկայացուց վաստակաւոր արուեստագէտը: Ապա բեմ բարձրացաւ Խաչիկ Արարատեան եւ խոր ապրումով արտասանեց Դանիէլ Վարուժանի հետեւեալ կտորները.* «Նաւասարդին», «Կարօտի նամակ», «Ջարդ»*էն հատուած մը,* «Բանուորուհին», «Վահագն», «Վարուժնակիս», «Սերմանողը», «Խաչբուռ», «Օրհնութիւն» *եւ վերջապէս Պրն. Տանապետեանի առաջարկով՝ Արշաւիր Դարբնիէն երկու կտորներ:*

Փակման խօսքը կատարեց Սրբազան Հայրը, որ նախ շնոր–

հակալութիւն յայտնեց վեհափառ Հօր՝ հանդէսը պատուելուն համար եւ ապա ջերմօրէն պնահատեց Արարատեանի արուեստը: Զեպուած՝ չնորհակալութիւն յայտնեց անոր, մաղթելով որ իր ձայնը մնայ միշտ թարմ ու հնչեղ հայ բեմերու վրայ:

ԳՐԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅ

Դ. Դասարանի ուսանողութեան կազմակերպութեամբ 14 Մարտ, երեկոյեան ժամը 7–ին, Կիւլպէնկեան սրահին մէջ տեղի ունեցաւ գրական երեկոյ մը, նուիրուած Սիամանթոյի յիշատակին՝ իր նահատակութեան յիսնամեակին առթիւ: Յայտագիրը հետեւեալ բովանդակութիւնը ունէր.

1.— Բացման խօսք . . . . . ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՆԻԿՈՂԵԱՆ
2.— Արտասանութիւն . . . . . ՎՐԻԺ ՄԱՐԱՇԼԵԱՆ
3.— Կեանքը (բանախօսութիւն) . . ՊԵՏՐՈՍ ԳԼՍԴԼՍԵԱՆ
4.— Արտասանութիւն . . . . . ԶՈՀՐԱՊ ԵԱՐԱԼԵԱՆ
5.— Գրական վաստակը
(բանախօսութիւն) . ՍԱՐԳԻՍ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Սոյն երեկոյին փակման խօսքը ընելու հրաւիրուեցաւ Տեսուչ Սրբազանը, որ նախ գասախօսներու եւ արտասանողներու թերութիւնները նշեց կեցուածքի, պրելու եւ խօսելու ձեւի տեսակէտէն, եւ բացատրեց լաւ դասախօսութիւն մը տալու մեթոտները: Ապա քաջալերեց Դ. Դասարանը իր կատարած այս աշխատանքին համար եւ միւս դասարաններուն թելադրեց նման երեկոյթներ կազմակերպել:

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Դպրեվանքի Տեսչութեան յատուկ հրաւէրով, Դպրեվանքիս գրականութեան դասախօս Պրն. Եդուարդ Տաճնապետեան 27 Մարտ, երեկոյեան ժամը 7–ին, Կիւլպէնկեան սրահին մէջ դասախօսութիւն մը տուաւ վերի կարգի ուսանողութեան՝ «Թուրքը եւ Մենք» նիւթին շուրջ: Պրն. Տաճնապետեան յստակ ձեւով մեղի ներկայացուց թուրք ցեղին կատարած բարբարոսութիւնները իր ծագումէն ի վեր. նշեց մեր ժողովուրդին կրած տառապանքը թուրք բռնակալ կայսրութեան ներքեւ, մասնաւորաբար կեդրոնանալով Ամերիկեան Եղեռնի վրայ:

Պրն. Տաճնապետեան իր վերլուծական հոյակապ խօսքի վերջաւորութեան ըսաւ. «Այսօր Թուրքիան դարձեալ կը հետապնդէ իր հայաջինջ ծրագիրներուն իրագործումը: Ուրեմն մեր առջեւ կը դրուի կենսական հարցումը. լինե՞լ թէ չլինել. մենք կ'ըսենք լինե՛լ,

այո՛, լինե՛լ, անպայմա՛ն լինել»:

Փակման խօսքը կատարեց Տեսուչ Սրբազան Հայրը, որ ի միջի այլոց ըսաւ. «Մեր Նախատակները ոչ միայն կ'ապրին պատմութեան մէջ, այլեւ հիմա, մեր կեանքին մէջ, իրենց իտէալովը, երազովը ու հաւատքովը»:

ՈՒԽՏԻ ՕՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԻՍ

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի «Մուտն ի Վիրապ»ի տօնը, Երջանկայիշատակ Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոսի կողմէ սահմանուած է Ուխտի Օր Կաթողիկոսարանի: Ամէն տարի սոյն տօնը իւրաքանչիւր հայուն համար ազգային հպարտանքի, հաւատքի զօրութեան եւ իրենց ուխտի վերանորոգութեան օր մը կ'ըլլայ, երբ յաւարտ Ս. Պատարագի վանքի շրջափակին մէջ տեղի կ'ունենայ աւանդական թափօրը Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Աջով:

Այս տարի եւս, նախորդ տարիներուն նման փառաշուք հանդիսութեամբ կատարուեցաւ սոյն տօնը Անթիլիասի Մայրավանքին մէջ, 4 Ապրիլին: Դպրեվանքի ուսանողութիւնը անմասն չմնաց ազգային-եկեղեցական այս տօնախմբութենէն, մասնակցեցաւ եկեղեցւոյ, բակերու եւ շէնքերու ընդհանուր մաքրութեանց, գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութեանց, Պատարագին եւ Թափօրին:

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

1964–65 տարեշրջանի կատարուած դասախօսութեանց շարքին բացառիկ տեղ գրաւեց Հայաստանի Համալսարանի դասախօս՝ ՓՐՈՖ. ՄՕՐՈՒՍ ՀԱՍՐԱԹԵԱՆի դասախօսութիւնը՝ «Հայ Եկեղեցւոյ դերը մեր պատմութեան մէջ» նիւթին շուրջ, որ տեղի ունեցաւ Ապրիլ 6-ի երեկոյեան: Սոյն դասախօսութեան կը նախագահէր Լիբանանահայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Տաճատ Ս. Արք. Ուրֆալեան:

Տեսուչ Սրբազան Հայրը նախ ներկայացուց դասախօսը անոր մէջ տեսնելով գիտնականը եւ հայ ոգեկանութեամբ իր կեանքն ամբողջ ապրող մարդը:

Պրն. Հասրաթեան. խանդավառ եւ ջերմօրէն հաղորդական դասախօսութիւն մը տուաւ: Թէեւ յանպատրաստից, ինչպէս ինքը ըսաւ, բայց պատմական առարկայական տուեալներու վրայ յառաջանալով փաստեց եւ անգամ մըն ալ հաստատեց Հայ Եկեղեցւոյ ունեցած մեծ դերը մեր պատմութեան մէջ:

Պրն. Հասրաթեան ի միջի այլոց ըսաւ.«Մեր եկեղեցին բացառիկ է եղել մեր պատմութեան մէջ, որովհետեւ մեր ժողովրդի

պատմութիւնը շաղկապուած է եղել եկեղեցւոյ պատմութեան հետ: Եկեղեցին որեւէ ազգի պատմութեան մէջ այսչափ մեծ տեղ չէ գրաւած եւ չի գրաւեր»:

«Հայ եկեղեցին պէտք է պահել աչքի լոյսի պէս»:

Փրոֆ. Հասրաթեան իր դասախօսութիւնը վերջացուց հետեւեալ խօսքով. «Հայ ժողովուրդը հայրենիքէն դուրս, Լիբանանի այս օտար ափերուն վրայ հիմնեց մի նոր փոքրիկ Հայաստան իր կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնով. պէտք է շէնցնել այս Հայաստանը: Այս օճախը՝ կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը, որ ունի կատարելիք մեծ առաքելութիւն մը ի սփիւռս աշխարհի, պէտք է մնայ ամուր, հաստատ եւ զօրեղ եւ տայ հոգեւոր գործիչներ լուսաւորելու համար ձուլման ճամբուն վրայ գտնուող մեր ժողովուրդը»:

Գարեգին Սրբազան իր փակման խօսքին մէջ խորապէս զգացուած՝ շնորհակալութիւն յայտնեց Փրոֆ. Հասրաթեանին, որ իր խօսքով գրաւեց ուսանողներուն միտքն ու սիրտը: Ապա Սրբազանը իր խօսքը ուղղելով դասախօսին՝ ըսաւ. «Այսօր մեր տղաքը անմոռանալի դասախօսութեան մը ներկայ եղան. երկա՛ր ատեն ձեր խօսքերը պիտի արձագանգեն այս յարկին տակ եւ մեր ուսանողներու հոգիներուն մէջ. մէկ դասախօսութեամբ դուք մեր ուսուցչական կաճառին անդամ դարձաք: Եւ ի՞նչ կարենանք տալ ձեզի փոխարէն: Քիչ առաջ կ'ըսէիք թէ մեր պատմութեան մէջ մտաւորական աշխարհական անձերուն յաճախ *Վարդապետ* տիտղոսը կը տրուէր: Ահա այդ տիտղոսն է որ այսօր կուտանք ձեզի, Դպրեվանքի կողմէն ձեզ կոչելով ՄՕՐՈՒՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՀԱՍՐԱԹԵԱՆ:

Սրբազան Հօր այս խօսքը ընդունուեցաւ բուռն ծափահարութիւններով եւ ներկաները, թէ՛ Դպրեվանեցիները եւ թէ՛ Անթիլիասի շրջանի բնակիչ ազգայիններ, մեկնեցան անջնջելի տպաւորութիւններով:

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Շաբաթ, 8 Մայիսի երեկոյեան, Կիւլպէնկեան սրահին մէջ Տեսուչ Սրբազան Հայրը դասախօսութիւն մը տուաւ ուսանողութեան, նիւթ ունենալով՝ «Դպրեվանքը եւ ժողովուրդը»: *Փոխ Տեսուչ Հայր Սուրբի բացման խօսքէն ետք, Սրբազանը մօտ մէկ ժամ խօսեցաւ, վերլուծելով Դպրեվանքի եւ ժողովուրդի կեանքը, անոնց տարբերութիւնը, անոնց նպատակը եւ վերջապէս անոնց փոխ յարաբերութիւնը:*

Նախ սահմանումները տուաւ ժողովուրդ *եւ* Դպրեվանք *բառերուն եւ նշեց կեանքի այն յատկանշական վիճակները որոնք կը*

բնորոշեն այս երկու իրականութիւնները: Ապա ցոյց տուաւ, իր զանազան գաղութներուն տուած այցելութիւններէն դրուագներ, պատմելով, թէ ի՞նչ կ'ըսպասէ ժողովուրդը Դպրեվանքէն եւ Դպրեվանքի նման այլ հաստատութիւններէ: Առանց ժողովուրդին՝ ի՞նչ իմաստ պիտի ունենար Դպրեվանքը, որ իր գոյութիւնը կը հասկնայ եւ կ'արդարացնէ ժողովուրդով:

Այս դասախօսութեամբ մեր մխիթարը անգամ մը եւս սեւեռուեցան մեր ուսման վախճանական նպատակին, իսկական արժէքին՝ արդար պսակումին վրայ:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՕԾՄԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

Այս տարի բացառաբար Համազգային սուգի տարի ըլլալով, Վեհափառ Հօր որոշումով, իր ընտրութեան եւ օծման երկրորդ տարեդարձը կատարուեցաւ դուռ վանական մթնոլորտին մէջ, առանց ժողովրդական հանդիսութեանց:

12 Մայիսին, առաւօտեան ժամերգութենէն ետք, Լիբանանի Առաջնորդ Գերշ· Տ· Տաճատ Ս· Արք· Ուրֆալեանի նախագահութեամբ Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Հայրապետական Պատարագ: Ապա Միաբանութիւնը, Դպրեվանքի ուսանողութիւնը, եւ Ուսուցչական կազմը վեհարան բարձրացան շնորհաւորելու Վեհափառ Հօր ընտրութեան եւ օծման երկրորդ տարեդարձը: Յանուն միաբանութեան խօսք առաւ Տաճատ Սրբազանը եւ Վեհափառ Հօր մաղթեց արեւշատութիւն եւ քաջառողջ կեանք: Ուսանողութեան կողմէ Մինաս Սրկ· Աղնաւորեան հետեւեալ ուղերձը կարդաց·—

Վեհափառ Տէր,

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանուց ուսանողութիւնը այսօր անգամ մը եւս կ'ունենայ բախտաւորութիւնը հաւաքուելու իր Հոգեւոր Հօրը շուրջ, բարեբաստիկ առիթով մը՝ որ Ձերդ Սրբութեան Կաթողիկոս օծման երկրորդ տարեդարձն է:

Անցնող երկու տարիներուն ընթացքին Դպրեվանեցիներս շատ յաճախ ունեցանք ուրախ առիթը Ձեր շուրջ բոլորուելու կամ զձեզ մեր մէջ ունենալու, լսելու համար Ձեր Հայրական յորդորներն ու պատգամները, որոնցմէ խանդավառ՝ ուզեցինք միշտ Ձեր գծած ուղիով ընթանալ դէպի մեր կոչման կատարելութիւնը:

Երկու տարիներու ընթացքին Ձեր ուժանակի մը լարուածութեամբ յառաջ ընթացող օգտաշատ գործունէութիւնը ապացոյցը ե-

դաւ անցնող տարիներուն լեցուածութեան, եւ հաւաստիք մը՝ գալիք տարիներու ընթացքին նոր ծրագիրներու իրագործման:

Ձեր Կաթողիկոսական պաշտօնավարութեան այս երկու տարիները ամբողջութեամբ յեղաշրջեցին մեր վանքին արտաքին դիմագիծը: Ինչ որ հին էր՝ նոր պատմուճան զգեցաւ եւ ինչ որ չկար՝ գոյութիւն ստացաւ շնորհիւ Ձեր կամքին ու իմաստութեան, Ձեր անմիջական հսկողութեան ներքեւ:

Հայ ժողովուրդի բոլոր զաւակներուն հետ մենք եւս ապահով երաշխիքն ունինք, վեհափառ Տէր, որ Դուք նոյն ուժականութեամբ, նոյն եռանդով եւ նոյն ոգիով պիտի շարունակէք Ձեր օրհնեալ գործը, որ պսակումը պիտի ըլլայ այն ակնկալութեանց եւ յոյսերուն, որոնք արդարօրէն կապուած են Ձեզի եւ այս դարաւոր Աթոռին հաւասարապէս:

Անցնող տարիները եղան երկու մարգարտայեռ օղակները այն բեղուն տարիներու շղթային, որ Ձեր գահակալութեան բովանդակ շրջանը պիտի կազմէ:

Մեր միահամուռ բաղձանքն ու սրտագին մաղթանքն է որ Ձեր Հովուական գաւազանը ծաղկի, պայծառանայ ու զօրանայ՝ մինչեւ գայ օրը արդար պահանջներու եւ իրաւունքներու տիրացման, երբ Դուք եւս Մովսէս մարգարէին նման Հայ ժողովուրդը առաջնորդէք դէպի աւետեաց երկիրը, մեր Հայրենիքը, հոն կերտելու համար Հոգեւոր եւ Մշակութային քաղաւորութիւնը:

Այսօր, որպէս Ձեր կրտսեր որդիներէն մին, Սարկաւագ եւ ժառանգաւոր իմ եղբայրներուս կողմէ կուգամ յայտնելու մեր բոլորին շնորհակալական եւ երախտագիտական մաքուր զգացումները՝ Դպրեվանքին հանդէպ Ձեր ցուցաբերած հոգածու եւ գուրգուրոտ վերաբերումին համար, եւ խնդրելու Ձեզմէ որ այս երջանիկ առիթով կրկին տաք մեզի Ձեր Հայրական օրհնութիւնն ու հոգեշունչ պատգամը:

Ուղերձի ընթերցումէն ետք խօսք առաւ Վեհափառ Հայրապետը, որ թուեց մէկ առ մէկ ընթացքին իր կատարած աշխատանքները եւ պարզեց հետապային կատարելիք աշխատանքները Աթոռի պայծառազարդման համար: «Կիլիկիա» քայլերգի երգեցողութենէն ետք, ղպրեվանեցիներս բարձրացանք մեր դասարանները:

ՄԻԻՌՈՆՕՐՀՆԷՔ

Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, հոս՝ Անթիլիաս Հաստատուելէն ի վեր չորրորդ անգամ ըլլալով, Մայիս 30–ին Վեհափառ Հայ–

բպետի՝ Ն· Ս· Օ· Տ· Տ· Խորէն Ա· կաթողիկոսի կողմէ կատարուեցաւ մեծաշուք արարողութիւնը Միւռոնօրհնէքի: Ներկայ էին Երուսաղէմի Պատրիարքը՝ Ն· Ամեն· Տ· Եղիշէ Արքեպիսկոպոս, Լուսարարապետ՝ Գերշ· Տ· Հայրիկ Եպիսկոպոսի ընկերակցութեամբ, եւ Կիլիկեան Թեմերու բոլոր առաջնորդ եպիսկոպոսները, վարդապետներ, քահանայ հայրեր, եւ բազմահազար ուխտաւորներ՝ ժամանած Ամերիկայէն, Յունաստանէն, Ֆրանսայէն, Պարսկաստանէն, Սուրիայէն եւ Լիբանանէն: Դպրեվանքի սարկաւագները եւ ժառանգաւորները մասնակցեցան Միւռոնի պատրաստութեան աշխատանքներուն ինչպէս նաեւ օրհնութեան արարողութեան: Մեզի համար ներշնչող տեսարան էր մեր եկեղեցւոյ հնաւանդ եւ խորապէս տպաւորիչ այս արարողութիւնը, որուն հոգեկան ազդեցութիւնը անջնջելի պիտի մնայ մեր նեարշխարհին մէջ:

ՏԱՐԵԿԱՆ ՊՏՈՅՏ

Այս տարուան Դպրեվանքի տարեկան պտոյտը տեղի ունեցաւ 31 Մայիսին, Միւռոնօրհնութեան յաջորդ օրը: Առաւօտեան ժամերգութենէն ետք, երկու հսկայ ինքնաշարժներ ճամբայ ելան դէպի Նահաս: Մինչեւ պտոյտին վայրը հասնիլը, տղաքը ինքնաշարժներուն մէջ երգեցին ուրախ եւ զուարճալի երգեր:

Ժամը ճիշդ 1–ին վեհափառ Հայրապետը եպիսկոպոսներով ժամանեց, մեծ խանդավառութիւն առեղծելով ուսանողութեան մէջ, որոնք վեհափառը ողջունեցին ծափերով: Հաճելի մթնոլորտի մը մէջ անցաւ ճաշը: Տեղի ունեցան բաժակաճառեր վեհափառի առողջութեան, ինչպէս նաեւ խմբերգներ եւ արտասանութիւններ: Ճաշէն ետք տղաքը խումբերու բաժնուեցան եւ քանի մը ժամուայ համար ելան պտոյտի դէպի մօտակայ լեռները, պուրակները եւ աղբիւրները:

Երեկոյեան ժամը 5–ին, դարձեալ նոյն խանդավառութեամբ վերադարձանք մեր բոյնը՝ Դպրեվանք:

ԿՈՄԻՏԱՍ ԵՐԳԱԽՈՒՄԲԻ ՀԱՄԵՐԳԸ

Պտոյտէն վերադառնալէ ետք, դիշերը ժամը 9–ին, հաճոյքը ունեցանք ներկայ գտնուելու «ԿՈՄԻՏԱՍ» երգչախումբի համերգին, Ամերիկեան Համալսարանի ժողովասրահին մէջ, հրաւէրովը երգչախումբի ղեկավար եւ Դպրեվանքի երաժշտութեան ուսուցիչ՝ Պրն.

Գէորգ Գանտահարեանի: Յաջող էին դրեթէ բոլոր խմբերգները եւ մեներգները, որոնք երկար ծափահարութեան արժանացան հանդիսականներուն կողմէ, մանաւանդ դպրեվանեցիներուն: Կը մաղթենք որ Պրն. Գանտահարեան դալիք տարիներուն աւելի լաւ կազմակերպէ իր խումբը եւ մանաւանդ... մեզ ալ չմոռնայ...:

ՇԱՐԺԱՆԿԱՐԻ ՑՈՒՑԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Այս տարի Դպրեվանքի ուսանողական կեանքին մէջ բան մը եւս աւելցաւ, որ իր որոշ դերը ունենայ դպրեվանեցիներու մտայինզարգացման մէջ: Տեսչութեան կարգադրութեամբ ամէն հինգշաբթի մեղի ցուցադրուեցան բարոյական եւ պատմական արժէք ունեցող ֆիլմեր, ձրի յատկացուած Ամերիկեան եւ Ֆրանսական դեսպանատուներուն կողմէ:

ՄԱՐԶԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Այս տարի եւս նախորդ տարիներուն նման մարզական կեանքը Դպրեվանքի կեանքին մէջ ունեցաւ իր որոշ տեղը: Կազմուեցան Վոլէյ, Պասքէթպոլ, Ֆութպոլ եւ Փինկ-Փոնկի զանազան խումբեր: Անոնք յարաբերութեան մէջ մտնելով երկրորդական վարժարաններու եւ օտար վանքերու խումբերուն հետ, կազմակերպեցին զանազան մրցումներ թէ՛ Դպրեվանքի մէջ եւ թէ՛ դուրսը: Հետեւեալ մրցումները տեղի ունեցան 1964-65 տարեշրջանի ընթացքին.—

Վոլէյի եւ Ֆութպոլի մրցում. Այս տարուան մարզական առաջին մրցումը տեղի ունեցաւ 13 Յունուարին: Մեր տղաքը «Լազարիստ»ներու վանքը դայլին Ֆանարի բարձունքին վրայ: Տեղի ունեցան Ֆութպոլի եւ Վոլէյի չորս խաղեր. երկուքը պղտիկներուն եւ երկուքը մեծերուն մէջեւ: Հպարտութեամբ պէտք է ըսել որ մեր տղաքը երկու խաղերուն մէջ ալ յաղթական ելան:

Երեկոյեան ժամը 7-ին վերադարձանք Դպրեվանք ուրախ եւ զոհ՝ մեր տարած զոյգ յաղթանակով: Օրը՝ մէկ, յաղթանակը՝ երկու: Կեցցեն մեր տղաքը:

Պասքէթի մրցում. Փետրուարի 7-ին Պասքէթի մրցում մը տեղի ունեցաւ Դպրեվանքի պասքէթի դաշտին վրայ, Պուրճ Համմուտի սպառնալիքներուն դէմ: Ուժերը երկուստեք զօրաւոր էին, բայց ի վերջոյ Դպրեվանքը յաղթեց մէկ կէտի տարբերութեամբ:

Պասքէթի մրցում. Քաղաքի Հայ Աւետ. Վարժարանի պաս-

քէթի խումբին հրաւէրով, Դպրեվանքի խումբը հինդշաբթի 9 փետրուարին յիշեալ վարժարանը գնաց, ուր տեղի ունեցաւ մրցումը: Ժամ մը տեւող ճակատագրական խաղը վերջ գտաւ Հայ Աւետ. Բարձր. Վարժարանի յաղթութեամբ:

Պասմէքի, Վոլէի եւ Ֆուքպոլի մրցումներ· Սօֆիա Ցակոբեան Երկրորդական Վարժարանի տեսչութեան միջոցով եւ Դպրեվանքի Տեսչութեան հրաւէրով 13 Մայիսին Պասքէթի, Վոլէի եւ Ֆութպոլի մրցումներ տեղի ունեցան երկու վարժարաններու խումբերուն միջեւ, Դպրեվանքի դաշտին վրայ: Երեք խաղերուն մէջ ալ Դպրեվանքի խումբը մեծ թիւի տարբերութեամբ յաղթական ելաւ:

Պասմէքի մրցում· 7 Ապրիլին, Դպրեվանքի Պասքէթի խումբը մրցում մը ունեցաւ Տըպպայայի Կենաց Երկրորդական վարժարանի խումբին հետ, իրենց դաշտին վրայ: Խաղը վերջ գտաւ «Կենաց»ի յաղթութեամբ:

Պասմէքի մրցում· 10 Ապրիլին, մեր խումբը պասքէթի մրցում մը ունեցաւ Անթիլիասի մօտ գտնուող արաբական երկրորդական վարժարանի խումբին հետ: Խաղը վերջացաւ Դպրեվանքի փառաւոր յաղթութեամբ:

Փինկ Փոնկի մրցում· Դպրեվանքի Տեսչութեան հրաւէրով 13 Ապրիլ, կիրակի երեկոյեան, Դպրեվանքի խաղասրահին մէջ տեղի ունեցաւ Փինկ Փոնկի մրցում Դպրեվանքի եւ Հ· Ե· Կ· Դ· Օ· Մ·ի միջեւ: Խաղին մասնակցողները չորս խումբերու բաժնուեցան, որոնք իրարու հետ խաղալէ ետք, մնացին մէկ հոգի Դպրեվանքէն, մէկ հոգի ալ Հ· Ե· Կ· Դ· Օ· Մ·էն: Ճակատագրական էր վերջին խաղը երկու կողմերուն ալ համար: Բայց վերջապէս Հ· Ե· Կ· Դ· Օ· Մ·ը յաղթեց:

Պասմէքի մրցում· Մայիս 1–ին, Զորեքշաբթի երեկոյեան, Դպրեվանքի դաշտին վրայ պասքէթի մրցում մը տեղի ունեցաւ Դպրեվանքի եւ Պուրճ Համմուտի պատանիներուն միջեւ: Խաղը վերջ գտաւ Դպրեվանքի յաղթութեամբ:

Պասմէքի մրցում· 13 Մայիս, Շաբաթ կէսօրէ ետք, Դպրեվանքը պասքէթի մրցում մը ունեցաւ Սէն Ժոզէֆ համալսարանի խումբին հետ: Ցաղթականը դարձեալ Դպրեվանքն էր:

Վոլէի մրցում· Սօֆիա Ցակոբեան վարժարանը իր վրէժը լուծելու համար Դպրեվանքէն, 20 Մայիսին Վոլէի մրցում մը ունեցաւ մեր տղոց հետ, Դպրեվանքի դաշտին վրայ: Բայց ափսո՛ս, հազա՛ր ափսոս, իրենք վերջնք յաղթական դիրքի մէջ տեսնելու պատիւը դարձեալ չունեցան:

Պասէքի եւ վոլէի մրցում. 22 Մայիսին, Շաբաթ օր, Դպրեվանքի մարզական խումբը վոլէի եւ պասքէթի մրցումներ ունեցաւ «Գասլիք»ի Մարոնիտ Դպրեվանքի ուսանողներուն հետ, Դպրեվանքի դաշտին վրայ: Վոլէի մէջ իրենք յաղթեցին, իսկ պասքէթի մէջ Դպրեվանքը:

ԴՊՐԵՎԱՆՔԻ ԼԵ. (1964–65) ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ ԱՄԱՎԵՐՋԻ ՀԱՆԴԷՍԸ

Ահա վերջին պահը Դպրեվանքեան մեր կեանքին:

Դպրեվանքի ԼԵ. (1964–65) տարեշրջանի Ամավերջի հանդէսը տեղի ունեցաւ Յունիս 25–ի երեկոյեան ժամը 6·30–ին Դպրեվանքի կիւլպէնկեան չէնքի բակին մէջ, նախագահութեամբ Ամենայ Վեհափառ Հայրապետին՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոսին որ շրջապատուած էր եպիսկոպոսներով, վարդապետներով եւ քահանայ հայրերով: Ներկայ էին նաեւ Հայ Կաթողիկէ Համայնքի կողմէ Պատրք. Փոխանորդ Գերապայծառ Մեսրոպ Եպս. Թէրզեան, Հայ Պետական երեսփոխանները, Ազգային իշխանութեանց անդամները, եւ ծնողներու, ազգականներու եւ հրաւիրեալներու ստուար բազմութիւն մը:

Հանդէսը բացուեցաւ Դպրեվանքի «Սիրտ ի սիրտ» քայլերգով, երգեցողութեամբ՝ Դպրեվանքի երգչախումբին եւ ղեկավարութեամբ Պրն. Գէորգ Գանտահարեանի: Ապա յայտարերին բովանդակութիւնը յաջորդապէս սկսաւ ի գործ դրուիլ: Ժառանգաւորաց Բ. դասարանէն Սերոբ Մորյեան հաղորդական ապրումով արտասանեց Վ. Թէքէեանի «Աստուծոյ» քերթուածը: Դպրեվանքի երգչախումբը ներկաներուն յաջորդապէս հրամցուց երկու խմբերգ եւ մէկ զուգերգ: Մեներգի եւ զուգերգի բաժինները կատարեցին Մինաս եւ Վարուժան Սարկաւագները:

Դպրեվանքի Տեսուչ՝ Տ. Գարեգին Եպս. կարդաց Դպրեվանքի ԼԵ. տարեշրջանի տեղեկագիրը(*), հանդիսականներուն առջեւ բանալով Դպրեվանքի մէկ տարուան կեանքը, գործը եւ տուած արդիւնքը իր այլազան երեսներով: Ստորեւ կուտանք տեղեկագրի վերջին մասը՝ ուղղուած Դպրեվանքի ուսանողութեան:

(*) Տեղեկագրի ամբողջութիւնը տեսնել Հասկի 1965 տարուայ (Մայիս, Յունիս, Յուլիս, 5–6–7) թիւին մէջ:

Սիրելի սաներ,

Տարուան մը աշխատանքին այս արագ, գրեթէ ակնթարթային, վերապատկերացումէն ետք, մտածում մը կ'ուզեմ առաջարկել ձեզի որպէսզի ան ըլլայ խորհրդածութեան թելը, ձեր յառաջիկայ կեանքի մէջէն անցնող, վստահ ըլլալով որ ան կարեւոր դեր պիտի ունենայ ձեր հոգեւորական պատրաստութեան, հոգեմշակութեան ճիգին մէջ·—

Եկեղեցական աքեմը որ արտաքին նշանն է սոսկ ներքին մարդուն՝ հոգեւորականին, այսինքն՝ հոգիի մարդուն, Աստուծոյ ծառային, ազգի սպասաւորին, փորձութեան մը կրնայ վերածուիլ երբ անջատուի մարդէն եւ դառնայ ինքնավախճան նպատակ, արժէք, դիրք ու հանգամանք, մէկ խօսքով՝ երբ վերածուի անանձնական գոյավիճակի մը: Ահաւոր խեղճութեան մը կրնայ վերածուիլ այն հոգեւորականութիւնը, որուն համար եւ որուն մէջ՝ սեմն է գերագոյն արժէքը՝ այն բոլորով միասին որ այդ սեմին կ'ընկերացնան ընկերային դիրքի եւ առաւելութեանց ու ճոխութեանց եւ այլ փառասիրական շքեղութեանց միջոցաւ:

Սեմը իր ծագումին եւ իր իմաստին մէջ պայմանադրական նկարագիր ունի մարդկային ընկերութեան յատուկ անհրաժեշտութեան մը որպէս բնական արդիւնք: Դարէ դար, տեղէ տեղ կը փոխուի ան նայած ժամանակին, միջավայրին, մտայնութեանց եւ բարքերուն: Սեմը խորհրդանիշ է· այսինքն իր իմաստն ու ոյժը կ'առնէ խորհուրդէն որ հոգեկան իրականութիւն է, հոգեկան արժէք:

Յանախ, սակայն, մարդոց անմիջական տեսողութիւնն ու ուշադրութիւնը գրաւող բանը աշխարհի մէջ՝ երեւոյթն է, տեսանելին, շօշափելին: Եկեղեցականի պարագային տարբեր չէ վերաբերումը ժողովուրդին: — Վեղարն ու փիլոնը, խոյրն ու շուրջառը, լանջախաչն ու պանակէն, գաւազանն ու մատանին գրաւիչ ոյժ մը ունին: Բայց այդ ոյժը չունին այնպէս ինչպէս արեւը իր լոյսը, այլ ինչպէս աստղերը արեւէն կ'առնեն իրենց լոյսը: Սեմին ոյժը կուգայ աստուածային շնորհէն որ մարդով կ'արտայայտուի· կուգայ ազգային հասկացողութիւններէ, որոնք մարդով կ'արժեւորուին: Ժողովուրդ մը, որ արտաքին հանգամանքներու միայն կը կապէ իր արժեւորման չափանիշը, բարոյական եւ իմացական աղճատութեան մը փաստը տուած կ'ըլլայ: Հոգեւորական մը որ իր միտքի, սիրտի, կամքի սլաքները կ'ուղղէ եւ կը սեւեռէ սոսկ սեմին՝ ինքզինք կը սպաննէ եւ իրեն հետ նաեւ իր ժողովուրդը: Մարդուն հոգեկան

ներքին կերպարն է որ կը կազմէ հիմնական արժէքը հոգեւորական մարդուն: Երբ այդ արժէքը վաւերական է, առողջ եւ լեցուն՝ այն ատեն միայն բառին իսկական եւ խորագոյն իմաստով սեռը կը պատշաճի իրեն, որովհետեւ այդ պարագային իր խորհուրդին կեն–դանութեամբը կը լեցուի· այլապէս կը մնայ չոր ձեւ ու անկենդան երեւոյթ:

Հեղ մը եւս այս առիթով յիշենք Քրիստոսի խօսքը· «*Հոգի առաւել է քան զկերակուր, եւ մարմին՝ քան զհանդերձ*»:

Դուք գիտէք մեր եկեղեցւոյ պատմութենէն թէ ինչպէս մեր ամենապայծառ եկեղեցական դէմքերէն մէկը՝ Յովհան Օձնեցի Հայ–րապետը, ոսկի փոշին, անուշահոտ իւղերու մէջ խառնուած, կը սրփո–ռէր իր մօրուքին վրայ եւ բեհեզ ու ծիրանի կը հագնէր այլազգի ամիրապետն իսկ Դամասկոսի արհեստեան ճոխութիւններով պճնա–զարդուած իր պալատին մէջ զարմացնելու եւ գայթակղեցնելու աս–տիճան: Բայց ահա ներքին մարդը, անձը, ինքը՝ Յովհան Օձնեցին, այնպէս ինչպէս կը պատկերացնէ զայն օրուան պատմիչը· «առաքի–նաբար եւ ամբողջականօրէն ինքզինք տուած էր աշխատանքի եւ ինքնակրթական նիգերու, որոնցմով ինքզինք կը զինէր հոգեւոր գործերով, պահոմ եւ աղօթքով եւ գիշերն ամբողջ՝ տքնութեամբ: Ներսէն (մորքին վրայ), ոչ թէ ոչխարի բուրդէն, այլ այծի մազէն շինուած դժոխըմբեր զգեստ կը հագնէր» (Յովհան Պատմաբան, էջ 129): Եւ ամիրապետը այդ ներքին մարդուն վրայ էր որ հիացաւ «Եւ ապա բազմահարկի պատուով զնա մեծարեաց»:

Սեռը, այս դարուն, շատ շատերու համար ոչինչ ունի գրա–ւիչ, օրօրոցի մանուկներէն սկսեալ···: Քիչերու համար, որոնց խումբին կը պատկանիք դուք, ունի հաշողական ոյժ մը· այլապէս ձեր սեռմաւորումը անբացատրելի կը մնայ: Բայց կ'ուզեմ որ գրա–չութիւնը արտաքին հանգամանքներու՝ դիրքի, փառքի եւ այլ ըն–կերային պարագաներու հետանկարներով չլեցնէ ձեր երիտասարդ եւ դեռ անփորձ հոգիները ու անփորձառու անձերը: Սա սկզբնական հանգրուանին մանաւանդ սեռը պէտք է հասկնալ, ստանալ եւ ապ–րիլ *պարտքի, ծառայութեան, նուիրումի* գաղափարով, օր մը կա–րենալ յանգելու համար բարիէն եւ՝ փառքի հանգրուանին:

Աստուծոյ պաշտօնեային համար մեր Ե· դարու մատենագիրը, Մանդակունի Հայրապետ կ'ըսէ· «*Քահանայն իրրեւ ակն ի մարմնի է ի մէջ ժողովրդոց*»: Հոգեւորականը սեռէն անդին տեսնող եւ տեսնել տուող, ճամբայ բացող, ուղղութիւն մատնանշող մարդն է: Սեռի

լեզուն՝ ալ չունի այն հեղինակաւոր շեշտը որ միջին դարուն կը հըն-չէր այնքան ուժգին — եւ երբեմն անարդարօրէն — երբ մարդիկ կը լռէին յանկարծ երբ կը բարբառէր Վարդապետը: «Վարդապետն ա-սաց»ի բացարձակ հեղինակութեան, սեռմի ոյժի տիրապետութեան դարը անցեր է: Ժամանակ կար երբ սեռմը կը խօսեցնէր մարդը: Եւ այդ ժամանակը, վերջին հաշւով, վնասակար եղաւ եւ սեռմին, եւ սեռմաւորին, եւ սեռմի քաղաքներուն հետեւող ժողովուրդին: Հի-մա մարդն է որ պէտք է խօսեցնէ սեռմը եւ այն ատեն ձայնը կը ստա-նայ ուժեղ շեշտ եւ խօսքը՝ պայծառ իմաստ:

Եւ խորունկ հայեացքով մը դիտուած, հոս էր հիմնական տարբերութիւնը Յիսուսի հեղինակութեան եւ իր ժամանակի հեղի-նակաւոր անձնաւորութեանց ազդեցութեան միջեւ: Ինք կը խօսէր «ոչ որպէս դպիրքն եւ փարիսեցիքն». այսինքն՝ խօսքը, գործը կը բխէին իր աստուածամարդկային անձէն: Մինչ Փարիսեցիք, Սադու-կեցիք եւ Դպիրները կը խօսէին իրենց անձերէն դուրս եղող եւ իրենց անձերու շաղուածքին մէջ չտարրացած օրէնքէն եւ իրենց էութեան հետ չներդաշնակուած մարգարէութիւններէն:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչն ու իր լուսափիւռ շառաւիղները խօ-սեցան հոգիի եւ միտքի ոյժով եւ այդ ոյժը դրին Հայ հոգեւորականի սեռմին մէջ: Ագաթանգեղոս կը վկայէ Լուսաւորչի մասին. *«Եւ յորդառատ եւ պարարտառատ եւ անվթար բերանով զվտակս վար-դապետութեանն ի սիրտս ծաւալեցուցանէր»*: Ահա վաւերական ար-տայայտութիւնը իսկական սեռմաւորին, այն մարդուն որ սեռմը կը դադրեցնէ նիւթ ըլլալէ եւ կը վերածէ հոգիի...: Ատոր համար այդ սեռմը նուիրական է եւ պէտք է նոյն հոգի-լեզուով բարբառի ամէն անգամ երբ հայ մարդ մը ինքզինք կը միացնէ անոր: «Հոգին է կեն-դանարար»:

Դպրեվանքը սեռմ չի տար իր աշակերտներուն: Մարդուն հո-գեկան բովանդակութիւնն է որ կը շինէ իմացական աշխարհի, գի-տական պաշարի, ծառայութեան կամքի հայթայթումով եւ մշակու-մով: Իւրաքանչիւր շրջանաւարտին կը մնայ տրուածը ներդաշնակել սեռմին հետ կեանքի փորձով:

Անթիլիասական սերունդին էական եւ առանձնայատուկ նկա-րագրի գիծը պէտք է ըլլայ այս ներդաշնակութեան գիծը:

Դարը, տղաք, մեզմէ կը պահանջէ որ *լեցուն* ըլլանք:

Մեր ժողովուրդը մեզմէ կը սպասէ որ *լեցնող* ըլլանք:

Եւ այս բոլորը ըլլալու եւ ընելու համար՝ Աստուած մեզ կը հրաւիրէ իր ծառայութեան, որուն սեմը մեր վրայ թող պատշաճի այնպէս ինչպէս գմբէթը՝ Հայ Տաճարին կառոյցին:

Անթիլիասի սերունդը պէտք է Ի. դարուն Հայոց պատմութեան մէջ ըլլայ եւ մնայ կերտիչը մարդուն եւ սեմին ներդաշնակութեան հայ հոգեւորականի տիպարին մէջ:

Այս հեռանկարը ձեր աչքերուն մէջ՝ փայլեցէք ձեր ճամբէն՝ ուսման եւ ծառայութեան անշեղ ուղիէն:

Հանդէսին ամենէն խորհրդաւոր պահը եղաւ «ՅԱՐԵԱՒ» խորհուրդ Վերածննդեան *պատկերը: Լոյսերը մարեցան եւ միակ ոսկեղոյն լոյսին տակ Բարշ. Մինաս, Գէորգ Սարկաւագներ եւ Տիրացու Ջոհրապ Եարալեան, կարդաւ արտասանեցին հատընտիր հատուածներ՝ Պարոյր Սեւակի, Վ. Թէքէեանի եւ Մ. Իշխանի գործերէն, որոնց մէջ կ'երգուէր Յարութիւնը Հայ Ժողովուրդին եւ իր արժէքներուն:*

Պահը աւելի խորհրդաւոր եղաւ երբ խորանիկէն եկող՝ «Քրիստոս Պատարագեալ»*ի ծանր կշռոյթին հետ միասին արեւելքէն երեւեցան դպիրներ՝ մաղաղաթները իրենց ձեռքերուն մէջ, որոնք սկսան հանդարտ ընացքով անցնիլ բեմէն, յաւերժարնակ էակներու նման, յիշեցնելով մեր հին դարերու դպիրները, վարդապետները, ճգնաւորները, վերջապէս մեր անցեալի ողջ պատմութիւնը: Ահա երգեցողութեան ձայնական մեղմ ելեւէջներուն խառնուեցաւ պըլպըլացող մոմի ցոլքերուն կիսաստուերին մէջ կեցած Մինաս Սարկաւագի բամբ, առոյգ եւ առնական ձայնը, ներբողելով եւ փառաբանելով Հայ Ժողովուրդի վերածնունդը: Այս խորհրդալից պահուն, վստահ ենք, իւրաքանչիւր հանդիսականի սրտին մէջ կար մէկ զգացում, որ լեզուին փոխանցուելով կ'ըլլար. «Ապրեցաւ Հայ Ժողովուրդը անցեալին մէջ փառքի շրջաններ, հալածուեցաւ, չարչարուեցաւ, եւ նոյնիսկ խաչուեցաւ, բայց այսօր ահա Յարութիւն առած է: Կ'ապրի ան իր եկեղեցիով, հաւատքով, յոյսովը ապագային եւ վըստահ ենք որ պիտի շարունակէ ապրիլ, քանի վառ է իր մէջ Լուսաւորչի անմար կանթեղի լոյսը, հաւատքը եւ փարոսը եկեղեցիին»:*

Այս խորհրդաւոր պահին յաջորդեց ուղերձներու ընթերցումը: Ի դիմաց Ժառանգաւորաց բաժնի աւարտականներուն՝ ուղերձ կարդաց Տիգրան Սարկաւագ: Իսկ, ի դիմաց ընծայարանի աւարտականներուն՝ Աբրահամ Սարկաւագ: Ստորեւ յաջորդաբար կուտանք երկու ուղերձները.—

Վեհափառ Տէր
Գերաշնորհ Սրբազան Հայրեր
Հոգեշնորհ Միաբան Հայրեր
Սիրելի ուսուցիչներ եւ յարգելի հանդիսականներ,

Չորս տարիներ առաջ երբ Դպրեվանք ընդունուելու մուտքի քննութիւն կուտայինք, իբր շարադրութեան նիւթ հետեւեալ հարցումը կը տրուէր մեզի· «Ինչո՞ւ կ'ուզես Դպրեվանք մտնել»: Անկասկած որ բոլորիս գրութիւններուն մէջ ալ հետեւեալ խօսքը կար· «Սիրոյ զգացումով ու հաւատքով ծառայելու համար Ազգիս եւ Եկեղեցիիս»: Բայց, որքա՜ն մտածուած ու գիտակցուած բառեր էին անոնք մեզի համար այդ օրերուն: Մանկութիւնը հազիւ թօթափած պատանիներ, խանդավառ մեր ծնողներու խրախուսիչ խօսքերով՝ չէինք կրնար իրապէս հասկնալ այդ բառերուն իմաստը:

Ահա չորս տարիներ են անցեր այն օրէն, երբ անորոշ բայց պատանիի յատուկ փութկոտ քայլերով մտանք Դպրեվանք:

Չորս տարիներ շարունակ ապրեցանք Հայոց հոգիի ու մտքի Լուսաւորիչներու եւ Թարգմանիչներու շունչով· եւ որպէս ժառանգաւորներ կրցանք մասամբ ժառանգել այն ինչ որ մեզի կտակած էին մեր Սրբազան Հայրերը: Խորտակեցինք ժամանակի ու լեզուի այն թումբը, որ պարիսպի մը նման զմեզ կը բաժնէր մեր Սրբազան Մատենագիրներէն: Հաղորդուեցանք Հայոց հին ստեղծագործական ոգիով: Որոշ չափով մուտք գործեցինք Հայոց Գրականութեան անդաստաններն ներս, ուր թաքնուած գտանք ստեղծագործական արուեստի խոր զգայարանքը· ու անոնց որպէս պսակ, զուտ Կրօնա–Հայկական այս մթնոլորտին մէջ՝ ստացանք Քրիստոնէական ոգի եւ Հայեցի շունչ: Մանաւանդ շատ խոր եղաւ Հայց· Եկեղեցւոյ ամենօրեայ հոգեպարար արարողութիւններուն տպաւորութիւնն ու ներգործութիւնը մեր հոգիներուն մէջ:

Եւ սակայն կարեւոր հարցում մը կ'ուրուագծուի այժմ մեր մտքերուն մէջ·— Արդեօք որեւէ ատեն մտածեցի՞նք մեր շուրջիններուն բաժնել այն ինչ որ առատօրէն ստացեր էինք: Որովհետեւ, Դպրեվանքը այլ նուիրական բաներու կարգին մեզի սորվեցուց նաեւ սկզբունք մը· թէ՝ մեր ունեցածը չէ՛ անպայման կարեւորը, այլ այն՝ ինչ որ կու տանք ուրիշին· այն՝ զոր կը բաշխենք մեր շուրջիններուն, մեր ժողովուրդին:

Այս գիտակցութիւնը այժմ խոր է, վաւերական եւ հարազատ մեզի՝ շնորհիւ Ձեր Հայրական պատգամներուն ու խաչալերանքին

Գերաշնորհ Տեսուչ Սրբազան Հայր: Դուք մեզ առաջնորդեցիք դէպի այս վեհ կոչումը, որով մենք արժանի համարուեցանք ընդունելու կուսակրօն Սարկաւագութեան Սուրբ կարգը եւ մտնելու Ընծայարանի բարձրագոյն ուսմանց շրջանին մէջ:

Այս հանդիսաւոր պահուն, մեր սրտի ամենէն անկեղծ զգացումն է որ կ'արտայայտենք երբ կ'ըսենք միաբերան·— Վեհափառ Հայր, պիտի խլենք այն ճամբէն, ուրկէ խլեցին մեր Սրբազան Հայրերը եւ ուրկէ կը խլէք Դուք այսօր, եւ կ'ուխտենք հաստատուն պահել մեր ժողովուրդի հոգեկան անգերազանցելի առաքինութիւնները: Մեր գերագոյն իղձն է՝ մօտիկ ապագային ըլլալ արժանաւոր ծառաները Հայց· Ս· Եկեղեցւոյ եւ Հոգեւոր Զինուորներ Կիլիկեան Ս· Աթոռին:

Այս բոլորէն ետք, պարտք կ'ըզգամ իմ եւ միւս Սարկաւագ եւ Ուրարակիր եղբայրներուս անունով խոնարհագոյն եւ խորագոյն ակնածանքով շնորհակալութիւն յայտնելու Ձեզի, Վեհափառ Հայր, Դուք, որ հակառակ Ձեր այնքան բազմազբաղ աշխատանքներուն, եղած միշտ մեզի հետ, մեզ խրախուսող եւ հովանաւորող:

Մեր շնորհակալութեան երկրորդ խօսքը կ'երթայ Դպրեվանքի Տեսչութեան եւ մեր յարգելի Ուսուցիչներուն, որոնք այնքան եղբայրաբար վարուեցան մեզի հետ, մեզի տալով այն ինչ որ ունէին իրենց մտքին, սրտին եւ հոգիին մէջ:

Եւ վերջապէս կարգը մեզի է, սիրելի ժառանգաւոր եղբայրներ, մնաք բարով կ'ըսենք մեզի ժառանգաւորներու շարքէն, այս անգամ մուտք գործելու համար Ընծայարանի բաժինը, ուր պիտի պատրաստուինք ընծայումին ու նուիրումին Հայ Հաւատացեալ ժողովուրդին եւ Հայաստանեայց Առաքելական Ս· Եկեղեցւոյ:

ՏԻԳՐԱՆ ՍՐԿ· ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Վեհափառ Տէր,
Գերաշնորհ Սրբազան Հայրեր
Հոգեշնորհ Միաբան Հայրեր
Պատուական Ուսուցիչներ եւ յարգելի հանդիսականներ,

Յուզումի ալիք մը կը լեցնէ հոգիս սա պահուն, երբ, իմ ընկերոջ եւ իմ անունով հանդէս կու գամ հրաժեշտի իմ խօսքը ուղղելու Դպրեվանքին:

Առաջին առթիւ կ'երթամ դէպի անցեալ, ետքը տարիներու յետադարձ ակնարկով մը, ու կը մտաբերեմ աշնան այն օրը՝ երբ

մտայինն խեղճ պաշարով ու պատրաստութեամբ տղաք՝ մուտք կը գործէինք այն հաստատութենէն ներս, որուն մասին յաճախ լսած էինք եւ խանդավառուած մեր պատանի հոգիներով:

Ու ահա նիհար ու ազազուն տունկը օրերու, ամիսներու եւ տարիներու ընթացքին ծծեց կեանքի, գիտութեան ափշը, ծլեցաւ, ծաղկեցաւ, բարունակներ արձակեց ու ահա բնական եւ արդար հպարտութեամբ կանգնած ենք մեր շրջանաւարտներու հանգրուանին վրայ:

Ուսումնական շրջանի աւարտին՝ Աստուծոյ Գիրքը, Հայոց գիրը, Հայ Ցեղի պատմագիրքը, հազար ու մի այլ իմաստութեան գրքերէն հաղուած ոգեկան ու գիտական պաշարով՝ ահաւասիկ մենք զմեզ խոնարհաբար կ'ընծայենք Աստուծոյ եւ մեր Ազգի ծառայութեան Ս· գործին: Բուն լրումը ուսման՝ հանդէսի մը մէջ ստացուած վկայականը չէ մեզի համար: Իսկական պսակումը մեր ուսման՝ մեր բերելիք ծառայութիւնն է կիլիկեան Աթոռին, գործունէութեան ճամբով:

Վեհափառ Հայր, որպէս Ձեր կրտսեր զաւակները՝ ահաւասիկ հանդիսաւոր սա պահուն մենք կը մատուցանենք մեր անձերը, մեր ողջ եղածն ու ունեցածը մեր պաշտելի Ազգին՝ դարաւոր այս Աթոռի առաքելութեան մէջէն: Կը նմանինք այն զինուորներուն, որոնք կազմ ու պատրաստ՝ կ'ըսպասեն ձայնի մը որպէսզի շարժեն իրենց ոտքերը դէպի հոն ուր կը մղէ զիրենք ձայնը:

Ու այժմ, երբ հրաժեշտի գերագոյն պահը հասած է, լրջութեամբ կ'անդրադառնանք ապագայի դժուարութիւններուն ու խոչընդոտներուն, առանց սակայն ընկճուելու անոնցմէ, այլ ընդհակառակը, մեր եկեղեցւոյ հաւատին եւ հայ ազգի աւանդութիւններու լոյսով վերանորոգուելու, հոգեկան նոր ոյժով ու կորովով լեցուելու, որպէսզի կարենանք միշտ հաւատարիմ մնալ մեր նախորդներուն, միշտ ունկնդիր եւ հետեւող անոնց ձայնին ու պատգամին:

Ահաւասիկ մեր կամքը: Իսկ մեր սրտովին զգացուած պարտքը կը նկատենք մեր շնորհակալութիւնները յայտնել Ձեզի, Վեհափառ Տէր, որ միշտ Ձեր գուրգուրանքին ու խնամքին առարկայ դարձուցիք մեր սիրելի Դպրեվանքը: Նոյնպէս շնորհակալութեան խօսք ունինք Ձեզի, Տեսուչ Սրբազան Հայր, որ ամէն ջանք ու զոհողութիւն չխնայեցիք մեր կեանքն ու աշխատանքը վերածելու համար հոգեկան եւ իմացական անման ընթացքի մը:

Շնորհակալութիւն նաեւ մեր սիրելի ուսուցիչներուն, որոնք

մեր մտքի ժամերը մեզի հետ ապրեցան եւ լեցուցին մեր կեանքը մնայուն արժէքներով:

Վստահ ենք որ մեր ժառանգաւոր եղբայրները քաջութիւնը պիտի ունենան քալելու Ընծայարանի ճամբով, հասնելու համար արդիւնաւէտ ծառայութեան մը:

ԱԲՐԱՀԱՄ ՍՐԿ. ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ

Հասաւ վկայականներու բաշխումի պահը: Շրջանաւարտներ Վեհափառ Հօր ձեռքէն առացան իրենց վկայականները: Ժառանգաւորաց բաժնէն վկայական առացան.— Բարշ. Յակոբ Սրկ. Պօղոսեան, Պետրոս Սրկ. Գրսգրսեան, Սարգիս Սրկ. Յակոբեան, Վարուժան Սրկ. Նիկոլեան, Վրէժ Սրկ. Մարաշլեան, Տիգրան Սրկ. Սարգիսեան եւ Տիրացուներ՝ Զոհրապ Եարալեան, Ռազմիկ Ապուլեան եւ Ռուբիկ Քէշիշեան: *Ընծայարանի աւարտականներն էին.—* Աբրահամ Սրկ. Պաղտասարեան եւ Փանոս Սրկ. Փանոսեան:

Վկայականներու բաշխումէն ետք խօսք առաւ Վեհափառ Հայրապետը: Նախ իր չնորհակալութեան խօսքը յայտնեց Դպրեվանքի Տեսչութեան եւ Ուսուցչական կազմին, որոնք անխոնջ մըշակներու նման հերկեցին պատանիներու մտքի դաշտերը, եւ ահա անոնց ցանած սերմերը այսօր ծլած, ծաղկած եւ տուած են «ընդ միոյ վաթսուն եւ ընդ միոյ հարիւր»: Ապա Վեհափառ Հայրապետը չեշտեց Դպրեվանքին դերը սփիւռքահայութեան մէջ, ըսելով. «Դպրեվանքը Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան սիրտն է: Հոս է որ կը պատրաստուին ամուսնացեալ եւ կուսակրօն եկեղեցականները, ուսուցիչներ եւ դպրապետներ, որոնք երթալով մեր ժողովուրդին, կը սփռեն Քրիստոնէութեան ճշմարիտ լոյսը եւ կը տարածեն Հայ մշակոյթը եւ հաղարապետած Հայ Լեզուն»:

Հանդէսը վերջ դրաւ «Կիլիկիա» քայլերգի երգեցողութեամբ եւ Վեհափառ Հօր «Պահպանիչ»ով:

ՊԵՏՐՈՍ ՍՐԿ. ԳՐՍԳՐՍԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

		Էջ
ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ	Տեսուչ Սրբազանին խօսքը	3
ՄԻՆԱՍ ՍԲԿ· ԱԶՆԱՒՈՐԵԱՆ	Յիսնամեակը եւ Դպրեվանքը	10

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՊԵՏՐՈՍ ԳԼՍԳԼՍԵԱՆ	Ապրիլ 24–ի խորհուրդը	15
ՄՈՎՍԷՍ ՄԱՀՇԻԿԵԱՆ	Մայրը	17
ՅԱԿՈԲ ՊՕՂՈՍԵԱՆ	Մայրակորոյս Որդին	19
ՍԱՐԳԻՍ ՅԱԿՈԲԵԱՆ	կեանքի Ծովը	24
ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐ	Մեծ խորհուրդը	25
ՎՌԱՄ	Նամակ՝ Դժբախտ Բարեկամիս	27
ՍԱՐԳԻՍ ՅԱԿՈԲԵԱՆ	կեանքի Ուղիով	30

Ֆ Ա Ր Ո Զ Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ԱԲՐԱՀԱՄ ՍԲԿ·ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ	Հոգիի Ծաղկազարդը	34
ՓԱՆՈՍ ՍԲԿ· ՓԱՆՈՍԵԱՆ	Հոգեկան Մեծութեան Իսկական Ճանապարհը	40
ՍԱՐԳԻՍ Յ· ԳՈՉԵԱՆ	Խաչը	45

Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն

Ե· Ս· Մ·	Մտածումներ կեանքի Մասին	50
ԿԱՐՊԻՍ ՍԲԿ· ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ	Լոյսն Աշխարհի	52
ԳԷՈՐԳ ՍԲԿ· ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ	Նշաններ եւ խորհրդանիշներ Քրիստոնէական Արուեստին մէջ	58
ՄԱՆՈՒԿ ՍԲԿ· ՋՕԼՈՅԵԱՆ	Հայ Դաշնակիցը	65

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐ ԱԿԱՆ

ՅՈՎՍԷՓ ՍՐԿ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ	Հեթանոսութեան Շարունակութիւնը Հայաստանի մէջ Դ. Դարուն	77
ՄԱՆՈՒԿ ՍՐԿ. ՋՕԼՈՅԵԱՆ	Վանքերն ու Վանականները Հայաստանի մէջ ըստ Փաւստոս Բիւզանդի	90
ԹՈՎՄԱՍ ՍՐԿ. ՔԷՐՔԷԶԵԱՆ	Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսի Քաղաքական Գործունէութիւնը	96
ԿԱՐՊԻՍ ՍՐԿ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ	Հայ Բիւզանդական Եկեղեցական Յարաբերութիւնները Եզր Կաթողիկոսի եւ Հերակլ Կայսեր Օրով	109
ՓԱՆՈՍ ՍՐԿ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ	Զաքարիա Ա. Ձագեցի Կաթողիկոս	116
ՊՕՂՈՍ ՍՐԿ. ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ	Հայ Միջնադարեան Տաղերգութիւն	122
ՏԻԳՐԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ	Ռուս–Թրքական Պատերազմը եւ Հայերը	130
ԵՐՈՒԱՆԴ ՍՐԿ. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ	Վրթանէս Քերթողի «Յաղագս Պատկերաւարտից» Ճառը	142
ԶՈՀՐԱՊ ԵԱՐԱԼԵԱՆ	Սարկաւագական Ձեռնադրութիւն Մայրավանքիս Մէջ	153
ՊԵՏՐՈՍ ՍՐԿ. ԳԼՍԳԼՍԵԱՆ	Կեանքը Դպրեվանքի Մէջ	165

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Մեր սրտագին շնորհակալութիւնները կը յայտնենք Ամերիկահայ մեր պատուական ազգայիններէն ՏՈՒԹ. ՃՈՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆԻՆ (Մէսէչիւսէթս Նահանգէն), որ Միւռնիօրհնէքի առիթով Անթիլիաս այցելելով եւ ականատես ըլլալով Դպրեվանքի կեանքին՝ ինքնաբուխ նուիրատուութեամբ (300 տոլար) հոգաց ծախսերը ԳԼԱՋՈՐ Տարեգիրքին տպագրութեան:

Մեծապէս կը գնահատենք մեր սիրելի բարեկամին այս ազնիւ արարքը եւ կը մաղթենք իրեն տեւական եւ առատ յաջողութիւններ:

ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ «ԳԼԱՋՈՐ» ՏԱՐԵԳԻՐՔԻ

ՄԻՆԱՍ ՍԱՐԿ. ԱԶՆԱՒՈՐԵԱՆ . . *ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ*

ՍԱՐԳԻՍ ՅԱԿՈԲԵԱՆ . . . . *ՓԱՐՏՈՒՂԱՐ*

ՄԱՆՈՒԿ ՍԱՐԿ. ՉՕԼՈՑԵԱՆ . . *ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳԻՐ*

ՊՕՂՈՍ ՍԱՐԿ. ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ . . *ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ*

ՊԵՏՐՈՍ ԳԼՍԳԼՍԵԱՆ . . . . »

ՏԻԳՐԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ . . . . »

Uit de nalatenschap van de heer A.M.F. Pilikyan, 2026 P.
Eigenaar van Fa. Yeriwan, kleermakerij, Amersfoort

Իրեն ժամանակակից եւ իրմէ անմիջապէս ետք եկող տաղերգուներն են՝ Խաչատուր Կեչառեցի, Յովհաննէս Պլուզ եւ Կոստանդին Երզընկացի: Ասոնց մէջ իրը բանաստեղծ առաւելութիւն ունի Երզնկացին: Իր կտորներուն մէջ կը տեսնենք լոյսի վառաբանքը եւ տենչը·

Երկիրս էր սառն ու պաղ,
Ու ցուրտ ձըմեռն ու հողմային,
Ահա եղեւ գարուն
Ցարեգականն ի մեծ լուսոյն: Եւն·:

ԼԵՆԿԹԻՄՈՒՐԵԱՆ ԱՐՇԱԻԱՆՔ

ԺԴ· դարուն երբ թաթարները մահմետականութիւնը կ՚ընդունին, վանքերու եւ եկեղեցիներու վիճակը կը վատթարանայ: Ահաւոր աղէտներ կը բացուին մանաւանդ հայերուն համար, երբ կայսրութիւնը բաժան-բաժան կ՚ըլլայ: Ասոր վրայ կ՚աւելնան նաեւ Լենկթիմուրի անպատմելի վայրագութիւնները 1380ական թուականներէն: Ասոր տիրապետութեան քայքայումէն վերջ ալ՝ թուրքական ցեղերու տիրապետութիւնը մեր երկրին վրայ: Մեր երկրին մէջ հաստատուած Թիւրքմէնները սանձարձակ կը դործեն, յաճախ կռուելով իրարու հետ, քարուքանդ ընելով մեր երկիրը:

Դաւանական խնդիրներ կուգան ամբողջացնել աղէտները: Կաթոլիկները Ունիթոռական չարժումով կ՚ուզեն հայերը իրենց կապել: Բայց Տաթեւի եւ Գլաձորի վանքերը իրենց վարդապետներու՝ մասնաւորապէս Ոլոտնեցիի, Տաթեւացիի յամառ ջանքերով յաջողապէս կը կռուին ասոնց դէմ:

ՏԱՂԱՍԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԺԵ·–ԺԶ· ԴԱՐԵՐՈՒՆ

Թաթարական շրջանի այդ պայմաններուն մէջ բնական էր որ դրականութիւնը չկարենար կանոնաւոր կերպով ընթանալ: Բայց հրաշք է ուղղակի երբ կը տեսնենք որ վերածնական չարժումի թելը չէ կտրուած: Ութսուն տարուան լռութենէ մը ետք, ԺԵ· դարուն կը տեսնենք բանաստեղծութեամբ զբաղող մարդիկ:

Այս շրջանին երեւան կուգայ տաղասացներու երկրորդ խումբը: Մկրտիչ Նաղաշ, ուշագրաւ իր խրատական եւ պանդուխտի տաղերով, որոնք նոր երեւոյթ են մեր դրականութեան մէջ: Յովհաննէս Թլկուրանցի եւ Գրիգոր Աղթամարցի· վերջինս աւելի բանաստեղ-

ծական չնորհք ունի: Աւելի համարձակ կ'երգէ սէրն ու հաճոյքը: Օգտուած է ժողովրդային եւ պարսկական երգերէն: Քնարականութիւնը աւելի զգալի է իր մէջ: Այսպէս.

Գինով եմ, գինով, հարբել եմ սիրով,
Գինով եմ, գինով, ցերեկս արեւով,
Գինով եմ, գինով, գիշերս երազով:

Ժե.–Ժզ. դարերուն Պարսկական եւ Օսմանեան թիւրքերու միջեւ անպակաս էին մեր երկիրը քանդող կռիւները: Հայաստան բաժնուած էր երկու մասի, Արեւելեան (Պարսկական) եւ Արեւմտեան (Թրքական): Մեծագոյն աւերները տեղի ունեցան Շահ Աբասի օրով տեղի ունեցած երկարամեայ 1602–1620–ի կռիւներու ընթացքին: Շահ Աբաս փորձեց թուրքերը դուրս նետել Հայաստանէն, բայց երբ ստիպուեցաւ նահանջել, ուղեց միայն աւերակներ ձգել թշնամիին: Ցխոյն հազար Հայեր բռնի կերպով գաղթեցին ու փճացան կիսովին մինչեւ հասան Սպահան, ուր թաղ մը տրուեցաւ իրենց, որ Նոր Ջուղա անունը առաւ:

Այս խառնակութիւններէն ետք չուրջ ութսուն տարուան յարաբերական խաղաղ շրջան մը կը տիրէ մեր երկրին վրայ: Թափ կ'առնէ վերաշինական աշխատանքը: Այս շրջանին երեւան կուգայ տաղասացներու ամենէն չնորհալին՝ Նաղաշ Յովնաթանը: Ան կամուրջ մըն է աշուղական եւ տաղասացութեան շրջաններու միջեւ: Եղած է նաեւ նկարիչ: Բայց յայտնի է որպէս տաղասաց՝ միւսներէն աւելի վայելուչ, անկեղծ արտայայտութեամբ, միւսներէն աւելի համակրելի ու հաղորդական: Մանաւանդ իր խրատական կտորներուն մէջ երեւան կուգայ իր անբռնազբօս, ոչ պարտադրուած ըլլալու հանդամանքը, որովհետեւ գրած է կեանքի փորձառութեամբ: Պատրաստած է աշխարհը, ճանչցած հասարակութեան բոլոր խաւերը: Ունի նաեւ երգիծական տաղեր, բայց առաւելապար սիրոյ, կենցաղային եւ ուրախութեան երգեր են իրենները: Իր ըմբռնումը այն է թէ՝ ինչպէս Աստուած հանդերձեալ կեանքին մէջ մեզի սահմանած է Դրախտը, որուն կը ձգտինք, նոյնպէս մեզի տուեր է հաճոյքներ, քնութեան պեղեցկութիւններ: Եւ ինչո՞ւ Աստուծոյ տուածը չվայելենք: Բաւական է որ իր պահանջածին պէս ապրինք, ըլլանք արդարասէր, աշխատասէր եւ սիրենք զԱստուած:

Նաղաշ Յովնաթան երգած է պարզութեամբ, հարազատութեամբ, անկեղծութեամբ: Երգած է կինին, սէրը: Դարձեալ իր մէկ յատկանիշն է ըլլալ իրապէս բարեպաշտ: Աստուքին ձեւակերպու-

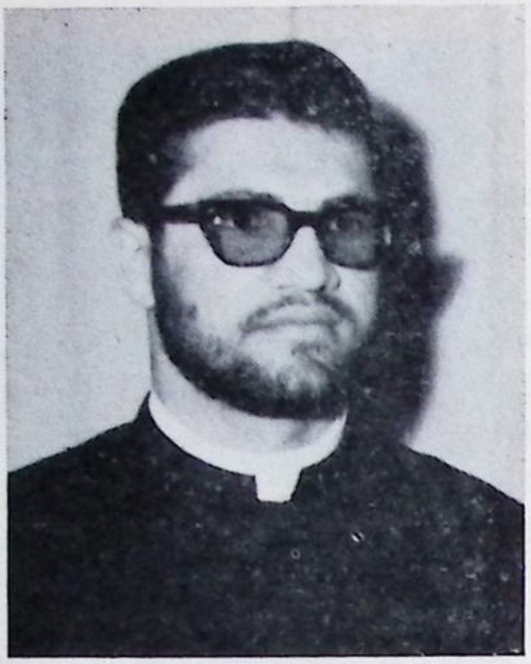

ՏԻԳՐԱՆ ՍԲԿ· ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ ծնած է 1944–ին՝ Ճուխա (Գամիշլի)։ Յաճախած է Գամիշլիի Ազգ· Երկսեռ վարժարանը, ուրկէ նախակրթարանէն շրջանաւարտ եղած է 1961–ին։ Նոյն տարին Դպրեվանք ընդունուած է, եւ կատարելէ հոգ ժառանգաւորաց բաժնի հոգեւոր դասընթացքը՝ Սարկաւագ ձեռնադրուած է 27 Մայիս 1965–ին։

ԾԱՆՕԹ·— Սարկաւագներու այս երկու խումբերն ալ ձեռնադրուած են Դպրեվանքի Տեսուչ՝ Գերշ· Տ· Գարեգին Եպիսկոպոս Սարգիսեանի կողմէ։

ԿԵԱՆՔԸ ԴՊՐԵՎԱՆՔԻ ՄԷՋ

— ՏԱՐԵԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿ —

ՎԵՐԱԲԱՑՈՒՄ ԴՊՐԵՎԱՆՈՑ ԼԵ· (1964–1965) ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ

Ահա քանի մը ամսուան բաժանումէ մը ետք, դարձեալ իրա-րու կը մխանան դպրեվանեցիները իրենց սեփական տան մէջ, լեց-ուած նոր յոյսերով, երազներով եւ ապագայի լուսաւոր հեռանը-կարներով: Դարձեալ կեանքի, ուսման նոր շրջան մը կը բացուի ի-րենց առջեւ: Եղբայրութիւնը ջերմօրէն կը թափանցէ բոլորի հո-գիներուն մէջ: Կամքերը կը պրկուին: Պատրաստ դէպի գործ...

*
**

Դպրեվանքի Լե· տարուան պաշտօնական բացումը տեղի ու-նեցաւ 11 Հոկտեմբերի երկուշաբթի առաւօտուն: Հանդէսին կը նա-խագահէր Վեհափառ Հայրապետը՝ Ն· Ս· Օ· Տ· Տ· Խորէն Ա· կա-թողիկոս, շրջապատուած Կիլիկեան Միաբանութեամբ եւ Դպրե-վանքի Ուսուցչական կազմով:

Դպրեվանքի քայլերգը յանկարծ ունկնդրելէ ետք, Դպրե-վանքի Տեսուչ Գերշ· Տ· Գարեգին եպս· Սարգիսեան կարդաց 1964–65 ուսման տարեշրջանի բացման իր խօսքը(*), մասնաւորաբար չեշտ դնելով եւ այս տարուան իրը բնաբան ընտրելով «ՈՐՈՆՈՒՄԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ»: Տեսուչ Սրբազանը ի միջի այլոց ըսաւ·

«Ցաճախ կրկնուած ճշմարտութիւն մըն է թէ գիտութիւնը չի տրուիր, այլ կը գտնուի: Բուն գիտութիւնը — այն բանը որ մեր հարազատ էութեան, հիմնական համոզումներուն, հաւատքին եւ կեանքի ձեւերուն հետ կը նոյնանայ եւ անոնցմով կ'արտայայտուի — որոնումի մը արդիւնք կրնայ ըլլալ միայն»:

(*) Տեսնել խօսքին ամբողջական բնագիրը ՀԱՍԿ-ի 1964 Հոկտեմբերի թիւին մէջ:

ԳԻՆ՝ 3 ԼԻՐ. ՈՍԿԻ
կամ՝
1 ՏՈԼԱՐ

Ստանալու համար դիմել

KLATZOR
Séminaire Arménien
Antélias — Liban

ՏՊԱՐԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ